Psihologie practică

Coordonarea colecției:
Vasile Dem. Zamfirescu

Selma H. Fraiberg

Anii magici

Cum să înțelegem
și să rezovăm
problemele copiilor

Cu o introducere de
T. Berry Brazelton

Traducere din engleză de
Marilena Dumitrescu

3
TREI

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Coperta colecției:
FABER STUDIO (S. Olteanu, A. Rădulescu, D. Dumbrăvician)

Redactor:
SIMONA REGHINTOVSCHI

Director de producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
MARIAN CONSTANTIN

Corectură:
EUGENIA ȚARĂLUNGĂ
EUGENIA URSU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FRAIBERG, SELMA H.
Anii magici : Cum să înțelegem și să rezovăm problemele copiilor / Selma H. Fraiberg ; trad.: Marilena Dumitrescu. - București : Editura Trei, 2009
Bibliogr.
ISBN 978-973-707-290-0

I. Dumitrescu, Marilena (trad.)

159.922.7

Această carte a fost tradusă după: THE MAGIC YEARS, *Understanding and Handling the Problems of Early Childhood* de Selma H. Fraiberg

Copyright © 1959 by Selma H. Fraiberg
Copyright renewed © 1987 by Louis Fraiberg and Lisa Fraiberg
Introduction copyright © 2008 by T. Berry Brazelton
Originally published by SCRIBNER / an Imprint of Simon & Schuster, Inc.

Copyright © Editura Trei, 2009

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-290-0

Cuprins

Introducere de T. Berry Brazelton.....11

Prefață.....15

PARTEA I: INTRODUCERE

Totul despre vrăjitoare, căpcăuni, tigri și sănătatea mentală 25
Fabulă.....25
Ce este sănătatea mentală? 29
Ce este anxietatea? 34
În primul rând: un protector uman împotriva pericolului.....37
Eul se apără de pericol 40
„Tigrul care râde“.....42
Copilul mic, om de știință.....51
Imaginația, intelectul și sănătatea mentală 55

PARTEA A II-A:
PRIMELE OPTSPREZECE LUNI

Nu mai picoti și fii atent 65
Nou-născutul 65
De ce zâmbește copilul? 70
Lumea ca un puzzle.....74
Despre a deveni o persoană.....78
Cazul obiectului care dispare.....82

Deplasarea și perspectivele....87
Locomoția și sinele solitar....91
Sosesc misionarii....99
La optsprezece luni....105

Civilizarea și nemulțumirile ei....107
La ce e bună teoria?....107
Programul de hrănire
și teoriile legate de acesta....112
Tulburări legate de anxietatea de separare....118
Activitatea aduce cu sine și probleme....127
Introducere în educația sfincteriană....137
Câteva tulburări
legate de educația sfincteriană....148
Prevenirea tulburărilor
prin detectarea lor din timp....152

PARTEA A III-A:
OPTSPREZECE LUNI, PÂNĂ LA TREI ANI

În Brobdingnag....157
Magicianul....157
Abracadabra....163
Călătorie în Brobdingnag....173
Magia și știința....181
„Eu“....190

Educația în spiritul realității....206
Formarea conștiinței....206
Punctele slabe ale sistemului de control....223
Să-l ajutăm pe copil
să-și depășească spaimele....234

PARTEA A IV-A:
DE LA TREI LA ȘASE ANI

O schimbare în centrul universului....249
Către vârsta rațiunii....249

Oameni și șoareci 254
„Cine sunt eu?“ „De unde vin?“.....266
Despre Complexul Oedip 278

Educația pentru iubire 288
Semnificația educației sexuale.....288
Dilema părinților.....291
Până unde ar trebui
să satisfacem curiozitatea copilului 296
Despre transmiterea
informațiilor referitoare la sex 298
Rolul educativ al părinților
în etapa oedipiană 305
Identificarea.....310
Despre a fi fată.....314
Despre a fi băiat.....320

Formarea conștiinței 328
Zorii conștiinței.....328
Disciplina.....330
Oprimat.....338
Psihologia pedepsei 340
Dobândirea valorilor morale 357
Dreptul de a simți 369

PARTEA A V-A: CONCLUZII

Spre viitor.....385
Tot felul de destine.....385
Lecții din laboratoarele
erorilor și dezastrelor umane.....395
Lecții dintr-o instituție model 401
Ne putem asigura împotriva nevrozei?.....404

Soțului meu și fiicei mele

Introducere

Cartea de față, care a împlinit deja vârsta de jumătate de secol, este o piatră prețioasă. Am citit-o cu mulți ani în urmă și la vremea aceea m-a entuziasmat. Acum, când o recitesc, o găsesc excepțională. Selma Fraiberg are nu numai un talent uimitor ca povestitoare, ci și o tușă admirabilă, plină de perspicacitate. Vorbind despre primii ani de viață ai copiilor, ea le conferă personajelor viață și magie pentru că ne conduce în imaginația copilului, într-o lume pe care fiecare dintre noi începem să o evocăm înlăuntrul nostru. Autoarea ne poartă cu sine pe firul lecturii despre copiii „ei" și despre ceea ce îi povestesc aceștia cu privire la gândurile și visele lor cele mai tainice. Fiecare dintre noi resimțim temerile copilăriei, motivele pentru care copilul nu minte și recunoaște că a greșit și începem să înțelegem de ce trebuie să ne cercetăm în dulap pentru a găsi vrăjitoarele unei fetițe.

Am avut șansa extraordinară de a face cunoștință cu Selma în momentul când ea își rafina modul de abordare. Am întâlnit-o prima oară făcând practică împreună și m-a vrăjit cu poveștile ei. Mai târziu, am cunoscut-o

ca bunică, pentru că împreună cu fiica ei a adus-o la mine pe nepoată. Toți trei — mamă, bunică și pediatru — am urmărit acest copil minunat crescând. Fiecare moment s-a încărcat de semnificație. Fiecare răspuns ne-a umplut de încântare laolaltă. Când copilul a intrat în al doilea an de viață, fiecare din pașii evoluției lui a fost pentru noi o fereastră spre lumea pe care o părăsisem din punct de vedere fizic, dar în care puteam reintra observând dezvoltarea acestei micuțe ființe. Am început pe rând să fim obsedați de ea, ca și când *toți* am fi fost din nou părinți. Ce experiență excepțională, să participăm la ceea ce a putut înțelege și observa Selma, să avem ocazia de a vedea ce însemna pentru fiica sa perspectiva ei, de bunică. A fost acest copil analizat prea mult? Desigur. Nu avem toți obiceiul de a interpreta dezvoltarea copiilor noștri prin prisma experiențelor din propriul nostru trecut, ceea ce Selma numește „stafiile din camera noastră de copil"? Aceste stafii ne spun cum trebuie să înțelegem comportamentul copiilor noștri și să adăugăm stratul de magie sensului pe care îl dă copilul propriului său comportament.

Să presupunem că înțelesul pe care îl atribuim noi este greșit sau prea puternic și că depășește capacitatea copilului de a înțelege pasul pe care tocmai l-a făcut în dezvoltarea sa. Putem fi obiectivi și sensibili față de importanța procesului de învățare independentă? Față de evoluția copilului către conștiința de sine și de adaptarea lui la fiecare etapă nouă de dezvoltare? Această carte ne ajută să recunoaștem nevoile copilului. Ea îi va ajuta pe părinții plini de râvnă să-și ia răgazul de a reevalua rolul ce le revine — ca factori de protecție, mai degrabă decât de protecție exagerată.

De exemplu, Selma ne prezintă nevoia unei copile de patru ani de a trăi fricile care îi echilibrează sentimentele agresive. O putem proteja de aceste frici? Bineînțeles că nu. Ele fac parte din procesul ei de adaptare la o etapă importantă din propria dezvoltare — conștientizarea (1) a noului sentiment de putere și influență asupra lumii ei, (2) a noii dorințe de a domina lumea respectivă cu scopul de a recunoaște acea putere în ea însăși, (3) a reglării controlului asupra acelei puteri, astfel încât puterea să poată fi resimțită și folosită în momente de necesitate, dar fără a distruge lumea pe care copila încearcă să o cucerească. Acea lume este, desigur, chiar ea. Prin aceste mecanisme excepționale, ea are posibilitatea de a-și însuși atributele cele mai importante: conștiința de sine și reziliența, pentru a putea depăși experiențe copleșitoare. Cât de importanți sunt acești ani!

Ca părinți, noi toți dorim să ne sprijinim copiii de vârste mici să parcurgă fiecare etapă de dezvoltare. Probabil că vom face prea mult și vom deveni exagerat de protectori. În mod inevitabil vom face greșeală după greșeală. Este ceea ce mi-a făurit convingerea că, în mare parte, învățăm să fim părinți din propriile greșeli. Succesele noastre se resorb și rareori reușim măcar să le recunoaștem, dar greșelile sunt amplificate de copil și de noi înșine și ne sunt aruncate în față în repetate rânduri de comportamentul „deviant" al copilului. Fiecare trăim zilnic senzația că am ratat. Minunatele povești ale Selmei, înțelepciunea și sfaturile ei ne redau curajul și ne fac să recunoaștem că „nu este totul pierdut". Exuberanța copilului, capacitatea lui de a trece peste aceste greșeli „traumatizante" și de a-și reconstitui propria lume

ne dau fiecăruia dintre noi, părinții, o nouă speranță. Copilul poate redeveni plin de viață. Dar noi?

Selma ne conferă puterea și plăcerea de a simți de la bun început afecțiunea dintre părinte și copil, specifică primilor ani ai copilăriei. Aceasta este prima cărămidă, extrem de necesară construcției. Apoi fiecare etapă a primilor ani este privită prin fereastra unui caz. De exemplu, modul în care un copil de zece luni examinează un scaun, îl desface în bucăți și îl reasamblează în minte, înainte de a avea curajul să se cațere pe el. Observațiile Selmei ne înzestrează cu darul de a îndrăzni să atribuim un înțeles comportamentului copilului pe parcursul dezvoltării lui. Pe măsură ce înțelegem sensul pe care îl dă copilul și modul lui de a gândi, vom deveni fără dificultate partenerul lui în procesul de hrănire, de educație sfincteriană și de disciplinare, prin învățătură mai degrabă decât prin pedeapsă. Putem gândi și noi așa cum gândește copilul — astfel încât să nu ne mai exercităm contribuția doar de sus în jos. „Faci asta pentru că așa spun eu" devine „hai să stăm de vorbă și să ne împărtășim ideile". Ne putem alătura copiilor noștri întrebându-i: „Ce vrem să realizăm?"

Citind cartea Selmei, avem o ocazie unică de a ține pasul cu visele pline de fantezie ale copiilor. Ea umple de viață fiecare etapă de dezvoltare emoțională și mentală. Fiecare părinte va simți că a reintrat în lumea copilăriei pe care o înțelege mai bine și pe care o poate retrăi împreună cu copilul său. Nu este aceasta magie?

T. BERRY BRAZELTON

Prefață

Anii magici sunt primii ani ai copilăriei. Folosind cuvântul „magic“ nu vreau să spun că lumea în care trăiește copilul este o vrăjitorie în care sunt satisfăcute cele mai adânci dorințe. Numai în mintea adulților copilăria este un paradis, un timp al inocenței și al bucuriei senine. Amintirea unei Epoci de Aur este o amăgire căci, iată ironia, niciunul nu ne aducem aminte de această perioadă. În cel mai bun caz avem câteva amintiri nu prea clare, puține imagini tulburi și inexacte care, de cele mai multe ori, nu ne lămuresc nici de ce le-am ținut minte. Prima perioadă a copilăriei, de aproximativ cinci ani, este acoperită, ca un oraș îngropat și ori de câte ori ne întoarcem la vremea ei alături de propriii copii, ne simțim ca niște străini și nu ne prea descurcăm.

Sunt ani „magici“ deoarece copilul în primii ani de viață este un magician — în sensul psihologic al cuvântului. Prima lui concepție despre viață este una magică; copilul crede că acțiunile și gândurile lui pot provoca evenimente. Mai târziu, el extinde acest sistem magic, descoperă atribute umane în fenomenele naturale și îi vede pe oameni ca fiind cauzele supranaturale ale

evenimentelor naturale sau ale întâmplărilor banale ale vieții lui. Treptat, pe parcursul acestor cinci ani, copilul capătă cunoștințe despre o lume obiectivă și devine capabil să-și desprindă observațiile și concluziile de distorsiunile unei gândiri primitive.

Dar lumea magică este o lume instabilă, uneori o lume de fantasme și, până ce își croiește drum înspre rațiune și o lume obiectivă, copilul trebuie să se lupte cu ființele periculoase ale imaginației lui și cu pericolele reale și imaginare din lumea exterioară, iar noi suntem periodic confruntați cu inexplicabilele lui temeri sau comportamente derutante. Multe dintre problemele pe care le prezintă copilul în acești primi ani sunt, pur și simplu, dereglări create de un sistem mental primitiv, care nu a fost încă pus sub stăpânire și la locul lui de către procesele gândirii raționale.

Cartea spune povestea dezvoltării personalității pe parcursul primilor ani de viață, descrie și pune în discuție câteva dintre problemele tipice ce apar în fiecare etapă de dezvoltare. Am încercat să fac din volumul de față o carte practică, iar pentru ilustrare m-am bazat în cea mai mare măsură pe întrebările și problemele cu care au venit la mine de-a lungul anilor părinții unor copii normali. Dar, așa cum fiecare părinte știe, nu există răspunsuri scurte la ghicitorile pe care ni le pun în față copiii de vârstă preșcolară. Nu există indicii gospodărești, instrucțiuni de folosire sau antidoturi universale care să fie prescrise pentru creșterea copiilor. Ceea ce ne oferă soluția corectă în momentele critice este capacitatea noastră de a înțelege, adesea capacitatea de a înțelege intuitiv a părintelui aflat în raport intim cu copilul său. Dar viața interioară a unui copil foarte mic ne este adesea

inaccesibilă. Pentru că noi nu ne amintim de această perioadă de viață, nu putem pătrunde ușor în lumea copilului, iar intuiția și imaginația adultului de multe ori eșuează în fața problemelor pe care le prezintă copilul preșcolar.

De aceea mi s-a părut că o carte de acest fel poate fi cu adevărat practică dacă va face mai mult decât să descrie problemele tipice și să propună metode de abordare. Ea trebuie să ofere și o pătrundere în mentalul copilului preșcolar și să deducă principii de creștere a copilului atât pe baza datelor despre dezvoltare, cât și a expectațiilor culturii căreia îi aparținem. Din aceste rațiuni, am dorit să organizez această carte în jurul etapelor de dezvoltare și să corelez problemele și metodele specifice fiecărei perioade. În acest scop am împărțit primii ani ai copilăriei în trei perioade, prima acoperind primele optsprezece luni, a doua cuprinzând intervalul dintre vârsta de optsprezece luni și cea de trei ani, iar cea de-a treia întinsă de la trei la șase ani. Cartea abordează fiecare perioadă într-o secțiune separată, constituită dintr-unul sau două capitole introductive ce descriu dezvoltarea personalității, urmate de un capitol sau mai multe dedicate problemelor practice ale creșterii copiilor.

Dacă înțelegem procesele dezvoltării copilului, vom vedea că fiecare etapă de dezvoltare aduce cu sine probleme caracteristice. Metodele părinților de a-și ajuta copiii trebuie să țină cont de dezvoltarea fiecărui copil și de echipamentul lui mental din fiecare etapă. Aceasta înseamnă că este inutil să vorbim de pe o poziție categorică despre „anxietățile copilăriei" sau despre „probleme de disciplină în copilărie". Anxietățile copilului de doi ani nu sunt aceleași cu anxietățile copilului de cinci

ani. Chiar dacă sub pat se ascunde același crocodil de la vârsta de doi ani a copilului până la cinci ani, crocodilul copilului de doi ani nu este aceeași fiară cu crocodilul copilului de cinci ani — din punct de vedere psihologic. El a avut ocazia să crească o dată cu băiețelul și este mult mai complex după trei ani petrecuți sub pat, decât a fost în ziua în care s-a instalat acolo. Mai mult, ceea ce faceți cu crocodilul când băiețelul are doi ani nu este ceea ce faceți cu el atunci când băiețelul are cinci ani. Copilul de doi ani nu vorbește încă prea bine. Iar copilul de doi ani ne creează alte dificultăți, pentru că el este convins că sub pat se află un crocodil. Copilul de cinci ani, pe de altă parte, poate discuta despre problema crocodilului și are în plus avantajul că nu prea crede că acolo se află un crocodil. Iată de ce o carte practică pentru părinți trebuie să abordeze problema crocodilului o dată din punctul de vedere al copilului de doi ani și încă o dată din punctul de vedere al celui de cinci ani.

În același fel, când se pune problema „disciplinei", facem lucruri diferite când învățăm un copil de doi ani să se autocontroleze sau unul de cinci ani. Iar dacă vrem ca disciplina să prindă rădăcini, trebuie să cunoaștem cum este un copil de doi ani, ce posibilități are el de a-și controla impulsurile și cum este un copil de cinci ani și cum este el echipat pentru a coopera cu măsurile noastre de disciplină. Este util să știm în acest caz că un copil de cinci ani are, sau ar trebui să aibă, elementele incipiente de conștiință și posibilitatea reală de autocontrol și că pentru a-l învăța cu disciplina trebuie să apelăm la aceste elemente. La fel de util este și să știm că un copil de doi ani nu are încă pârghiile interioare de control și că eforturile noastre de disciplinare trebuie să țină cont de sis-

temul lui de control încă imperfect, dar să meargă în direcția construirii conștiinței. Este evident, așadar, că metodele pe care le folosim pentru a disciplina copilul de doi ani vor fi altele decât cele pe care le folosim cu un copil de cinci ani. Vedem, de asemenea, că nu putem vorbi de „disciplină" fără să punem principiile și metodele în relație cu etapa de dezvoltare.

Mi-a sugerat această carte Helen Steers Burgess, care reușește performanța de a urmări cu atenție și de a fi la curent cu tot ceea ce este legat de educația părinților și de cercetările clinice privind copilul și care este consilier editorial pentru aceste domenii la editura Scribner. Ca editor și consilier pentru părinți, ea a avut impresia că cercetările clinice au progresat mult în privința înțelegerii psihologiei sugarului și a copilului mic, că mare parte din cercetările psihanalitice și din cunoaștere în zona dezvoltării eului au implicații uriașe pentru creșterea copiilor, dar că foarte puțin din acest material este ușor accesibil părinților. Ea s-a gândit că pe părinți i-ar putea interesa o carte în care o parte dintre problemele creșterii copiilor ar fi prezentate din perspectiva gândirii și a cercetărilor curente. Așa a început una dintre cele mai fructuoase colaborări dintre un editor și un autor, iar cartea care a rezultat este produsul multor ședințe editoriale și a încă mai multor revizuiri decât putem ține minte vreuna dintre noi. Dacă această carte reușește să fie un manual practic pentru părinți, mare parte din merit îi aparține doamnei Burgess.

Deși responsabilitatea pentru ideile exprimate în acest volum îmi aparține, doresc să menționez aici ceea ce datorez unor oameni de știință din domeniu. Scrierile Annei Freud privind psihologia eului și studiile ei refe-

ritoare la dezvoltarea copilului în primii ani de viață au făcut lumină asupra universului copilăriei pentru lucrători din cele mai diverse profesii și au constituit pentru mine o introducere și cel mai valoros ghid prin anii „magici". Lucrarea lui René Spitz despre psihologia copilăriei stă la baza sau în prim-planul unor ample secțiuni din această carte, în special în Capitolele II, IV și IX. Scrierile lui Heinz Hartmann și ale regretatului Ernst Kris din domeniul psihologiei eului psihanalitic au influențat profund propriul meu mod de gândire și am extras din lucrările lor anumite idei ce par a avea valoare practică în creșterea copiilor. Cercetările efectuate de Jean Piaget asupra modului în care copilul construiește realitatea au constituit o parte a documentației pe baza căreia am scris despre dezvoltarea mentală în primii ani de copilărie. Cu toate acestea trebuie să specific faptul că, deși acești autori mi-au influențat gândirea, mie și altora din domeniu, nu am încercat să reprezint teoriile niciunuia dintre ei (dacă nu am specificat altceva în text) și îmi asum responsabilitatea pentru a fi colaționat mai multe studii despre același subiect și pentru a fi ales dintre mai multe idei disparate și contradictorii referitoare la unul și același subiect.

Soțul meu, Louis, mi-a oferit ajutorul și sfaturi competente pe tot parcursul pregătirii manuscrisului și, mai presus de toate, mi-a oferit darul clarității sale ori de câte ori am avut nevoie, ceea ce s-a dovedit a fi foarte des. Cartea aceasta datorează foarte mult autorității finale a stiloului său și sprijinului generos și entuziast cu care a susținut acest proiect, încă de la început. Mama mea, Dora Horwitz, mi-a oferit un ajutor prețios în timpul cât am scris această carte, preluând munca de descifrare și

dactilografiere a unor mari părți din manuscrisul original. Îi sunt recunoscătoare și ei și lui Florence Jordan pentru munca migăloasă de a transcrie și pentru numeroasele și bunele sugestii ce au rezultat din prima lectură pe care au făcut-o acestui material.

Selma H. Fraiberg

PARTEA I
INTRODUCERE

1

Totul despre vrăjitoare, căpcăuni, tigri și sănătatea mentală

Fabulă

A fost odată un băiețel pe nume Frankie, care urma să fie modelul de copil modern, crescut științific. Mama și tatăl lui au consultat lucrările unor experți, s-au abonat la publicațiile lucrărilor prezentate în conferințe și s-au instruit cu privire la toate obiceiurile și practicile de creștere a copiilor, care erau sacre pe vremea lor. Știau cum ajung copiii să dezvolte temeri și simptome nevrotice în primii ani de viață și, cu cele mai bune intenții din lume, au început să crească un copil care să fie lipsit — oh, atât de lipsit cât poate fi orice copil din lumea noastră — de anxietate și de tendințe nevrotice.

Așa încât Frankie a fost hrănit la sân și înțărcat și învățat cu olița la vârsta potrivită și în maniera adecvată. I s-a pus o bonă în perioada calculată a fi cea mai potrivită pentru a nu

fi traumatizat. Nu trebuie să mai spunem că a fost pregătit pentru venirea unui nou copil prin tehnicile aprobate. A primit o educație sexuală candidă și temeinică.

Sursele probabile de frică au fost localizate și decontaminate sistematic de programul pus la punct de părinții lui Frankie. Au fost editate și revizuite poeziile pentru copii și basmele; șoriceii nu au fost niciodată despărțiți de cozile lor, iar căpcăunii se hrăneau cu cereale și nu cu carne de om. Vrăjitoarele și răufăcătorii practicau forme inofensive de vrăjitorie și erau ușor corijați printr-o sentință ușoară sau o dojană blândă. În lumea basmelor nu murea nimeni și nimeni nu murea în lumea lui Frankie. Când papagalul lui Frankie a fost lovit de o boală necruțătoare, cadavrul acestuia a fost îndepărtat și a fost instalat un succesor înainte ca Frankie să se fi trezit din somnul lui de după-amiază. Părinții lui Frankie nu au putut explica de ce se temea Frankie, dar Frankie avea temeri.

La vârsta de doi ani, când mulți copii se tem să nu alunece pe scurgerea căzii din baie, Frankie (în mod independent și fără să fie influențat de vreun prieten inadecvat) a dezvoltat frica de a nu aluneca pe scurgerea căzii din baie.

În ciuda pregătirii atente privind noua surioară, Frankie nu a fost entuziasmat de sosirea ei și și-a ocupat timpul cu cele mai nefiliale comploturi de a scăpa de ea. Printre propunerile cele mai umane cu care a venit a fost aceea de a duce copilul înapoi la magazinul de mărunțișuri. (Și doar știți cât de temeinică fusese educația lui sexuală!)

Iar aceasta nu a fost totul. La vârsta când copiii se trezesc pentru că visează urât și Frankie s-a trezit pentru că visase urât. Într-un mod de neînțeles (căci știți cum fuseseră reformați căpcăunii în camera lui Frankie), Frankie a fost urmărit în visul cel urât de un uriaș care voia să-l mănânce!

Iar aceasta nu a fost totul. În pofida tratamentului milos aplicat vrăjitoarelor în educația lui Frankie, Frankie scăpa de răufăcători în felul său propriu, când inventa povești. În poveștile lui, Frankie scăpa de vrăjitoare tăindu-le capul.

Care este sensul acestei fabule moderne? Ce dovedește ea? Contează cum creștem un copil? Omul de știință ne induce în eroare prin elementele distinctive ale noului mod, modern, de creștere a copiilor? Ar trebui să abandonăm ceea ce știm despre alimentație, educație sfincteriană, educație sexuală, considerându-le lipsite de urmări asupra sănătății mentale a copilului de care ne ocupăm?

Înțelepciunea părinților și înțelegerea pe care trebuie să o manifeste ei în timpul alimentării copilului, al educației sfincteriene și sexuale pe care i-o dau, al obișnuirii cu respectarea unei discipline slujesc sănătății mentale a copilului prin alimentarea iubirii și a încrederii lui în părinți și prin consolidarea unor deprinderi proprii de a-și controla nevoile corpului și impulsurile. Dar formarea în aceste direcții încă de la cea mai fragedă vârstă nu înseamnă eliminarea completă a anxietăților și îndepărtarea riscurilor omniprezente în lumea copilului și chiar în procesul de formare propriu-zis.

Acest lucru nu trebuie să ne sperie — căci nu există cale de a crește copiii ferindu-i de anxietăți. Fiecare etapă a dezvoltării omului are propriile ei necunoscute, propriile pericole. Vom vedea mai târziu că nu întotdeauna este util pentru sănătatea mentală a copilului să îndepărtăm cu vigilență din mediul lui sperietorile, căpcăunii și papagalii morți. Desigur, nu vom expune în mod deliberat copilul unor experiențe traumatizante și nu vom ilustra ideea de

sperietoare comportându-ne noi înșine ca niște sperietori, dar când apar sperietorile, căpcăunii și papagalii morți, este bine să ne ocupăm de ei în mod deschis și să ajutăm copilul să le facă față pornind de la același fundament.

Suntem expuși riscului de a face o confuzie între două lucruri. Anxietatea în sine nu reprezintă o nevroză — nu pe baza acestor manifestări. Îi este teamă copilului de gura de scurgere a căzii de la baie? Mulți copii au această frică la vârsta de doi ani. Nu este vorba neapărat despre un semn îngrijorător. Are copilul vise urâte, în care apare un uriaș? Aproape toți copiii de vârstă preșcolară au din când în când vise tulburătoare de acest tip. Nu-i place noua lui surioară în pofida faptului că a fost bine pregătit pentru venirea ei? Pregătirea pentru sosirea unui nou-născut este esențială și ușurează situația, dar nu există un număr de explicații preliminare care să fie suficient pentru a pregăti un copil în mod adecvat pentru nou-născutul acela *real* și pentru experiența *reală* a faptului că trebuie să împartă cu el dragostea părintească.

Nu scurgerea de la cada de baie, visul cu uriași sau sosirea neprielnică a unui frate creează nevroza. Sănătatea mentală viitoare a copilului nu depinde de prezența sau de absența căpcăunilor în lumea fantasmelor lui sau de detalii precum ce mănâncă un căpcăun — probabil nici de numărul sau frecvența apariției căpcăunilor. *Ea depinde de soluția pe care o găsește copilul pentru problema căpcăunului.*

Felul în care copilul își gestionează fricile irațională este cel care determină efectul acestora asupra dezvoltării personalității lui. Dacă frica de sperietori și de hoți și de animale sălbatice invadează viața copilului, dacă copilul se simte neajutorat și lipsit de apărare în fața pericolelor imaginare și dacă, în consecință, dezvoltă o atitudine de su-

punere speriată în fața vieții, atunci soluția nu este bună și pot fi anticipate unele efecte asupra sănătății lui mentale viitoare. Dacă copilul se comportă ca și când ar fi amenințat din toate părțile de pericole reale și imaginare și ar trebui să fie permanent în stare de alertă și gata de atac, atunci este posibil ca personalitatea lui să fie marcată de trăsături de hiperagresivitate și de sfidare și trebuie să considerăm soluția lui ca fiind nepotrivită. Dar în mod normal copilul își depășește temerile irațională. Și iată întrebarea cea mai fascinantă: cum reușește acest lucru? Pentru că este echipat cu mijloace de a-și depăși temerile. Chiar din al doilea an de viață el dispune de un sistem mental de o complexitate extraordinară, care îi pune la dispoziție mijloacele de anticipare a pericolului, de evaluare a pericolului, de apărare împotriva pericolului și de depășire a pericolului. Dacă acest echipament poate fi folosit cu succes de copil în a-și depăși temerile va depinde, desigur, de părinții lui, care, într-un fel, îl învață să folosească echipamentul. Aceasta înseamnă că, dacă înțelegem natura copilului în dezvoltarea sa și acele părți ale personalității lui care contribuie la găsirea soluțiilor și la instalarea sănătății lui mentale, atunci ne aflăm în cea mai bună poziție pentru a-l ajuta să-și dezvolte resursele interioare necesare pentru a face față propriilor temeri.

Ce este sănătatea mentală?

În ultima vreme, am ajuns să considerăm că sănătatea mentală nu este altceva decât produsul unui regim alimentar special, unul care să includă în proporții adecvate dragoste și siguranță, jucării inteligente, prieteni de

joacă sănătoși, o instruire sexuală candidă, mijloace de exprimare emoțională și de control emoțional, toate puse laolaltă într-un meniu echilibrat și sănătos. În mod inevitabil, această imagine a unei diete mentale echilibrate evocă o alta, aceea a farfuriei de legume fierte din bucătăria dieteticianului, care hrănește, dar nu stimulează apetitul. Produsul unei asemenea diete mentale poate crește și deveni un om foarte bine adaptat, dar cu totul plicticos.

De aceea ni se pare potrivit, înainte de a discuta despre sănătatea mentală, să așezăm mai întâi cuvântul „mental" la loc de cinste, să punem „mentalul" la loc în „sănătatea mentală". Căci calitățile care deosebesc o personalitate de alta sunt calități mentale, iar starea despre care vorbim numind-o sănătate mentală nu este doar produsul unei diete mentale hrănitoare — oricât de importantă ar fi aceasta —, ci opera unui sistem mental complex, ce acționează asupra experienței, reacționează la experiențe, ce adaptează, depozitează, integrează, într-un efort permanent de a menține echilibrul între nevoile noastre interioare și cererile venite din exterior.

Sănătatea mentală depinde de echilibrul dintre nevoile și impulsurile corpului, pe de o parte, și solicitările lumii exterioare pe de altă parte, dar acest echilibru nu trebuie înțeles a fi static. Procesul armonizării impulsurilor, apetitului, dorințelor, plăcerilor pur egocentrice ținând cont de cerințele sociale, se produce în centrele superioare ale gândirii. Acea parte a personalității, aflată în cea mai strânsă relație cu conștiința și cu realitatea, este cea care îndeplinește această funcție vitală. Eul conștient este cel care preia aceste funcții de reglare și de mediere și face acest lucru pe tot parcursul timpului de veghe din viața omului.

Nu trebuie să greșim considerând satisfacția personală, „fericirea“, singurul criteriu de sănătate mentală. Sănătatea mentală nu trebuie privită doar prin prisma relativei armonii ce domină eul uman, ci și prin aceea a cerințelor unui popor civilizat de atingere a celor mai înalte valori sociale. Dacă un copil este „lipsit de simptome nevrotice“, dar își prețuiește lipsa de frică atât de mult, încât niciodată în viață nu va risca ceva pentru o idee sau pentru un principiu, atunci sănătatea lui mentală nu va servi bunăstării omenirii. Dacă este „în siguranță“, dar nu aspiră niciodată la altceva decât siguranța personală, atunci siguranța lui nu are valoare, numai ea în sine. Dacă un copil este „bine adaptat grupului“, dar adaptarea îi este asigurată prin acceptarea fără critică și prin respectarea ideilor celorlalți, atunci această adaptare nu folosește unei societăți democratice. Dacă se „adaptează bine la școală“, dar își mobilează mintea cu idei și fapte banale și își hrănește mintea cu ideile ieftine din cărțile de benzi desenate, atunci ce „civilizație“ va putea prețui „adaptarea“ acestui copil?

Cel mai înalt nivel de sănătate mentală trebuie să includă libertatea omului de a-și folosi inteligența pentru soluționarea problemelor umane, ale lui și ale societății. Această libertate a intelectului necesită îndepărtarea cât mai mult posibil a proceselor mentale superioare pe care le reprezintă rațiunea și judecata, de magie, de autogratificare și de motivația egocentrică. Educarea unui copil pentru a avea sănătate mentală include exersarea intelectului. Bunăstarea emoțională a unui copil depinde în egală măsură de utilizarea la maximum a capacității lui intelectuale, ca și de satisfacerea nevoilor fundamentale ale organismului.

Cel mai înalt nivel de sănătate mentală trebuie să includă un sistem de valori solid și integrat, o organizare în cadrul personalității care să cuprindă atât conștiința, cât și sinele ideal, cu rădăcinile atât de adânc înfipte în structura personalității, încât să nu poată fi încălcată sau coruptă. Nu putem vorbi de sănătate mentală la o personalitate lipsită de sistem etic. Dacă folosim criterii atât de vagi precum „satisfacția personală" sau „adaptarea la grup" pentru evaluarea sănătății mentale, atunci ne putem gândi că un delincvent poate atinge cel mai înalt nivel de satisfacție personală în urmărirea propriilor obiective și că adaptarea lui la grup — la grupul de delincvenți — este cum nu se poate imagina mai bună.

Prin urmare, din punct de vedere teoretic, sănătatea mentală depinde de echilibrul stabilit în cadrul personalității, între nevoile umane fundamentale și dorințele egocentrice, pe de o parte și solicitările societății și ale conștiinței, pe de altă parte. În condiții normale nu ne dăm seama de acțiunea acestor forțe în cadrul personalității noastre. Dar într-o situație de conflict apare un impuls sau o dorință care intră în contradicție cu standardele conștiinței sau care, din alte rațiuni, nu poate fi satisfăcută în realitate. În asemenea situații suntem conștienți de conflict, iar eul preia rolul de judecător sau de mediator între cele două forțe opozante. Un eu sănătos se comportă ca un judecător rațional și corect, care se străduiește să găsească o soluție pentru a satisface ambele părți aflate în dispută. El permite satisfacerea directă atunci când aceasta nu intră în conflict cu conștiința sau cu cerințele sociale, iar flexibilitatea permite satisfacerea indirectă, atunci când judecata decide invers. Dacă o persoană constată că are sentimente agre-

sive față de un șef tiranic, sentimente ce nu pot fi exprimate direct fără consecințe serioase, eul, dacă este un eu sănătos, poate folosi energia impulsurilor interzise pentru acțiuni constructive, care să ducă în cele din urmă la o soluție. În cel mai rău caz el poate oferi consolarea reveriei imaginându-și situația în care șeful este pus la locul lui. Un eu mai puțin sănătos, incapabil de mediere, neajutorat în fața unui asemenea conflict își poate abandona poziția, permițând conflictului să-și găsească o soluție nevrotică.

Nevroza este o soluție proastă pentru un conflict sau, mai corect spus, nu este deloc o soluție, ci un compromis prost. Conflictul persistă subteran, în formă deghizată și, deoarece conflictul real nu este rezolvat, nevroza se perpetuează printr-o serie de tentative de compromis — simptomele nevrotice. La suprafață, nevroza seamănă cu un război rece între două națiuni, în care ambele părți formulează cerințe dificile, iar pentru a evita războiul se stabilesc compromisuri temporare. Dar pentru că problemele fundamentale nu sunt rezolvate, apar mereu noi nemulțumiri și noi solicitări și sunt necesare alte și alte compromisuri și negocieri proaste, pentru a nu izbucni conflictul din plin. Analogia cu războiul rece sugerează și o altă paralelă. Dacă fiecare dintre națiunile aflate în conflict trebuie să fie pregătită în permanență pentru posibilitatea unui război deschis, ea trebuie să cheltuiască o parte din ce în ce mai mare din avuția ei pentru apărare, lăsând o parte din ce în ce mai mică din venitul național pentru investiții în alte domenii vitale ale bunăstării naționale. În cele din urmă, o parte atât de mare din venitul și energia poporului este blocată în apărare, încât rămâne foarte puțin din amândouă pentru atingerea

obiectivelor umane sănătoase. Aici, nevroza permite o paralelă foarte exactă. O nevroză consumă o mare cantitate de energie a personalității umane pentru prevenirea izbucnirii conflictului. Energia ce ar trebui cheltuită pentru interesele vitale ale personalității și pentru dezvoltarea personalității trebuie direcționată în mari cantități către scopul apărării. Rezultatul este sărăcirea eului, o restrângere serioasă a funcționării omului.

Ori de câte ori conflictul subteran din cadrul personalității amenință să izbucnească la suprafață, anticiparea pericolului naște anxietate. Apoi anxietatea repune în mișcare întregul proces de apărare nevrotică și de compromis, în ciclul perpetuu pe care l-am descris. Ar fi corect să spunem că anxietatea generează procesul nevrotic, dar nu trebuie să deducem de aici că anxietatea este ea însăși o manifestare patologică. Anxietatea nu duce neapărat la nevroză. De fapt, anxietatea poate servi unei largi diversități de adaptări utile și sănătoase ale personalității umane.

Ce este anxietatea?

În dezvoltarea normală a omului, pericolele, reale sau imaginare, apar în diferite forme. Dacă eul nu ar dobândi mijloacele de a face față pericolului, el ar fi redus la o neajutorare cronică și la panică. Reacția instinctivă în fața pericolului este anxietatea. La începutul vieții, nou-născutul se comportă ca și când orice eveniment neobișnuit ar fi un pericol. Spunem că el este „surprins" de expunerea bruscă la un zgomot puternic sau la expunerea bruscă la o lumină puternică. Mai târziu, când afec-

țiunea pentru mama lui devine mai puternică, el reacționează cu anxietate la dispariției ei din câmpul lui vizual, ceva apropiat în continuare de reacția de șoc. Există numeroase asemenea circumstanțe care produc anxietate unui nou-născut. Cu toate acestea, dacă copilul ar continua să reacționeze în fața tuturor evenimentelor de acest fel prin teroare și neajutorare, el nu ar mai putea supraviețui în lumea noastră.

Numai că descoperim repede faptul că numărul „pericolelor" de acest fel scade. Repetarea obișnuită a acestor experiențe îl ajută pe copil să depășească sentimentul pericolului, iar reacția de „șoc" se diminuează, devenind ceea ce nu este, adesea, decât o ușoară tresărire sau o surpriză. Între timp el dezvoltă alte mijloace de a se confrunta cu „pericolul". (Folosesc ghilimele pentru că acestea sunt pericole pentru el, nu și pentru noi, adulții.) Copilul învață să *anticipeze* „pericolul" și să se pregătească pentru el. Și se pregătește pentru „pericol" prin intermediul *anxietății*! Mama îl părăsește pentru somnul de noapte sau pentru cel de după-amiază. În primele etape, copilul a reacționat la plecarea ei printr-o anumită stare de anxietate, o anxietate a surprizei sau șocului ce urmează dispariției ei. Într-o etapă ulterioară însă el își va manifesta anxietatea plângând, protestând când se apropie de pat sau chiar de camera lui. El anticipează evenimentul de care îi e frică și se pregătește pentru el manifestându-și anxietatea înainte ca evenimentul să aibă loc. Această anxietate anticipativă îl ajută de fapt să facă față separării dureroase de mama lui. Avem motive să credem că separarea copilului de mamă este mai puțin dureroasă când copilul o poate anticipa în această manieră, decât în faza anterioară, când fiecare separare era pentru el ca o sur-

priză sau ca un șoc. Credem că se întâmplă astfel pentru că pe tot parcursul dezvoltării umane efectele pericolului sunt mai mici atunci când eul se poate pregăti pentru ele producând o anxietate anticipativă.

Recunoaștem în acestea faptul că anxietatea nu este o stare patologică în sine, ci o pregătire fiziologică și mentală, necesară și normală, pentru pericol. În realitate, *absența* anxietății anticipative poate, în anumite circumstanțe, să invite nevroza! Omul care sucombă șocului pe câmpul de luptă este un om care, pentru un motiv sau altul, nu a dezvoltat necesara anxietate anticipativă care l-ar fi pregătit pentru pericol și care ar fi evitat o nevroză traumatică. Anxietatea este necesară pentru supraviețuirea individului în anumite condiții. A nu reuși să sesizezi pericolul și să te pregătești pentru el poate avea rezultate dezastruoase. Vom constata, în cele ce urmează, că anxietatea poate servi scopurilor celor mai înalte ale omului. Anxietatea actorilor înaintea intrării în scenă poate mobiliza capacitatea lor la cel mai înalt nivel în momentul în care începe spectacolul.

Anxietatea slujește unor scopuri sociale. Acesta este unul dintre motivele dobândirii conștiinței. Teama de a fi dezaprobat de persoanele pe care le iubește și dorința de a fi iubit sunt cele care îi creează conștiință copilului. Frica de critica propriei conștiințe induce comportamentul moral. Anxietatea în fața pericolului de moarte a fost primul factor ce a unit laolaltă grupurile de oameni în scopul asigurării reciproce a securității. Am putea prezenta un șir nesfârșit de invenții ale omului și instituțiilor umane pentru a demonstra cum pericolul și nevoia de apărare împotriva pericolului au furnizat motivul pentru cele mai înalte realizări ale omului civilizat.

Dar știm că anxietatea nu servește întotdeauna scopurilor utile individului și societății. Incapacitatea de a face față pericolului poate avea ca rezultat un sentiment de neajutorare și inadecvare, reacții de fugă, simptome nevrotice sau un comportament antisocial. Numai în cazuri de acest fel putem spune că anxietatea este patologică, dar ar fi mai corect să spunem că patologică a fost soluția, sau soluția încercată.

Revenim, așadar, la scopul nostru de a promova sănătatea mentală a copiilor. Trebuie să înțelegem natura fricilor ce apar în copilărie și trebuie să examinăm mijloacele prin care copiii depășesc, în mod normal, pericolele reale și imaginare, ce însoțesc fiecare etapă de dezvoltare.

În primul rând: un protector uman împotriva pericolului

Mult timp înainte de a-și dezvolta resursele interioare pentru a depăși pericolele, copilul este dependent de părinții lui pentru a-i satisface nevoile, pentru a-l elibera de tensiune, a anticipa pericolul și a îndepărta sursa de perturbare. Aceasta este situația bebelușului. Pentru bebeluși și părinții sunt ființe foarte puternice, creaturi magice care ghicesc dorințele secrete, satisfac cele mai profunde dorințe și săvârșesc fapte miraculoase.

Nu ne amintim această perioadă a existenței noastre, iar dacă încercăm să evocăm sentimentele din primii ani de viață, găsim ceva analog doar în basme. Spiridușii care sunt convocați în basme și aduc cu ei mese pline vârf cu bunătăți, zânele care împlinesc cele mai extravagante

dorințe, fiarele magice care duc copilul pe tărâmuri îndepărtate, leul prieten care învinge toți dușmanii, împărații și împărătesele care au putere de viață și de moarte, toate reconstituie în imaginația noastră lumea copilului mic.

Știm că bebelușii și copiii mici au nevoie să simtă că aceste ființe puternice pot diminua tensiunea și pot domoli temerile. Și mai știm că aptitudinile ulterioare ale copilului de a tolera tensiunea și de a aborda în mod activ situațiile anxioase vor fi determinate, în bună parte, de experiențele pe care le trăiește el în primii ani de viață. În această perioadă de neajutorare biologică, avem foarte puține pretenții de la copil și facem tot ce ne stă în putere pentru a-i reduce tensiunea și a-i satisface toate nevoile. Treptat, pe măsură ce se dezvoltă, copilul dobândește mijloace proprii de a face față unor situații din ce în ce mai complexe. Părintele renunță treptat la funcția lui de izolator și de protector. Dar știm că și cei mai independenți copii vor simți nevoia de a apela la protecția părinților în momentele de stres neobișnuit. Iar copilul, chiar dacă se poate descurca fără un părinte protector în situațiile de stres normal, tot poartă cu sine imaginea părintelui rezistent și puternic, pentru a-și face curaj. „Dacă ar intra un hoț în casa noastră, tata l-ar omorî.“ Funcția protectoare a părintelui este vitală în primii ani ai copilăriei, în asemenea măsură, încât până și copiii expuși unor pericole anormale pot să nu dezvolte o anxietate acută, dacă sunt prezenți părinții. Este un fapt bine știut acum că în timpul războiului din Marea Britanie, copiii care au rămas cu părinții chiar sub bombardamente au fost capabili să suporte anxietatea mai bine decât copiii care au fost separați de părinții lor și evacuați în zone protejate.

Chiar și cei mai iubitori și devotați părinți vor descoperi însă repede că, în lumea unui copil, zâna bună se transformă ușor într-o animal feroce, împăratul binevoitor devine un monstru, iar paradisul copilăriei este invadat periodic de ființe ale întunericului, sinistre. Aceste ființe nocturne din lumea interioară a copilului nu pot fi puse ușor în legătură cu persoane reale și cu evenimente reale din viața copilului. Dacă ne simțim deosebit de flatați recunoscându-ne în imaginația copilului în postura zânei bune, a unui spiriduș sau a împăratului cel înțelept, nu putem să nu fim indignați de ideea că am putea fi reprezentați ca o vrăjitoare, ca o sperietoare sau ca un monstru. La urma urmei nu am mâncat niciodată băieței sau fetițe și nici nu am amenințat să o facem, nu distilăm poțiuni magice, nu suntem feroce în furia noastră și nu ordonăm pedepse îngrozitoare pentru infracțiuni minore (sau majore). Ca să fim cinstiți, este adevărat și că nu dispunem de baghete magice, nu putem apărea dintr-o sticlă sau dintr-o lampă ca să îndeplinim dorințe și nu purtăm coroană, dar despre aceste neajunsuri ale statutului de părinte suntem mai puțin dispuși să discutăm.

Atunci, cum se întâmplă că părintele mult-iubit se transformă, în ochii copilului, într-un monstru? Dacă vom privi cu atenție viața copilului mic, vom constata că asemenea transformări se produc mai ales în momentele în care suntem obligați să interferăm cu o plăcere a copilului, când îi întrerupem o activitate care îi place sau când îi respingem o dorință. Când frustrăm copilul refuzându-i o dorință sau o poftă. Atunci mama devine cea mai rea, cea mai cumplită, cea mai ticăloasă mamă din lume atâta timp cât ține furia copilului. Putem înțelege

de aici că, dacă nu am interfera niciodată cu plăcerile copilului, dacă i-am satisface toate dorințele, nu ne-am opune la nimic, atunci nu ne-am confrunta niciodată cu reacțiile lui negative, dar produsul unei asemenea metode de creștere nu ar fi un copil civilizat. Trebuie să interferăm cu plăcerea copilului nu numai din rațiunile practice care apar zilnic în creșterea lui — ținând de sănătate, de siguranță, de nevoile familiei —, ci și pentru a-i asigura evoluția ca bărbat sau femeie civilizată. Copilul este la începutul vieții un animal în căutarea plăcerii; personalitatea lui infantilă este organizată în jurul propriilor apetituri și a corpului lui. În procesul educației scopul satisfacerii exclusive a plăcerii trebuie modificat drastic, impulsurile fundamentale trebuie subjugate dictatului conștiinței și societății, acestea trebuie să poată fi amânate, iar în unele cazuri chiar abandonate complet.

De aceea nu există soluții pentru a evita anxietatea unui copil. Dacă am alunga toate vrăjitoarele și toți căpcăunii din poveștile pe care i le spunem la culcare și dacă am elimina din viața lui cotidiană toate sursele imaginabile de pericol, el tot ar reuși să-și construiască propriii monștri imaginari, pe baza conflictelor de la vârsta lui fragedă. Nu trebuie să ne alarmeze prezența fricilor în viața unui copil mic, dacă acest copil are mijloacele de a le depăși.

Eul se apără de pericol

Putem observa încă de la începutul vieții cum reacționează fiecare copil și cum se adaptează la experiență într-un mod care îi este *specific numai lui*. Presupunem că aceste tendințe sunt parțial înnăscute, pentru că vom

observa chiar la nou-născuți că fiecare copil va reacționa într-un mod specific, individual, la un zgomot neașteptat sau la orice stimul puternic, ori la frustrare, de exemplu în situația retragerii sânului. Aceste tendințe sunt capabile și de un mare grad de modificare pe măsură ce copilul se dezvoltă, ele intrând sub influența mediului și a proceselor mentale superioare și mai complexe.

Vom constata astfel nu numai că fiecare copil reacționează în fața pericolului în modalități ce-i sunt specifice, ci și că el se va *apăra* de pericol și se va proteja în moduri specifice. Fiecare ființă umană este echipată mental, ca și fiziologic, pentru a se apăra împotriva pericolului, pentru a face față propriei anxietăți. Părintele care își înțelege copilul și îi înțelege tendințele va sprijini tendințele pozitive ale copilului lui în confruntarea cu pericolul și în depășirea temerilor.

Aceasta înseamnă că în evoluția copilului către o persoană mai complexă nu ne putem baza pe rețete și generalizări când vine vorba să-l ajutăm să se adapteze sau să-și depășească temerile. Trebuie să cercetăm acele tendințe de adaptare sănătoase, care sunt deja funcționale în personalitatea lui și să conlucrăm cu ele dacă vrem să ne atingem scopurile. Toate acestea vin în sprijinul părintelui care ascultă recomandările specialiștilor sau sfaturile prietenilor și spune: „Dar asta nu merge cu Susie a mea!“ Este foarte posibil ca o metodă sau o abordare ce dă rezultate în cazul unui copil să nu aibă efect în cazul altuia, dacă metoda nu este adaptată nevoilor personalității celui de-al doilea copil.

Să lăsăm însă deoparte considerațiile teoretice pentru moment. Să analizăm copilul foarte mic și să vedem ce înțelegem prin „mecanisme adaptative“ sau „mijloace

de apărare“ și cum putem să le valorificăm în formarea și dezvoltarea personalității copilului în primii ani de viață.

„Tigrul Care râde“

Permiteți-mi să vă prezint Tigrul Care Râde. L-am cunoscut când fiica sorei mele, Jannie, avea cam doi ani și opt luni. Într-o după-amiază, intrând în casa bunicilor ei, am găsit-o pe nepoata mea pe punctul de a pleca împreună cu unchiul meu. Jan nu m-a salutat, dimpotrivă, a părut chiar deranjată de sosirea mea, ca o actriță întreruptă în timpul repetiției de un tehnician neîndemânatic care se împiedică pe scenă. Ignorându-mă în continuare, Jan și-a pus mănușile albe, de bumbac și și-a luat gentuța cu un gest ce imita o doamnă care pleacă la plimbarea de după-amiază. Deodată s-a întors și s-a încruntat la ceva ce rămăsese în urma ei. „Nu!“ a spus ea ferm. „Nu, Tigrule Care Râzi. *Nu poți* veni cu noi la înghețată. Rămâi aici. Dar Jannie poate veni cu noi. Vino, Jannie!“ Și a ieșit pe ușă împreună cu unchiul, legănându-și gentuța, plină de importanță.

Mi s-a părut că văd o fiară jerpelită și dezamăgită retrăgându-se în partea cealaltă a holului și dispărând în unghere. Când mi-am revenit, am văzut-o pe bunica fetiței și am întrebat-o: „*Cine* este Tigrul Care Râde?“ „Este cel de acum“, a spus bunica. Ne-am înțeles. În casa aceea existase un flux continuu de parteneri de joacă imaginari, iar în mintea copilului unul încă și mai mare. Erau scaune sacre pentru Jane și Tommy, locuri rezervate la masă pentru iepurași, câini și urși, inclusiv copilul foar-

te real și important care dirija toată această menajerie și care, de multe ori, nici nu răspundea la numele ei real. Am observat că bunica fetiței părea cam îngrijorată și mi-am dat seama că trebuie să se fi împiedicat de Tigrul Care Râde toată după-amiaza.

— De ce *Tigrul Care Râde*?, am întrebat-o.

— Nu rage niciodată. Nu-i sperie niciodată pe copii. Nu mușcă. Râde, doar atât.

— Și de ce nu se putea duce și el la o înghețată?

— Trebuie să învețe să-și pună pofta-n cui. Nu poate face numai ce vrea el… Cel puțin așa mi s-a explicat.

În seara aceea, la cină, nepoata mea nu m-a băgat în seamă până când am dat să mă așez la masă. „Ai grijă!", a strigat ea. M-am ridicat repede, crezând că era vorba despre o piuneză. „Te-ai așezat pe Tigrul Care Râde!", mi-a spus ea ferm. „Scuză-mă. Te rog să-i spui să se ridice de pe scaunul meu." „Poți să pleci, Tigrule", a spus Jan. Iar fiara docilă și ascultătoare s-a ridicat de la masă și ne-a părăsit fără să protesteze.

Tigrul Care Râde a rămas cu noi câteva luni de zile. După câte mi-am dat eu seama, el a dus o viață serioasă și monotonă, fără motive de a fi prea vesel. Cât s-a aflat în casă, nu s-a comportat niciodată cu ferocitatea specifică rasei lui și nu a oferit motive de îngrijorare. A suportat toată educația pe care i-a făcut-o stăpâna lui fără să se revolte și fără crize de nervi. A ascultat toate poruncile, chiar și atunci când au fost prostești sau contrare propriilor lui interese. S-a comportat ireproșabil ca oaspete la cină și a fost un pasager voluminos, dar nesupărător, în mașina familiei. La câteva luni după ce Jannie a împlinit trei ani, el a dispărut și nimeni nu i-a simțit lipsa.

A sosit momentul să ne întrebăm: „Cine *a fost* Tigrul Care Râde?“ Dacă ne întoarcem la momentul începutului, constatăm că Tigrul Care Râde a fost descendentul direct al fiarelor sălbatice și feroce care tulbură somnul copiilor mici. Nu întâmplător, Tigrul Care Râde a apărut în clipa în care Jannie se temea teribil de animalele care puteau să muște și chiar să mănânce cu totul o fetiță. Uneori o speriau chiar și câinii inofensivi ai vecinilor. Probabil că în asemenea ocazii ea se simțea foarte mică și neajutorată în fața pericolului imaginar. Dar, când ești foarte mic și neajutorat în fața pericolelor, fie ele imaginare sau reale, nu dispui de prea multe soluții, de unele bune, în orice caz. Ai putea, de exemplu, să stai tot timpul pe lângă mama și tata și să le dai voie să te protejeze. Unii copii trec într-adevăr prin asemenea perioade în care se agață de părinți și se tem să se îndepărteze de ei. Dar aceasta nu este o soluție bună. Sau poți evita să te duci afară, unde ar exista pericolul să te întâlnești cu o fiară sălbatică, sau să eviți să te culci, ca să nu te întâlnești cu animalele din vis. Toate aceste sunt soluții proaste, pentru că se bazează pe evitare, iar copilul nu-și folosește resursele proprii pentru a face fața pericolelor imaginare. (În schimb, își sporește dependența de părinți.)

Există un loc unde te poți întâlni cu animalele sălbatice de pe poziția care îți convine și de unde poți pleca victorios. Acest loc este imaginația. Depinde de gustul și de preferințele fiecăruia dacă fiara cu pricina este omorâtă, schilodită, alungată sau îmblânzită, dar nimeni nu trebuie să se simtă neajutorat în prezența fiarelor închipuite, când imaginația oferă asemenea posibilități.

Jan a ales reformarea ca tactică de abordare a problemei animalelor sălbatice. Cei care făceau cunoștință cu

Tigrul Care Râde nu puteau, niciunul, să bănuiască teribila descendență a acestei fiare timide și lașe. Toate trăsăturile periculoase ale tigrilor suferiseră transformări în această nouă creatură. Colți? Acest tigru nu-și dezgolește colții mârâind sălbatic; el râde (fals, probabil). Să sperie copiii? *El* este cel care se sperie. Un cuvânt din partea stăpânei este destul pentru ca matahala să se retragă în colțul ei. Apetit feroce? Ei bine, dacă se poartă civilizat, *s-ar putea* să primească un cornet de înghețată.

Bănuim că există aici o paralelă. Transformarea tigrului într-o fiară ascultătoare și liniștită este probabil caricatura procesului de civilizare prin care trece fetița. Recompensele și pedepsele, solicitările absurde ce i se adresează Tigrului Care Râde au pentru noi, cei care asistăm la această comedie, la fel de puțin sens ca și pretențiile și dorințele din lumea adulților, pentru fetiță. De aceea, presupunem că tigrul reformat este și o caricatură a fetiței, iar trăsăturile originale ale tigrului, comportamentul lui necontrolat, impulsiv și feroce reprezintă acele tendințe ale copilului care sunt supuse transformării. Observăm, de asemenea, că stăpâna Tigrului Care Râde este mai severă și mai pretențioasă decât persoanele care se ocupă de educarea micuței Jan și confirmăm adevărul psihologic potrivit căruia cei mai zeloși cruciați împotriva viciului sunt criminalii care s-au îndreptat; puterea impulsului original este transferată dorinței opuse.

Dar, să revenim la imaginație și la soluțiile pentru problemele copiilor. Tigrul pe care l-a imaginat îi conferă lui Jan un fel de control asupra unui pericol care anterior o făcuse să se simtă neputincioasă și neliniștită. Băiețelul care țintuiește tigrii și urșii cu pușca pe care și-a

confecționat-o singur și cu efectele sonore pe care le produce el însuși rezolvă problema Tigrului în maniera lui proprie. (Am impresia că băieții tind să treacă la acțiuni directe în problema tigrului, în timp ce îndreptarea tigrilor este lăsată pe seama celuilalt sex, care a demonstrat de mult gustul și talentul pentru o asemenea abordare.) O altă abordare foarte mulțumitoare a problemei tigrului este să devii tigru. Foarte mulți copii mici s-au descurcat în cele mai diabolice situații, în care erau împresurați de fiare sălbatice, remarcându-se ca tigri, strigând și amenințând mai tare decât dușmanul, consternându-l, făcându-l să se disperseze și să o rupă la fugă.

În condiții normale, aceste experiențe practice cu tigri invizibili, în care luptele se desfășoară sub masa din sufragerie, în debara, în spatele canapelei, au un efect foarte bun asupra sănătății mentale a copiilor. Tigrul Care Râde a fost un factor foarte im portant în disoluția fricii lui Jan de animale. S-a observat o îmbunătățire în acest domeniu chiar de la apariția tigrului. Când, în cele din urmă, el a dispărut (fără să fie înlocuit de alt animal), frica de animale dispăruse în mare măsură și ea și a fost clar că Jan nu a mai avut nevoie de el. Dacă privim cu atenție, vom vedea că tovarășii și dușmanii imaginari se estompează odată cu dispariția fricii, ceea ce înseamnă că copilul care și-a înfrânt tigrii în joacă a învățat să-și stăpânească frica.

Acesta este tiparul general al dezvoltării normale. Să examinăm acum condițiile în care frica nu dispare. Atât timp cât pericolul este unul imaginar, atât timp cât tigrul furios se află la locul lui — la grădina zoologică în spatele zăbrelelor, în jocurile închipuirii în spatele canapelei — el poate fi considerat un tigru imaginar, într-un joc

imaginar. Dar, deși este foarte puțin probabil ca un băiețel sau o fetiță să se întâlnească vreodată cu un tigru adevărat sub pat, dacă el sau ea simte că o persoană pe care o iubește este o persoană „periculoasă" și dacă are motive să se teamă de ea, copilul va avea dificultăți mult mai mari în a-și depăși frica, pentru că această frică este, măcar în parte, reală. Copilul care are motive să se teamă de mânia reală a unui părinte, în special în cazurile extreme în care el a cunoscut furia, atacul fizic sau amenințările violente din partea unui părinte — un asemenea copil nu-și poate depăși frica prin jocuri ale imaginației, deoarece frica lui este reală. În cazuri extreme și mai ales în cazul delincvenților, imaginea despre lume se formează pornind de la aceste pericole reale și necontrolate de la începutul vieții, o imagine în care lumea este populată cu persoane periculoase, de care copilul trebuie să se apere în permanență.

Acestea sunt însă cazuri extreme. Ele servesc numai pentru a arăta că, ori de câte ori realitatea întărește pericolele imaginate de copil, acel copil va avea mai multe dificultăți în a le depăși. Din acest motiv, în principiu, în relațiile cu un copil evităm acele metode ce ar putea să consolideze ceea ce își imaginează el despre un pericol. Astfel, dacă pentru părinte a da o palmă nu reprezintă un atac fizic sau un act de violență asupra corpului unui copil, copilul îl poate considera așa ceva, resimțindu-l ca pe o confirmare a temerilor lui că adulții, în anumite situații, îți pot face rău. Iar uneori, în mod inevitabil, circumstanțele pot confirma fricile neexprimate ale copilului. Se poate întâmpla ca medicul să recomande o operație de polipi. Aceasta îl poate tulbura pe copil, pentru că frica lui că își poate pierde o parte din corp își

găsește justificare într-o experiență de acest fel, în care i se scoate ceva din el. Nu putem evita întotdeauna situațiile în care frica unui copil este confirmată într-un fel sau altul de realitate, dar ne stă în putere, așa cum se întâmplă în cadrul relațiilor zilnice părinte–copil și al metodelor de abordare a copilului, să încercăm să ne comportăm în așa fel încât copilul să nu simtă un pericol real.

Există și alte circumstanțe în care fricile copilăriei nu pot fi depășite prin mijloacele obișnuite de care dispune copilul. Este un lucru să-ți *imaginezi* că ești o ființă puternică ce poate îmblânzi tigrii și leii și că îi poți speria făcându-i să ți se supună, să-ți *imaginezi* că debaraua este o junglă în care pândesc fiarele sălbatice, să transformi camera copilului într-o scenă pentru acest spectacol și cu totul altceva să porți acest conflict în interiorul tău, să-l faci parte din personalitatea ta și să transformi lumea într-o scenă pentru acest spectacol. Dar acest lucru se poate întâmpla și trebuie să acordăm atenție acestui tip de evoluție.

Copilul care încearcă să-și depășească frica de tigri devenind *în joacă* un tigru folosește o abordare perfect sănătoasă a problemei tigrului. Un copil care vânează tigri din spațiul lui de viață cu arme făcute de el se angajează într-o luptă onorabilă cu temerile lui imaginare. Dar există copii a căror frică este atât de intensă, încât sentimentul pericolului invadează toate aspectele vieții, iar apărarea împotriva pericolului poate deveni o parte a trăsăturilor personalității lor —, iar în acest caz s-ar putea să avem probleme. Multe dintre problemele ulterioare ale copilăriei, pe care le denumim generic „tulburare de comportament“, pot fi înțelese ca o complicată apărare împotriva unui pericol imaginar. Copilul care atacă fără discriminare alți copii din vecini sau de la școală se simte constrâns

să atace ca urmare a unei imaginații în care el se află în pericol de a fi atacat și trebuie să atace el primul, ca mijloc de autoapărare. El va interpreta cel mai mic gest sau frază depreciativă folosită inofensiv de un alt copil ca semnal al unei intenții ostile din partea acelui copil și va ataca de parcă s-ar afla într-un mare pericol. El este atât de sigur de pericol încât, dacă vom sta de vorbă cu el despre faptul că a atacat, va insista convins că celălalt copil avea de gând să-l bată și că *a fost nevoit* să facă ceea ce a făcut.

Despre ce vorbim? Această situație nu este străină de imaginația vânătorului nostru de tigri, care vede fiare sălbatice în debara și după canapea și care trebuie să atace cu pușca pe care și-a confecționat-o singur, înainte de a fi el atacat de fiară. Cu o diferență importantă, însă. Vânătorul de tigri din camera copilului ține tigrii sub control. Aceștia nu colindă pe stradă, punând oamenii cumsecade în pericol. Ei nu sunt reali. Aproape orice copil de doi ani și jumătate, dacă este forțat, va recunoaște că nu există cu adevărat un tigru sub canapea. Practic, el se ocupă de tigri imaginari, folosindu-și imaginația. Este o luptă imaginară cu un tigru imaginar. Dar copilul mai mare, despre care vorbim, care atacă alți copii pentru că se teme închipuindu-și că este atacat, a lăsat tigrii să-i scape din dormitor, ca să spunem așa. Aceștia au invadat lumea lui reală, unde îi vor produce multe necazuri și unde copilul nu-i poate ține sub control la fel de ușor ca pe tigrii din dormitor. Când „băieții duri" de acest fel, tinerii agresivi și beligeranți, se dezvăluie în cursul tratamentului clinic, descoperim în spatele comportamentului lor cele mai fantastice frici. Iar când terapia îi eliberează de frici, comportamentul agresiv dispare.

Prin urmare, vedem că jocul imaginativ al copiilor slujește sănătății mentale, trasând limita între fantasmă și realitate. Dacă regulile jocului sunt respectate, dacă fiarele sălbatice imaginare sunt menținute la locul lor și stăpânite în dormitor, este puțin probabil ca ele să invadeze lumea reală.

Există în prezent numeroase confuzii legate de locul pe care îl joacă fantezia în viața copilului mic. De multe ori partenerii de joacă imaginari au o reputație proastă printre educatori și părinți. În multe familii „Tigrul Care Râde", imaginat de Jan, ar fi exilat rapid. S-a încetățenit ideea că partenerii imaginari sunt o dovadă de „insecuritate", de „închidere în sine" și de nevroză latentă. Partenerii de joacă imaginari sunt considerați înlocuitori nepotriviți ai partenerilor reali și se crede că nefericitul copil care îi are trebuie încurajat viguros să renunțe la ei și să-și facă prieteni adevărați. Desigur, dacă un copil, indiferent de vârstă, abandonează lumea reală și nu poate lega relații cu oamenii, dacă un copil nu este capabil să stabilească relații semnificative cu alte persoane și preferă personajele din imaginația sa, trebuie să ne facem griji. Dar nu trebuie să confundăm utilizarea nevrotică a imaginației cu cea sănătoasă, iar copilul care își utilizează imaginația și personajele din imaginația lui pentru a-și rezolva problemele este un copil care își construiește propria sănătate mentală. El își poate păstra legăturile cu oamenii și un bun contact cu realitatea, păstrându-și în același timp lumea imaginară. Mai mult, așa cum se poate demonstra, contactul copilului cu lumea reală este *consolidat* prin incursiunile lui periodice în lumea imaginară. Este mai ușor să tolerăm frustrările lumii reale și să răspundem solicitărilor realității, dacă ne

putem reface din când în când într-o lume în care cele mai puternice dorințe ne sunt îndeplinite în imaginație.

Jocul este însă doar unul dintre mijloacele prin care copilul încearcă să-și depășească fricile. Copilul descoperă de la cea mai fragedă vârstă că inteligența și capacitatea lui de a învăța îl vor ajuta la rândul lor să-și înfrângă frica. Ajungem astfel la o altă situație și la ilustrarea altei modalități de abordare a problemelor universului și a fricilor din primii ani de viață.

Copilul mic, om de știință

Acum mulți ani am făcut cunoștință cu un băiețel pe nume Tony, care dovedea de foarte devreme preferința pentru un anumit mijloc de a-și depăși fricile. Nu-l interesa jocul imaginației și probabil că nu l-ar fi amuzat deloc să vâneze tigri sau să le schimbe comportamentul, ori să-i deseneze. Nu era genul. Nu-mi amintesc nici măcar dacă s-ar fi temut în mod special de animalele sălbatice. Fricile lui erau mai generale. Îl speria ceea ce îi era străin, nefamiliar, necunoscut — temeri destul de comune în toate etapele de dezvoltare, iar modul lui de abordare era în principal unul investigativ. Dacă putea descoperi cum funcționa ceva, dacă putea stabili cauzele evenimentelor, simțea că deține controlul și nu-i mai era frică.

La vârsta de doi ani nu manifesta niciun interes pentru jucăriile obișnuite. Jucăria lui preferată era o șurubelniță de mici dimensiuni, pe care o purta la el în permanență. Avea o asemenea dexteritate mânuind această șurubelniță, încât a reușit să transforme locuința familiei într-o capcană înainte chiar de a începe să vorbească.

Ușile dulapurilor, desfăcute din balamale, cădeau la cea mai mică atingere sau atârnau periculos în singura balama la care el nu reușise să ajungă. Scaunele și mesele se înclinau riscant ori se dezmembrau când te rezemai de ele, în timp ce rotițele pierdute rugineau în lada cu nisip.

Ca mulți copii în vârstă de aproximativ doi ani, lui Tony îi era frică de aspirator și de zgomotul lui asurzitor. Unii copii își depășesc frica învățând să-l oprească de la comutator, să ajungă în situația de a comanda zgomotul. Alții, înclinați să joace teatru, se pot transforma ei înșiși în aspiratoare și dau târcoale pe podea, strigând de-ți sparg urechile. Dar Tony nu era genul de actor și nici nu i-a fost de ajuns să știe că pedala comutatorului de pe aspirator controla zgomotul. El a vrut să găsească zgomotul. O perioadă de timp a făcut cercetări. A scos șuruburile și roțile mai mici, pe care le-a pierdut, iar în cele din urmă monstrul cel șchiop a scos ultimul muget și a sucombat, fără a-și dezvălui secretul.

Nu a fost de ajuns pentru Tony să știe că priza din perete controla lumina și că este periculos să te joci cu asemenea lucruri. Avertismentele nu au slujit decât în a-i spori nevoia de a localiza sursa pericolului și de a descoperi „de ce". Cu șurubelnița lui atotfolositoare și-a pus din nou viața în pericol desfăcând prizele din perete, iar când părinții lui au pus capăt cercetărilor, furia lui a fost de nepotolit.

În ciuda faptului că multe dintre cercetările lui nu duceau la niciun rezultat mulțumitor și nu erau deloc încurajate de familie, omulețul de știință și-a continuat investigațiile cu o energie neștirbită. Pe măsură ce a crescut, riscul de a se accidenta mortal cu aparatele electrocasnice a scăzut. El nu s-a mai mulțumit să demon-

teze obiectele pentru a vedea cum funcționau; a vrut să le asambleze la loc și să le facă să funcționeze din nou. Aceeași nevoie imperioasă și impulsul care îl făcuseră înainte să cerceteze procesele mecanice se manifestau de această dată în procesul de construire și re-creare.

Când Tony a ajuns la vârsta de patru ani, nu mai puteai spune că impulsul lui de a cerceta era motivat în primul rând de nevoia de a-și controla anxietatea (așa cum se întâmpla la vârsta de doi ani). A cerceta, a descoperi, a asambla erau plăceri în sine. Când avea patru ani și s-a întâmplat să scoată motorul mașinii de spălat a mamei lui, nu a fost motivat de dorința infantilă de a descoperi sursa zgomotului (așa cum se întâmplase când desfăcuse aspiratorul). La patru ani avea nevoie de un motor mai puternic pentru o invenție la care lucra, una care, din nefericire, nu a ajuns niciodată să fie finalizată, pentru că mama nu a fost dispusă să sacrifice lenjeria și igiena familiei în numele progresului științific.

Vedem astfel că sublimarea ce și-ar putea avea originea în procesul de depășire a fricilor copilăriei poate deveni, în final, independentă de motivul original. La fel ca în cercetările lui Tony, vedem cum ea se poate transforma într-o activitate utilă mai multor scopuri diferite, fără legătură cu scopul inițial. Dar se poate demonstra și că o asemenea sublimare sănătoasă poate fi activată ca mijloc de apărare împotriva anxietății, atunci când se ivește din nou nevoia. Povestea lui Tony ne pune la dispoziție un foarte bun exemplu:

Când avea patru ani, Tony a avut nevoie urgentă de operație de apendicită și a fost internat în spital timp de două săptămâni. Nu avea cum să fie pregătit pentru spitalizare și pentru operație și putem presupune că expe-

rienţa era înspăimântătoare pentru copil. În timpul convalescenţei petrecute în spital, rudele şi prietenii i-au adus, desigur, o mulţime de jucării. Dar Tony cel de la patru ani, la fel ca Tony cel de la doi ani, nu prea se interesa de jucării. Când o mătuşă l-a întrebat ce i-ar plăcea cel mai mult să primească cadou, el a răspuns fără ezitare: „Un ceas deşteptător vechi care nu mai funcţionează". Mătuşa şi alte rude i-au oferit ceasurile lor vechi. Şi toată convalescenţa Tony s-a ocupat cu repararea ceasurilor deşteptătoare stricate. Pe care le-a făcut să meargă!

Iată ceva ce ne interesează. În primul rând, demontarea şi reasamblarea unui ceas deşteptător este o sarcină mecanică foarte avansată pentru un copil de patru ani. Dar şi gradul în care l-a absorbit această activitate pe băieţelul de patru ani arată că ea fost foarte importantă pentru el. Putem bănui că repararea ceasurilor stricate avea legătură cu operaţia lui recentă şi cu anxietatea copilului în acel moment critic. Căci copilul, care avea dureri şi nu fusese pregătit pentru spitalizare şi pentru operaţie, nu ştia decât că ceva nu era în regulă şi că doctorul îl va face bine, „îl va repara", ca să zicem aşa. Ca orice copil mic, probabil că a fost înspăimântat şi s-a simţit neajutorat când s-a despărţit de mama lui şi a fost dus în sala de operaţii pentru a i se scoate „ceva" ce îl durea. Acum, în convalescenţă, trebuia să depăşească efectele dureroase ale acestei experienţe. Şi ce a făcut el? A desfăcut ceasurile deşteptătoare şi le-a făcut să funcţioneze din nou, exact aşa cum doctorul îl reparase pe el şi îl făcuse să funcţioneze din nou. El a operat ceasurile şi a reuşit să le facă din nou sănătoase. În acest fel, el a folosit sublimarea cunoscută, cercetarea mecanicii şi construcţia pentru a depăşi experienţa înspăimântătoare, iar metoda s-a dovedit un succes.

Trebuie să menționăm că anxietatea este posibil să fi jucat un rol în repararea ceasurilor. Până atunci, Tony nu reușise niciodată să repare un ceas deșteptător. Reparația necesită abilități mecanice avansate, care în mod normal depășesc capacitatea unui copil de patru ani. Încercările lui anterioare se sfârșiseră cu dezmembrarea ceasurilor și o formidabilă colecție de șurubelnițe de mici dimensiuni, rotițe și arcuri ce făceau reconstrucția un mister. Este posibil ca anxietatea pe care a trăit-o ca urmare a operației să-i fi furnizat o motivație atât de puternică de „a repara ceva", de „a face ceva să funcționeze", încât băiețelul s-a autodepășit și a realizat ceva ce până atunci nu fusese posibil.

Interesul științific al lui Tony s-a prelungit și în anii următori. El a continuat să-și pună familia în pericol cu invențiile din pivniță. Din când în când, mici explozii zguduiau familia. Mult încercata lui mamă s-a obișnuit cu faptul că unei mașini de spălat îi lipsea motorul și de multe ori spălatul rufelor casei era amânat până ce revenea inventatorul de la școală. În anii de școală interesul pentru materiile științifice le-a pus în umbră pe toate celelalte. Nu s-a îndoit niciodată că va crește și va deveni om de știință. Nu-i rămânea decât să aleagă domeniul științific. A luat această decizie când era la colegiu și astăzi Tony este fizician.

Imaginația, intelectul și sănătatea mentală

Din aceste exemple vedem că, încă din primii ani, copilul dezvăluie moduri caracteristice de a aborda pro-

blemele vieții. Activitățile lui creative și intelectuale au scopuri mai ample decât plăcerea; ele îl ajută să depășească fricile și problemele obișnuite ale copilăriei. Mai târziu, aceste tendințe se consolidează și pot deveni chiar baza alegerii profesiei, așa cum a fost cazul lui Tony.

Înțelegând importanța imaginației și a intelectului pentru sănătatea mentală, putem deduce anumite implicații pentru creșterea copiilor. Ceea ce facem pentru a stimula capacitatea creativă și intelectuală a copilului de a soluționa probleme va stimula și sănătatea lui mentală, dacă în același timp avem grijă și să nu supunem copilul unor cerințe excesive și nejustificate. Dacă încurajăm tendințele copilului trebuie să fim totodată siguri că acestea sunt într-adevăr tendințele lui și nu ale noastre. Să presupunem că părinții lui Jan ar fi apreciat că jocul ei cu diferite roluri era anost și l-ar fi descurajat, considerându-l un fel de „retragere" în imaginar. Și să presupunem că tatăl ei, care era inginer, ar fi încercat să o determine să-și rezolve problemele printr-o abordare pur investigativă, de tipul celei folosite de Tony. Probabil că el nu ar fi obținut rezultate pentru că tendințele copilului nu semănau cu tendințele lui Tony. Inteligența fetiței, foarte ascuțită, nu era de același tip. Dacă fetița ar fi avut de-a face cu un aspirator a cărei funcționare producea vacarm, nu i-ar fi păsat niciun pic de aspectele mecanice ale producerii zgomotului. Dacă tatăl ar fi încercat să-i arate de unde provenea zgomotul, probabil că ea s-ar fi plictisit. Dar dacă cineva ar fi invitat-o să se joace de-a aspiratorul și i-ar fi permis să se târască pe podea urlând amenințător, probabil că acest lucru i-ar fi plăcut. În cazul lui Tony, au prevalat condițiile opuse. Lui nu i-au plăcut jucăriile și nu a avut obiceiul de a recrea eve-

nimentele prin joc imaginativ. Dacă părinții lui ar fi considerat că cercetările lui științifice erau intolerabile (așa cum într-adevăr erau, uneori) și dacă ar fi încercat să-i transfere interesul asupra jucăriilor convenționale și a jocului imaginativ, probabil că nu ar fi avut succes și l-ar fi lipsit pe Tony de propriile măsuri, eficiente, de depășire a problemelor și fricilor din primii ani ai copilăriei. Iar omenirea ar fi pierdut un talentat om de știință.

Un prieten critic spune următoarele: „Lăudăm facultățile umane precum rațiunea, imaginația și conștiința, ca factori care stimulează sănătatea mentală. Ar fi ușor să argumentăm că oamenii cei mai raționali pot fi nevrotici, că artiștii și alte persoane cu multă imaginație sunt uneori destul de ciudați și că cei care au dezvoltat o conștiință foarte severă pot fi cei mai supuși riscului unor tulburări emoționale. Istoria raselor furnizează și ea un comentariu amar la punctele tale de vedere. Căci pe măsură ce omul a avansat din punct de vedere cultural și mult-lăudatele lui facultăți precum rațiunea, imaginația și conștiința au evoluat la rândul lor, îl găsim din ce în ce mai susceptibil să dezvolte boli mentale. Chiar momentul istoric actual, victorioasa lui rațiune și cunoștințele științifice îi oferă mijloacele de a se distruge pe sine și planeta pe care locuiește și nici rațiunea, nici imaginația, nici conștiința nu a produs încă o idee care să-l împiedice de la acest lucru.

Iar eu spun: „Dacă vrei să jucăm acest joc cinic, pot merge mai departe. Numai omul este susceptibil de nevroze. Experimentele privind frustrarea, efectuate pe animale de laborator, nu au produs nimic asemănător nevrozei umane. Cimpanzeul, câinele, șoarecele devin anxioși când experimentele omului îi expun unor situa-

ții periculoase. Într-adevăr, ei pot rămâne imobilizați și neajutorați din cauza repetării frustrărilor, pot face spasme musculare asemănătoare ticurilor omului sau pot intra într-o stare de stupoare, asemănătoare catatoniei la om. Dar nu fac nevroze. Pentru că nevroza omului se caracterizează prin anxietate atașată unor idei, iar animalul nu este capabil de a avea idei. Nevroza omului este produsul conflictului dintre impulsuri instinctuale și conștiință, iar animalul nu este înzestrat cu conștiință. Din această demonstrație științifică, cinicul poate trage concluzia că omul poate evita nevroza întorcându-se în copac."

Dar să revenim la începutul acestei argumentații. Dacă rațiunea, imaginația și conștiința, după cum spui, nu împiedică un om rațional, un om creativ și un om moral să facă nevroză, acest lucru nu înseamnă că putem incrimina cele mai înalte facultăți umane. Deși cimpanzeul nu posedă niciuna dintre aceste facultăți și trăiește în armonie cu natura lui, noi nu aspirăm către modul lui de viață, iar el nu reprezintă un model de conduită pentru oameni. Cele două aspecte al naturii umane, cel biologic și cel mental, se află în conflict încă de la începutul vieții, iar armonia omului trebuie stabilită în conformitate cu natura omului și nu cu natura cimpanzeului. Nu aspectul mental al omului creează nevroza, ci eșecul, iar uneori stresul excesiv, al proceselor lui mentale superioare, legat de menținerea sub control a aspectului primitiv al omului. Este la fel de absurd să învinuim facultățile mentale superioare ale omului pentru nevrozele lui, pe cât este de absurd să învinuim inima, plămânii sau tractul digestiv pentru bolile pe care le face omul. Ca și în cazul acestor organe vitale, facultățile

mentale superioare contribuie la sănătatea și la armonia persoanei în ansamblu și în mod normal duc o luptă vitejească împotriva bolilor și a dizarmoniei.

Este la modă de două generații încoace să vorbim despre „costurile" civilizației, despre „factura" plătită civilizației în moneda tulburărilor mentale. Această modă a condus la ideea greșită că ar trebui să abandonăm unele dintre scopurile noastre civilizate, pentru a reduce costurile achitate de individ. Deoarece s-a descoperit că vinovăția excesivă reprezintă un factor al etiologiei nevrozei, s-a presupus în mod greșit că copilul ar trebui crescut fără să-i producem sentimente de vinovăție. Deoarece agresiunea dejucată a fost, de asemenea, un factor de formare a simptomelor nevrotice, s-a considerat în mod eronat că nu trebuie să descurajăm niciodată copilul de a face ceva. Pentru că în analiza simptomelor nevrotice au fost găsite cu regularitate impulsuri refulate, a apărut o teorie de creștere a copiilor care interzicea „refularea" impulsurilor.

Freud a vorbit și el despre „costurile" civilizației și a considerat nevroza a fi o parte a costului pe care îl plătim pentru civilizație, dar el nu a spus niciodată că prețul este prea mare și niciodată nu a afirmat că ar trebui să abandonăm scopurile civilizației. Freud a fost el însuși un om extrem de civilizat și a purtat moștenirea acestei civilizații cu mândrie și cu un profund simț al datoriei de a servi scopurilor acesteia. El punea preț pe moralitate în sine, ca și pe propria moralitate. Esența teoriei sale privind nevrozele constă în aceea că omul biologic și omul moral se află esențialmente în conflict și că, în anumite circumstanțe, acest conflict poate produce nevroza. (Într-o situație mai fericită, același conflict poate

produce cele mai înalte realizări culturale.) Esența terapiei psihanalitice pe care a elaborat-o a fost restaurarea armoniei între sinele biologic și sinele moral; el ar fi considerat proastă o terapie în cadrul căreia partea morală a omului nu ar fi fost consolidată. Freud nu a subscris *niciodată* teoriei ce i-a fost atribuită și potrivit căreia eliberarea impulsurilor interzise ar vindeca omul de bolile lui mentale. Permisiunea terapiei analitice este aceea de *a vorbi* despre gândurile periculoase și interzise; nu este permisiunea de *a acționa* conform acestora. Acest proces îi permite pacientului să ajungă să-și stăpânească impulsurile instinctuale interzise, cu ajutorul facultăților mentale superioare precum rațiunea și judecata, un proces care consolidează în mod automat latura morală a omului, eliberând-o parțial de sursele ei primitive și iraționale.

Întrebarea rămâne pentru noi la fel cum a fost și pentru Freud: putem avansa spre o civilizație superioară, spre o moralitate superioară, fără ca eul uman să plătească un preț mai mare decât își poate permite? Dacă înțelegem că nevroza nu este neapărat prețul realizării morale, că impulsurile umane pot fi controlate fără a pune în pericol psihicul omului, atunci putem spera că acumularea cunoștințelor despre psihologia omului poate conduce la progresul civilizației. Ea poate conduce și la evoluția în continuare a laturii morale a omului, un progres pus în pericol pentru moment, din cauza gradului de suferință umană și de pierdere a vitalității pe care le-a implicat dificilul salt de la epoca de piatră la al Doilea Război Mondial.

Dar aici vorbim despre copii și despre creșterea copiilor. Scopurile noastre sunt foarte modeste. Vorbim

despre copilul unic, în care investim speranțele părinților și cultura noastră. Cunoașterea copilului s-a dezvoltat dându-ne speranțe, mai ales în ultimii cincizeci de ani. Nu știm și nu putem spune cum va servi această cunoaștere evoluției morale a omului în secolele următoare. Problema noastră este să identificăm cum poate un copil crescut în cultura zilei de azi să ajungă la armonia ce trebuie să existe între impulsurile instinctuale și conștiința lui și între eu și societatea în care trăiește, astfel încât el să acționeze în interesul societății, fără să cadă pradă bolii.

De fapt, nu cunoaștem încă toate răspunsurile de care avem nevoie la aceste întrebări fundamentale. Problemele privind creșterea copiilor, de care ne ocupăm în paginile de față, pot fi abordate doar la nivelul cunoștințelor actuale despre psihologia copilului, cunoaștere care este incompletă în zone vitale. Dacă suntem dispuși să acceptăm limitele unei științe tinere și să mergem mai departe propunându-ne scopuri și așteptări modeste legate de aplicarea acestor cunoștințe în creșterea copiilor, atunci putem justifica existența unei cărți precum aceasta. Vom încerca să strângem laolaltă câteva dintre cele mai importante descoperiri referitoare la dezvoltarea copilului și la psihologia lui și să vedem cum pot cunoștințele actuale să vină în sprijinul sănătății mentale a copiilor.

PARTEA A II-A
PRIMELE OPTSPREZECE LUNI

2

Nu mai picoti și fii atent…

Nou-născutul

Periodic, nou-născutul este trezit din îndelungatul lui somn de foame sau de un disconfort și ochii lui lăptoși, incapabili să focalizeze, se opresc asupra unui obiect. În această clipă, cât ochii fixează ceva, citim pe fața lui concentrare și inteligență. Copilul pare absorbit și gânditor. Stăm în jurul lui și ne minunăm, părinți, bunici, rudele aferente și prietenii, iar unul dintre noi se apleacă deasupra lui și spune: „La ce te gândești? Haide, spune-ne!“ Ochii începțoșați ai copilului se opresc scurt asupra figurii aplecate deasupra lui, pe față îi trece o umbră de zâmbet, apoi fața micuță, bătrânicioasă, nu mai exprimă nimic, devine pentru noi, cei rugători, impenetrabilă precum Sfinxul.

Psihologul are și el probleme dacă încearcă să-l facă pe acest individ să-și dezvăluie viața interioară. El este

cel mai puțin cooperant dintre toți subiecții. Își ține gura, fiind responsabil prin această atitudine față de cercetător de mare parte din disensiunile științei referitoare la primii ani ai copilăriei și, de asemenea, de extraordinarele escapade ale imaginației. În orice caz, subiectul acestor investigații nu se angajează în controverse, iar unele dintre cele mai extravagante și mai îndrăznețe teorii legate de viața interioară a bebelușului nu au fost niciodată infirmate. Dar nici nu au fost dovedite.

Probabil nu greșim prea mult în privința bebelușului, dacă începem de la câteva supoziții și dacă ne bazăm pe succintele informații pe care le obținem din observații directe. În primele două luni vedem puține lucruri pe care le putem include în categoria „mentalului". În primele săptămâni bebelușul funcționează în mare măsură pe baza nevoii și a satisfacției. Foamea lui este nesățioasă, tensiunile pe care le produce sunt insuportabile, iar satisfacerea foamei este imperativă.

Copilul funcționează pe o bază interactivă, gura caută sfârcul când foamea este intensă, dar nu „recunoaște" biberonul sau sânul vizibil, când i se prezintă. Incapacitatea lui de a vedea obiectele în această etapă ne spune că memoria încă nu a început să funcționeze.

Dacă ne putem imagina această lume sau dacă o putem reconstitui este numai pentru că găsim analogii în lumea viselor. Obiecte neclare intră lin în câmpul vizual, apoi se îndepărtează și se topesc în neant. O față umană plutește deasupra lui ca o mască fantomatică, apoi dispare. Evenimentele din viața lui nu au legătură unul cu altul. Nici măcar satisfacerea foamei nu a fost încă pusă în legătură cu figura mamei, ca să nu mai vorbim de persoana mamei.

Acest lucru stârnește indignarea părinților. Oamenii de știință habar nu au! Oh, putem da zeci de exemple care arată că micuțul Joe o recunoștea pe mama lui când avea patru săptămâni! Este greu să *nu* crezi că zâmbetul pe care îl arborează după ce a fost hrănit nu exprimă mulțumiri pentru mama. Este greu să nu crezi că atunci când urlă nu-și exprimă indignarea față de nepriceperea mamei.

Suntem solicitați să depunem mărturie. Iată-l pe micuțul Joe la patru săptămâni. Mama întârzie cu biberonul. Când intră pe ușă, ea vede tabloul inconfundabil al unui client masculin apoplectic, care scoate sunete incoerente, strânge din pumni și reclamă modul în care este administrat și condus acest loc. Privindu-l avem într-adevăr sentimentul că el este ferm hotărât să-și mute afacerea în altă parte.

„Să nu-mi spui, zice mama, că acel copil nu era furios pe mine!“

Dar el nu este furios pe mama lui. Deși și-a întâlnit mama în mai multe ocazii, memoria lui nu este antrenată pentru a ține minte figurile — la patru săptămâni. Ceea ce vedem este doar o reacție instinctivă, suscitată de foame. El nu poate fi furios pe mama pentru că nu a aflat încă de existența unei persoane în afara lui, care îi satisface nevoile. El nu se plânge conducerii, deoarece nu știe că acea conducere este răspunzătoare de mesele lui. Lui îi este foame și i se pune în gură ceva care îl mulțumește. Dacă ne este îngăduită o analogie, masa îi vine la fel ca în basmele cu carafe și pocaluri fără fund, din care se revarsă întotdeauna o licoare parfumată și care se află întotdeauna la îndemână când ai nevoie de ea sau când este rostită silaba magică. Iar adevărul dezamăgi-

tor este că în această etapă copilul nu se gândește la furnizor, așa cum nici noi nu ne gândim la compania de utilități atunci când dăm drumul la robinet ca să curgă apa sau când apăsăm pe comutator ca să facem lumină.

Antipatia noastă față de știință se reînnoiește. „Ei, poftim! Aș putea să și lipsesc câteva luni", spune mama lui Joe. „Am putea la fel de bine să folosim un mecanism care să-l hrănească și să-i schimbe scutecele, o îngrijire din Minunata Lume Nouă."

„Nu!" Iar acest protest aparține oamenilor de știință. El îi face pe psihologii din toate ramurile și școlile de psihologie să vorbească la unison. Poate că, în calitatea lor de oameni de știință, ei nu se înțeleg în multe privințe; poate că își combat unii altora teoriile. Dar importanța mamei pentru copilul mic, încă din primele zile de viață, este un punct pe care nu-l contestă niciunul dintre ei.

Căci aceste prime săptămâni nu sunt întru totul o perioadă de întuneric și de haos primordial. În jurul copilului și a mamei lui se țese o legătură invizibilă, care pornește de la mamă și prin care i se transmit copilului cele mai subtile impresii. Și cu toate că copilul nu-și „cunoaște" mama și nu o recunoaște când o vede, el primește un număr infinit de impresii prin intermediul contactului fizic cu ea, care conduc treptat la formarea imaginii lui despre ea.

Încă nu există memorie vizuală, dar intimitatea fizică dintre mamă și copil produce deja reacțiile ce vor conduce la asocierea mamei cu plăcerea, satisfacția și protecția. Prezența mamei, chiar și în aceste prime săptămâni, aduce în mod miraculos calmul atunci când copilul este agitat. Tatăl, sau alte persoane din familie poate avea, de asemenea, același efect. Ideea este că,

deși mama nu este încă individualizată dintre celelalte persoane, se stabilește o asociere prin care contactul uman reprezintă satisfacție și protecție. O parte din această reacție este, fără îndoială, instinctivă, o parte reprezintă deja un fel de „învățare" prin repetarea experiențelor plăcute și liniștitoare pe care copilul le are cu mama și cu alte persoane.

În primele săptămâni vedem că un contact fizic cu mama sau cu tatăl reprezintă pentru copil protecția. Un zgomot prea puternic sau orice alt stimul intens, la care micuțul ar putea reacționa tresărind sau plângând, dacă este singur în leagăn, va avea un efect foarte slab asupra lui dacă copilul se află în brațele mamei sau ale tatălui. Vom observa că și disconfortul fizic sau durerea vor fi suportate, dacă copilul se află în contact fizic cu părinții lui. Injecția din cabinetul doctorului pare să producă un efect de șoc mai redus când copilul este în brațele mamei, decât dacă se află pe masa de examinare atunci când îi este administrată. Disconfortul tulburărilor digestive slabe din primele săptămâni poate fi suportat mult mai ușor, după cum știm cu toții, dacă bebelușul este ținut în brațe.

Acestea sunt demonstrații simple ale felului în care părintele joacă rolul de protector și este instinctiv perceput ca protector înainte chiar de a putea copilul să-l identifice ca figură umană. Sistemul nervos al copilului mic nu este încă „prevăzut cu filtre" care să absoarbă stimulii extrem de puternici și corpul părinților preia funcția absentă, amortizând șocul. Putem presupune că stabilitatea ulterioară a sistemului nervos care primește și reacționează la stimuli puternici nu este o evoluție neurologică independentă, ci este legată de îngrijirile mamei

și de satisfacția și sentimentul de protecție pe care mama i-l dă copilului. Este fapt demonstrat că bebelușii lipsiți de îngrijire maternă sunt mai irascibili și se sperie mai ușor în primii ani ai copilăriei, decât copiii care au avut parte de îngrijirile mamei.

Desigur, părintele este mai mult decât un protector în acele prime săptămâni. În relația părinte–copil se petrec multe lucruri interesante, care sunt tăcute și invizibile precum procesul de germinație. Știm că ele se petrec pentru că la sfârșitul celei de-a doua luni vor apărea semnele lor previzibile. La două luni copilul răspunde prin zâmbet la vederea unei figuri umane! Este un zâmbet foarte special. Nu este o acțiune reflexă, nu este un zâmbet de satisfacție; este un zâmbet de răspuns, un zâmbet obținut la apariția unei figuri.

De ce zâmbește copilul?

Zâmbetul de răspuns ce apare la vârsta de aproximativ două luni este un punct de răscruce în dezvoltarea copilului. Oamenii de știință au fost mult mai puțin perspicace decât părinții copiilor în înțelegerea semnificației acestui eveniment. Acesta este un moment de mare încântare. Noutatea este comunicată părinților și tuturor rudelor interesate. Nu se suflă în trâmbițe, nu se decretează zi de sărbătoare oficială, dar toți cei interesați par a înțelege că acest zâmbet este foarte special.

Acum, niciunui părinte nu-i pasă câtuși de puțin *de ce* zâmbește copilul sau de ce cred psihologii că zâmbește copilul și poate că veți dori să săriți peste următoarele câteva paragrafe, dar eu sper că nu o veți face. Moti-

vul pentru care zâmbește copilul are oarecare importanță pentru înțelegerea primelor etape de formare a afecțiunii umane la copil.

Pentru început, să ne amintim că acest zâmbet de răspuns a avut antecedente. Încă din primele săptămâni vom observa că satisfacția în timpul alăptării sau la sfârșitul alăptării va conduce la destinderea gurii într-un zâmbet de mulțumire. Acest prim zâmbet de satisfacție este o reacție instinctivă și nu reprezintă încă un răspuns la o figură umană.

Să privim copilul în timp ce suge. Dacă nu este prea somnoros, ochii lui se vor fixa solemn pe figura mamei. Am aflat experimental că el nu percepe toată figura din fața lui, ci numai partea de sus, ochii și fruntea. Prin repetarea experienței suptului și a elementului care o însoțește, figura umană, se va stabili o asociere între supt și figura umană. Mai mult decât atât, plăcerea, satisfacția suptului se vor asocia cu acea figură umană. Repetarea experienței plăcute va lăsa o urmă mnezică a imaginii acelei figuri și va pune bazele memoriei. Când imaginea mentală va fi bine întipărită, imaginea vizuală a figurii umane va fi „recunoscută“ (foarte simplu spus), ceea ce înseamnă că imaginea figurii umane evocă imaginea mentală și aceasta este „amintită“ Acum vine punctul de cotitură. Aceasta nu este o amintire bazată pe imagini, ci o amintire formată din imagine plus plăcere, asocierea stabilită prin supt. Răspunsul copilului mic la vederea figurii umane este înțeles acum ca un răspuns la plăcere. El zâmbește când vede figura umană. Zâmbetul apărut inițial ca reacție instinctivă la satisfacția din timpul suptului se produce, la început din când în când, apoi din ce în ce mai des, la vederea figurii, ca și când figura ar evo-

ca amintirea satisfacției și a plăcerii. Copilul a făcut primele conexiuni specifice omului.

Nu ar trebui să fim dezamăgiți aflând că copilul nu deosebește încă figura mamei de alte figuri umane. „*Asta* cum o pot dovedi?", am vrea să știm. „Fără îndoială, zâmbetul acela *arată* foarte special." Cunoaștem acest lucru din două seturi de observații. Multe săptămâni după ce s-a produs zâmbetul de răspuns, aproape orice figură umană prezentată copilului va obține zâmbetul. (Ironia este că, la această vârstă, și dacă îi arătăm copilului o mască reprezentând ochii și fruntea unei figuri umane, se va obține un răspuns de plăcere.) Poate că această dovadă nu ni se pare prea convingătoare. De unde să știm noi că nu avem de-a face, pur și simplu, cu un băiețel sociabil, căruia îi place mama lui, *plus* tot restul rasei umane? Și poate că răspunsul la mască nu arată decât că bebelușul are simțul umorului. Cel de-al doilea set de observații ar putea fi mai convingător. Psihologii plasează identificarea pozitivă și diferențierea figurii mamei în jurul vârstei de opt luni, datorită anumitor răspunsuri ale copilului pe care le cunoaștem cu toții foarte bine. El nu mai zâmbește la orice figură ce-i apare sub priviri. Dimpotrivă, dacă cel mai simpatic dintre unchi se apropie cu o față radioasă și douăzeci de chei pe un lanț, pe care le bălăngăne prin fața ochilor copilului, s-ar putea să fie răsplătit cu o privire uimită, cu una nedumerită sau — ceea ce va fi rău pentru relațiile de familie — cu un urlet! Acum apar mama sau tata ca să liniștească bebelușul și să ceară scuze unchiului și, la vederea acestor două figuri, copilul se relaxează, dă din mâini și din picioare și zâmbește. S-ar putea ca el să studieze cele trei figuri câteva minute și, satisfăcut în cele din urmă că a recunoscut figurile familiare,

se întoarce spre figura necunoscută și îi permite unchiului să-și zornăie cheile și să facă strâmbături comice pentru care s-ar putea să fie recompensat mai târziu cu un zâmbet. Sau, bunica, un vizitator care apare des, dar nu este prezent permanent, se oferă să-i dea ea biberonul. Copilului îi este foame, se arată interesat de biberon, dar când vede figura care nu este a mamei, este uimit, fața i se încrețește și începe să plângă protestând. „N-a mai făcut *asta* până acum!" spune bunica. Și este adevărat că în urmă cu câteva săptămâni, când bunica se ocupase de hrănirea lui, el supsese laptele până la fund cu la fel de mult zel ca și atunci când îl hrănea mama.

Această reacție la figura necunoscută, figura ne-mamei, este prima dovadă pozitivă a faptului că bebelușul distinge figura mamei de figura altor persoane. (Nu trebuie să uităm să spunem că, dacă tatăl a avut contacte apropiate cu copilul și că, dacă există surori și frați, aceste figuri vor fi și ele identificate. Folosim cuvântul „mamă" ca punct de referință convenabil, înțelegând că, în prima copilărie, ea va fi principalul obiect al iubirii.) Reacția la faptul că a fost hrănit de bunică ne arată, de asemenea, că plăcerea de a mânca nu mai este pur și simplu o problemă de necesitate și de satisfacție biologică, ci că ea este legată de persoana mamei. Bebelușul a reușit să stabilească legătura între această figură, această persoană și satisfacerea nevoilor lui și o privește ca pe sursa acestei satisfacții. Plăcerea și satisfacția ce-i sunt provocate prin hrănire și îngrijire sunt transferate imaginii ei și vederea figurii ei, prezența ei vor provoca asemenea gângureli de bucurie, iar dispariția ei asemenea dezamăgire, încât putem spune că bebelușul își iubește mama ca persoană.

Iată ceva ce sună ciudat! „Își iubește mama ca persoană.“ Normal, dacă ea este o persoană, cum altfel ar putea-o iubi? Iar dacă vom spune „își iubește mama ca persoană din afara lui însuși“, acest lucru va suna la fel de prostește în urechile noastre de adulți. Bineînțeles că ea este o persoană din afara lui. Știm acest lucru! Dar bebelușul nu a știut. El a învățat acest lucru încetul cu încetul, cu stângăcie, pe parcursul primelor luni de viață. Pentru că, în primele luni, bebelușul nu face diferența între corpul lui și alte corpuri, sau între imagini mentale și percepții, între interior și exterior. Lumea este o unitate nediferențiată, cu centrul în bebeluș.

Până când va descoperi că mama este o persoană din afara lui, bebelușul va fi învățat o mulțime de lucruri. Pentru a realiza ceva ce nouă ni se pare banal, el a trecut prin sute de experiențe într-o perioadă de câteva luni. El a trebuit să adune sute de piese într-un puzzle vast și complicat, pentru a stabili imaginea brută a persoanei-mama și imaginea brută a propriului său corp. În linii generale, putem reconstitui aceste experiențe prin observație.

Lumea ca un puzzle

Abia s-a trezit bebelușul de două luni din lunga noapte a primelor săptămâni pe lumea aceasta, când se și confruntă cu unele dintre cele mai serioase probleme ale rasei umane. Îl invităm să studieze natura realității, să facă diferența între experiența interioară și cea exterioară, să deosebească sinele de non-sine și să stabilească criterii utile pentru fiecare dintre aceste categorii. În cercetarea

academică, un proiect de asemenea anvergură ar necesita echipamente de laborator sofisticate și un personal numeros; ca să fim cinstiți, de exact așa ceva am avut nevoie pentru a reconstitui experimentele pe care le trăiește copilul mic. Și există puțini oameni de știință complet formați, cu experiență, care să depună același zel și aceeași energie ca și copilul, pentru clasificarea datelor brute ale acestui proiect. Echipamentul bebelușului se limitează la organele simțurilor lui, mâinile, gura și aparatul primitiv al memoriei.

După cum am văzut, la două luni el recunoaște un obiect despre care noi știm că este o figură umană și un obiect în afara persoanei lui. Pentru bebeluș însă, aceasta este doar o imagine, o imagine pe care, întâmplător, el n-o poate deosebi de imaginea mentală, de imaginea din memorie. Dar această figură este o piesă din puzzle — o piesă-cheie, credem noi. Treptat apoi, pe parcursul săptămânilor următoare, asocierea sânului sau a biberonului, a mâinilor, vocii, a unei mulțimi de experiențe senzoriale care-i plac încep să se adune în jurul acestei figuri și să formeze imaginea brută a unei persoane.

Între timp copilul efectuează o serie de experimente complicate de diferențiere senzorială. Să nu uităm că în primele luni el nu diferențiază propriul corp de alte corpuri. Când prinde degetul mamei sau pe al tatălui, el nu înțelege că este degetul altcuiva, iar comportamentul lui arată că tratează degetul exact la fel ca pe propriul deget. Într-adevăr, copilul are nevoie de ceva timp până ce își va recunoaște propria mână când o vede și până dobândește un sentiment, la început rudimentar, că acesta este parte a propriului lui corp. Într-un prim

grup de experimente el descoperă că obiectul care trece din când în când prin fața ochilor lui (despre care *noi* știm că este mâna lui) este același cu obiectul pe care el îl introduce în gură. Acesta devine acum unul și același obiect cu calități vizuale și gustative, pe care îl poate identifica. Printr-o altă serie de experimente, copilul descoperă că senzațiile ce însoțesc introducerea *acestui* obiect în gură sunt diferite de cele pe care le trăiește când ia în gură sfârcul sau o jucărie sau degetul mamei sau al tatălui. Într-un al treilea experiment înrudit, copilul își va aduce mâinile în fața ochilor și va mișca degetele și treptat, după mii de repetiții, va descoperi că există senzații speciale care însoțesc contactele dintre propriile lui mâini, senzații care nu seamănă cu cele pe care le simte când atinge obiecte despre care noi știm că sunt în afara corpului lui. Pentru noi, aceasta este o observație banală. Bineînțeles, contactul cu propriul nostru corp și cu părți din corpul nostru produce alte senzații decât contactul cu obiectele din afara lui. Dar pentru copilul mic acest lucru este de descoperit. El nu va face diferența între corpul lui și obiectele din afara lui până nu va descoperi aceste diferențe de senzații. Treptat el clasifică datele în două categorii principale, ce vor deveni în cele din urmă senzațiile „eu" și senzațiile „alții".

Înainte de a fi pregătit să răspundă persoanelor ca obiecte din afara lui, copilul trebuie să mai facă un pas important. Trebuie să facă diferența între două seturi de imagini aproape identice care îl nedumeresc în testarea realității, experiența interioară și experiența exterioară. Pentru a exemplifica, să folosim imaginea mamei. Una dintre imagini apare din exterior — imaginea creată de

percepție, atunci când mama chiar i se arată copilului. Cealaltă imagine apare din interior — imaginea produsă de memorie. Nouă ni se pare foarte ciudat, dar în primele etape de funcționare mentală, copilul nu poate face ușor diferența între imaginea din mintea lui și imaginea prezentată de obiectul real. El trebuie să învețe acest lucru. Să spunem că îi este foame și foamea produce în mod automat imaginea mentală a satisfacerii ei. Apare imediat o imagine a sânului sau a biberonului sau figura umană care i se asociază. Este o analogie a proceselor noastre mentale. Dacă ne este foame, memoria va produce imaginea mentală a unui anumit aliment pe care ni-l dorim. Dar știm că tocănița aromatizată pe care ne-o servește memoria nu este aceeași cu felul de mâncare ce apare pe masă, că ea nu este reală. Totuși nu ne-am născut știind acest lucru. L-am învățat în anii întunecați ai primelor luni de viață. Cum învățăm acest lucru? După sute de repetiții, copilul descoperă treptat că imaginea mentală a hranei lui nu duce la satisfacție. Sânul sau biberonul imaginat îl lasă flămând. Sânul real, biberonul real duc la satisfacție. El are astfel de-a face cu primele identificări ale realității, cu stabilirea primelor principii.

Ei bine, unde conduc toate acestea?

Când această parte din puzzle a fost completată (undeva pe la mijlocul primului an), când copilul începe să facă diferența între el și restul lumii, el a realizat un pas esențial în dezvoltarea personalității. A descoperit un sine, centrul personalității sale și o persoană din afara lui, de care este legat printr-o relație de iubire. Nu avem nevoie de confirmare științifică pentru descoperirea pe care o face singur fiecare părinte în acest moment. „Ia te uită, bebe devine o persoană!“

Despre a deveni o persoană

În acest moment putem primi oficial copilul în fraternitatea umană. El intră în lume într-o manieră întru totul adecvată unei persoane civilizate — iubind o altă persoană, căci el se descoperă pe sine și descoperă lumea din afara lui, prin mama lui. Discuțiile acestea despre cercetătorul copil nu trebuie să pună în umbră punctul central: mama, prima sursă de satisfacții de la începutul vieții, reprezintă „lumea" și prin această afecțiune față de mamă, copilul se descoperă pe sine și lumea din afara lui. Toate cercetările despre copil, prezentate până acum, au pornit de la un punct central: relația dintre copil și mamă. În zorii lumii din primele săptămâni, o lume a formelor și senzațiilor schimbătoare, trecătoare, o singură formă devine fixă și stabilă, prin asociere constantă cu plăcerea și satisfacția — figura umană. Repetarea *acestei* figuri umane și a plăcerii și satisfacției asociate cu ea permite acestei figuri să se diferențieze de altele, producându-se recunoașterea mamei. Contactul copilului cu corpul mamei și cu propriul corp îi permite să diferențieze senzațiile și să dobândească primele senzații despre sine. Diferențierea imaginii mentale a mamei și perceperea mamei au creat primele identificări ale realității. Iar descoperirea separării, a sinelui și a persoanei din afara sinelui, care este sursa satisfacției, face posibilă prima relație de iubire, iubirea copilului pentru mama lui.

Aceasta nu este o metamorfoză biologică, un proces de dezvoltare care se desfășoară pe măsură ce se diferențiază structurile. Aceste realizări, întinse aproximativ pe durata primelor nouă luni de viață, sunt realizările

familiei umane. Copiii din instituții, care sunt lipsiți de îngrijiri materne sau de un substitut satisfăcător al îngrijirilor materne, nu fac aceste descoperiri. Ei rămân în stadiul primitiv al satisfacerii nevoilor. Procesele lor mentale sunt mult întârziate în comparație cu cele ale copiilor care primesc îngrijirea maternă normală. Acești copii manifestă foarte puțin interes pentru oamenii sau obiectele din jurul lor. Deoarece lumea exterioară nu are pentru ei un reprezentant uman constant asociat cu satisfacția, plăcerea și protecția, nu există o atracție pentru lumea din afară, iar poziția mentală a primei copilării, bazată pe corp și pe nevoile lui, rămâne poziția mentală a dezvoltării ulterioare — dacă nu apare între timp îngrijirea unei mame.

Descoperirea de către copilul normal a separării dintre el și mama lui este un proces care se desfășoară treptat. Noi descriem acum doar prima etapă a acestui proces, care se produce aproximativ la mijlocul primului an de viață. Vor mai trece încă doi ani până când acest proces va atinge etapa identității personale, exprimată cu nesiguranță și fără emfază prin primul „eu". Dar chiar și în această primă etapă a copilăriei, diferențierea corpului copilului de corpul mamei, începerea recunoașterii mamei care există în afara sa, se manifestă printr-o schimbare în relația copilului cu mama lui.

Copilul care a protestat când a încercat bunica să-i dea biberonul a dezvăluit această schimbare. Cu câteva săptămâni în urmă, ne aducem aminte, el a fost foarte mulțumit să fie hrănit de bunica sau de altcineva. Aceasta însemna că satisfacerea nevoilor lui era mai importantă pentru el, în etapa respectivă, decât *cine* îi aducea satisfacția. Toate acestea s-au schimbat. Copilul vrea să-l

hrănească mama pentru că prezența ei este o satisfacție și o plăcere în sine. Răspunsul lui față de ea nu mai depinde exclusiv de nevoile corpului și de satisfacerea acestora. Există acum o foarte mare deosebire calitativă între iubirea din această a doua etapă și răspunsul copilului față de mama lui în etapa anterioară. Este o diferență pe care o vom recunoaște și în relațiile de iubire de mai târziu. Dacă un partener iubește un alt partener pentru avantajele materiale furnizate de celălalt partener, spunem că nu este o „iubire adevărată." Punem mai mult preț pe iubirea independentă de avantajele materiale, o iubire pentru ceea ce este persoana. Și, dacă nu putem spune că la începutul copilăriei iubirea copilului pentru mama lui este independentă de satisfacerea nevoilor, ne dăm seama că el a făcut un mare pas înainte în această a doua etapă de afecțiune, când persoana mamei și prezența ei devin satisfacții prin ele însele.

Așadar, în această etapă a dezvoltării copilului mic ne vom trezi afirmând: „Ia te uită, bebe devine o persoană — o persoană adevărată!" Copilul s-a schimbat, fără nicio îndoială. Din momentul în care el începe să iubească o persoană pe care o recunoaște a fi în afara lui, avem impresia că se umanizează; că începe să dobândească o personalitate a sa. El oferă propria dovadă că civilizația începe de la iubire.

Ca la începutul oricărei „iubiri adevărate", primele etape ale noii afecțiuni a copilului față de mama lui înseamnă o iubire exclusivă și obsesivă. Copilul protestează când mama îl părăsește. Ora de culcare, în timpul zilei sau seara, suscită cele mai nefericite țipete. Am văzut că în această etapă copilul poate fi deranjat de străini. Toate aceste perturbări sunt rezultatul iubirii. Mama a

devenit atât de importantă pentru el, încât prezența ei înseamnă satisfacție, iar absența ei îi provoacă anxietate. În primele etape ale afecțiunii copilului pentru mamă, dispariția sau absența mamei este resimțită ca o pierdere. Copilul nu a învățat încă faptul că mama pleacă, dar se întoarce. În asemenea momente el se comportă ca și când mama ar pleca pentru totdeauna, iar lumea lui și-ar pierde sensul.

Mai există încă o paralelă de regăsit în experiențele de iubire ce apar mai târziu în viață. În primele faze de iubire, foarte intense, absența persoanei iubite este trăită ca pierderea unei părți din propria persoană. „Fără tine nu exist!" „Simt că nu trăiesc." „Nu mă simt o persoană întreagă!" Acest sentiment că persoana iubită dă sens existenței și intensifică sentimentele de sine își are contraponderea în experiența copilului mic, în prima perioadă de afecțiune pentru mama lui. Mama este legătura lui cu lumea exterioară. Când o pierde pe ea, chiar și pentru o scurtă perioadă de timp, copilul este confuz, dezorientat, ca și când și-a pierdut legătura cu lumea abia descoperită și cu nou descoperitele sentimente despre el însuși. Când mama se întoarce, el redevine „o persoană", și-a recăpătat lumea și s-a regăsit pe sine.

De aceea, dacă întrebăm: „Când resimte copilul anxietate pentru prima dată în relația lui cu lumea exterioară?", răspunsul va fi: „Când învață pentru prima dată să iubească". Iată o ghicitoare pentru poeți! Încă o dată avem demonstrația faptului că însuși procesul de dezvoltare îi creează copilului probleme, îi produce anxietate. Unii copii prezintă o anxietate redusă în această etapă, alții una mai intensă. Dar anxietatea determinată de separarea de mamă este una dintre consecințele ine-

vitabile ale primelor etape ale afecțiunii copilului pentru persoanele iubite. În următoarele câteva luni anxietatea va fi în mare parte depășită.

Omul de știință liliputan s-a apucat deja să cerceteze problema. Presupunem că are doi părinți de încredere care îi pot dovedi convingător că dispariția este urmată de reapariție. Restul măsurilor de soluționare a acestei probleme vor fi abordate în cercetările ulterioare. Copilul în vârstă de opt luni trebuie să dezvolte un concept! Mai simplu spus, el trebuie să afle ce se întâmplă cu obiectul care dispare. Pe scurt, problema este următoarea: până la vârsta de nouă luni copilul nu pare a avea nici cea mai mică noțiune a faptului că un obiect are o existență independentă, că există fie că îl vede el, fie că nu. Același lucru este valabil și pentru oameni — părinții lui, alți membri din același cămin — pe scurt, pentru orice obiect din această lume limitată. Când obiectul dispare din câmpul vizual, el încetează de a mai exista. Copilul nu-și imaginează că obiectul se află *undeva*, că există și dacă îl vede el și dacă nu.

Ne îndoim? Să vedem câteva teste simple.

Cazul obiectului care dispare

Aveți un copil de șase sau șapte luni care vă smulge ochelarii de pe nas? Dacă aveți, atunci nu vă mai trebuie acest sfat. Scoateți ochelarii când copilul se întinde după ei, strecurați-i în buzunar sau în spatele pernei de pe canapea (și nu uitați unde i-ați ascuns chiar *dumneavoastră*!). Nu vă bateți capul să nu vă vadă făcând acest lu-

cru, lăsați copilul să vadă că ascundeți ochelarii. Nu se va preocupa să-i caute. Se va uita lung la locul în care i-a văzut — pe nasul dumneavoastră —, apoi va pierde interesul pentru această problemă. Copilul nu caută ochelarii pentru că nu-și poate imagina că aceștia există și când nu-i vede el.

Când copilul are în jur de nouă luni, nu vă mai bazați pe vechile șmecherii. Dacă vă vede că vă scoateți ochelarii și îi strecurați în spatele unei perne de pe canapea, el va da perna la o parte și se va năpusti la ochelari. Copilul a învățat că un obiect poate fi ascuns vederii, dar că totuși el există! Copilul poate urmări trecerea acestuia din mâna dumneavoastră în ascunzătoare și îl va căuta cu interes acolo. Acesta este un pas uriaș de învățare, ce tinde să fie trecut cu vederea de părinții ai căror ochelari, cercei, pipe, stilouri și port-chei nu numai că le sunt luate, ci și păstrarea lor în siguranță este sfidată. Părinții care au copii aflați la acest stadiu de dezvoltare sunt prea puțin interesați de aspectele teoretice ale problemei, așa cum o punem noi aici, dar teoria aduce întotdeauna beneficii practice. Mai avem câteva trucuri să vă prezentăm. Să-l încercăm pe acesta: lăsați copilul să vadă că ascundeți ochelarii în spatele pernei. Lăsați-l să-i găsească, convingeți-l să vi-i dea, apoi ascundeți ochelarii sub o a doua pernă. Acum este derutat. Copilul va căuta ochelarii sub *prima* pernă, în prima ascunzătoare, dar nu-i va căuta și în cea de a doua ascunzătoare. Acest lucru înseamnă că copilul poate înțelege că ochelarii au o existență când sunt ascunși, dar numai într-un singur loc, în prima ascunzătoare, acolo unde a reușit să-i găsească mai devreme. Când copilul nu găsește ochelarii sub prima pernă, el continuă să-i caute în același loc, dar

nu-i dă prin minte să-i caute în a doua ascunzătoare sau în altă parte. Obiectul mai poate încă să dispară. În câteva săptămâni el își va extinde căutările de la prima ascunzătoare la cea de a doua și este pe cale de a descoperi că un obiect poate fi mutat dintr-un loc într-altul, având o existență permanentă.

Dacă încă mai purtați ochelari când copilul are vârsta cuprinsă între un an și optsprezece luni, continuați experimentele de ascundere a obiectelor folosind un port-chei vechi și descurcați-vă cum puteți cu problema ochelarilor. (Această carte nu are pretenția de a fi definitivă și competentă în toate privințele.) În prima parte a celui de-al doilea an de viață copilul este destul de dibace în a urmări un obiect din mâna dumneavoastră până la două ascunzători succesive, *dacă* vă poate vedea mișcările. Ceea ce înseamnă că mai aveți un truc în mânecă, dar este practic ultima dumneavoastră șansă de a ieși victorios în fața copilului, în această joacă. Încercați următorul lucru: puneți port-cheiul într-o geantă și închideți-o. Lăsați copilul să vadă ce faceți și să găsească port-cheiul. Poanta este veche deja. Acum convingeți copilul să vă dea port-cheiul. Puneți-l înapoi în geantă și așezați geanta cu port-cheiul ascuns în ea, în spatele pernei de pe canapea. Scoateți pe furiș port-cheiul, având grijă ca această operațiune să rămână nesesizată de privirea de vultur a copilului dumneavoastră și strecurați port-cheiul în spatele pernei. Scoateți la vedere geanta goală. Acum cereți-i copilului să găsească port-cheiul. El va cerceta geanta goală, va căuta port-cheiul în interiorul ei, unde nu se află nimic. Va fi derutat și uimit, dar nu-i va da prin minte să caute port-cheiul în spatele pernei, deși v-a urmărit cu privirea primele mișcări

înspre acel loc. Copilul nu va căuta port-cheiul în acel loc și nici în altă parte, pentru că nu v-a *văzut* scoțându-l. Cu alte cuvinte, el nu-și poate încă imagina că obiectul există *undeva*, dacă a pierdut contactul vizual cu mișcările lui.

Acum însă copilul este pregătit pentru ultima etapă a acestui proces. Încercați timp de câteva zile trucul port-cheiului care dispare și aproape cu certitudine bebelușul se va prinde. Încă două-trei experiențe și el va înlocui informația vizuală absentă cu o reconstrucție realizată de imaginație. Copilul va stabili faptul că port-cheiul poate dispărea din geantă fără ca el să perceapă acest proces, dar că port-cheiul are o existență materială într-un loc și îl va căuta destul de sistematic. Va găsi obiectul și astfel va avea confirmarea faptului că un obiect există independent de percepția lui asupra acelui obiect. Zilele dumneavoastră ca magician sunt numărate, iar epoca încrederii copilului în magie este în declin. Acesta este un pas intelectual uriaș pentru copilul aflat în a doua jumătate a celui de-al doilea an de viață, iar într-un capitol următor vom vedea cum acest concept nou, legat de lumea obiectivă, deschide calea proceselor gândirii raționale.

Trebuie să ținem minte că un copil care trăiește în lumea obiectelor ce dispar percepe și lumea oamenilor în același fel. Nu numai ochelarii, port-cheiul și ursuleții nu există dacă el nu-i percepe. Mamele și tații, persoanele iubite fac obiectul aceluiași raționament primitiv. Ele apar și dispar ca niște stafii, parcă ar fi personaje în vise. Și, spre deosebire de mobilierul lumii obiective, acești oameni care fac obiectul iubirii sunt necesari existenței copilului și armoniei lui interioare. Până ce copilul nu va avea dovada permanenței acestor persoane

iubite, siguranța faptului că ele au o existență materială chiar dacă el nu le percepe, vor exista sentimente de neliniște atunci când persoanele iubite lipsesc. *Nu* înseamnă că între vârsta de șase luni și cea de optsprezece luni copilul trăiește într-o stare de permanentă anxietate. Și *nu* înseamnă că părinții trebuie să stea în permanență cu el, pentru ca el să fie liniștit. Există în personalitatea copilului mecanisme sănătoase care lucrează pentru a-l liniști. El poate face uz inclusiv de gândirea magică în această perioadă, pentru a se asigura că dispariția este urmată de întoarcere; persoana iubită pleacă și vine înapoi. Cum însă această credință magică nu funcționează întotdeauna — mama nu va fi permanent prezentă când el are nevoie de ea, nu poate apărea în mod miraculos cu biberonul în mână, ori de câte ori foamea a devenit imperativă, iar uneori va fi plecată seara, la trezirea copilului — teoria magică a dispariției și revenirii se va prăbuși, de multe ori. În asemenea situații va apărea anxietatea — o anxietate blândă sau o anxietate foarte puternică.

Dacă această anxietate nu este foarte severă și pătrunzătoare, dacă ea nu perturbă serios funcționarea și dezvoltarea sănătoasă a copilului, nu trebuie să ne alarmăm. În mod normal ea se va diminua pe parcursul dezvoltării copilului. Și iată care este aplicația practică a teoriei pe care o discutăm: pe măsură ce copilul construiește lumea obiectivă — o lume stabilă și coerentă, în care apariția și dispariția, venirile și plecările se desfășoară potrivit unor legi fizice proprii —, el dobândește un control intelectual asupra mediului lui, care îl ajută să-și depășească anxietatea provocată de separare. Când știi că mama și tata sunt persoane concrete, care nu se pot eva-

pora, care pot fi ascunse privirii, la fel ca obiectele din jocurile pe care le-am descris, dar care totuși există, absența temporară a persoanelor iubite poate fi gestionată cu mult mai puțină anxietate.

Deplasarea și perspectivele

Să nu-și imagineze nimeni din această descriere lungă a relației bebelușilor cu obiectele că între vârstele de nouă și optsprezece luni bebelușii au dezvoltat conceptul permanenței obiectelor, așezați confortabil într-un fotoliu. Întreaga perioadă de descoperiri legată de lumea exterioară este acompaniată de un progres uriaș în motricitate.

În ultimul sfert al primului an, copilul nu mai este un observator al scenei în desfășurare. El se află în scena respectivă. Deplasarea modifică perspectiva omului. Un scaun, de exemplu, este un obiect cu o singură dimensiune când este văzut de copilul în vârstă de opt luni, care face ridicări pe covor. Este foarte probabil că la această vârstă, copilul confruntat în momente diferite cu perspective diferite asupra aceluiași obiect nu va vedea un singur scaun, ci mai multe, corespunzătoare fiecărei perspective. Numai când începi să umbli prin forța propriilor mijloace de combustie descoperi cu adevărat ce este un scaun. Părinții care doresc un punct de vedere nou asupra mobilei sunt sfătuiți să se așeze în patru labe și să-l însoțească pe copilul de nouă-zece luni în turele prin casă. Au trecut probabil ani mulți de când nu ați mai studiat dedesubtul scaunului din sufragerie. Copilul de zece luni va studia această minune cu concentra-

rea și reverența turistului din Catedrala de la Chartes. Despărțindu-se de dedesubtul scaunului, copilul se va opri să se lupte cu formele unuia dintre picioare, îi va pipăi rotunjimile și netezimea și își va înfige în el cei doi dinți, pentru a-i încerca mirosul și textura. În mai multe circuite pe care le va face în jurul scaunului în zilele și săptămânile ce vor urma, el va descoperi că diversele profiluri pe care le-a întâlnit sunt multiplele fațete ale aceluiași obiect, obiectul pe care îl numim scaun.

Fiecare obiect din mediul lui trebuie construit în acest fel, până când diversele lui aspecte vor fi unite într-un întreg. Cercetarea unei căni îi va ocupa mai multe săptămâni, cu prilejul a nenumărate mese, în timp ce funcția cănii, așa cum este ea percepută de mama lui, nu-l va interesa deloc. A bea laptele din cană va fi activitatea cea mai neatractivă în legătură cu cana, cât timp copilul va cerceta natura cănii. El va examina suprafața exterioară a cănii, va explora suprafața interioară, va descoperi golul ei, va da cu ea de tavă pentru efecte sonore. Râuri de lapte, suc de portocale și apă se vor scurge în cascadă pe podeaua bucătăriei, adăugând veselie experimentului. Mama, preocupată de munca permanentă cu bureții și mopurile, nu poate fi învinuită că nu încurajează asemenea experiențe, dar pe ea nu o consultă nimeni. Copilul este expert în dislocarea cănii din mâinile ei și în monopolizarea ei pentru scopuri personale; intervenția ei în experiență îl nemulțumește. Înainte de a încheia experiențele acestea, el a descoperit toate proprietățile cănii, pe care le extrage prin studiu și experiment (inclusiv capacitatea de a se sparge) și abia după aceea se mulțumește cu perspectiva utilitară asupra cănii, spre satisfacția mamei.

Putem multiplica aceste studii despre natura obiectelor pentru a include aproape tot ce îi este accesibil copilului. Este o acțiune colosală, o performanță de învățare de asemenea proporții și într-un timp atât de scurt, încât nu găsim în viața de mai târziu o analogie comparabilă ca scară. Analogia cu călătorul, de la care am pornit, este redusă și nepotrivită. Căci descoperirea unei țări noi sau a unui oraș nou mai târziu în viață nu este nici pe departe ceea ce este descoperirea unei lumi în care trebuie construită natura însăși a obiectelor.

Lumea pe care o descoperă copilul este un puzzle uriaș și complicat, cu mii de piese îngemănate una cu alta într-o succesiune nebună. El asamblează bucată cu bucată fragmentele construind obiecte întregi, apoi obiectele în grupuri, până ce obține o imagine destul de coerentă a lumii în care trăiește. La optsprezece luni a început chiar să dea nume acestor obiecte. Învățarea ce are loc în primele optsprezece luni de viață este o izbândă intelectuală de excepție. Nu este de mirare că pentru fiecare părinte propriul copil este un geniu. Chiar așa este!

Și ca toate geniile, copilul lucrează neobosit la descoperirile lui. Lumea nou-descoperită este obsedantă; el o devorează cu fiecare organ al simțurilor. Se minunează de firele de praf pe care le culege pe degete. O bucată de celofan, un fragment de folie, o panglică de satin îl vor umple de încântare. Se distrează în dulapul de bucătărie, scotocește după comorile ascunse ale sertarelor, coșurilor de hârtii și găleților de gunoi. Nevoia de a descoperi seamănă cu o foame insațiabilă ce-l pune neîncetat în funcțiune. Este mort de oboseală, dar nu se poate opri. Foamea de experiențe senzoriale este la fel de intensă și de devoratoare ca și foamea din burtică în pri-

mele luni de viață. Dar acest bebeluș, care navighează înspre prima aniversare a nașterii lui sau care dă năvală peste cea de-a doua, a uitat aproape complet de burtică. Se poate descurca foarte bine fără pastele dumneavoastră hrănitoare, fără borcănelele de piure de legume și de ficat trecut prin sită. El se realimentează cu două-trei înghițituri, răstoarnă tava doborând-o cu mâna din scaunul lui înalt, ca să se elibereze și a pornit-o din nou în marele lui turneu.

Ce îl propulsează? Care este sursa energiei lui? O evoluție psihică extrem de interesantă, desigur, dar ce mamă are timpul sau energia să mediteze la ea? Pentru că mama locomotivei e suptă și ochii i s-au adâncit în orbite de cât s-a ținut după el pe tot cuprinsul hărții. Și tocmai când simte că *ea* are nevoie de două porții de somn pe zi, acest glob-trotter inepuizabil îi arată foarte clar că *el* nu este interesat de niciun pui de somn, mulțumesc, pentru că *el* are foarte multe lucruri de făcut. Firesc, mama acestui copil va fi foarte puțin interesată de aceste evoluții din punct de vedere psihologic și o vom înțelege dacă va dori să sară peste următoarele câteva rânduri sau chiar să abandoneze întregul proiect și să pună mâna pe o carte științifico-fantastică.

Cu toate acestea, evoluția *este* interesantă, o transformare minunată ca energie și țel. Energia, alocată cândva exclusiv satisfacerii nevoilor corpului, este eliberată acum parțial pentru urmărirea unor țeluri din afara corpului, din lumea obiectivă. Foamea, ce a fost cândva exclusiv foame a corpului, s-a transformat într-un apetit vorace pentru lume. Iubirea, concentrată inițial asupra mamei care satisfăcea nevoile corpului, s-a extins și s-a ramificat pentru a îmbrățișa orizonturile din ce în ce mai

largi ale lumii. Copilul este îndrăgostit de lumea pe care a descoperit-o prin intermediul iubirii mamei și se comportă la fel cu îndrăgostiții lulea din cântece și poezii, care constată că toată lumea s-a transformat prin dragoste și că cele mai banale obiecte sunt pline de frumusețe.

Această analogie poate părea cam extravagantă, dar nu este deloc una rea și are un temei serios, științific. Deoarece copiii lipsiți de dragostea maternă, copiii din instituții nu sunt atrași de obiecte; ei nu trăiesc plăcerea și emoția descoperirii. Au și ei aceleași organe de simț ca toți copiii, învață să stea în fund, să se târască, să meargă. Dar, pentru că obiectele umane nu le-au oferit nicio plăcere, plăcerea nu există în afara corpului lor. Acești copii rămân, pentru o perioadă alarmat de îndelungată (și uneori definitiv), la nivelul psihic al copilului aflat în primii ani de viață. Pentru ei, corpul și nevoile corpului rămân centrul existenței. De aceea se pare că performanța miraculoasă a copilului normal, trecerea de la centrul ocupat de corp la relațiile dintre obiecte nu sunt numai produsul maturizării biologice, ci o izbândă a familiei umane prin intermediul legăturilor de iubire.

Locomoția și sinele solitar

Dacă privim cu atenție două direcții de dezvoltare din ultimul trimestru al primului an, constatăm un paradox. Aproximativ în aceeași perioadă în care copilul își demonstrează afecțiunea puternică pentru mama lui, în perioada în care nu suportă să fie separat de ea, el începe deja să o părăsească! Copilul începe să se târască și, odată cu dezvoltarea locomoției independente, legătu-

rile cu corpul mamei slăbesc. După ce îi trebuie câteva săptămâni pentru a lămuri problemele mecanice (mulți bebeluși pornesc în marșarier și aproape toți constată că ating pământul cu burtica), copilul își retează odgoanele și pornește cu toată viteza spre noi lumi, lăsându-și mama fără nimic în brațe.

Cum putem explica acest paradox? Copilul se apropie de mama lui și se îndepărtează de ea în aceeași etapă de dezvoltare! Și dacă legăturile cu mama sunt puternice, dacă anxietatea de separare este atât de pronunțată în această etapă, de ce nu rămâne el în siguranța și intimitatea brațelor mamei? De ce ar porni în aventuri nesăbuite, pentru a rămâne captiv în peștera întunecată de sub canapea, pentru a fi asaltat de lampadare capricioase și mese încăpățânate? Dacă dumneavoastră sau eu am porni în explorarea unor teritorii necunoscute și ne-am trezi izbiți la fiecare cotitură de nemernici nevăzuți, ne-am retrage prudenți în patria noastră, după care nici cel mai persuasiv agent de turism nu ar reuși să ne mai ademenească să-i trecem pragul. Pe acest aventurier nu-l oprește însă nimic. El face o scurtă pauză ca să primească primul ajutor după ce coliziunea îi dezvoltă un cucui cât un ou în frunte, îi îngăduie mamei să-i oprească sângele ce-i curge din nas, este înveselit cu un pupic și câteva minute petrecute în brațele mamei, apoi o pornește din nou, riscând încă un duel cu lampa și încă o confruntare cu temperamentalul scaun.

Nu este nevoie să-l încurajați. Nu trebuie să-i oferiți stimulente pentru a-l îndemna spre noi performanțe. Mecanismul se autoperpetuează. Mi s-a întâmplat odată să urmăresc timp de trei săptămâni o fetiță în vârstă de opt luni care a reușit să pună stăpânire pe o măsuță de

ceai, încăpățânată. Ea dorea să se cațere pe raftul de jos al măsuței, dar măsuța perversă se deplasa în acel moment. După zile întregi de încercări zadarnice, fetița a învățat în cele din urmă să abordeze măsuța prin partea din spate, care se rezema pe suporți din lemn și nu prin partea din față, prevăzută cu rotițe. Reușise să o escaladeze. Dar cum să iasă de acolo? Să coboare singură însemna o cădere de la o înălțime prea mare, iar o mână de ajutor ar fi rănit-o în mândria ei. De obicei cădea pe burtă, orice metodă de debarcare ar fi folosit. Cu toate acestea, pornea în cucerirea măsuței de ceai de mai multe ori pe zi. În timp ce se cățăra pe raftul de jos începea să scâncească, anticipând, credeam noi, pericolul revenirii și inevitabila cădere pe burtă. Părinții au încercat să o descurajeze, să-i capteze atenția cu alte activități. Pentru adulți era prea dureros să o privească. Dar dacă intervenea cineva, fetița începea să protesteze vehement. *Trebuia* să reușească. În cele din urmă, la capătul a trei săptămâni, ea a descoperit o tehnică de a coborî de pe masa dându-se cu spatele înapoi, refăcând de-a-ndoaselea metoda de cățărare. Când a izbândit, a gângurit încântată și apoi zile la rând a exersat urcându-se și coborând, până ce a devenit expertă. Din acel moment a trecut la ascensiuni și mai îndrăznețe, urcând câteva trepte pe scară, apoi mai multe și mai multe, până când s-a plictisit de scară. A trecut la scaune, orice fel de scaune, nedescurajată de cele care se clătinau și cădeau peste ea. Nevoia de a se cățăra, nevoia de ascensiune, era atât de puternică, încât niciun obstacol, niciun accident nu o descurajau.

Această activitate duce la obținerea poziției verticale. Copilul care merge de-a bușilea învață să se ridice în

picioare și începe să-și mențină această poziție din ce în ce mai mult timp. Vor trece multe săptămâni până când copilul va putea sta singur în picioare și mult mai multe până când va face singur primii pași. Evenimentul se va petrece inevitabil, ca un proces evolutiv. Dar gândiți-vă la pericolele care însoțesc fiecare etapă, la lovituri, la lucrurile vărsate, la căderile periculoase. Când cântărim toate acestea, izbânda copilului de a sta în picioare devine cu adevărat eroică.

Ce îl propulsează? O pornire puternică îl mână să se ridice, moștenirea lăsată de strămoșii care au învățat cu dibăcie să-și mențină echilibrul pe picioarele din spate, pentru a munci cu membrele anterioare. Este un impuls biologic, în mare parte independent de influența mediului. Lucru curios, chiar și copiii instituționalizați, lipsiți de atașament emoțional, învață să stea în fund, să se târască, să se ridice în picioare și să meargă, aproximativ la aceeași vârstă cu copiii crescuți în familie, deși, ne amintim, în alte domenii ale dezvoltării, în care stimulii sunt dependenți de legăturile puternice cu familia, copiii instituționalizați au întârzieri serioase. Strădania de a ajunge la poziția verticală este atât de puternică, încât ea îl împinge pe copil înainte chiar și atunci când el se confruntă în mod repetat cu pericolul, când se rănește și când renunță la protecția maternă ce însoțește obligatoriu etapele de locomoție independentă. Vom observa, de fapt, că mijloacele de depășire a anxietății sunt identice cu cele de producere a ei. Riscurile sunt depășite în cele din urmă prin repetarea experienței târâtului, cățăratului, ridicării în poziție verticală, mersului, atingerea cu succes a acestor ținte diminuează treptat anxietatea.

Când copilul reușește să se ridice în picioare, personalitatea lui se modifică. De obicei mama, epuizată, nu-și dă seama că se produce o schimbare de personalitate, ci că este mai greu să păstreze vechea rutină. Schimbarea scutecelor, care până atunci fusese o operație realizabilă în doi timpi și trei mișcări, devine acum o performanță ce ar necesita intervenția a două persoane. Mai întâi, copilul trebuie prins. Apoi trebuie așezat pe spate, pentru a fi schimbat. El protestează vehement. Desfaceți acele de siguranță din scutecul ud și îi cântați cântecelul favorit, cu acele în gură. Cât ați zice pește, copilul s-a răsucit cu abilitate, s-a ridicat și a pornit în altă direcție, zâmbindu-vă. Repetați pasul unu. Dați-i în mână o jucărie și grăbiți-vă cu ce aveți de făcut, pentru că iată-l, este din nou *sus*!

Ce s-a întâmplat? Acum câteva săptămâni era fermecat când îi cântați și nu vă trebuia altceva ca să-l țineți culcat pe spate cele treizeci de secunde cât vă trebuia ca să-i schimbați scutecul. Dar în prezent, de cum atinge cu spatele o suprafață orizontală, copilul sare ca un Hopa-Mitică, parcă ar fi pe arcuri!

Este un lucru legat de poziția verticală. El nu poate tolera să stea culcat pe spate și să fie pasiv și este propulsat de impulsul irezistibil de a se ridica în picioare, același impuls care îl face să se cațere și să se ridice, iar și iar, toată ziua, până cade epuizat. Este o necesitate interioară, legată mai curând de sfidarea gravitației, decât de a o sfida pe mama.

Putem testa același fenomen și în alte domenii. Nu cu mult timp în urmă, accepta pașnic somnul de după-amiază sau pe cel de noapte, ațipind în brațele mamei înainte de a ajunge în pat. Acum însă, oricât ar fi de obosit, va protesta furios când va fi pus în pătuțul lui și își va

aduna toate resursele de energie pentru a se ridica în picioare, sprijinindu-se de barele patului imediat ce l-ați pus jos. Recunoaștem că acesta nu este cel mai bun exemplu, deoarece în această etapă copilului nu-i place să doarmă, pentru că somnul înseamnă despărțirea de persoanele iubite și de toate plăcerile noii lumi descoperite. Dar mai există și celălalt element, unul care intervine atât de frecvent în această etapă de dezvoltare motrice, într-un context sau într-altul, încât merită menționat separat, deocamdată, de alți factori: activitatea motrice este atât de importantă pentru copil în această etapă, încât interferența cu ea, restrângerea ei, chiar și prin intermediul unui alt proces biologic, precum somnul, este pentru el intolerabilă.

De asemenea, nu trebuie să uităm că copilul trăiește o anumită anxietate legată de aceste aventuri de locomoție și că activitatea în sine este una prin care copilul dobândește abilități motrice, controlându-și în același timp anxietatea. Comportamentul lui nu diferă de al nostru, la maturitate, când începem să practicăm un sport nou, de exemplu schiul, care implică o anumită doză de risc. Schiorul începător va avea măsura exactă a anxietății lui în momentul în care își desface schiurile și revede în plan mintal riscurile primelor lui încercări. El se simte stimulat să-și pună schiurile la loc, să repete lecția, să o repete o dată și încă o dată, până ce reușește să stăpânească tehnica și să controleze pericolul. Noaptea nu reușește să doarmă. Schiază în pat și mușchii lui repetă involuntar mișcările, pe măsură ce sunt retrăite mental evenimentele zilei.

Copilul care își însușește abilitățile ce-l conduc la poziția verticală reacționează în mare măsură la fel ca

schiorul începător. El simte nevoia de a repeta activitatea de sute de ori, până ce stăpânește această abilitate și până ce ajunge să-și controleze anxietatea. De multe ori copilul arată că nu se poate „debranșa", de exemplu când îl așezați în pat ca să doarmă și, dacă vă uitați pe furiș în cameră în timp ce el ar trebui să stea liniștit (sau să se liniștească) înaintea somnului, îl vedeți că, amețit și uitându-se cruciș de oboseală, tot se mai cațără să se ridice în picioare, cade de oboseală, apoi se forțează să se ridice din nou. El va repeta mișcările până când, în cele din urmă, nu va mai fi în stare să se ridice și va sucomba somnului. O pereche de părinți și-au găsit de câteva ori fetița de opt luni cățărându-se în somn, în această perioadă de învățare. La unsprezece sau douăsprezece noaptea auzeau mici zgomote în camera copilului și când intrau găseau copilul în picioare în pătuț, amețit și numai pe jumătate conștient, prea adormit pentru a protesta când era culcat din nou. Când arta ridicării în picioare a fost însușită pe deplin, copilul a încetat să mai facă exerciții în somn.

Momentele când copilul se ridică în picioare pentru prima oară fără sprijin și când face singur primii pași ezitanți sunt repere importante în dezvoltarea personalității, ca și în dezvoltarea motricității. A sta în picioare fără sprijin și a face primul pas sunt acte de curaj, pe care fiecare le face singur. La această vârstă, nu căderea propriu-zisă îi produce o teamă nedeslușită copilului. El primește cu bunăvoință aceste răsturnări și cucuie. Teama de pierderea sprijinului este amenințătoare în această etapă. Până în acest moment el s-a folosit de contactul cu un alt corp uman sau cu o mobilă stabilă pentru exercițiile de ridicare în picioare sau de mers. Spre sfârșitul

perioadei în care are nevoie de sprijin observăm că folosește de fapt doar un semn de sprijin, cea mai ușoară atingere a mâinii mamei sau tatălui îi slujește drept „sprijin", în timp ce el își folosește de fapt propriul corp pentru echilibru. Dar nu este încă pregătit să renunțe la contactul simbolic cu corpul mamei, la mâna omului ca sprijin. Când renunță la ele, pentru acel prim pas, o face numai îndreptându-se spre alt mijloc de sprijin vizibil sau cunoscut, o altă pereche de mâini, un scaun sau o masă din apropiere. Iar peste câteva săptămâni, când va renunța *cu adevărat* și va face șase-șapte pași de unul singur, el va menține contactul simbolic într-un mod comic. Știu o fetiță care a pornit-o vajnic înainte cu mâinile împreunate, sprijinindu-se de *propria* ei mână. Veți observa în perioada premergătoare mersului sau imediat după aceea, că îi place să țină în mână un obiect, de care „se sprijină."

Reușita de a sta în picioare de unul singur și de a merge reprezintă *cu adevărat* desprinderea de corpul mamei. Probabil că atunci când face acești primi pași independenți copilul este cuprins de o singurătate solemnă și îngrozitoare. Toate acestea sunt pierdute pentru memorie și nu le putem reconstitui decât prin analogie, mai târziu în viață. Probabil că seamănă cu prima navigare cu planșa sau cu condusul mașinii pentru prima oară singuri. Este sentimentul teribil de singurătate, sentimentul că timpul s-a oprit, ce urmează săriturii de pe planșă sau ieșirii din curbă controlând volanul. În asemenea momente există o conștiință sporită a sinelui, un sentiment al singurătății absolute într-o lume goală, care este înălțător și terifiant. Pentru copilul ce face primii pași și se trezește mergând singur, acest moment trebuie să fie

primul în care trăiește sentimentul unicității și al separării corpului și a persoanei lui, în care descoperă sinele solitar.

Descoperirea locomoției independente și descoperirea sinelui nou deschid calea unei noi etape în dezvoltarea personalității. Copilul mic este amețit de noile lui performanțe. El se comportă ca și cum el ar fi inventat acest nou mod de locomoție (ceea ce, în sens restrâns, este adevărat) și se iubește pe sine pentru această deșteptăciune. De dimineață până seară se plimbă în toate direcțiile într-un dans extatic, parcă ar fi beat și nu se oprește decât atunci când cade din picioare de oboseală. El nu mai poate fi îngrădit între pereții casei, iar curtea împrejmuită de un gard înalt este o închisoare pentru el. Dacă i se pune la dispoziție spațiul practic fără sfârșit, se va împletici bucuros, cu brațele deschise, până la marginea orizontului. Cu o mică șansă chiar ar reuși.

Sosesc misionarii

Tabloul idilic al vieții din al doilea an are nevoie de unele mici corecții. Portretul sălbaticului vesel, ce zboară încoace și încolo prin insula paradisului, nu ține cont de anumite influențe ale civilizației, care mai taie cel puțin o parte din bucurii.

Au sosit misionarii. Ei îi aduc veselului sălbatic buna creștere. S-au insinuat în viața lui sub forma infatuaților părinți, desigur. L-au hrănit, au devenit indispensabili, l-au atras să descopere lumea lor fascinantă și după o perioadă de timp decentă, au venit cu zâmbet de comis voiajor să-l învețe cu civilizația lor superioară.

Undeva între vârsta de opt și cincisprezece luni îi vând noutatea și avantajele sporite ale cănii, în detrimentul sânului sau biberonului. Tocmai când a reușit să privească și el cana ca un semn de bună creștere și de bun gust, misionarii și-au pierdut interesul pentru cană și susțin igiena și eticheta oliței și a toaletelor care, este el asigurat, îl vor ridica la rangurile și mai înalte ale bunei creșteri. Între timp, misionarii sunt pregătiți să se amestece într-o listă din ce în ce mai lungă de plăceri simple. Îl îndeamnă să renunțe la comorile pe care le descoperă în deplasările lui, la șuruburile ruginite, la tăciuni și la sâmburii uscați de măr, pe care îi găsești atât de greu, dacă nu știi unde să-i cauți. Trimit echipe de salvare nesolicitate pentru a-l împiedica să escaladeze înălțimi minunate, să calce prin bălți înnegrite sau să urmărească derutanta coadă a câinelui familiei. Sunt întotdeauna pregătiți cu un scutec curat, cu un teanc de rufe proaspete și cu zâmbete ipocrite, ca să-l facă să renunțe la ceea ce face el, pentru ceea ce vor ei să facă el și care, cu siguranță, este ceva plictisitor. Ei sunt acolo ca să-i curme lui plăcerea de a răsturna pungile de gunoi și coșurile de hârtii. Și, desigur, vin cu propuneri de culcare în cele mai nefericite momente și pentru rațiuni ce numai lor le sunt clare.

Ei bine, trebuie să recunoaștem că asemenea interferențe sunt necesare pentru a-i da o bună creștere unui individ care are nevoie de ea, în mod clar. Dar din punctul de vedere al copilului, cea mai mare parte a problemei a bunei-creșteri nu are niciun sens. El nu știe decât că este stânjenit în anumite interese vitale și, cum misionarii și cu el nici măcar nu vorbesc aceeași limbă, confuzia nu va fi clarificată în viitorul apropiat.

Copilul se opune acestor intervenții în investigațiile și interesele lui creatoare. Ceea ce lui îi aduce reputația de „negativist", iar nouă ne permite să spunem că al doilea an din viața lui este „etapa negativistă." Acest lucru nu este tocmai corect față de copilul lipsit de posibilitatea de a-și pleda cauza. Dacă ar avea un avocat bun, el ar putea demonstra că cea mai mare parte a negațiilor vin din partea susținătorilor bunei creșteri și că „negativismul" lui este, de fapt, negarea negației lor.

Dar, ca să fim cinstiți cu acest subiect, trebuie să privim lucrurile și din punctul de vedere al susținătorilor bunei-creșteri. Este necesar pentru copil să renunțe la sân sau la biberon în favoarea căniii și să învețe să folosească olița și să-și controleze procesul de excreție. Din motive de igienă este necesar să fie convins să renunțe la multe dintre comorile lui. Este periculos pentru el să se cațere pe bibliotecă și pe scări. Este un inconvenient să trebuiască să curățăm bucătăria de gunoi de mai multe ori pe zi. Un copil obosit trebuie dus în camera lui să doarmă, chiar dacă el crede că mai poate rezista încă multe ore.

Într-un fel sau într-altul, aceste obiective ale educației trebuie atinse, dar nu mai este chiar atât de ușor să găsim mijloacele de a face educație. Nu de mult, chiar în ultimul trimestru al primului an, copilul era destul de dornic să ne târguim. Se despărțea ușor de șurubul ruginit, dacă îi dădeați o lingură să se joace cu ea sau dacă îi puneați un cub în mână. Deoarece puține obiecte erau valoroase în sine, aproape orice obiect putea fi înlocuit cu oricare altul. Dar tot în perioada aceea, el era încă atât de puternic legat de corpul și de persoana mamei, încât scopurile ei și scopurile lui nu erau foarte bine diferen-

țiate. El se putea adapta ușor mișcărilor ei, ca un partener de dans condus prin subtile indicii chinestezice.

Dar în al doilea an, copilul, care a dobândit un mare grad de independență fizică de mama lui și care este din ce în ce mai conștient de corpul lui separat și de personalitatea lui, este un copil care nu mai poate fi un partener pasiv. El are propriul lui ritm, propriul lui stil și deseori pare să valorizeze faptul că se deosebește de mama lui, pașii săi în contratimp, ca semne în sine ale individualității și unicității propriei persoane. A face exact pe dos decât vrea mama i se pare a fi esența însăși a individualității. Este ca și când și-ar afirma independența, separarea de mamă, opoziția față de aceasta. (Mulți ani mai târziu, în adolescență, va face exact același lucru. Își va declara independența de adolescent opunându-se, din principiu, oricăror puncte de vedere susținute de părinți sau de ceilalți membri ai generației lor.)

Așadar, copilul care învață să meargă, având la dispoziție doar câteva cuvinte, l-a descoperit pe „nu" ca neprețuită adăugire la vocabularul lui. El răspunde „nu" cu o superbă autoritate aproape tuturor întrebărilor ce i se adresează. Foarte adesea este un „nu" pronunțat cu cea mai bună dispoziție, fără ca măcar să semnaleze vreo intenție. Ba poate chiar introduce o intenție opusă. Copilului îi place grozav baia. „Tony, vrei să faci baie acum?" „Nu!" Veselie mare. (Dar copilul a început deja să urce scările.) Marjorie arde de nerăbdare să iasă dimineața afară. „Margie, plecăm pa, acum?" „Nu!" (Și a pornit-o spre ușă.) Ce-i asta? O neînțelegere? Nicidecum. Copiii cunosc foarte bine ce înseamnă „nu". Este un gest politic, este vorba de a menține deosebirile dintre părți, deși votăm cu opoziția în anumite chestiuni. Putem face

o parafrază pornind de la Registrul proceselor-verbale oficiale ale Congresului Statelor Unite[1]. „Doresc să declar de la început că depunându-mi votul pentru amendamentul privind baia și pentru amendamentul privind ieșitul afară, nu sunt influențat de puternicele grupuri de interese din spatele acestor două amendamente, ci îmi exercit doar datoria de a servi interesul poporului, caz în care sunt obligat să votez «da» pentru amendamentul privind baia și «da» pentru amendamentul privind ieșitul afară, pentru că ambele sunt în interesul poporului, iar eu personal sunt pentru baie și pentru viața în aer liber.“ Problema care se pune este de a avea dosar[2] bun.

Să nu rămânem însă cu impresia că acest copilaș își petrece cea mai mare parte a zilei în negativism. Necazul cu termenul „etapă negativistă“ este că el distorsionează imaginea de ansamblu a dezvoltării. Principala trăsătură a celui de-al doilea an de viață nu este negativismul, ci strădania asiduă de a deveni o persoană și de a stabili legături permanente cu lumea reală. Să nu uităm, când vorbim despre „negativismul“ copilului care învață să meargă, că acesta este tot copilul copleșit de descoperirile din al doilea an, un copil vesel, puternic legat de părinții lui și de lumea nou descoperită, prin legături de iubire. Așa-numitul negativism este unul dintre aspectele dezvoltării lui, dar în condiții normale, nu se transformă în anarhie. Este un fel de declarație de independență, dar lipsită de dorința de a răsturna guvernul.

---

1 Congressional Record. (*N.t.*)

2 „Record“, în text. Înțelesul se bazează pe un joc de cuvinte intraductibil, cuvântul englezesc „record“ exprimând atât ideea de proces-verbal, cât și pe aceea de dosar personal. (*N.t.)*

Putem da peste probleme serioase în al doilea an, dacă privim acest comportament ca pe o revoluție în camera copilului și dacă folosim toată forța pentru a înăbuși o revoltă importantă. Dacă transformăm într-o criză guvernamentală fiecare ocazie de a schimba scutecul, de a vâna comori, de a merge la culcare, de a călca în bălți și de a răspândi gunoiul, vom provoca foarte ușor o opoziție înverșunată, crize de nervi și toate scânteile revoltei. Dar scânteile *nu* sunt neapărat o parte a tabloului celui de-al doilea an. Acestea nu sunt în mod inevitabil pandante ale negativismului din al doilea an. O rebeliune de acest fel este o reacție la prea multă presiune sau la metodele de control prin forță, aplicate din exterior.

Înțelegând mai bine ce se întâmplă în cel de-al doilea an, putem privi negativismul ca pe o declarație de independență, dar una care nu trebuie să alarmeze guvernul aflat la putere sau să ducă la convocarea congresului sau la o nouă legislație sau la o demonstrație de forță. Cetățeanului trebuie să i se permită să protesteze față de schimbarea scutecului (până la urmă, este scutecul lui), iar guvernul își poate exercita prerogativele în materie de schimbare a scutecului, fără să declanșeze o criză. Când cetățeanul este mic și mișcător, analfabet și nu poate nici măcar vorbi limba lui maternă, este nevoie de inventivitate și de răbdare pentru a realiza acest lucru, iar dacă nu vom trata situația ca pe o conspirație împotriva guvernului, el va dobândi în cele din urmă atitudinea dezirabilă privind schimbarea scutecului, apreciind-o ca pe un eveniment obișnuit, ce nu-l privează de drepturile omului. Astfel încât nu vom zdrobi nou-descoperitul spirit de independență, ci vom dirija manifestarea acestuia în direcții noi, încurajându-l acolo unde poate fi util

pentru dezvoltarea personalității și îndiguindu-l sau interzicându-l de o manieră rezonabilă acolo unde nu poate fi. Dacă greșim și considerăm faza negativistă ca pe o revoluție ce pune în pericol guvernul și nu ca pe o etapă trecătoare a dezvoltării, ne putem trezi angajați într-o luptă cu copilul, o luptă care se poate prelungi pe parcursul mai multor ani și care va avea ca rezultat un copil ce se comportă ca și când integritatea lui ca persoană ar fi în pericol, dacă s-ar supune celor mai mici solicitări ale părinților.

La optsprezece luni

Mijlocul celui de-al doilea an este un punct de răscruce în dezvoltarea copilului. În acest moment, uneori mai devreme, adesea mai târziu, copilul începe să-și însușească limbajul, iar limbajul marchează începutul unei ere noi. Prin limbaj copilul poate trece de la un sistem primitiv de gândire (gândirea prin imagini) la un al doilea sistem, superior de gândire, în care predomină simbolurile. Acest al doilea sistem este cel ce va fi folosit mai târziu pentru complicatele acrobații mentale ale gândirii logice sau ordonate. Într-unul din capitolele următoare vom prezenta câteva dintre implicațiile vorbirii în dezvoltarea copilului.

Este convenabil în povestea noastră să luăm o pauză în acest moment, undeva la mijlocul celui de-al doilea an și să examinăm situația cu atenție:

Am început de la un copil aflat în prima lună de viață, încă netrezit prea bine din somnul ce urmează nașterii, un copil al cărui scurt contact cu lumea din jur era

cauzat de tensiunile urgente ale corpului și de nevoia satisfacerii lor. El avea organe de simț, dar nu făcea diferențieri senzoriale. Mintea lui era aproape complet goală, încă incapabilă de a păstra imagini și de a le reproduce, cu alte cuvinte, funcționarea memoriei încă nu fusese stabilită. Lumea lui era un haos de senzații nediferențiate, din care se trecea liniștitor în nimicul somnului.

La optsprezece luni acest copil se deplasează intens și a dobândit un vocabular restrâns, dar util (suficient cât să primească de mâncare și să negocieze cu bățînașii). El s-a confruntat cu câteva dintre problemele rasei umane — natura realității, a experienței subiective și obiective, cu cauzalitatea, cu vicisitudinile iubirii și a făcut studii promițătoare în toate domeniile acestea. L-am putea foarte bine ierta, dacă aceste prime întâlniri cu lumea noastră i-au creat dorința de a se întoarce la somnul de douăzeci de ore pe zi. Dar individul răstoarnă toate noțiunile legate de inerția umană, repezindu-se înainte ca o locomotivă, drept în mijlocul densei activități umane. Somn?

Acum, când l-am ademenit spre plăcerile senzoriale ale acestei lumi și l-am făcut să le îmbrățișeze cu toată ființa, să încercăm doar să i le luăm și să-l ducem înapoi, în întuneric! Somn? Dar priviți, el nu-și poate ține ochii deschiși! Este mort de oboseală! Urlă de indignare în fața brațelor întinse, se ridică cu efort maxim dintr-o stare vecină cu colapsul, pentru a protesta față de nemernicii care îi iau lumea cea frumoasă și strălucitoare. Din pătuț, din camera întunecată, îi denunță pe monstruoșii părinți, apoi pledează pentru comutarea pedepsei, făcând zgomote elocvente. Se luptă cu vitejie, începe să cedeze — apoi sucombă în fața dușmanului, Somnul.

3

Civilizarea și nemulțumirile ei

La ce e bună teoria?

Care sunt aplicațiile practice ale acestor cercetări privind dezvoltarea copiilor? Părintele care a stat o noapte întreagă lângă copilul care a plâns va aprecia foarte puțin teoriile interesante pe care le-am prezentat aici. Creșterea unui copil ridică atât de multe probleme practice, confruntă părintele cu atâtea solicitări reale! Are vreun rost să știm că bebelușul cunoaște lumea într-un anumit fel într-o etapă de dezvoltare și în alt fel, în altă etapă? Trebuie să cunoaștem aceste detalii ale dezvoltării copilului pentru a fi părinți buni? Ei bine, strict vorbind, nu. Părinții buni se vor descurca și cu și fără informații despre teoria dezvoltării copilului. Dar având aceste informații, eu cred că ne poate fi mai ușor să creștem copiii. Ezitările, nesiguranța și neliniștea pe care o resimt chiar și cei mai buni părinți în fața comportamentului de neînțeles al unui copil pot fi cel puțin ușurate parțial de asemenea

informații. Mai mult — și acum suntem foarte practici — aceste informații pot constitui un îndrumar pentru părinte în gestionarea situațiilor dificile, în a-l ajuta pe copil să depășească problemele tipice ale fiecărei etape de dezvoltare.

Să începem cu un exemplu, una dintre problemele practice ce pot apărea în primele trei luni de viață. Pentru beneficiul părinților nedormiți, să luăm una dintre afecțiunile din primele luni de viață, care pune părinții în fața unor probleme foarte practice. Putem descrie problema în felul următor: copilul plânge în reprize ore întregi. Copilul ațipește după o masă consistentă și se trezește peste o oră scâncind, apoi plânge agitat, apoi urlă. Dacă mama îl ia în brațe, este posibil să tacă o vreme, dar curând urletele reîncep. Copilul nu este bolnav. Nu are colici. Pentru a ilustra mai bine această situație, vom presupune că doctorul a examinat copilul și nu a identificat nicio problemă medicală. Atunci despre ce este vorba? „Probabil că îi este foame", spune mama, dar cu îndoială, amintindu-și masa consistentă. I se oferă hrană din nou, dar după scurtă vreme este clar că nu-i este foame copilului. Dacă nu-i este foame, de ce își mișcă buzele ca și când ar vrea să sugă și de ce pare să arate că vrea ceva în gură?

Ne trebuie o teorie. Să încercăm una veche, pentru început: „Este alintat și solicită atenție. Folosește plânsul ca armă împotriva părinților, ca mijloc de a i se face pe plac". Această teorie se bazează pe premisa că un bebeluș mai mic de trei luni posedă echipamentul mental necesar pentru a duce la îndeplinire o urzeală împotriva părinților lui, că se bucură să le tulbure somnul și să-i tiranizeze. Pentru a-și pune în aplicare acest plan diabo-

lic, copilul ar trebui să aibă (1) o idee, (2) o percepție a evenimentelor dintr-o lume obiectivă, (3) cel puțin o capacitate rudimentară de a înțelege relația de cauzalitate. Cunoștințele noastre despre copilul mai mic de trei luni nu justifică această teorie. Copilul nu poate ști încă faptul că prin comportamentul lui poate influența evenimentele dintr-o lume obiectivă, pentru că nu are nici ideile și nici percepția sinelui în relație cu o lume obiectivă.

Să încercăm altă teorie care ia în considerare nevoile și echipamentul unui copil aflat la această vârstă. În această etapă, comportamentul lui este încă motivat de nevoi biologice urgente. Orice perturbare pe care o manifestă va fi produsă de o durere sau de un disconfort ce-și are originea într-unul din organele corpului. Fie o boală a organelor, fie o nevoie a corpului nesatisfăcută îi va produce copilului durere sau disconfort, la această vârstă. Pentru că am eliminat, ca primă cauză, tulburarea organică, trebuie să examinăm problema ca fiind o nevoie nesatisfăcută a corpului. Pentru că am eliminat de asemenea foamea ca factor, trebuie să căutăm în altă parte. Dar pacientul nu vorbește.

Îi observăm comportamentul în timpul acestor episoade de plâns. În momentele când nu plânge, buzele schițează mișcări perseverente de supt și uneori mâna își află drumul spre gură, pentru ca degetele să fie supte cu forță. Acest lucru ne sugerează că ar fi posibil ca nevoia nesatisfăcută pe care o căutăm să fie legată de supt. Dar cum ar fi posibil? Nu am stabilit că bebelușul a fost hrănit și nu-i este foame? Adevărat. Dar mai știm că suptul este resimțit de copil și ca o nevoie independentă de foame. Aceasta este satisfăcută în mare parte

prin hrănire, în special la copilul hrănit la sân, dar un mare număr de copii rămân, chiar și după ce sunt hrăniți, cu nevoi de supt încă nesatisfăcute, pe care le resimt ca pe o tensiune insuportabilă a buzelor. Această tensiune este cea care produce tulburarea descrisă. Pentru că nevoia este foarte specifică, constatăm că plimbându-ne cu copilul, oferindu-i mai multă hrană, toate mijloacele obișnuite de alint vor rămâne fără efect.

Dacă avem dreptate, dacă tulburarea este o expresie a unei nevoi de supt nesatisfăcute, atunci asigurarea posibilității de a suge ar trebui să aline disconfortul. În ultimii ani, câțiva pediatri extrem de intuitivi au început să încerce vechea suzetă la copiii care au prezentat aceste semne ale unei nevoi de supt nesatisfăcute. Cu un foarte mic procent de excepții, toate cazurile care au prezentat această tulburare, ce i-a uimit îndelung pe părinți și pe medici, s-au lămurit foarte repede!

Dar nu există pericolul ca suzeta să formeze un obicei? Doctorul Spook, cel care a susținut cauza suzetei ca măsură specifică pentru această nevoie specifică, a arătat că rareori ea „formează obiceiuri" și, de fapt, majoritatea copiilor pe care a fost încercată își vor pierde interesul pentru suzetă când nevoia intensă de supt începe să dispară. Am observat că în jurul vârstei de trei sau patru luni interesul pentru suzetă scade la copiii care au folosit-o și aceasta corespunde observațiilor legate de faptul că și nevoia de supt începe să fie din ce în ce mai puțin urgentă și imperativă în această etapă. În momentul în care copilul însuși începe să-și piardă interesul pentru suzetă, este probabil o idee bună să i-o retragem treptat și să vedem dacă nu se descurcă și fără ea. Dacă pare a mai avea încă nevoie de ea, i-o putem da înapoi deocamdată.

Cred că ne putem confrunta cu dificultăți în privința suzetei numai dacă o folosim la vârste mai mari, pentru a menține copilul liniștit. În a doua jumătate a primului an este puțin probabil că bebelușul va mai avea nevoie de supt suplimentar cu ajutorul suzetei. Continuarea utilizării ei, în această situație, se poate datora altor cauze. Poate că o mamă ocupată a constatat că îi era mai ușor să țină copilul liniștit punându-i o suzetă în gură. În acest caz copilul poate deveni dependent de suzetă ca de un factor de alinare în orice situație și această tendință nu dorim să o încurajăm.

Problema nevoii de supt nesatisfăcute și utilizarea suzetei pentru suplimentarea suptului este o bună demonstrație a relației dintre teorie și practică. Atât timp cât cauza tulburării acestui copil a fost necunoscută sau interpretată greșit, nu am putut găsi o soluție eficientă. Dacă ne bazăm pe vechea teorie potrivit căreia copilul este un individ viclean, care complotează pentru a-și arunca părinții dincolo de zăbrelele pătuțului, atunci una dintre metodele de a aborda această tulburare se va baza pe principiile contrarevoluției. De fapt, este exact ceea ce se întâmpla în camerele copiilor în urmă cu treizeci de ani. Părinții bine intenționați, confruntați cu un copil care plângea, căruia nu-i era nici foame, care nu era ud și nici bolnav, rămâneau în stare de asediu dincolo de ușa camerei copilului, rezistând eroic masacrului dinăuntru, fiecare părinte împiedicându-l pe celălalt să cedeze slăbiciunii de a se preda, căci ar fi fost în pericol caracterul rebelului, dacă ei ar fi cedat un centimetru, iar chestiunea Cine Urma Să Fie Stăpân În Casă se tranșa în noaptea respectivă.

Astăzi tresărim amintindu-ne de acest mod de a crește copiii. Victoria asupra unui copil de trei luni pare

jalnică și inutilă pentru ideile moderne. Și, chiar dacă un copil de această vârstă nu poartă ranchiună în mod conștient, impulsurile stăruitoare ale acestei perioade nu sunt ostoite printr-un act de voință din partea părinților. Dacă copiilor nu le sunt satisfăcute nevoile, tensiunea va crește și se va descărca prin plâns, agitație, tulburări de alimentație, de excreție sau de somn. În cele din urmă, nevoile ies învingătoare în primii ani de viață. În camerele de copii din anii 1920, aflate sub deviza „lasă-l să plângă până îi trece", nu a existat victorie; impulsurile s-au răzbunat prin creșterea acelor tulburări ale copilăriei, ce derivă din impulsuri nesatisfăcute. Nu a existat „disciplinare" nici atunci și nu există nici acum pentru copilaș, pentru că el nu este echipat să coopereze cu noi în gestionarea propriilor impulsuri.

Programul de hrănire și teoriile legate de acesta

Poate vă mai amintiți de eforturile pe care le făceam în anii 1920 și 1930 pentru a introduce disciplina în stomacul sugarilor. Programele de alimentare pe ceas din perioada aceea proveneau dintr-o teorie psihologică potrivit căreia formarea caracterului începe chiar din ziua nașterii, iar obiceiul unei alimentații ordonate trebuia să pună temelia unui caracter ferm. Programul de supt din patru în patru ore se baza pe observarea faptului că în primele luni de viață, copilul obișnuit se trezește ca să mănânce la *aproximativ* patru ore. Copilul cu caracteristicile mediei statistice și dotat din naștere cu un mecanism elvețian de funcționare probabil că nu a suferit prea

mult din cauza acestui capriciu al științei, dacă nu cumva, din frivolitate, a trecut de la ora standard la ora de vară pentru economie de energie, sau de la ora Coastei de Est la ora zonei centrale, caz în care a dat de bucluc. Dar Independentul, Radicalul, al cărui stomac se contracta după un alt sistem al timpului sau complet lipsit de un sistem de măsurare a timpului despre care să putem vorbi, a dus-o greu în vremurile acelea. Sarcina de a-l disciplina pe acest individ rebel, de a-i face stomacul să se contracte respectând media, s-a transformat într-o adevărată carieră pentru părinții conștiincioși ai acelor ani. O mamă bună de pe timpuri își punea dopuri în urechi ca să nu audă zgomotele, strângea din dinți și aștepta până când ceasul de la bucătărie indica ora foamei. Consecința „cedării" în fața apetitului excentric al copiilor era prezentată în articole sentențioase din revistele destinate părinților. Ea era cunoscută sub denumirea de răzgâială și era menită să ducă la malformații ale caracterului.

Susținătorii acestor teorii puteau să depună mărturie că, pe măsura trecerii timpului, majoritatea copiilor, indiferent de idiosincraziile lor individuale, erau atrași spre ora standard, se integrau, adică, în programul celor patru ore. Acest lucru s-ar putea datora maleabilității ființelor umane, dar adevărul este că majoritatea copiilor mici, fără să beneficieze de ceas sau de capriciile psihologiei, ajung la ceva ce aduce cu un program orar de patru ore, după două sau trei luni. Este ceva legat, probabil, de dimensiunile pe care le au copiii la naștere, de nevoile de creștere ale fiecăruia în parte și de mai mulți alți factori, dar toate dovezile din zilele noastre par să arate că sugarii nu pot fi dirijați cu ajutorul unui ceas.

Experimentul de a învăța stomacul copilului să se contracte la intervale regulate a produs unele consecințe nebănuite. În primele luni de viață s-a declanșat o luptă pentru hrană și foarte adesea lupta pentru hrană s-a purtat la masa de seară ani la rândul după aceea. În anii 1920 și 1930, dificultățile privind alimentația se numărau printre principalele reclamații pe care le primeau pediatrii și clinicile de copii. Instinctele contrazise își luau revanșa.

În ziua de azi, copilul este hrănit atunci când dă el semne de foame, iar dacă acest lucru pare banal pentru cititorul contemporan, trebuie să-i amintesc faptul că douăzeci de ani au fost investiți în reforma stomacului de copil, înainte de a scoate la lumină acest clișeu. Copilul de azi, cu stomacul nerestructurat, prezintă toate semnele că înflorește sub acest regim. Relația cu propria lui mamă este mai armonioasă decât a copilului crescut cu ceasul, pentru că mama îi satisface foamea. Și, deoarece hrana și obținerea hranei nu dau naștere niciunei lupte între el și mama lui, problemele legate de alimentație au căzut pe poziții inferioare în lista reclamațiilor la pediatri și clinici de specialitate.

„De unde știți", mă întreabă o mamă grijulie, „că teoria de azi este o teorie mai bună? Aceste teorii încep să semene cu moda pentru femei. Cum putem fi siguri că suptul după ceas nu va reveni anul viitor, odată cu schimbarea lungimii fustelor?"

Părinții au tot dreptul să fie sceptici dacă trec în revistă excentricele evoluții ale modei de creștere a copiilor în ultimii douăzeci și cinci de ani. Cum trebuie să fie o teorie pentru a fi considerată bună? Pentru că, până la urmă, teoria nu este o modă. Teoria științifică se bazează pe observație. Ea se validează prin teste dure. Teoriile

privind alimentația copiilor, despre care am spus că erau folosite în anii 1920, erau proaste pentru că nu se bazau pe suficient de multe observații. Ele erau proaste și pentru că porneau de la anumite supoziții privind echiparea fizică și mentală a copilului, care nu fuseseră probabil verificate prin observarea copiilor. Toate informațiile disponibile atunci, la fel ca și cele de acum, arată că în primele luni de viață copiii nu au procese mentale care să le permită să amâne satisfacerea foamei sau să-și suprime apetitul. Foamea copilului este imperativă, tendința de a o satisface este urgentă și motivată biologic prin asigurarea supraviețuirii. A refuza satisfacerea foamei înseamnă a te opune celor mai necesare și mai puternice impulsuri ale copilului. Pornind de la această informație putem prevedea, stând într-un fotoliu — nu avem nevoie de experimente pe scară largă —, că refuzul de a le satisface va da naștere unor reacții de neajutorare și de suferință extremă copilului și îl va pune într-o situație de conflict cu mama lui.

Considerăm că teoriile actuale de hrănire a copiilor sunt mai bune pentru că țin cont strict de natura copilului și de înzestrarea cu care vine el pe lume. Credem că sunt teorii mai bune pentru că au trecut cu bine testul. Metodele bazate pe teoriile actuale au promovat o relație mai armonioasă între copil și mamă. Ele au redus substanțial incidența tulburărilor grave de alimentație ale copiilor.

Desigur, teoriile actuale privind hrănirea copiilor nu sunt deloc noi, de fapt. Practic, ele sunt la fel de vechi ca și rasa umană. Noi nu sunt decât dovezile empirice care s-au acumulat, conferind suport științific metodelor. Mode de alimentare a copiilor? Cu excepția cazului când vom prefera să ignorăm o cantitate uriașă de informații

științifice, legate de dezvoltarea copiilor — sau cu excepția cazului când ar apărea pe fața pământului o specie nouă de copii, probabil că nu există șanse de revizuire profundă a acestor metode.

Dar de ce ne batem atât capul cu teoriile noi și vechi de creștere a copiilor? Este o cale ocolită de a ajunge la o idee ce constituie esența acestei cărți. O metodă de creștere a copiilor nu este — sau nu ar trebui să fie — un moft, o modă sau un obicei distinctiv. Ea trebuie să fie rezultatul înțelegerii copilului în dezvoltarea sa, a zestrei lui fizice și mentale dintr-o anumită etapă și, prin urmare, a pregătirii lui de a se adapta acelei etape, de a învăța, de a-și regla comportamentul în conformitate cu așteptările părinților.

Dacă urmăm aceste principii, vom vedea că nu există o metodă de creștere a copiilor, ci o metodă pentru acest copil anume, în această fază anume a dezvoltării lui. Ne dăm seama de aici că o metodă indicată pentru o anumită etapă de dezvoltare poate fi complet nepotrivită pentru o altă etapă de dezvoltare. De exemplu, principiul aflat la baza îngrijirii pe care i-o acordăm copilului în primele luni de viață este acela al satisfacerii depline a nevoilor lui. Dar, dacă vom aplica acest principiu în creșterea unui copil de doi ani sau mai mare, vom crește un copil preocupat numai de sine, extrem de dependent, cu maniere proaste. În mod clar, diferența constă în înzestrarea copilului mic și înzestrarea copilului mai mare. Satisfacem, în măsura posibilului, toate nevoile copilului mic pentru că el este total dependent și nu are mijloace de a-și controla propriile impulsuri. Dar pe măsură ce înzestrarea lui fizică și mentală se dezvoltă, el devine tot mai capabil să preia reglarea nevoilor

propriului corp și să-și controleze impulsurile. Pe măsură ce începe să se manifeste capacitatea lui de autocontrol, așteptările noastre de la el cresc și ne adaptăm metodele în concordanță cu acestea.

Mare parte dintre problemele primelor luni ale copilăriei sau ale anilor ulteriori apar în punctul de trecere spre etape noi de dezvoltare. Așa cum am văzut în capitolul anterior, fiecare dintre etapele majore ale dezvoltării copilului mic vine cu probleme noi pentru copil și pentru părinții lui. Apariția unei relații afective puternice între copil și mama lui dă naștere unei perioade de anxietate a copilului când este separat de mamă. Instalarea locomoției independente, străduania de a se ridica în picioare produc propriile lor anxietăți și probleme comportamentale specifice ori de câte ori această activitate a corpului este întreruptă. Independența corporală din al doilea an și apariția conștiinței unui sine independent dau naștere unei perioade de negativism. Presiunile culturale legate de înțărcare și de obișnuire cu folosirea oliței în al doilea an de viață creează propriile probleme pentru copilul învățat cu plăcerea, căruia i se cere din ce în ce mai mult să răspundă cerințelor venite din exterior.

Fiecare copil reacționează în felul său la problemele pe care i le pun noile etape de dezvoltare. Pot apărea tulburări trecătoare ale alimentației și somnului sau tulburări comportamentale care însoțesc aceste etape. Din aceste motive nu mai are sens să vorbim despre „probleme cu alimentația“ sau „probleme cu somnul“ sau „comportament negativ“ ca și când acestea ar fi categorii distincte, ci trebuie să vorbim despre „probleme ale dezvoltării“ și să căutăm explicația tulburărilor de alimentație și de somn sau a tulburărilor comportamenta-

le în etapa de dezvoltare care le-a produs. Dacă vom aplica această abordare, vom constata că aceste tulburări au o semnificație specială în fiecare etapă de dezvoltare și ne vom afla într-o situație mai propice pentru a le înțelege și pentru a găsi metode de a le face față.

Tulburări legate de anxietatea de separare

În discuția de până acum am văzut deja că, în al treilea trimestru din primul an de viață, copilul reacționează de obicei la separarea de mama lui cu oarecare anxietate. Reacțiile copiilor variază destul de mult. Această anxietate poate fi foarte ușoară sau foarte puternică. De obicei vedem ceva de genul: copilul protestează când mama pleacă de lângă el, chiar dacă numai pentru scurt timp. El plânge dacă ea se ocupă cu altceva în camera alăturată. Nu vrea să fie îngrijit de alte persoane. Obiectează la culcare seara sau în cursul zilei, pentru că somnul este un moment inevitabil de separare.

Problema de dezvoltare, după cum am văzut, este legată de afecțiunea puternică a copilului pentru mama lui și de frica lui primitivă că dispariția mamei este o pierdere pentru el. În gândirea lui primitivă, când nu o poate vedea, mama încetează să mai existe. Este foarte clar că ceea ce îi lipsește acestui copil este un concept; el are nevoie să știe că mama lui are o existență corporală permanentă, independentă de percepția lui legată de ea. Dar acest concept nu se va dezvolta decât peste câteva luni, iar până atunci copilul va avea o problemă și părinții lui vor avea o problemă.

Desigur însă, copilul nu va sta posomorât timp de câteva luni, până ce se va forma conceptul. El cercetează asiduu problema dispariției și reapariției în experimentele intense pe care le face în această perioadă. Am considera că spiritul de curiozitate științifică al acestui cercetător de buzunar este admirabil, dacă el nu ar alege să-și folosească părinții ca principalele subiecte ale experimentelor de dispariție și revenire. De asemenea, ne-ar fi mai ușor dacă el și-ar limita studiile pe perioada de zi. Oricât ar fi de util pentru știința lui, este foarte greu pentru părinți să facă demonstrații ale permanenței existenței lor la ora două dimineața. În acel moment, le este destul de greu să-și dovedească lor înșiși că mai sunt în viață!

Așadar, în această perioadă atât părinții cât și copilul au mai multe probleme practice. Cum trebuie să abordăm aceste reacții la despărțire? Cum putem ajuta copilul să depășească aceste probleme? Ar trebui să rămână mama în permanență lângă el, pentru ca el să fie liniștit? Chiar dacă acest lucru ar fi posibil, ce am realiza? Poate că copilul nu ar mai trece prin anxietate, dar nici nu ar învăța să-și dezvolte mijloace proprii de a-și depăși frica de despărțire. Atunci, ce să facem?

Mamele cu experiență au învățat că nu trebuie să dea fuga să aline și să liniștească la fiecare țipăt sau protest venit din partea copilului, mai ales ale copilului aflat la această vârstă. În ultimul trimestru din primul an și în cel de-al doilea an, vom constata că el poate tolera mici doze de disconfort și de anxietate, fără să se simtă neajutorat și să intre în panică. Deseori la această vârstă, protestele și revendicările legate de frustrări minore sau de faptul că mama îl părăsește pentru un timp se vor

stinge repede, fără să fie nevoie de liniștire din partea mamei. Chiar și la ora de culcare, protestele rituale și zgomotele de indignare ale copilului ceva mai mare pot rămâne fără o vizită. Dar dacă plânsul copilului este diferit, dacă simțim că este o anxietate neobișnuită sau o teroare, vom ști că are într-adevăr nevoie de noi și ne vom duce la el pentru a-i oferi liniște și siguranță.

Să vedem dacă putem identifica aici un principiu care să ne călăuzească. Înțelegem că pentru copilul de vârstă mai mare este dureros să fie despărțit de persoanele pe care le iubește. Îi dăm dreptul să protesteze. În același timp această durere, acest disconfort, este ceva ce el poate învăța să tolereze, *dacă nu este excesiv(ă).* Trebuie să-l ajutăm să gestioneze mici cantități de disconfort și de frustrare. Dacă ne vom grăbi să-i oferim prezența noastră liniștitoare, el nu-și va dezvolta propria toleranță. De unde știm cât poate suporta? Prin câteva teste putem ajunge să-i cunoaștem limitele de toleranță. Punctul în care protestele și plânsul devin somații urgente sau îngrozite este punctul în care majoritatea dintre noi vom simți că are nevoie de noi și ne vom duce la el. Această anxietate este reală și el are nevoie de asigurările noastre. Dar nu trebuie să considerăm că plânsul copilului de doi ani și cel al copilului mai mare sunt de același ordin. La această vârstă, spre deosebire de primele luni de viață, copilul poate face față singur unor mici cantități de anxietate și disconfort. Noi nu trebuie decât să evaluăm nevoia lui *reală* de a fi liniștit de părinți și să-l liniștim.

Trezirile din timpul nopții, frecvente în această etapă, impun și ele să fie tratate cu o judecată sănătoasă. Copilul care se trezește țipând neliniștit ar trebui, desigur, să fie calmat de mamă sau de tată. Adesea este destul dacă

el aude vocea unuia dintre părinți, dacă este mângâiat cu blândețe, pentru a adormi la loc. Pe cât posibil, trebuie să încercă să liniștim copilul fără a-l lua din patul lui. De obicei nu este necesar să-l luăm în brațe, să-l legănăm, ceea ce pare a fi indicat numai atunci când copilul suferă mai mult decât de obicei din cauza unei anxietăți sau a unei boli. În situațiile de tip obișnuit și lipsite de gravitate de trezire în timpul nopții, cu care ne confruntăm la această vârstă, nu trebuie să considerăm necesar să ne plimbăm cu copilul, să-i facem vizite, să-i dăm jucării, să-i aducem apă de băut și să-i distragem atenția sau să-l distrăm în alt mod. Dacă îi vom oferi satisfacții speciale și plăceri copilului care se trezește noaptea, vom constata că îi furnizăm încă un motiv pentru a se trezi, independent de nevoia de liniștire — motivul plăcerii adăugate. Exemplul grăitor al acestui fapt se regăsește în acele cazuri în care mama, cedând propriei oboseli, ia copilul cu ea în pat. Această soluție este atât de mulțumitoare din punctul de vedere al copilului, încât ne putem baza pe faptul că el se va trezi cu regularitate pentru repetarea reprezentației. Nu este o soluție bună nici pentru părinți, și nici pentru sănătatea mentală a copilului. Ne va fi mult mai bine dacă nu ne vom încurca în asemenea situații.

Ce se întâmplă totuși cu copilul care trăiește o anxietate serioasă la ora de culcare, care se trezește de mai multe ori în cursul nopții, cuprins de frică și care prezintă semne de frică extremă ori de câte ori este despărțit pentru scurtă vreme de mama lui în timpul zilei? Aici ne confruntăm cu ceva de altă natură. Metodele care în mod normal le sunt utile copiilor pentru a-și depăși frica de separare pot fi complet nefolositoare. Trebuie, în primul rând, să pornim în căutarea cauzelor.

Ce fel de situații pot da naștere unor reacții severe și excesive în caz de despărțire? Poate că o experiență trăită în legătură cu despărțirea de mamă l-a făcut pe copil să se simtă în pericol dacă mama este plecată. Ne vine în minte un exemplu deloc complicat. La vârsta de opt luni, Carol a început să aibă tulburări de somn, neobișnuit de grave. Pe la ora unsprezece în fiecare noapte se trezea țipând și, în pofida eforturilor părinților ei de a o alina și a o liniști, ea nu putea fi convinsă să se culce la loc, ore în șir. Groaza ei era foarte adevărată și copilul se agăța de mamă cu disperare, îngrozită de propriul ei pat și de posibilitatea ca mama să plece. Tulburările de somn au început atunci când fetița s-a trezit într-o noapte și a intrat în cameră o persoană străină, o bonă necunoscută. La vederea figurii necunoscute copilul a început să țipe îngrozit. Femeia a încercat probabil să facă tot posibilul pentru a o liniști pe Carol, dar plânsul îngrozit al fetiței a continuat timp de mai multe ore, de fapt până când s-au întors acasă părinții. Începând din noaptea aceea, timp de mai multe săptămâni la rând, Carol s-a trezit noaptea cu regularitate, repetând plânsul sfâșietor, starea de veghe tensionată, deși părinții se aflau lângă ea, pentru a-i arăta că nu plecaseră nicăieri.

De ce a făcut acest eveniment o impresie atât de puternică asupra copilului? „Este ciudat" au afirmat părinții ei. „Niciodată nu a părut deranjată înainte de momentul când s-a trezit și a văzut altă persoană în locul nostru. Nu am reușit să aducem mereu aceeași persoană ca să stea cu ea. Pur și simplu nu ne-am așteptat la așa ceva." Pentru a înțelege acest eveniment, trebuie să înțelegem mai bine dezvoltarea copiilor. Reacția de acum a lui Carol față de o persoană străină, spre deosebire de reacția ei

anterioară, „niciodată nu a părut deranjată înainte“, ne vorbește despre relația ei modificată cu mama, aceasta fiind o caracteristică a vârstei. Știm că afecțiunea pentru mamă este deosebit de puternică în această etapă de dezvoltare și o figură necunoscută, întâlnită în timpul zilei, poate tulbura copilul la această vârstă. Reacția față de figura necunoscută, după cum am văzut, arată că bebelușul o identifică pe mama lui ca persoană distinctă și o recunoaște ca persoana care îi satisface nevoile și îi oferă protecție. Figura străină care apare când copilul așteaptă figura mamei produce anxietate deoarece simbolizează absența sau pierderea mamei. În mod obișnuit, în asemenea situații anxietatea copilului dispare de îndată ce el devine conștient de prezența mamei. Dar când Carol s-a trezit în noaptea respectivă și a văzut figura străină, mama nu a apărut ca să aline anxietatea, iar această experiență a făcut o impresie foarte puternică asupra ei.

Însă, de ce a continuat Carol să se trezească noaptea, după acest eveniment? Și de ce nu se simte în siguranță după ce îi vede pe părinți și nu reușește să doarmă din nou? Încă o dată, deoarece copilul nu ne poate spune chiar el, trebuie să recurgem la o explicație teoretică. Avem toate motivele să credem că, la vârsta lui Carol sau chiar mai devreme, copiii au vise destul de simple. Un tip de vis destul de frecvent întâlnit pe toată perioada de la începutul copilăriei este visul neliniștitor în care se repetă de mai multe ori o experiență înspăimântătoare din timpul de veghe. Copilul care, visând, retrăiește experiența anxietății, se va trezi, în mod tipic, în țipete înspăimântate, acestea fiind atât o reacție față de vis, cât și o chemare a părinților. Foarte probabil, Carol se trezea cu regularitate într-o stare de neliniște după experiența cu persoana

chemată să o îngrijească, din cauza unui vis neliniștitor în care evenimentul se repeta, figura necunoscută apărea în vis, provocând din nou anxietatea inițială.

De ce nu adoarme la loc după ce au apărut mama și tata să o liniștească și să-i demonstreze că totul este în regulă? De ce rămâne în stare de alertă și trează și îi este frică să se culce din nou și să doarmă? Foarte probabil pentru că, dacă se culcă la loc și adoarme, figura necunoscută va reveni și o va speria din nou! Căci Carol nu știe că visează. Nu va ști că visează decât după ce va împlini trei ani. În primii ani de viață, copiii confundă evenimentele visate cu cele reale și știm că până și copilul de doi ani, care poate rosti câteva cuvinte și care ne poate spune ce l-a înspăimântat, va fi convins că un tigru *s-a aflat cu adevărat* în patul lui.

Nu-i putem explica lui Carol nimic din toate acestea. Ea nu are cuvinte deocamdată. Nici nu face distincția între vise și realitate. Anxietatea îi provoacă nemulțumirea. Încercările părinților de a o liniști nu au avut mare efect când s-a trezit în timpul nopții. Ce putem face? Trebuie să găsim mijloacele de a o ajuta pe Carol să-și învingă anxietatea, dar care sunt mijloacele de care dispunem pentru a ajuta un copil care încă nu vorbește?

Să căutăm indicii în dezvoltarea normală a copilului. Cum reușește copilul, în mod normal, să-și depășească anxietatea provocată de despărțire? Copiii care nu suferă de o anxietate excesivă par să-și dezvolte metode proprii de depășire a fricilor de acest fel. Observăm că ei abordează problema după tipicul „dispariție și revenire.“ Mama, de exemplu, „dispare“, dar revine de fiecare dată. În această etapă de dezvoltare, copilul vede probabil în acest lucru o dispariție și o revenire magică,

pentru că, să nu uităm, el nu are deocamdată conceptul de obiect concret sau permanent, care există indiferent dacă el îl vede sau nu. Magia este suficientă pentru scopurile curente. Explicația prin magie se poate destrăma în anumite cazuri. Dacă mama „dispare" și nu mai revine, mai ales în situația în care copilul este neliniștit și are în mod special nevoie de ea și dacă o persoană cunoscută nu o poate înlocui atunci când lipsește, atunci formula magică este complet inutilă și copilul, lipsit de alte mijloace de a se liniști singur, trăiește o anxietate puternică.

Să ne continuăm însă observațiile asupra copilului de această vârstă, care este normal și care cercetează problema dispariției și a revenirii. Care este joaca lui preferată în această etapă de dezvoltare? Cucu-bau și variațiile acestui joc îl vor pasiona la nesfârșit. El va juca acest joc acoperindu-și fața cu scutecul sau cu biberonul, pe care îl va da apoi la o parte, cu țipete de încântare. El va juca jocuri bazate pe principiul ascunderii cu orice adult cooperant, îl va urmări, cu o expresie solemnă pe față, cum acesta dispare și îi va întâmpina revenirea cu țipete de bucurie. Va rezista să joace acest joc mult mai mult decât dumneavoastră.

Care este plăcerea acestui joc? Dacă dispariția și revenirea persoanelor iubite este o problemă atât de mare pentru copil, de ce va transforma el toate acestea într-un joc atât de zgomotos? Jocul slujește mai multor scopuri. În primul rând, *repetând* situațiile de dispariție și de revenire în condiții pe care le poate controla el (persoana care lipsește poate fi *întotdeauna* redescoperită după o scurtă așteptare), copilul se ajută singur să depășească anxietatea legată de această problemă. În al doilea rând, jocul îi permite să transforme

o situație care în realitate ar fi dureroasă într-o experiență plăcută.

Să transferăm acum aceste observații în cazul lui Carol. Când se trezește noaptea, ea *repetă* experiența dispariției mamei. În același timp repetă și anxietatea inițială. Există chiar o asemănare între mecanismul pe care îl implică repetiția în cazul lui Carol și tipul de repetiție pe care îl întâlnim în jocurile copiilor normali. Și Carol repetă această experiență înspăimântătoare pentru a depăși efectele ei. (Dacă dumneavoastră sau eu am trăi o experiență înspăimântătoare, de exemplu o spargere, am vedea că am repeta evenimentul vorbind despre el zile la rând, oricui ar avea bunăvoința să ne asculte. Această repetiție verbală ne-ar ajuta să depășim efectele negative ale experienței cu pricina.) Dar Carol nu poate vorbi; ea poate repeta experiența numai prin mecanisme primitive, așa cum se întâmplă în visele anxioase.

Iată, în fine, cum putem folosi cunoștințele despre dezvoltarea normală a copilului pentru a descoperi cum să abordăm tulburările de somn ale lui Carol. Teoretic, dacă o putem ajuta pe Carol să folosească repetiția dispariției și a revenirii în jocul ce-i ajută pe toți copiii să depășească anxietatea provocată de dispariție, s-ar putea ca ea să rezolve problema în timpul zilei și nu noaptea. Repetiția prin joc poate înlocui repetiția prin vis. Mai mult, deoarece jocul dispariției și revenirii poate fi controlat, în timp ce visul și trezirea în timpul nopții sunt mai greu de stăpânit, jocul oferă o ocazie mult mai bună de dezvoltare a controlului, decât visul.

Această teorie a stat la baza măsurilor recomandate pentru a o ajuta pe Carol să-și depășească anxietatea. Lui Carol i s-au oferit numeroase ocazii de a exersa „pleca-

rea“ și „revenirea“, prin jocurile pe care le-am descris. Mama își ascunde fața; fața mamei revine. Mama dispare după colț; mama revine. În acest fel jocul înlocuiește limbajul. Jocul spune „Mama revine întotdeauna“ în această etapă de dezvoltare, în care explicațiile verbale nu sunt posibile. Jocul i-a oferit lui Carol o măsură de control asupra dispariției și revenirii, pentru că ea a putut întotdeauna „să o aducă înapoi“ pe mama. Și, desigur, jocul i-a oferit lui Carol posibilitatea de a rezolva problema în perioada cât era trează, astfel încât, treptat, tulburările de somn au dispărut.

Din punct de vedere al prevenirii tulburărilor de somn, precum cele de care a suferit Carol, vedem că nu se recomandă să aducem în preajma copilului figuri necunoscute, dacă ne putem permite. După primele luni, mai exact, de îndată ce ajunge să distingă figura mamei și să reacționeze la figuri necunoscute, copilul are nevoie să știe persoana care o va înlocui pe mama lui, fie și numai pentru câteva ore de îngrijire. Să se trezească noaptea și să nu o găsească pe mama poate fi neplăcut și poate provoca lacrimi, dar aceasta nu va fi o experiență șocantă și înspăimântătoare decât dacă persoana care apare este necunoscută.

Activitatea aduce cu sine și probleme

De îndată ce copilul trece de la dependența pasivă de mama lui la utilizarea activă a corpului său pentru urmărirea unor obiective proprii, apare un set de probleme noi. Mare parte dintre acestea provin din interesele opuse ale

copilului și ale familiei lui. De exemplu, interesul copilului de a mânca singur în ultimul trimestru din primul an, lucru în sine lăudabil, nu este tocmai potrivit cu interesul mamei. Piureul de legume, pe care nici cele mai avansate firme comerciale pentru copii nu l-au adus încă la nivelul unei mode cromatice, poate produce un efect ornamental uluitor pe pereții și tavanele bucătăriilor contemporane, zugrăvite în culori deschise și vesele, ce nu au fost nici ele coordonate stilistic cu piureul de legume. Mai este apoi și copilul însuși, cu cereale care au ratat ținta ajungându-i în păr, cu ochi strălucind de suc de mere, barbă de spanac și un prânz întreg sub fiecare cută a bărbiei, care adăpostește totodată un meniu întreg, format din trei feluri de mâncare și lichide, sub fața șorțului de plastic. Mai mult, copilului *îi place* să aibă meniul în păr și nu este deloc deranjat că i-a intrat sucul de mere în ochi și orice mamă vă poate spune că va fi mai ușor să spele pe jos în bucătărie și să șteargă piureul de legume de pe tavan, decât să convingă copilul să-i permită să se apropie de el cu un prosop de șters pe față. De aceea, este de înțeles că în această etapă de dezvoltare, impulsul copilului de a fi activ, de a mânca singur și de a fi independent — în sine, semne superbe, admirabile toate — intră în conflict cu interesele mamei. Ea se bucură, desigur, că el se dezvoltă atât de bine și că începe să-și manifeste independența —, dar casa era mult mai curată când îi dădea mama să mănânce.

De unde încep problemele? Iată o scurtă poveste a unei tulburări de hrănire ce promitea să se complice, înainte de a fi fost identificată:

Paul era un voinic de nouă luni, al cărui apetit a fost atât de robust chiar de la naștere, încât problema era să

fie alimentat suficient de repede cu cantitatea necesară de hrană. Adora biberonul și orice fel de hrană solidă ce-i ieșea în cale. Orele mesei erau ocazii festive; copilul gângurea la felurile de mâncare preferate și sporovăia cu mama lui într-o stare de mare veselie. Pe scurt, era ultimul copil de pe lume de la care te-ai fi așteptat să intre în greva foamei, iar greva a durat trei zile foarte neplăcute.

Ce se întâmplase? Părea că poftă de mâncare avea destulă. Dar imediat ce începea masa, Paul începea și el să se agite, se răsucea în scaunul înalt, împingea la o parte mâna întinsă a mamei cu lingurița, îi dădea peste mână făcând-o să scape cana, urla, se văita — era evident că îl supăra ceva. Să fi fost dinții? În regulă, reținem posibilitatea aceasta. Începuse mama să nu-l mai alăpteze, preferând să-l alimenteze cu lingurița? Nu. Dar și acesta este un lucru important de reținut, în cazul apariției tulburărilor de alimentație la această vârstă, pentru că înțărcarea poate atrage revolta manifestată prin tulburări de alimentație, în cazul în care copilul simte că se așteaptă prea mult de la el.

Putea fi de vină apariția dentiției, puteau fi o mulțime de cauze, dar după trei zile de uluitoare grevă a foamei, părinții lui Paul au făcut o descoperire. Tatăl lui Paul a preluat sarcina unei mese când mama era ocupată să pregătească cina, iar Paul a mâncat cu poftă și foarte bine! Mama lui Paul a lăsat treaba pe care o făcea și a rămas să privească. „Probabil că este ceva în legătură cu mine!“ s-a gândit ea. „Fac eu ceva. Dar ce?“ A continuat să privească, simțindu-se implicit criticată și ratată ca mamă — și iată ce a văzut: Paul a înșfăcat lingurița de la tatăl lui și și-a tapetat obrajii cu morcovi rași. Tata nu părea prea îngrijorat. Paul a apucat cana cu lapte, a ridi-

cat-o stângaci la nivelul capului, a răsturnat-o și un fluviu de lapte s-a revărsat în cascadă pe podea. Tata a sărit într-o parte, ferindu-se de avalanșă, dar a rămas mai departe senin. Mama lui Paul a tresărit și s-a repezit după mop. La sfârșitul mesei, fața lui Paul era un amestec sinistru de verde și portocaliu. Părul îi devenise lipicios și țepos de la sucul de măr, podeaua era pătată până la doi metri de jur împrejur, Paul era fericit (reușise cu toate acestea să bage în el o cantitate considerabilă de mâncare), iar tata era imperturbabil.

Mama lui Paul, fiind o femeie corectă, se imagină în aceeași situație. Iată cum arăta: se văzu aducând îndemânatecă altă linguriță când Paul i-o lua pe a ei. (Metoda funcționează pentru unii copii, poate pentru toți până la o anumită etapă de dezvoltare, dar dincolo de acest moment copilul vrea să beneficieze de distracția de a se hrăni singur și *vrea* să manevreze el alimentele și să se bucure de mizerie.) Mama se văzu prinzând cu îndemânare cana înainte de a fi răsturnată și așezând-o la distanță. (Dar în această etapă de dezvoltare copilul este fascinat de cană, vrea să o ducă la gură, vrea să se joace cu ea, vrea să vadă cum se scurge fluviul de lapte din cană.) Dar, desigur, este mult mai curat când îl hrănește mama. Copilul voia să fie activ și să se joace cu mâncarea; mama, era de înțeles, dar nu era înțelept, voia să prevină acest lucru.

Tulburarea de alimentație a fost remediată ușor. Mama a început să-i acorde toată independența în a se hrăni singur, așa cum voia Paul. L-a lăsat să manevreze câte linguriță și căni dorea el. (Dar într-un mod înțelept a pus doar puțin lapte pe fundul căniii experimentale — și a mărit cantitatea pe măsura dezvoltării îndemânării copilului de a bea.) Ea a învățat să privească senină copi-

lul tapetat cu mâncare și podeaua acoperită cu resturi. A inventat posibilități de a-i oferi alimentele în forme pe care el le putea manevra cu mâna — ouă răscoapte, morcovi întregi, puțin fierți — cartofi zdrobiți, compot de fructe și așa mai departe. Greva foamei s-a încheiat atunci când mama s-a adaptat. Din momentul acela, Paul și mama lui au revenit la vechea lor armonie.

Ce facem însă cu manierele? Cum va învăța copilul să se poarte frumos, dacă i se permite să facă mizerie în jurul lui și să verse mâncarea? Vom constata că va învăța foarte bine. Plăcerea de a se bălăci în mâncare va dispărea după o vreme. Între timp copilul va învăța să folosească lingurița și cana și, după un interval penibil, plăcerea de a manevra aceste instrumente va înlocui plăcerea de a face murdărie. Paul, de exemplu, mânca singur practic fără niciun ajutor, la mai puțin de un an. În etapa respectivă își folosea degetele sau lingurița și știa să bea singur din cană. La cincisprezece luni folosea lingurița și o furculiță mică și mânca singur, fără stângăcie. Aproape toți copiii care sunt încurajați în primele lor eforturi de a mânca singuri dezvoltă abilități de manipulare a tacâmurilor la vârste surprinzător de fragede. Utilizarea tacâmurilor se modelează după utilizarea degetelor, iar abilitatea de a mânca folosind mâna se transferă treptat spre utilizarea tacâmurilor.

Din povestea lui Paul vedem cât este de ușor să intrăm în conflict cu copilul și cum, împiedicându-l să fie activ, îl putem face să se revolte în forme neașteptate. Poate că, dacă mama lui Paul nu ar fi recunoscut problema din spatele grevei foamei, această problemă minoră de alimentație ar fi putut avansa, devenind mult mai serioasă.

Activitatea atrage după sine alte probleme, alte conflicte de interese între copil și familia lui. Activitate pentru copil înseamnă manevrarea obiectelor, scrumiere, obiecte decorative de pe masă, cărți, prețioasele jucării ale fraților și surorilor mai mari. Admițând că „nu" joacă un rol în creșterea copilului, părintele care rostește „nu, nu" de sute de ori în fața copilului mic de mai multe ori pe zi va descoperi curând fie că nu mai este auzit, fie că pentru copilul lui „nu, nu" este un joc încântător, fie că el începe să aibă mici accese de furie.

Dacă putem desprinde un sfat din principiile dezvoltării copilului, vedem că manevrarea obiectelor într-o anumită măsură este absolut necesară copilului pentru a putea descoperi și învăța ceva despre lumea ce-l înconjoară. El are, de asemenea, nevoie să învețe că unele activități nu-i sunt îngăduite, dar aici trebuie să facem uz de înțelepciune. A-l învăța pe copil să nu umble cu prețioasele decorațiuni de pe masă ale mamei ar necesita o asemenea cheltuială de energie și ar implica atât de multe contradicții cu copilul pe parcursul zilei, încât pe bună dreptate s-ar pune întrebarea: „Merită?" Ar fi mai bine să strângeți de prin casă obiectele prețioase și casante pentru câteva luni, până ce copilul învață ce sunt obiectele. Îl putem încuraja în procesul acestei învățări permițându-i să se joace cu cratițele și tigăile și cu instrumentele de bucătărie. Putem păstra câteva cărți mai vechi pe un raft de jos, cu care să se joace copilul. (Tragerea cărților de pe rafturi își pierde din fascinație după o vreme, dacă nu devine un joc la care participă mama și tata, iar peste câteva luni va fi și mai ușor să rezolvați problema, când copilului vor începe să-i placă pozele și îi veți permite să aibă propriul lui raft.)

Cu alte cuvinte, evităm să intrăm în competiție cu copilul și rezervăm cuvintele „nu, nu“ pentru acele ocazii, din timpul zilei, în care sunt neapărat necesare.

„Dar nu sunt toate acestea extrem de permisive? Copilul nu trebuie să învețe să se autodisciplineze?“

Copilul trebuie, desigur, să învețe autocontrolul. Dar noi vorbim despre un copil care nu posedă încă mijloace de a se autocontrola. El știe doar că unele acțiuni atrag dezaprobare din partea părinților. Dar nu este capabil să-și impună singur o interdicție. Dorința de a privi, de a atinge, de a manevra este la fel de stringentă pentru el ca și foamea și la fel de necesară dezvoltării lui intelectuale ca și cărțile pe care i le vom oferi mai târziu. Există o singură cale de a învăța un copil activ, în primele luni și în primii ani de viață să nu fie curios în legătură cu obiectele și să nu le atingă și aceasta este utilizarea fricii, iar dacă vom face uz de asemenea pedepse severe, copilul va evita obiectele interzise și în același timp își va pierde curiozitatea, cu consecințe serioase pentru dezvoltarea lui intelectuală.

Trebuie să ținem cont, de asemenea, că descoperirea lumii obiectelor este etapa ce precede dezvoltarea vorbirii. A atinge obiectele, a le manevra, a trăi experiențe cu ele este o etapă preliminară indispensabilă denumirii obiectelor. Copilul nu va învăța cum se numește un obiect până ce nu va avea un contact fizic cu el, până ce nu îl va „cunoaște“. Chiar și în viața adultă putem găsi cu ușurință o paralelă la acest mod de învățare a cuvintelor. Vom reține greu numele proprii dacă nu vom fi avut o experiență personală, un contact uman cu persoana al cărei nume l-am aflat. Copilul trebuie să cunoască obiectul prin intermediul simțurilor înainte de a fi gata să învețe denumirea lui.

Scriind aceste lucruri, îmi amintesc de o fetiță, Barbara, care a fost adusă la mine la vârsta de patru ani pentru că nu vorbea. Vocabularul ei era la fel de restrâns ca cel al unui copil de optsprezece luni, cuprinzând, adică, aproximativ o duzină de cuvinte. Prin urmare se punea problema unui retard mental serios, dar existau, totodată, unele indicii, prin teste nonverbale, că acel copil ar fi putut avea o inteligență mai bună.

Când a intrat în camera mea cu jucării, Barbara a început să alerge ametită și neatentă, arătând cu degetul spre toate obiectele care în atrăgeau atenția și țipând cu voce ascuțită, „NU! NU! NU!“ Nu puteam nici măcar să o încurajez să pună mâna pe obiecte și se retrăgea ori de câte ori îi ofeream o jucărie sau vreunul dintre obiectele de pe birou, pe care le admira.

Din multe motive, niciunul simplu, Barbara nu intrase niciodată în contact cu obiectele. Bunica, cea care se ocupa de Barbara cât mama se afla la serviciu, restricționase sever contactele copilului cu obiectele prin interdicții și pedepse. Frica de bunică și anxietatea în lipsa mamei au dat naștere unor perturbări și în relația copilului cu obiectele–oameni.

Ca să o ajutăm pe Barbara, a trebuit să-i furnizăm copilului de patru ani experiențele de care fusese lipsit în al doilea an de viață. A trebuit să-i restituim fetiței o mamă, să construim legături umane ce fuseseră întrerupte în al doilea an și a trebuit să deschidem lumea obiectelor pentru acest copil, să-i oferim ocazia să atingă, să manevreze obiectele, să experimenteze refăcând etapa necesară, indispensabilă, ce conduce la vorbire. În decurs de un an, copilul de patru ani, care nu vorbea, și-a însușit un vocabular ce o situa aproape de nivelul normal al vârstei ei.

Povestea Barbarei nu este deloc tipică, bineînțeles. O citez aici doar pentru a arăta că restricțiile excesive la începutul copilăriei, interdicțiile rigide privind manevrarea și cunoașterea obiectelor pot duce la schilodirea funcționării intelectuale și, în cazul Barbarei, la incapacitatea dezvoltării vorbirii.

În concluzie, dacă putem găsi un principiu care să ne călăuzească în abordarea copilului cu vârsta cuprinsă între nouă și optsprezece luni, vom vedea că trebuie să permitem copilului suficiente ocazii de a manevra și a cerceta obiectele, pentru ca dezvoltarea intelectuală să înainteze și să impunem numai restricțiile necesare pentru armonia familiei și siguranța copilului.

Principiul este aplicabil și modului de abordare a activității legate de dezvoltarea motricității. Am văzut deja modul în care copilul este împins de impulsuri puternice să se ridice în picioare și că abilitatea de a se târî, a se cățăra, a sta în picioare, a merge se dobândește prin mii de repetiții pentru fiecare dintre actele componente ale acestui proces. Copilul resimte nevoia de mișcare la fel de imperios ca pe oricare altă nevoie biologică. În perioada deprinderii acestei abilități, dorința de activitate motorie nerestricționată reprezintă o nevoie esențială. În mod evident, trebuie să instituim anumite restricții pentru siguranța copilului, pentru că acesta este lipsit de judecată în mare parte din această perioadă. El se va expune pericolelor de zeci de ori într-o zi și va trebui să luăm copilul contrariat din balansoarul aflat pe punctul de a-l catapulta sau de pe comoda de pe care intenționează să-și ia zborul. Copilul va fi furios că îl salvăm din pericolul pe care nu-l înțelege defel, dar trebuie să-l salvăm.

Pe de altă parte, dacă vom restrânge mare parte din activitatea lui fie din cauza neliniștii noastre exagerate sau pentru că activitatea lui ne încurcă, vom da de alt grup de probleme. Dacă ne vom ține după el speriați teribil că se va lovi cu capul când se va afla sub masă, dacă vom tremura ca piftia de fiecare dată când face sărituri, copilul va simți cu siguranță neliniștea noastră și încrederea lui de sine va avea de suferit. Vom avea necazuri cu copilul activ, care se târăște, dacă îl ținem închis în țarcul de joacă sau dacă îl ținem în țarc atunci când el dă semne de rebeliune împotriva acestei restricționări. Este de înțeles că este mai ușor pentru mama care are mai mulți copii să țină bebelușul într-un loc în care îl poate supraveghea sau îl poate lăsa singur, în siguranță, pentru o scurtă perioadă de timp, dar, dacă vrem să evităm o revoluție în camera copiilor, trebuie să chibzuim bine și să recunoaștem nevoia copilului de activitate și de spațiu, pe care trebuie să i le permitem în limitele practice ale împărțirii locuinței și ale nevoilor proprii ale mamei. Dacă țarcul este depășit ca utilitate și devine o închisoare pentru copilul activ, va fi inutil să convingem copilul să rămână în interiorul lui.

Trebuie să ținem cont de aceste principii și atunci când copilul începe să meargă. Spațiul restrâns creează unui copil care învață să meargă mai multe probleme decât ne dăm seama cei mai mulți dintre noi. Cei ce locuiesc în apartamente și proprietarii de case mici și strict împărțite vor întâmpina această afirmație cu o replică cinică. La urma urmei, ce *poți* face dacă spațiul a fost deja restricționat de un arhitect diabolic? Dar, dacă recunoaștem nevoia copilului de a stăpâni bine nou-descoperitele lui abilități de mișcare, putem face uz de puțină inven-

tivitate în aranjarea camerei, astfel încât să creăm un spațiu lipsit de riscuri pentru copilul mic și să reducem substanțial conflictul dintre copil și părinții lui. Spațiul de joacă în exterior este obligatoriu la această vârstă, iar dacă locuința nu este înconjurată de o curte, parcurile orașului sau locurile de joacă vor furniza un substitut decent, iar mama ocupată va avea de profitat dacă va face efortul de a-și găsi timp zilnic pentru activitatea în aer liber. Pe scurt, activitatea corporală este o necesitate vitală la această vârstă și prea multe restricții în calea motricității vor crea iritabilitate, izbucniri temperamentale și conflicte între copil și familie, care vor avea nevoie de mult mai mult timp pentru a fi rezolvate și care pot fi adesea ușor evitate prin abordarea practică a nevoilor copilului.

Introducere în educația sfincteriană

Dacă ne întrebăm: „Care este momentul cel mai potrivit să începem educația sfincteriană?“, putem găsi unele indicii cunoscând cum se dezvoltă copilul. Pentru a fi cooperant în procesul de obișnuire cu olița, copilul trebuie să fie capabil să-și controleze sfincterele, trebuie să fie capabil să amâne defecația și trebuie să fie în stare să semnaleze nevoia de a fi dus la baie sau să se ducă acolo singur. La copilul normal, toate condițiile acestea ar putea fi absente până la vârsta de cincisprezece – optsprezece luni, sau chiar până mai târziu.

Putem convinge un copil de opt sau nouă luni, cu activitate intestinală regulată, să stea pe oliță după micul

dejun până când face un caca, dar la această vârstă copilul nu ne este partener în procesul de învățare. Reușita lui se datorează faptului că mama cunoaște cum funcționează procesul de eliminare, iar bunăvoința lui de a sta pe oliță poate fi atribuită faptului că, dacă nu este foarte amator să se târască, nu poate să facă mare lucru, decât să stea — iar olița este un loc de stat la fel de bun ca oricare altul. De obicei vom observa că un copil a cărui educație sfincteriană a început prin a coopera va prezenta o puternică tendință de a nu mai folosi olița după ce va fi învățat să se deplaseze singur și dacă va avea de ales și, timp de câteva luni după prima lui călătorie independentă, el va fi la fel de puțin cooperant în a folosi olița ca și copilul care nu a avut niciodată plăcerea de a face cunoștință cu ea. Este greu de spus dacă este mai avantajos să începem să învățăm copilul înainte de a fi el capabil să participe la proces, să coopereze activ la propria instruire.

Chiar și în etapele ulterioare ale dezvoltării lui, în al doilea an de viață, să zicem, când putem determina copilul să coopereze în procesul educației sfincteriene, vom fi surprinși cât de greu va înțelege el aceste solicitări noi și cât de greu va coopera cu noi. În primul rând, deși pentru noi este extrem de clar de ce utilizarea oliței este un mod respectabil și civilizat de a ne dispensa de produsele organismului, din punctul de vedere al copilului acest lucru este de neînțeles. Să privim lucrurile din această perspectivă.

Mai întâi, mama îi „prezintă" olița, uneori toaleta prevăzută cu un colac mai mic. Cuvântul „a prezenta" este un eufemism, pentru că la treisprezece sau paisprezece luni copilul nu are nicio plăcere să o cunoască și prea pu-

ține îi pasă dacă o mai întâlnește vreodată sau nu. Dar o iubește pe mami și, din motive pe care el nu le poate ghici, ea vrea ca el să stea pe scăunelul prevăzut cu o gaură sau pe toaleta cea mare, cu scaunul mic prevăzut cu o gaură. Așa că stă. Este o plictiseală și sunt o mulțime de alte lucruri pe care ar prefera să le facă, dar bun cum este, acceptă să stea pe gaură. Într-o zi, parțial datorită planului inteligent al mamei și rapidității ei, dar în cea mai mare parte din pură întâmplare, el face caca în oliță sau în toaletă. Pe fața mamei apare încântarea și surpriza și ea scoate sunete de aprobare și mici strigăte de „bravo" și „băiat mare." El nu este prea sigur ce a făcut pentru a provoca din partea mamei o asemenea demonstrație, dar acum descoperă. Pe fundul oliței zace un obiect, unul pe care îl cunoaște dintr-un alt context, să zicem, și care pare a fi cauza acestor laude. Participă și el la zgomotele de felicitare, numai pentru a fi sociabil, dar încă nu-i este clar cum a ajuns acel obiect acolo și de ce i-a produs el asemenea bucurie mamei.

Pentru că nu știe cum a realizat acest miracol, copilul nu este capabil să-l repete în mod voluntar. Dar în săptămânile și lunile următoare, nerăbdarea mamei și alte succese accidentale se vor combina și vor produce o asociere între defecație și oliță. Copilul va ajunge să știe că el a făcut acest obiect, că obiectul provine de la el. Dar aceasta este o problemă în sine. El consideră fecalele a fi parte din corpul lui. Vom spune că este ceva ridicol și cum poate el să creadă că acest reziduu al organismului poate fi o parte a corpului uman? Dar copilul nu știe acest lucru și nici nu i-l vom putea explica la această vârstă. Nu, tot ce poate el să facă explicând acest fenomen cu tipul de gândire de care dispune este următorul: este un

adaos al corpului, este parte din corpul lui și, fiind o parte din corpul lui, este valoroasă pentru el. A învățat deja că ea este valoroasă și pentru mama. Și, având în vedere că produce caca pe oliță pentru a-i fi mamei pe plac, copilul ajunge să privească acest act în același fel în care copiii mai mari privesc darul oferit unei persoane iubite.

Dar, pentru a face copilul aflat în al doilea an de viață să coopereze în procesul de educație pentru curățenie, devenim complici la o fraudă. Ne comportăm ca și când produsele din oliță ar fi obiecte de valoare; acceptăm darul iubirii cu demonstrații aprobatoare — după care le aruncăm indiferenți, trăgând apa la toaletă! Pentru copilul aflat în al doilea an de viață acesta este unul dintre marile mistere ale vieții. Când prețuiește un obiect, el vrea să-l păstreze și să-l vadă. Același lucru este valabil cu persoanele pe care le iubește, cu jucăriile favorite, cu obiectele care îi plac. Soarta acestui cadou, dispariția lui în adâncurile apelor zgomotoase, îl surprind ca fiind o modalitate ciudată de a accepta și de scăpa de un dar de asemenea valoare.

Toaleta însăși sporește nebunia și misterul acestei operațiuni în ochii copilului aflat în al doilea an de viață. Ori de câte ori *noi* ne gândim la binefacerile și eficiența instalațiilor sanitare de interior, copilul mic are propriile lui păreri. Acest monstru de porțelan cu fălcile larg căscate nu invită la prietenie sau încredere, la vârsta aceasta. Cea mai superficială dintre observații va dezvălui că el înghite obiecte cu un muget răsunător, că le face să dispară în adâncurile lui tainice, apoi crește la loc însetat după următoarea victimă, care poate fi... oricine.

Îmi amintesc de un băiețel care nu putuse fi convins să folosească toaleta și care a venit la mine la vârsta de

patru ani pentru că „nu putea fi educat". Încă își mai murdărea și își mai uda pantalonii. Era un copil perfect inteligent, care înțelegea foarte bine ce se dorea de la el și aflase de mult că toți ceilalți foloseau toaleta, toți băieții mari și toate fetele și mămicile și tăticii lor. Părinții lui credeau că era încăpățânat și sfidător și că se murdărea ca să se răzbune. Presupun că acest lucru era adevărat, într-o anumită măsură. Dar după ce a făcut cunoștință cu mine și a căpătat încredere, mi-a mărturisit că „este un homar în toaletă, care o să mă mănânce". Mărturisirea m-a surprins, dar am pus câteva întrebări cu precauție și am aflat că voia să spună „este un *monstru*[3] în toaletă" și atunci l-am înțeles foarte bine. Copilul era foarte bucuros să-mi vorbească despre monstrul care trăia în toaletă. Încercase de mult să le explice acest lucru oamenilor, dar ei nu voiau să-l creadă. Monstrul trăia în toaletă și făcea zgomote de leu. „Gr-r-r, am să te mănânc!" Pacientul mi-a demonstrat acest lucru ieșind tiptil dintr-un dulap, strecurându-se în spatele meu și strigând cu toată forța: „Gr-r-r, sunt un homar, am să te mănânc!", „Acum trebuie să fii speriată!", mi-a șoptit el fioros.

Având în vedere situația, pacientul meu se comporta cu o băgare de seamă ușor de înțeles. Dacă există un monstru în toaletă, este mult mai înțelept să faci în pantaloni, riscând pedepse, dizgrație și tot ce mai urmează. Este aceasta o prostie? Mă păcălește acest copilaș cu istoriile lui cu homari? Chiar cred copiii asemenea lucruri? Pot doar să spun că, după ce am discutat de mai multe ori, cu eficiență, despre monștrii din toalete, pacientul meu a început să folosească toaleta, pentru prima oară

[3] În limba engleză cuvintele echivalente au sonorități apropiate: *lobster* și *monster*. (*N.t.)*

în viața lui, iar monstrul s-a scufundat în adâncurile psihicului, de unde și venise.

O situație de acest fel este foarte neobișnuită. La patru ani, majoritatea copiilor au căpătat de mult obiceiul de a merge la toaletă și probabil că ar fi cam cinici dacă ar auzi teoria pacientului meu. Cu toate acestea, înainte de a ajunge la vârsta rațiunii, majoritatea copiilor au dezvoltat asemenea teorii fantastice în legătură cu toaleta. Motivul pentru care ne confruntăm cu o asemenea teorie la un copil de patru ani este că el nu a reușit să-și depășească această teamă, ceea ce ar fi trebuit să se întâmple, în mod normal, la trei ani. Și, pentru că nu a putut să o depășească, el a fost în stare să exprime în cuvinte, la vârsta de patru ani, ceea ce copiii de doi ani nu pot exprima decât prin comportament sau cu ajutorul unui vocabular limitat.

Dacă înțelegem procesul educației sfincteriene din punctul de vedere al copilului aflat în etapa preverbală, înzestrat cu o gândire primitivă, vom putea ajuta copilul să o accepte și să coopereze, vom putea înțelege dificultățile lui, astfel încât să nu i le sporim și vom putea evita câteva probleme serioase ce riscă să apară în perioada de educație sfincteriană. Putem înțelege mai ușor, de exemplu, de ce învățarea la oliță este mai ușor de acceptat decât cea la toaletă. Pe oliță copilul poate sta cu picioarele pe pământ, de aceea nu se va teme că ar putea cădea. Pe oliță nu este nevoit să intre în contact direct cu mașinăria zgomotoasă care face lucrurile să dispară. Dimensiunea oliței este „potrivită" pentru el; toaleta îi ajunge la brâu și chiar dacă are un colac de mici dimensiuni, acesta este situat foarte sus. Ne putem imagina că mulți adulți ar prefera să îndure constipația,

decât să se așeze pe o toaletă dintr-o baie concepută pentru giganți, al cărei colac se ridică la înălțimea taliei lor. Chiar dacă știți că nu puteți cădea înăuntru, este posibil să decideți că mai puteți aștepta.

Să ne întoarcem la problema pe care am ridicat-o încă de la începutul acestei discuții, problema de a determina un copil mic, activ și ocupat, să coopereze în proiectul educativ care nu-l interesează câtuși de puțin, la început. Este important să ținem minte că niciun copil cu evoluție normală pentru al doilea an de viață nu se va supune unei metode de educație care îl va obliga să stea pe oliță până ce va face caca. Va fi nevoie de o constrângere considerabilă din partea părinților pentru a determina un copil activ să stea acolo mai mult de câteva minute, iar o asemenea constrângere sau insistență vor duce în mod inevitabil la răzvrătire și la incapacitatea de a face pe oliță. Mai mult, metoda așezării cu regularitate a copilului pe oliță nu induce, prin ea însăși, o mișcare peristaltică, desigur, și „funcționează" numai în cazurile copiilor care au o tendință regulată de a produce mișcări peristaltice în anumite momente, imediat după masa de dimineață, de exemplu. La copiii care nu au scaune regulate (este foarte posibil ca acești copii să fie majoritari în al doilea an de viață), acest procedeu va conduce probabil la un impas între copil și mamă. Din punctul de vedere al copilului, șederea pe oliță va părea o adevărată prostie.

O altă metodă folosită frecvent în această educare este „să prindem" momentul în care copilul este pe punctul de a face caca și să-l conducem la oliță. Dacă se folosește această metodă, este nevoie de mult tact din partea mamei. Trebuie să ținem cont de faptul că întrerupem o

funcție naturală sau că, în cel mai bun caz, solicităm o amânare a ei și dacă dăm buzna în acest moment și smucim copilul ca să-l ducem febrili la oliță, copilul va avea o reacție de anxietate față de această experiență și toată problema controlului sfincterian va fi complicată cu frica copilului că nu va ajunge la oliță la timp.

Indiferent de metoda pe care o utilizăm, trebuie să evităm constrângerea, conflictul de voințe, anxietatea legată de ajungerea la oliță la timp și rușinea eșecului. Ne interesează să găsim soluții pentru a implica interesul și cooperarea copilului în obținerea controlului asupra intestinelor și a vezicii urinare. Dacă vom privi acest proces ca pe unul educativ, întins pe durata mai multor luni și dacă vom valorifica bunăvoința copilului de a participa în acest proces, cu răbdare, vom câștiga interesul și participarea copilului în atingerea acestei ținte.

La început, când vedem că copilul face caca, este o idee bună să vorbim despre acest lucru ca despre ceva firesc, folosind un anumit cuvânt pentru a identifica actul, un cuvânt sau un sunet pe care copilul însuși să-l poată folosi mai târziu pentru a semnala dorința de a merge la oliță. „Danny face caca“ (sau orice alt cuvânt sau sunet doriți din bagajul copiilor). Simplul comentariu, făcut cu regularitate ori de câte ori observăm copilul făcând caca, va arăta interesul nostru pentru acest proces și îi va atrage copilului atenția asupra procesului pe care el nici nu-l băga în seamă până acum. O vreme nu trebuie să mai facem și altceva. După multe repetiții, copilul mic — pentru că este mic — va începe să ne atragă el nouă atenția asupra procesului, știind că ne interesează. (El va face același lucru dacă vom comenta sau ne

vom arăta interesul cu regularitate pentru orice performanță de-a lui — încercarea de a folosi singur lingurița sau faptul că bate din palme în ritmul muzicii. Curând ne va atrage atenția asupra acțiunilor lor folosind un sunet sau un semnal.) Așadar, cu mișcările peristaltice, într-o bună zi, dacă nu vom observa sau nu vom comenta, copilul va scoate un sunet sau va folosi cuvântul pe care l-am folosit noi sau în alt mod ne va spune că face caca și astfel am ajuns să-l învățăm să ne spună sau să ne semnaleze când își dă seama că face caca sau este pe cale să facă.

Aproximativ la acest moment, când am obținut semnalul, pare a fi momentul să stabilim o legătură între a face caca și locul unde se face acel caca. Ar putea fi chiar mai ușor să-i sugerăm să se așeze pe oliță și să-l conducem la oliță. Pentru început, nici nu este important dacă apucăm să-i dăm jos pantalonii. Deocamdată vrem doar să-l facem să asocieze nevoia de a face caca cu olița și să învețe să se ducă la ea, să se așeze și să facă. Până la urmă, într-o bună zi, copilul ne va spune sau ne va semnala că face caca sau că vrea să facă, îl vom conduce la oliță, îi vom scoate pantalonii și, spre deosebitul lui interes și marea lui surpriză, caca va cădea în oliță. Noi suntem mulțumiți, el este interesat și mulțumit că noi suntem mulțumiți și astfel ați făcut primul pas în educația sfincteriană.

De acum încolo, copilul se va duce cu regularitate la oliță când va simți nevoia? În niciun caz, desigur. A doua zi s-ar putea să uite, să semnaleze prea târziu sau să prefere în stilul familiar de până atunci. Este posibil să nu mai facă din nou la oliță zile întregi — sau săptămâni. Între timp, noi îl încurajăm și îi aducem aminte, apro-

băm succesele și nu ne necăjim, nici noi, nici pe el, dacă nu reușește, și în cele din urmă, uneori după mai multe luni, succesele vor fi mai frecvente decât insuccesele, pentru ca în final succesul să devină regulă.

Așadar, la ce motivații am recurs pentru a-l stimula pe copil să coopereze în educația sfincteriană? De ce ar coopera un copil mic într-un proces care nu are la început niciun sens pentru el? În primul rând — și cel mai evident — este plăcerea lui de a-i face pe plac mamei. El va observa imediat că succesul lui în a folosi olița îi aduce aprobare din partea mamei. Nu înseamnă că mama trebuie să însceneze o mare demonstrație pentru succesul lui sau să reacționeze față de fiecare producție ca și când aceasta ar fi o operă de artă. Este suficient să ne manifestăm aprobarea și plăcerea onestă față de succes, iar dacă vom exagera cu laudele, s-ar putea să dăm chiar de bucluc. Dacă copilul va simți că produsul burticii lui este atât de mult lăudat și de prețios, s-ar putea, pe bună dreptate, să nu mai vrea să se despartă de el. Dar al doilea motiv important în obținerea cooperării copilului în procesul de învățare a controlului asupra defecației este propria lui plăcere de a reuși. Copilul însuși își privește succesul de a utiliza olița ca pe o mare izbândă. În această etapă de dezvoltare el este interesat de produsul pe care îl face și pare să fie mândru de el. Pentru că nu este stânjenit deloc de produsele corpului său, la începutul procesului de educare copilul vrea să atingă scaunul cu mâna și trebuie să-i distragem atenția de la această tendință, cu tact, fără să creăm agitație sau să-l facem să se simtă rușinat. Și pentru că el consideră scaunul a fi produsul corpului său, când îl aruncăm trebuie să ținem seama de sentimentele lui. Să-l lăudăm pentru izbândă,

pentru „darul" lui și pe urmă să-l aruncăm grăbiți la toaletă va fi un gest de natură să-l nedumerească pe copilul care începe educația sfincteriană. Va fi mai ușor pentru el la început dacă vom lăsa scaunul în oliță atât timp cât copilul se mai află în baie. Într-o etapă ulterioară, când dispariția cu regularitate a scaunului lui îl va interesa, dar nu-l va tulbura, s-ar putea să dorească să-l arunce chiar el la toaletă.

Toate acestea se împlinesc treptat în al doilea an de viață, în parte chiar și în al treilea. Chiar și după ce va fi învățat să folosească olița și să semnaleze, copilul va alterna perioadele când va fi cooperant cu cele când nu va fi sau ziua „da" pentru oliță, cu ziua „nu". Făcând acest lucru el nu este răutăcios sau rău; aceasta este o parte a unei învățături dificile. Dacă însă ne vom angaja într-o luptă cu copilul și vom transforma educația sfincteriană într-un duel între două voințe acerbe, vom ajunge direct la răzbunare. Și, el fiind cel care face ceva și care controlează, în ultimă instanță, momentul evacuării, ghiciți cine va ieși învingător de cele mai multe ori! Prietenul meu, Homarul, cu abilitatea lui obișnuită de a exprima procesele celui de-al doilea an de viață în vocabularul celui de-al patrulea an, a sesizat această situație cu toată candoarea. „*Eu* sunt stăpân pe caca al meu, nu mama!", a spus el.

Dacă nu vom înțelege cât de greu este pentru un copil mic să-și însușească prima lecție de amânare și de controlare a unui impuls, ne vom pierde ușor răbdarea. Mulți părinți nu știu că, *în mod normal*, procesul de educație sfincteriană, incluzând controlul vezicii urinare, poate dura mai multe luni și ne putem aștepta din când în când la revirimente până când copilul va înainta substanțial în cel de-al cincilea an de viață. Când auzim de un copil mai mic de

optsprezece luni că a învățat „perfect, peste noapte" sau „în câteva zile", trebuie să avem imediat suspiciuni. Pentru a face un copil atât de mic să dobândească acest control într-un timp foarte scurt, trebuie exercitată o asemenea constrângere asupra lui, încât putem fi siguri că va exista un preț de plătit fie din punct de vedere al permanenței învățării, fie din acela al unor probleme în alte domenii. Probabil că acest copil a învățat repede să se controleze de frică față de consecințe și că necesitatea de a menține controlul pentru a evita consecințele periculoase va solicita un asemenea efort din partea lui, încât, în acest domeniu sau în altele, vor apărea de obicei probleme.

Câteva tulburări legate de educația sfincteriană

Vom observa la copiii cei mai normali că, de îndată ce începem să le cerem să-și controleze un impuls al corpului, apar unele tensiuni, unele anxietăți. Părinții sunt adesea surprinși să constate că el dezvoltă o tulburare de comportament în perioada în care începe educația sfincteriană sau în plina ei desfășurare și nu identifică o legătură directă între comportament și atitudinea față de acest proces educativ. Dacă în această perioadă copilul are accese de furie și manifestă aversiune față de utilizarea toaletei sau a oliței, legătura nu este deloc greu de sesizat, iar părinții înțelegători vor relaxa cu prudență procesul educațional pentru o vreme. Să vă povestesc despre Patty care, la șaptesprezece luni, este cel mai cooperant copil, stă pe oliță, este mulțumită de succesele ei și se comportă din toate

punctele de vedere ca un copil care progresează normal în educație. Dar, în ultima vreme, Patty a început să facă nazuri la culcare și a început să se trezească de două–trei ori pe noapte. Când au început toate acestea? Cam pe la vârsta de paisprezece luni. Când a început educația sfincteriană? Pe la paisprezece luni. Ar putea exista vreo legătură între cele două? Cum să existe, când ea este atât de docilă în procesul educării? Mai sunt și alte mici probleme? Ei bine, se agită dacă se murdărește pe rochiță, nu prea tare, să știți, dar se poate observa. Ah, da! și se teme de menajeră. Vine la noi de când avea Patty cinci luni, dar în ultima vreme Patty nu o mai lasă să se ocupe de ea. „Are menajera vreo legătură cu folosirea toaletei?" „Oh, da, dacă eu sunt plecată, preia ea." „Patty se necăjește dacă face accidental pe ea?" „Da, uneori. Se agață de mine și îmi cere să o iau în brațe. Îi spun întotdeauna că nu face nimic. Nu am certat-o niciodată pentru aceste accidente și nu am făcut-o de rușine." „Este posibil să o fi certat menajera sau să-i fi făcut observație?" „Nu m-am gândit niciodată la asta…" Încercăm să punem lucrurile cap la cap, câte puțin. Se pare că Patty se străduiește să se învețe cu toaleta. Reacția ei când îi este rușine de accidente și agitația când își murdărește rochița sunt ușor excesive pentru un copil aflat la vârsta la care învață să-și controleze intestinele. Ea vrea să se ducă la toaletă pentru că o iubește pe mămica ei și vrea să-i facă pe plac, dar efortul de a se controla este prea mult pentru ea și a început să se teamă că pierde acest control, că va avea accidente. Bănuim că acesta este și motivul pentru care se teme să adoarmă seara. Când doarme ar putea pierde controlul, ar putea avea un accident. Înțelegând acest

lucru, plecând de la teoria că există o relație între educația pentru folosirea toaletei și noul set de probleme, am sugerat să relaxăm educația sanitară și așteptările pe care le avem de la Patty în acest moment și să vedem ce se va întâmpla. Spre mulțumirea și ușurarea tuturor, anxietatea lui Patty scade în următoarele una-două săptămâni, agitația legată de murdărire nu se mai manifestă, iar problema somnului revine în dimensiunile normalului, la nemulțumirea obișnuită pe care ne așteptăm să o găsim la orice copil sănătos ce-și iubește propriul univers; dar anxietatea vecină cu teroarea, ce se manifesta ori de câte ori trebuia să meargă la culcare, a dispărut.

În alte cazuri vom întâlni un copil care cooperează în educația sfincteriană și nu manifestă rezistență, dar care este acum foarte necooperant, negativ și sfidător în privința altor lucruri din rutina lui zilnică. Și în acest caz vom vedea că el este ascultător în privința educației sfincteriene, datorită dorinței lui de a obține aprobare din partea mamei sau de dezaprobarea mamei, iar sentimentele negative, de sfidare, se vor transfera într-o altă zonă și se vor exprima prin mijloace total diferite față de cazul experienței cu toaleta. Printre tulburările de alimentație din al doilea an de viață am întâlnit mai multe situații în care refuzul de a mânca sau agitația din timpul mesei a coincis cu începutul educației sfincteriene. Și în acest caz, negativismul ca atitudine suprimată față de procesul educativ a fost transferat într-o altă zonă și exprimat în legătură cu alimentația.

Toate acestea par ciudate și neplauzibile? Sunt aceste efecte ale educației sfincteriene doar încă un grup de teorii pe care le-am inventat pentru a explica unele din-

tre problemele celui de-al doilea an de viață și care ar putea fi explicate mai direct? Există un test foarte simplu pentru aceste teorii, când copilul este atât de mic, încât cauza și efectul sunt într-o relație directă. Ori de câte ori bănuim că există o relație între o tulburare comportamentală nouă sau o manifestare de anxietate și noi cerințe formulate copilului mic, vă propunem următorul test: renunțați la cerința nouă pentru o scurtă perioadă de timp și observați efectele (așa cum am făcut cu Patty). În cazul educației sfincteriene, când am constatat apariția unei tulburări de comportament ce a coincis cu cerința de a folosi olița, propunem mamei să renunțe să mai încurajeze folosirea oliței și să mai aibă pretenții de la copil timp de câteva zile sau o săptămână–două. Este impresionant să vedem că, în multe cazuri, tulburările de alimentație, crizele de furie sau tulburările de somn se diminuează când renunțăm la procesul educativ. Acest lucru va arăta că există într-adevăr o relație între învățare și noua experiență. În alte cazuri, când acest test simplu nu produce aceleași rezultate sau o îmbunătățire a situației, putem deduce că există alte motive, mai complexe ale tulburării. În cazurile în care tulburarea a dispărut prin eliminarea temporară a educației pentru folosirea toaletei, a fost de obicei suficient să așteptăm câteva săptămâni până ce copilul a fost pregătit să reia procesul cu mai puțină anxietate, decât să urmăm un tip de pregătire mai relaxat. Adesea este suficient să recunoaștem în aceste simptome semnele tensiunii legate de învățarea cu folosirea toaletei și, continuând totuși să-l încurajăm să o folosească, să relaxăm așteptările pe care le avem de la copil, să o luăm mai încet, să-l liniștim mai mult.

Prevenirea tulburărilor prin detectarea lor din timp

Recunoscând semnele tulburării într-o etapă timpurie, putem de multe ori să apelăm la remedii simple și să prevenim o tulburare minoră a copilăriei să se transforme într-una mai serioasă. Ne punem întrebarea: „Ce cerință nouă am introdus în viața copilului sau cu ce problemă nouă se confruntă el în creșterea și în dezvoltarea lui normală?" Putem descoperi că un copil care tocmai a renunțat la biberon („pare să nu-l fi deranjat deloc") a dezvoltat în mod cu totul inexplicabil capricii alimentare și nervozitate în timpul meselor. Sau, putem constata că un copil care abia a învățat să meargă și este mândru de realizarea lui („nu-i este deloc frică, s-ar cățăra până sus pe bibliotecă, dacă l-am lăsa!"), a început să se trezească de mai multe ori pe noapte. Desigur, nu este nevoie să-i restituim biberonul, în primul caz și nu-l putem împiedica pe al doilea copil să meargă, dacă este pregătit pentru acest lucru. Dar este foarte util să stabilim legătura, dacă putem, pentru că ea ne poate ajuta să înțelegem semnificația acestui comportament ciudat și modul în care trebuie să-l abordăm. Dacă știm că perioada de capricii alimentare este legată de renunțarea la biberon, nu ne vom necăji din cauza nervozității copilului la masă și nu vom face presiuni asupra lui, acestea putând duce la perpetuarea nervozității. Dacă avem răbdare și nu supunem copilul altor presiuni, vom constata că nervozitatea poate treptat să dispară în câteva săptămâni.

La fel, dacă știm că mersul este un mare pas înainte în independența copilului mic și că uneori el poate fi

speriat de obținerea acestei independențe, nu ne va alarma faptul că se trezește noaptea și felul în care vom aborda această de pe urmă problemă va depinde de această înțelegere. Îi vom oferi noaptea atâta liniștire cât are nevoie, fără a adăuga atenția și alinturile care i-ar putea oferi un motiv suplimentar de trezire. Vom ține sub supraveghere comportamentul lui pe timpul zilei, îl vom încuraja în independența lui, dar fără a face presiuni asupra copilului pentru a deveni și mai independent și îi vom permite, în momentele în care el va părea să dorească acest lucru, să fie un copil mic. Dacă este legată în mod specific de izbândirea acestei noi etape de dezvoltare, mersul, problema va dispărea după o vreme, odată cu stăpânirea deplină a noii abilități.

PARTEA A III-A
OPTSPREZECE LUNI, PÂNĂ LA TREI ANI

4

În Brobdingnag

Magicianul

Magicianul stă pe tronul său și privește omenirea cu îngăduință. Este în deplinătatea propriilor puteri. Dacă închide el ochii, lumea va dispărea. Dacă deschide ochii, va face lumea să reapară. Dacă înăuntrul său domnește armonia, lumea este armonioasă. Dacă mânia zdruncină armonia lui interioară, unitatea lumii se face țăndări. Dacă în el dospește o dorință, rostește silabele magice și obiectul dorit va apărea. Dorințele lui, gândurile lui, gesturile lui, zgomotele lui dirijează universul.

Magicianul se află la mijlocul distanței între două lumi, dar lumea pe care o controlează el la optsprezece luni așteaptă deja să-i fure magia și el însuși a început să bage de seamă anumite lucruri ce-i pun sub semnul întrebării puterile. Undeva spre sfârșitul primului an a început să descopere că nu el era inițiatorul activităților, că pentru anumite evenimente existau cauze în afara lui, independente de nevoile și dorințele lui, dar acum, la

mijlocul celui de-al doilea an, magicianul va face o descoperire care îl va da jos de pe tron. Magicianul va fi anulat de propria sa magie. Căci, ridicându-se la înălțimea magiei cuvântului, când descoperă că poate comanda cu un cuvânt, el va fi ademenit într-o lume nouă, se va angaja fără să știe față de legi noi ale gândirii, față de principiile acestei a doua lumi, care se opune magiei prin intermediul cuvântului.

Magia aparține primului sistem de gândire, lumea preverbală. Ceea ce numim procese ale gândirii raționale pot apărea numai prin dezvoltarea vorbirii, iar cel de-al doilea sistem de gândire se construiește pe cuvinte și pe manipularea cuvintelor.

Cele câteva cuvinte pe care le cunoaște magicianul la vârsta de optsprezece luni nu pot încă servi unor procese mentale mai înalte. Ele servesc dorințelor lui, nevoilor lui imediate, iar el și le însușește într-un mod similar celui în care adultul învață o limbă străină fără profesor, învățând mai întâi cuvintele de care are nevoie — ceea ce numim „franceza de restaurant". Dacă în al doilea an de viață copilul învață să spună „mama", „papa", „tai-tai", „tutu", este pentru că el o vrea pe mama, vrea să mănânce, vrea să plece, vrea să se urce în mașină. El învață numele obiectelor pe care le dorește. Dar el nu are încă procese de gândire rațională și ordonată, nu are nici vocabularul, nici conceptele cu care să construiască o imagine organizată și coerentă a lumii sau a evenimentelor din jurul lui. Așadar, primele etape de dezvoltare a vorbirii sunt încă mai apropiate de sistemul primitiv al gândirii, decât de procesele gândirii secundare. Ele servesc magiei, nu rațiunii. Iar imaginea pe care și-o face copilul despre lume este dominată încă de gândirea lui primitivă. El este încă un magician.

Sursele puterii magicianului interesează întotdeauna publicul lui, iar momentul acesta pare a fi unul excelent pentru a pătrunde în procesele mentale ale magicianului practicant, care și-a dobândit secretele în mod legitim și care acționează fără trucuri ieftine. Individul acesta cocoțat într-un scăunel înalt crede în magia lui.

El și-a descoperit puterile accidental, încă de la începutul primului său an de viață, în care tensiunile din corpul lui produceau în mod magic un obiect, un sân sau un biberon, iar acesta elibera tensiunile. Avem tendința să îl contrazicem chiar acum. Aceasta nu este magie. Aceste tensiuni, pe care le cunoaștem la perfecție, au dat naștere unor manifestări ce au fost recunoscute de o persoană din afara propriei lui persoane, care s-a ocupat apoi de nevoile lui. Dar magicianul nu avea de unde să știe aceste lucruri. El nu putea stabili legătura dintre nevoie și satisfacție decât printr-o relație primitivă de cauză și efect. Mai târziu, când a început să facă diferența dintre corpul lui și alte corpuri, efectul primitiv de cauză și efect (nevoia aduce satisfacție) a făcut un pas mai departe spre „nevoia aduce *o persoană* care produce satisfacție". Observăm că în această etapă anterioară gândirii, corpul lui și nevoile lui atrag un eveniment dorit.

Pe măsură ce lumea lui se lărgește, copilul vede toate obiectele, toate evenimentele ca pe rezultatul propriei lui activități. Zdrăngăneaua nu are proprietatea de a face zgomot; *el* face zgomotul manevrând zdrăngăneaua. Ursulețul nu ocupă un spațiu anumit în afara lui; ursulețul este „acolo" numai dacă îl vede el. Existența tuturor obiectelor din lumea exterioară îi este cunoscută numai prin organele se simț; obiectele nu au o existență independentă. În acest fel, obiectele din afara lui îi apar copilului ca fiind

legate de propriile lui acțiuni. Spunem că el este egocentric pentru că el este centrul lumii lui și concepe obiectele și evenimentele din afara lui ca fiind consecințe ale activității sale, ale faptului că el le apucă, le vede, le aude. În acest sens el este cauza tuturor lucrurilor.

În prima jumătate a celui de-al doilea an, după cum am văzut deja, copilul a făcut unele observații care l-au condus la concluzia corectă potrivit căreia obiectele din afara lui pot exista independent de percepția lui, iar el este capabil că reconstituie în imaginație mișcările acestora în spațiu. Acesta este un mare progres față de ideea anterioară, potrivit căreia obiectele erau doar extensii ale propriului eu și ale activității lui, dar poziția lui psihică rămâne în continuare egocentrică; el este încă cel care face mișcările și este cauza lucrurilor pentru că el trebuie să comande obiectele și evenimentele în conformitate cu nevoile și scopurile proprii. Într-un cuvânt — un cuvânt ce nu face parte deocamdată din vocabularul magicianului — el este omnipotent.

Ca toți magicienii, el crede că dorințele lui, gândurile, cuvintele lui sunt instrumente ale puterilor lui magice. Astfel, vedem cum dezvoltările ulterioare al gândirii sunt încă modelate după principiul simplu din primele luni de viață: „nevoia aduce satisfacția". Mult timp după ce rațiunea îl va lipsi pe magician de magia sa și cât va trăi el, convingerea că dorințele pot atrage după ele evenimente reale va persista ascunsă undeva în sine.

Indiferent ce crede magicianul, adevărul este că el își trage puterea de la publicul lui. Cariera lui se termină atunci când publicul nu mai crede în magia lui. Așadar, întotdeauna trebuie să existe un magician și trebuie să existe cei care cred, pentru ca magia să se producă.

Cariera magicianului nostru cocoțat într-un scăunel înalt este distrusă aproape din start de o clică de necredincioși care consideră de datoria lor să se ridice și să protesteze, să vină cu argumente, să aducă dovezi și să-și ofere prozaicele lor persoane și propria lor înțelepciune, greu câștigată, ca substitut al acestei lumi fermecate. Ei sunt opozanți redutabili, căci puterea lor este infinit mai mare decât cea a magicianului cocoțat într-un scăunel înalt. Ei sunt sursa iubirii, ei se îngrijesc de nevoile corpului magicianului cocoțat în scăunelul înalt. Ei sunt absolut indispensabili, iar dovada acestui fapt se vede de fiecare dată în eșecul carierei magicianului.

Cei lipsiți de credință, raționaliștii, părinții și educatorii, consideră că este datoria lor și dreptul lor să se opună magiei prin Adevăr, să combată magia prin Rațiune, să supună magia examenului Realității. Ei sunt misionari ce au menirea să-i aducă sălbaticului o cultură străină și mai înaltă, pentru ca el să-și elibereze imaginația înspre moduri de gândire mai avansate și să-și elibereze activitatea și realizările culturale de sclavia nevoilor corpului. Căci, atât timp cât mintea primitivă este dominată de urgența nevoilor și de urgența satisfacerii lor, activitatea mentală va fi restrânsă la satisfacție și la mijloacele de satisfacere a impulsurilor corpului.

Am văzut că gândirea magică este prima activitate mentală, procesul mental care acompaniază principiul nevoie–satisfacție in primele etape de dezvoltare. În termenii psihanalizei, funcționarea copilului în primele luni și în primii ani este dominată de principiul plăcerii, cu alte cuvinte, de urmărirea satisfacției. Procesele mentale se dezvoltă în această perioadă de început în serviciul nevoilor corpului. (Să ne amintim că una dintre primele forme

de gândire, potrivit construcției noastre, a fost imaginea, reprezentarea mentală a satisfacției, sânul sau biberonul, activată de senzațiile de foame.) Pentru ca procesele mentale să progreseze spre modurile mai înalte de gândire, gândirea ordonată, logica și abstractizarea, gândirea trebuie să fie eliberată de magie și eliberată de dependența ei interioară de nevoile corpului și de satisfacerea lor. Aici, părinții, reprezentanții Realității, devin misionari ai unei culturi mai înalte. Ei trebuie să educe copilul în spiritul unei priviri coerente și raționale asupra lumii și pentru a face acest lucru, ei trebuie, de fapt, să se opună gândirii magice și aspirațiilor instinctuale al căror unic scop este satisfacția. Este o sarcină care solicită cea mai bună cunoaștere intuitivă și pricepere din partea părinților. Limbajul nostru tehnic dispune de o expresie pentru principiul ce guvernează cel de-al doilea mod de gândire. Acesta este principiul realității, care înseamnă, desigur, că forma mai înaltă de gândire este guvernată de principiile realității și nu de principiul plăcerii, care l-a precedat.

Munca misionarului nu este recompensată imediat. Oricine se apucă să transforme principiul plăcerii într-un principiu al realității, fie că face acest lucru pe o Insulă Liniștită sau într-o suburbie americană, trebuie să cunoască forțele care se opun eforturilor lui. Misionarul transformă prin iubire; învățăturile lui nu pot produce efecte dacă nu sunt compensate de el printr-un dar de iubire, care să înlocuiască ceea ce ia. Cenzura lui va bate la uși închise dacă frica de pierdere a iubirii nu va acționa asupra mentalității primitive, ca o frână. Misionarul nu poate fi un fanatic. Dacă va opune forței rezistenței primitive forța propriilor lui idei, dintr-o ciocnire a minților, misionarul va pierde. Undeva în Insula Liniștită,

misionarul își va pierde vocația sau chiar mai rău. Într-o familie americană, tot ce se poate întâmpla mai rău este să-și piardă influența.

Mai presus de toate, în primele etape ale conversiei, misionarul trebuie să fie mulțumit dacă mintea primitivă înțelege jumătate din adevăr. Dacă primitivul acceptă adevărul noii religii, dar își păstrează idolii sub pernă, misionarul nu trebuie să compătimească sau să amenințe sau să-și piardă firea. Dacă este înțelept, el va asigura un spațiu în care idolii aceștia, vechile convingeri și vechea magie să poată să mai stea și chiar să servească unui scop generos. Convertirea unui primitiv într-o suburbie americană trebuie să ia în considerare sacrificiul pe altarul noilor principii. Ea trebuie să lase un loc undeva, în minte, unde visele alungate să se poată reînnoi perpetuu, unde magia și omnipotența să poată fi practicate fără riscuri, unde dorințele atrag propria lor satisfacere. Nu cerem decât supunere față de principiul realității și închiderea magiei în anumite regiuni ale minții. Acordăm unui magician detronat dreptul de a practica vrăjitoria reveriei și de a furniza o insulă în lumea realității noastre, în care el să poată comanda creaturilor din propria imaginație, prin joc.

Abracadabra

Vorbirea își are originea în magie. Primele „cuvinte" ale copilului mic nu sunt cuvinte adevărate, ci incantații magice, sunete rostite de plăcere și folosite fără discriminare pentru a atrage evenimentul dorit. La un moment dat, în ultimul trimestru al primului an, copilul

produce sunetele „mama“ sau „dada“. Bebelușul este surprins și bucuros de emoția pe care le-o creează părinților și poate fi ușor determinat să repete această performanță de zeci de ori pe zi. Din păcate, el nu știe cine sau ce este „mama“. El se va uita fix în ochii dumneavoastră și va spune „mama“, iar dumneavoastră vă topiți la auzul acestui sunet minunat, iar el se va uita fix în ochii tatălui și va spune „mama“ și tatăl, stânjenit, îl va corecta. Va urmări coada câinelui psalmodiind „mama“ și se va întinde după un biscuit strigând „mama“ și va sta întins în pătuț murmurând „mamamamamamamama“ — și nu se gândește câtuși de puțin la M-A-M-A și la milioanele de lucruri pe care i le-a oferit ea. În acest moment, el nu face legătura între cuvânt și persoană.

Dar el a descoperit sau va descoperi în curând că silabele „mama“, repetate de mai multe ori, dacă este necesar, vor produce în mod magic apariția neprețuitei femei care se îngrijește de toate nevoile lui și care îl păzește de toate relele. El nu știe exact cum se întâmplă aceste lucruri, dar le atribuie propriilor puteri magice. Ca orice magician, el nu-și pune întrebări despre natura darurilor pe care le posedă.

Această formulă, descoperă el, poate fi extinsă pentru a acoperi mai multe situații. Când vrea prăjitura de pe masă, rostește silabele magice „mama“. Nu denumește prăjitura spunându-i mama, cum nu se adresează nici mamei lui, spunându-i „mama.“ „Mama“ poate fi tradus aici prin „abracadabra“, rostire magică ce provoacă evenimentul dorit, prăjitura în gură. Acum, pentru că mama vorbește o limbă normală, ea interpretează melodia adresată prăjiturii ca fiind echivalentul propoziției „Mama, vreau o prăjitură“ și va aranja întâlnirea copilu-

lui cu prăjitura, ceea ca va avea ca efect extinderea cuvântului magic „mama“ la provocarea aproape oricărui eveniment dezirabil. Copilul va descoperi rapid și că, în momente tensionate sau atunci când dă peste el calamitatea somnului de după-amiază sau de noapte, silabele magice „mama“ o vor aduce pe mama.

După câteva luni, silabele „mama“ vor ajunge să desemneze persoana „Mama“. Prin mii de repetiții în situații diverse, copilul descoperă că acest cuvânt magic atrage un eveniment specific, apariția mamei lui. Cuvântul nu i-l aduce pe tata, deși silabele „tata“ vor realiza de obicei acest lucru. Dar nu-l vor face și pe câine să se lase tras de coadă. Și nici nu va coborî prăjitura de pe masă, ca să o poată mânca el. Într-un final, silabele „mama“ vor ajunge să se identifice cu persoana care răspunde, care este convocată prin aceste sunete. Acum, cuvântul și obiectul au devenit una.

De îndată ce obiectele capătă nume, se stabilește o formă superioară de magie a cuvântului. De exemplu, când cuvântul „mama“ se identifică, în fine, cu persoana „Mama“, magicianul descoperă că acest cuvânt poate evoca imaginea mentală a Mamei, chiar dacă nu o aduce pe Mama cea reală, lângă el. Aflându-se în posesia cuvântului „mama,“ el este capabil să acorde permanență și stabilitate imaginii mentale a mamei și o poate recrea în plan imaginar, când are nevoie de ea. „Și ce-i cu asta?“, v-ați putea întreba. Ei bine, să privim fenomenul în acțiune.

Susie, ca orice copil de doi ani sănătos, protestează vehement când trebuie să meargă la culcare. Lumea spune noapte-bună și Susie este lăsată în pat. După ce pleacă părinții, zgomotele protestului încetează și începe un monolog vesel. „Mama-tata Cocolodolodolopamamama-

mapa Cocococococotatatatatataagar. Hiadudiii. Mumumumumumumumumum.“ Traducere: „Mama, Tata, Coco, tai, tai, Mama, tai-tai, Coco, Tati, pis-pis, Hiia, Susie. Mamamamamamama.“ Acest discurs și variațiile lui continuă pentru cincisprezece sau douăzeci de minute, până ce Susie adoarme. El se desfășoară într-o splendidă cadență ondulată, perfect asemănătoare cadenței limbii engleze și, ceea ce este cu deosebire interesant, Susie vorbește cu ea însăși, fără a încerca să comunice direct cu toate persoanele și obiectele numite. De remarcat, totodată, că acest spectacol se desfășoară într-o stare de bună dispoziție și că durerea profundă a mersului la culcare a dispărut rapid.

Și aceasta este tot magie a cuvântului, dar o magie de un fel special. Momentul dinaintea culcării lui Susie înseamnă o durere teribilă produsă de părăsirea lumii celei frumoase, cu persoanele și obiectele ei mult iubite. În întuneric, ea recreează lumea pierdută, aduce înapoi oamenii și obiectele absente, rostindu-le numele! Ea seamănă cu vrăjitorul care convoacă stafii strigându-le pe nume!

Acest monolog de pat este atât de frecvent, încât puțini părinți vor fi surprinși de el, dar dacă vom examina semnificația lui, vom constata că acesta este unul dintre primele triumfuri ale limbajului. Aceste câteva cuvinte, numele obiectelor, sunt capabile să se substituie obiectelor înșiși, o experiență mentală se substituie experienței reale și astfel este depășită o emoție neplăcută, anxietatea. Iată un bun exemplu pentru modul în care limbajul îi oferă omului posibilitatea de control asupra circumstanțelor și a reacțiilor lui instinctive.

Vă mai dau un exemplu. Este primăvară și Susie este încântată de florile din grădină și din rondurile din fața

caselor, pe care le vede când iese la plimbare. Ea are voie să culeagă flori din grădina proprie, dar părinții nu-i pot permite să culeagă flori de pe rondurile din fața caselor vecinilor. Fetița plânge amarnic atunci când tata și mama o împiedică să culeagă florile vecinilor. „Foi! Foi!“ (flori) zice ea cu o voce plină de regret. „Ce frumoase sunt!“ spune tata și ei doi admiră florile câteva clipe, apoi trec mai departe. După câteva zile, Susie nu mai insistă să culeagă flori din grădinile vecinilor. În schimb, se oprește din plimbare, se apleacă peste strat și spune: „Foi! Mumos!“ (frumos), apoi se uită în sus la mama sau la tata, pentru a trăi experiența împreună cu ei. „Foarte frumoase, grozave!“ spun ei, făcând conversație. „Mumos, ozav!“, spune Susie. Ea pare pe deplin satisfăcută de acest lucru și își reia plimbarea. La următoare întâlnire cu florile vecinilor, Susie va repeta întocmai aceeași reacție.

Ce a făcut posibil pentru Susie să se abțină de la plăcerea de a culege florile și de a le lua în stăpânire? Magia cuvintelor, încă o dată. Cuvintele „foae“ (floare), „mumos“, „ozav“ se substituie obiectului. În loc de a stabili un contact fizic cu florile atingându-le, ea stabilește contactul prin cuvinte, numește floarea, o admiră. În loc de a culege florile pentru a și le însuși, ea folosește cuvinte pentru a desemna obiectul și posedă florile posedând simbolul, cuvântul.

În acest exemplu, cuvintele se substituie acțiunii. Acest lucru ne duce în miezul unei discuții despre una dintre cele mai importante funcții ale limbajului. Cuvintele se substituie acțiunii omului și izbânzile specifice numai omului, succesul de a ține sub control impulsurile corpului de a le întârzia, a le amâna și chiar de a renunța la satisfacție sunt în mare măsură datorate proce-

selor mentale superioare pe care le face posibile limba. Posibilitatea omului de a inhiba în mod conștient o acțiune și de a renunța, fie doar și temporar, la o satisfacție așteptată depinde în mare măsură de facultăți umane precum judecata și rațiunea, funcții de neconceput fără limbaj.

Suntem în asemenea măsură obișnuiți cu capacitatea noastră de a vorbi, încât ne este dificil să mai vedem că limbajul devine mijloc de control al impulsurilor organismului. Haideți să privim o clipă cazul cățelului nostru de patru ani, care nu vorbește și care înțelege numai câteva cuvinte, precum „plimbare", „șezi", „nu", „stai aici", fără a alege el însuși să le înțeleagă. În fiecare seară, el se confruntă cu o criză care cere un act simplu de raționament și de renunțare la gratificare imediată, în scopul atingerii unui țel mai dezirabil, la care poate ajunge într-o fracțiune de secundă. Iată dilema: seara târziu, Brandy este mituit cu un biscuit să părăsească mobila lui preferată și să coboare scara la subsol, unde se află culcușul lui. El este un câine sociabil, căruia nu-i place să lase compania și un scaun bun pentru singurătate și o saltea specială în camera cu centrala termică. Unul dintre noi se va îndrepta spre scările de la subsol, ținând în mână un biscuit, iar Brandy îl va urma cu un aer morocănos. La capătul scărilor el se oprește și se așază. Din acest punct nu se mai mișcă. Acum, stăpânul sau stăpâna lui (niciodată n-au existat atâtea denumiri stupide pentru unii ca noi) va coborî scara, cu biscuitul în mână, fluierând, ciripind și făcând alte zgomote convenționale la care se spune că răspund câinii. Brandy stă ca un leu de bronz în capul scărilor. În fiecare seară, în acest moment credem că am pierdut partida. Ne ținem respi-

rația. Își va birui el instinctul? Va renunța la Bunătățile pentru Căței și la sclavia apetitului și printr-un gest unic se va ridica precum o rachetă spre o nouă altitudine pe scara evoluției? Iar dacă el va face acest lucru, ce se va întâmpla cu noi? Dacă noi nu îl putem influența prin dorințele lui și prin devotamentul lui față de noi, nimic nu-l va împiedica să se afirme ca proprietar de drept al casei (un punct care, oricum, a fost adjudecat de mult), iar noi ne putem foarte ușor trezi în capul scărilor, în fiecare seară, holbându-ne încruntați în întuneric.

Așa că așteptăm la picioarele scărilor. Este un joc bun. În adâncul nostru am dori ca el să câștige, măcar o dată. Cățelul se uită întristat la biscuitul din mâna stăpânului. Dă din coadă nehotărât. Pe biata lui figură tristă, de copoi, dilema se poate citi ușor. El recunoaște înnegurat că i se întinde o capcană. Nu vrea să coboare scările, dar vrea biscuitul. Trec câteva minute. Deodată, incapabil să mai reziste dorinței, Brandy coboară treptele urmând biscuitul și astfel este condus înspre culcușul lui. Câteva minute mai târziu, după ce noi ne-am întors sus, auzim scâncete jalnice din regiunea subsolului. După ce și-a mâncat biscuitul, Brandy își amintește, în fine, de ce nu voise să coboare.

Evenimentele pe care le-am descris aici s-au petrecut identic în fiecare seară, timp de patru ani. Succesiunea nu a suferit practic nicio schimbare. De ce, după sute de repetiții, nu a învățat Brandy că, dacă va reuși să renunțe la Bunătățile pentru Căței, va câștiga satisfacția luxului și a societății oamenilor din capul scărilor? Ei bine, ca să spunem drept, pentru că el nu reușește să păstreze în cap două idei în același timp. De fapt, el nici nu are vreo idee. În cel mai bun caz, are în cap imagini. Dar bis-

cuitul real, fluturat prin fața ochilor lui, nu e concurat de imaginea mentală a patului solitar din camera centralei termice. Câinele nu stabilește nicio legătură între aceste evenimente, decât într-un sens foarte rudimentar. Cele două evenimente, biscuitul din mâna stăpânului și ceea ce noi înțelegem a fi urmarea lui, patul solitar, lui îi apar ca două evenimente separate; el nu înțelege că unul este *cauza* celuilalt. Câinele ezită în capul scărilor *nu* pentru că reconstruiește mental succesiunea evenimentelor următoare, ci pentru că memoria lui senzorială îl împinge să anticipeze ceva neplăcut, legat de acceptarea biscuitului. Dar el însuși nu poate spune de ce.

Pentru a lega cele două evenimente într-un mod semnificativ, el ar avea nevoie de cuvinte. Dacă ar putea transfera experiența de la biscuit la patul solitar într-un sistem simbolic practic, el ar fi capabil să construiască mental succesiunea de evenimente fără a mai parcurge acțiunile. El ar avea nevoie de simbolurile echivalente ale propoziției condiționale „Dacă iau biscuitul, voi sfârși în nenorocita aceea de încăpere". Atunci ar putea nega impulsul prin echivalentul lui simbolic: „Oricum, cine vrea nenorocitul acela de biscuit?" Atunci el s-ar întoarce la mobila lui preferată și și-ar arăta disprețul față de familie, iar prin acest unic act de renunțare s-ar ridica deasupra propriei specii. Numai că el nu are limbaj. Fără limbaj, este obligat să parcurgă acțiunile acestui ritual nocturn, de la biscuit la patul solitar, pentru că nu-l poate reconstrui simbolic și nu poate face deducții din elementele componente ale experienței.

De ce trebuie să ne complicăm într-atât încât să cercetăm limitările mentale ale unui animal? Desigur, pentru că absența limbajului restrânge posibilitatea animalului

de a se ridica deasupra naturii lui instinctuale. Procesele mentale ale raţiunii şi judecăţii nu pot exista în absenţa limbajului şi animalul nu poate face alegeri independente de nevoile instinctuale sau de comportamentul instinctual. Toate calităţile pe care le numim umane provin din capacitatea fiecărei fiinţe umane de a dobândi controlul sinelui instinctual şi de a-şi schimba caracterul şi circumstanţele printr-o inteligenţă cu un mare grad de independenţă faţă de impulsurile umane primare. Avem motive excelente să credem că aceste realizări specifice doar omului sunt nu numai ele produsul unui aparat mental superior, ci şi că aparatul poate dobândi chiar el capacitatea de a controla această organizare amplă şi complicată a personalităţii umane prin intermediul limbajului!

Toate acestea au o importanţă uriaşă pentru noi în discuţia legată de creşterea copiilor. Când copilul începe să înveţe limbajul, constatăm că tot ce este legat de creşterea lui devine mai uşor. Nu este vorba numai despre faptul că s-a îmbunătăţit comunicarea între părinţi şi copil — deşi şi aceasta este foarte importantă —, dar copilul însuşi începe să dobândească un control asupra impulsurilor, prin intermediul cuvintelor. (Exemplul lui Susie cu florile.) Copilul începe, de asemenea, să simtă că cuvintele îi permit să controleze evenimente exterioare. Ne amuză întotdeauna să descoperim că atunci când învaţă cuvântul „pa", copilul începe să fie mai drăguţ când părinţii lui pleacă. Este ca şi cum cuvântul l-ar ajuta să controleze situaţia. El se comportă comic, pare că ar controla venirile şi plecările oamenilor, rostind „pa, pa". Când învaţă cuvântul „nani", parcă se simte ceva mai bine culcându-se. Şi în acest caz se poartă ca şi când cuvântul i-ar da posibilitatea să controleze situaţia, ca şi când nu l-ar obliga nimeni să

se ducă la culcare, ca și când și-ar controla singur ieșirile și intrările, prin intermediul acestei fraze magice.

Pe măsură ce copilul învață cuvinte, vom observa și că el își poate controla uneori propriile impulsuri sau poate evita situațiile periculoase repetându-și singur interdicțiile pe care le-a primit din partea părinților. Un copil care nu poate rosti decât câteva cuvinte va fi capabil să-și controleze anumite impulsuri, dacă are în vocabularul lui limitat, cuvintele necesare. El poate întinde mâna spre plită, își spune singur „arș" și își retrage mâna. Cu numai câteva săptămâni în urmă, înainte de a-și însuși cuvântul „arș", a trebuit să fie admonestat de părinți cu „arș" pentru a-și controla impulsul. Acum, rostind cuvântul, el își reține impulsul. Ceva similar observăm în folosirea cuvântului „nu", deși orice părinte poate depune mărturie că acesta nu rămâne autoprohibitiv pentru multă vreme. Vom observa însă ceva de felul următor: copilul aflat la vârsta la care învață să meargă, nebăgând de seamă că este observat, se va apropia de o priză, știind că nu are voie. Este stăpânit de impulsul de a se juca cu cordonul electric băgat în priză. „Nu, nu, nu" mormăie el pentru sine, trăgând de fir. În această etapă prohibiția nu controlează actul. Treptat însă, vom observa că acest „nu, nu" devine din ce în ce mai sigur și uneori se va transforma într-o autoadmonestare care va bloca, eficient, impulsul.

Cu alte cuvinte, limbajul îi va oferi copilului posibilitatea de a integra prohibițiile verbale ale părinților, de a le face o parte din el însuși. Însușindu-și forma verbală a prohibiției, el o poate integra și folosi pentru autocontrol. Nu vorbim încă de conștiință la copilul care învață să vorbească, dar puteam vedea foarte clar că limbajul joacă un rol indispensabil în formarea conștiinței. De

fapt, desăvârșirea morală a omului, întregul complex de factori implicați în organizarea conștiinței se bazează în mare măsură pe limbaj.

Călătorie în Brobdingnag

„Cum în urma călătoriilor… îmi făcusem o oarecare idee despre țară, am de gând acum să i-o descriu cititorului, atât cât mi-au îngăduit peregrinările mele…“[4], spune Gulliver. Este ciudat, dar și minunat să știm că fiecare dintre noi a călătorit în Brobdingnag și că niciunul nu ne amintim această țară locuită de o rasă de uriași. Uneori în vis, mai rar trăind o experiență stranie în perioada de veghe, ne vine în minte un crâmpei de amintire și atunci găsim pentru o clipă legătura cu această perioadă uitată din viața noastră. Căci experiențele primilor trei ani de viață le-am pierdut aproape definitiv, iar când încercăm să pătrundem în universul unui copil mic, venim ca străini care au uitat peisajul și care numai vorbesc limba locului.

Avem motive întemeiate să credem că amintirile din primii ani ai copilăriei nu rămân în conștiință din cauza absenței sau a caracterului fragmentar al limbajului în această perioadă. Cuvintele acționează ca fixative ale imaginilor mentale. Amintirile care nu poartă eticheta cuvintelor sunt depozitate într-un soi de harababură din pod. Cine mai ține minte ce conține butoiul din pod, când gospodina neglijentă a uitat să pună pe el o etichetă

---

[4] Jonathan Swift, *Călătoriile lui Gulliver* (Gulliver's Travels), traducere de Vera Călin, Editura de Stat, București, 1947. (*N. t.*)

explicativă? Chiar și la sfârșitul celui de-al doilea an de viață, când copilul a atașat câteva cuvinte unor obiecte din viața lui, acele cuvinte sunt abstracte și încă nu leagă între ele părțile aceleiași experiențe sau nu le organizează astfel încât să producă o amintire coerentă.

Amestecul de uimire și frică pe care îl trăiește Gulliver în țara uriașilor rămâne întipărit în memorie și există momente în Călătoria în Brobdingnag când simțim pe propria noastră piele o parte din calitatea acestui ținut. Totuși, lipsește ceva. Călătoria lui Gulliver este coerentă; narațiunea este legată și are sens. Calitatea ținutului Brobdingnag este calitatea unei lumi văzute cu ajutorul unor facultăți mentale primitive, o lume la nivelul celui de-al doilea și celui de-al treilea an de viață, care este încă, în mare parte, dezordonată și lipsită de coerență, o lume în care copilul își explică lucrurile cu mijloacele gândirii magice.

Când copilul a învățat câteva cuvinte, putem prinde imagini fugare ale lumii lui fantastice:

Când avea doi ani, prietenul meu David a început să fie pregătit pentru o excursie în Europa cu părinții lui. David era un copil foarte inteligent, vorbea bine pentru vârsta lui și părea să înțeleagă tot ce îi spuneau părinții, cu interes și entuziasm. Familia urma să ia avionul până în Europa (David știa ce era acela un avion), urmau să vadă multe lucruri neobișnuite, să înoate, să meargă cu trenul, să-i întâlnească pe prietenii lui David de acolo. Poveștile de pregătire au continuat cu doza potrivită de insistență timp de câteva săptămâni înainte de călătorie. Dar, după o vreme, părinții au observat că David încetase să mai pună întrebări despre „Iopa" (Europa) și părea chiar deprimat când îi auzea pe părinți vorbind despre ea. Părinții au încercat să descopere ce îl tulbura.

Până când, într-o zi, David și-a dezvăluit secretul într-o mărturisire dureroasă: „Nu pot să merg în Iopa!“ a spus el cu lacrimile șiroindu-i pe obraji. „Încă nu pot să zbor!“

Pentru a înțelege această reacție complexă, trebuie să înțelegem câteva lucruri legate de imaginea lui David despre lume. În primul rând, el nu știa „încă“ să zboare, ceea ce înseamnă că, pentru el, părinții lui știau cum să zboare spre „Iopa“, dar că pentru el, aceasta era una dintre priceperile avansate pe care el nu o dobândise încă. În al doilea rând, este vorba despre confuzia legată de avion. Copilului îi scăpase complet faptul că familia urma să zboare *în* avion. Văzuse el vreun avion? Da, văzuse avioane pe cer — la fel ca păsările, doar că făceau zgomot —, dar conceptul de avion ca vehicul, avion cu oameni în interior nu era o idee pe care să și-o poată însuși doar privind avionul pe cer. Niciunul dintre noi nu ne mai aducem aminte dacă David a trăit experiența de a vedea îmbarcarea pasagerilor într-un avion la sol, la aeroport, o experiență care, teoretic, l-ar fi ajutat să construiască noul concept, dar probabil că nici această experiență nu ar fi avut mare importanță. Probabil că David nu ar fi putut face legătura între avionul cel mare, de la sol și avionul cel mic, de pe cer, chiar dacă ar fi privit întreaga decolare. Această succesiune, pe care noi o vedem ca pe o serie de acțiuni legate, alcătuind un film pentru privirea noastră, este probabil văzută de un copil de doi ani ca o serie de acțiuni disparate și, pentru că perspectiva asupra avionului și dimensiunile lui se schimbă în această succesiune de acțiuni, înțelesul seriei de observații nu poate fi sesizat de un copil de vârsta lui David.

Dar cea mai importantă idee dintre toate în povestea lui David este următoarea: avem un băiețel care vorbește

aceeași limbă cu noi atât de bine, încât putem discuta cu el, siguri pe noi, despre excursii în Europa și despre planuri de călătorie, dar descoperim că, până la urmă, nu vorbim aceeași limbă. În lumea fantastică a copilului în vârstă de doi ani totul este posibil, iar mama, tata și băiețelul se vor aduna într-o dimineață pe gazonul din fața casei, vor da din brațe și vor decola spre un continent de peste mări. Din nefericire, părinții nu bagă de seamă că băiețelul nu a învățat „încă" să zboare și băiețelul va rămâne lipit de pământ, în timp ce părinții lui vor zbura, dând din mâini, spre „Iopa", fără să le pese că un membru al grupului a rămas la sol. Toate acestea din cauza verbului obișnuit „a zbura", care este acceptat ad litteram de băiețelul convins că, în lumea aceasta uluitoare, totul este posibil.

Trebuie să recunoaștem că înțelesul concret și literal al cuvântului va dăinui veșnic și chiar la vârste mai înaintate va apărea în fața noastră în momente neașteptate, agresându-ne rațiunea. Aseară am adormit gândindu-mă la limbaj și la sensul sugerat de povestea lui David. Azi-dimineață m-a trezit devreme telefonul și, pe jumătate adormită, m-am dus bâjbâind să răspund. O voce de copil mi-a spus: „Tocmai am aflat că azi zboară fetele Brownies și nu pot să vin la consultație."[5] Anii de disciplină profesională m-au făcut imună la ideile macabre sau oculte, dospite de minți tulburate. Am cerut vocii să repete mesajul și nu m-a ajutat cu nimic faptul că l-am

[5] În cadrul organizației cercetașelor numite Brownies, ceremonia de trecere de la o treaptă inferioară de pregătire la următoarea se numește „zbor". Fetele primesc cu această ocazie o pereche de „aripi". Dar *brownies* mai înseamnă în limba engleză și *spiriduși*, de unde jocul de cuvinte practic intraductibil. (*N.t.*)

reauzit întocmai. Nu am mai pus alte întrebări, ca să nu trădez posibilitatea propriei mele minți de a fi luat-o razna și mi-am adunat toată priceperea profesională de care am fost în stare pentru a modifica programarea lui Amy, la o oră care să nu interfereze cu levitația ei și nici cu bufoneriile spiridușilor.

Apoi m-am așezat pe un scaun și am reflectat la mesaj. Mi-au trebuit câteva minute bune până am reușit să scap de imaginea obsedantă a unei fete de zece ani care nu și-a putut respecta programarea la psihoterapeut din cauza convocării aeropurtate. Între timp însă am reușit să înțeleg mesajul. „Zborul", mi-am adus aminte (printr-un efort de memorie), este cuvântul neinspirat folosit de membrele organizației de cercetașe numite Brownies, din America, pentru a exprima trecerea de la o treaptă inferioară la una superioară. Amy era una dintre Brownies. Amy „zbura" în ziua aceea. Când a intrat în cameră soțul meu, i-am spus precaută: „Tocmai am primit un telefon. Fetele Brownies zboară azi și Amy nu poate veni la consultație". Efectul a fost superb. Pe moment a fost derutat, dar și-a revenit repede, convins că nu a înțeles bine. Când i-am explicat, s-a dovedit plin de înțelegere. Soțul meu este profesor de engleză.

Înainte ca vreunul dintre cititorii mei să mă judece pentru competența mea mentală, aș dori să explic această scăpare. Efectul misteriosului mesaj s-a datorat faptului că în starea de somn sau în stările vecine cu somnul, procesele noastre mentale se întorc la modurile primitive de gândire. „A zbura" a ajuns la mine în sensul literal, ca imagine, exact așa cum l-a înțeles și David, cu modul de gândire specific vârstei de doi ani. În vise, limba este reprezentată în mare măsură de imagini. De exem-

plu, dacă Amy ar visa despre promovarea ei în rândul organizației cercetașelor Brownies, probabil că visul ar reprezenta această idee prin imaginea unui „zbor", așa cum și cuvintele ei mi-au evocat mie imaginea mentală de „zbor", somnoroasă cum eram.

Ambiguitățile limbajului sunt o mare sursă de confuzii în copilărie. Vă amintiți „Viața secretă a lui James Thurber"[6] și evenimentele sinistre ale copilăriei lui, petrecute în Columbus, Ohio? În Columbus, oamenii de afaceri erau blocați în propriile birouri (invariabil la ora cinci după-amiază), li se punea un căluș în gură, erau legați cu frânghii de scaune, dar în mod miraculos reușeau să ajungă la telefon. Era apoi bărbatul care a părăsit orașul, în dizgrație, Mrs. Huston, care a înnebunit când fiica ei a murit pe masa de operație și o ființă alarmantă, Mrs. Johnson, care își făcuse urechile pâlnie, când a auzit vestea despre Betty.

Îmi amintesc povestea unei fetițe de doi ani, care a căpătat o teamă morbidă de furnici. Când vedea o furnică, țipa terorizată pentru că, spunea ea, furnicile aveau să o mănânce. Părinții erau total nedumeriți, deoarece aceeași fetiță își punea liniștită mânuța între fălcile oricărui câine pe care îl întâlnea și nu acuza nici cel mai feroce animal de la grădina zoologică de intenția de a o mânca. Problema nu s-a lămurit decât multe săptămâni mai târziu. Bunica fetiței și-a adus aminte că într-o zi, când a deschis dulapul de la bucătărie, a dat peste furnici. Mimi, copilul de doi ani, se afla în bucătărie când bunica și-a pus mâinile în cap alarmată și

---

[6] James Thurber (scriitor american, caricaturist, om de spirit, 1894–1961). Ficțiune. „The Secret Life of James Thurber", în The New Yorker din 27 februarie, 1943 p. 15. (*N.t.)*

i-a spus bucătăresei: „Iar s-au strâns furnici. Or să mănânce *totul*!“

În lumea minunată a unui copil de doi ani, dacă există furnici care mănâncă *totul*, ele vor mânca și fetița. Problemele mărimii relative nu intră în calcul. Bunica însăși părea oripilată de perspectivă, iar agitația produsă în gospodărie de apariția furnicilor au surprins-o probabil pe fetiță, care a avut o reacție absolut normală în fața perspectivei de a fi devorată de furnici.

În țara uriașilor, în care trăiește copilul mic, orice este posibil. Se spune că băieții și fetițele sănătoase, de dimensiuni normale, care au ajuns la vârsta de aproximativ doi ani, dispar pe gura de scurgere a căzilor de baie. Imposibil, spuneți dumneavoastră. În regulă, așa spuneți dumneavoastră. Dar, pentru a fi mai siguri, amicii în vârstă de doi ani vor refuza să facă baie astăzi.

Locuințele moderne, bine dotate, din Brobdingnag ascund un monstru în debara. Când este legat la priză, acesta se umflă cu un răget asurzitor și soarbe tot ce-i iese în cale, printre maxilarele cromate. „Nu te speria, drăguțule. Este doar un aspirator!“ *Doar* un aspirator. Stimată Doamnă, sper din tot sufletul să te trezești într-o dimineață din pat și să dai nas în nas cu un monstru care rage, de două ori mai care decât dumneata, care înaintează pas cu pas apropiindu-se, cu pântecul șuierând în procesul revoltătoarei digestii. Nu pot decât să sper, Doamnă, că vei ignora pălăvrăgeala despre solduri și-ți vei lua călcâiele la spinare.

Ursulețului Panda i-a căzut un ochi. O orbită goală și prima imagine a măruntaielor de vată acum ușor de tras afară, într-o căutare înfrigurată, dezgustătoare. Deodată, ursulețul Panda este un sac fleșcăit și sunteți cuprinși

de groază. Ursulețul Panda nu mai există. El nu mai este nimic și pentru prima oară vă vine în minte că și *dumneavoastră* v-ați putea pierde umplutura, devenind un nimic. „Nu-i nimic, scumpule. Nu mai plânge. Vom cumpăra alt ursuleț Panda.“ „NU! NU! NU!“ Nu putem găsi niciun cuvânt în limba aceasta, limba engleză, pentru a exprima îngrozitorul secret tras afară din măruntaiele ursulețului.

Așadar, lumea copilului în vârstă de doi ani mai este încă, din când în când, o lume obscură și înspăimântătoare a viselor, mai degrabă decât o lume a realității. La fel ca în vis, băiețelul unei respectabile și prozaice familii din clasa mijlocie întâlnește în propriul living un monstru mecanic care îl urmărește cu fălci hămesite și zgomote îngrozitoare răzbătându-i din pântec. La fel ca în vis, o fetiță care se bălăcește într-o cadă de porțelan, uitând de sine în verva ei, observă că apa este absorbită cu lăcomie prin gura de scurgere și deodată, îngrozită, se vede pe sine trasă prin același loc, spre nicăieri. În vise apar furnicile care pot să devoreze o fetiță, cu tot cu bunica ei și cu bucătăreasa. Oamenii din vise pot să decoleze spre „Iopa“ așezându-se pe peluza din fața casei, ridicând brațele și pornind în ascensiune, fără niciun efort.

Cu timpul, acești monștri, furnicile care mănâncă oameni, țevile de scurgere devoratoare și oamenii zburători vor fi alungați în pod, ca atâtea alte achiziții nefolositoare, de care nu putem scăpa ușor, dar pe care le putem uita, din fericire. În anii rațiunii, care vor urma, ei rareori vor mai ieși la lumină. Se transformă în vechiturile din pod, amintiri inutile, uitate, prăfuite, care apar în vis, aducând cu ele, în mod surprinzător, groaza, uimirea, durerea și neajutorarea din experiența inițială.

Cel care visează se trezește și gândul „binefăcător" îi vine în minte: „Este doar un vis!" Simțul realității se revarsă peste el precum valul mareei și îi redă anii siguri ai depărtării de aceste evenimente întunecate, groaznice. Dar copilul care trăiește la mijlocul distanței dintre lumea magică și lumea reală nu înțelege că o lume o exclude pe cealaltă: cele două lumi există împreună; raționea nu este contrariată de apariția unui monstru în camera de zi sau a furnicilor canibale în bucătăria confortabilă. Simțul realității nu este încă suficient de puternic pentru a judeca și a exclude anumite fenomene din imaginea lumii reale.

Magia și știința

De ce ne ocupăm atât de intens de această imagine unilaterală, de magician, a copilului în vârstă de doi–trei ani? La fel de corect ar fi să-l numim om de știință, experimentator, cercetător, iar toate acestea sunt exact ceea ce nu este un magician!

Avem multe argumente pentru a-l considera om de știință. Date fiind limitele fizice ale lumii lui, trebuie să-i recunoaștem copilului care abia învață să meargă o remarcabilă capacitate de a face observații și de a căuta neobosit cauze. Niciun subiect nu este banal pentru studiul lui. El analizează conținutul coșului de hârtii, al sacului de gunoi, al dulapurilor de haine, al dulapurilor din bucătărie și al sertarelor, cu un zel și cu o energie care ar face cinste oricărei expediții arheologice. De fapt, când copilul și-a încheiat excavațiile, nu ne vine să credem că acest mic cercetător, lucrând singur, fără

niciun alt ajutor decât propriile mâini, a putut studia atâtea resturi. „Ce-i înăuntru?“ este întrebarea arzătoare ce-l împinge spre forme rare de operații pe ursuleți, păpuși și alte jucării umplute, care zac acum împrăștiate prin casă, în diverse stadii de mutilare. „Să-l fac să funcționeze!“ este nevoia imperioasă din spatele nesfârșitului joc cu întrerupătoarele, butoanele aparatului de radio și ale televizorului, cu încuietorile ușilor. În plus, este un observator remarcabil. Uneori ne pune în inferioritate cu perspicacitatea lui de a vedea detalii pe care noi nu le sesizăm. *El* este cel care va observa că spiriduşul din cartea cu poze nu poartă la pălărie pana pe care o avea în toate imaginile anterioare. Și tot el va descoperi că am omis un detaliu spunând o poveste foarte cunoscută. Tot el va recunoaște că fragmentul misterios din imaginea jocului de puzzle este un pantof, în timp ce tatăl, cu diploma lui universitară, are impresia că producătorul a strecurat din greșeală o piesă din alt puzzle.

Îi acordăm acestui om de știință junior o notă mare la toate rubricile acestea: el este un observator meticulos, un cercetător zelos și un arhivar. Știința lui are un singur cusur — concluziile!

El descoperă că, dacă apasă butonul televizorului, apar anumite imagini. Repetă experimentul de câteva sute de ori, așa încât să nu-l putem bănui că face deducții dintr-un număr insuficient de încercări și să nu putem contesta metoda statistică folosită. Pe baza acestei proceduri de cercetare perfect valide, el poate trage concluzia și poate confirma de fiecare dată că *el* este cel care îi face pe omuleții aceia să iasă din cutie, apăsând pe un buton!

El este om de știință, dar este încă și magician. Suntem tentați să-i luăm apărarea. La urma urmei, un copil de doi ani nu se poate sprijini pe cunoștințe de electronică pentru a explica fenomenul televiziunii! Perfect adevărat. Dar merită să subliniem că și în această etapă de dezvoltare, când caută cauzele fenomenelor pe care nu le poate explica prin experiența lui practică limitată, copilul recurge la gândirea magică. Mai mult, el tinde să explice evenimentele cu care nu este familiarizat sau pe care nu și le poate explica altfel, ca fiind rezultatul activității omului: activitatea lui însuși sau a altcuiva. Piaget scrie povestea fermecătoare a fiicei lui de optsprezece luni, care a observat că tati făcea nori de fum cu pipa și că munții erau învăluiți de ceață, iar pe cer se aflau nori. Din felul în care a atras atenția asupra acestor grupuri de observații, a rezultat clar că în mintea ei tati făcea ceața și norii, cu pipa.

De aceea, trebuie să spunem că nu ne putem baza pe știința copilului aflat la vârsta la care învață să meargă, pentru că teoriile lui privind relația de cauzalitate se întemeiază pe magie. Ideea că activitatea omului este cauza tuturor lucrurilor este doar o extensie a convingerii infantile, egocentrice, potrivit căreia el sau activitatea lui este cauza tuturor lucrurilor. Omul de știință care face cercetări trebuie să fie capabil să excludă reacțiile subiective și să descopere legile independente ce guvernează subiectul sau fenomenele studiate. Dar copilul mic, când aude tunetul, va crede că omul din cer este supărat. Când studiază copacul, se va încurca în faptul că acesta are brațe, dar nu are picioare. El va găsi forme umane sau animaliere în nori, pe nisipul de pe plajă, în umbrele înserării, ca și când natura lumii obiective trebuie

cercetată mai întâi din punct de vedere al corpului uman și al funcțiilor acestuia. Primele lucruri pe care le învață sunt atât de strâns legate de observațiile asupra propriului corp și asupra funcțiilor acestuia, încât atunci când extinde învățarea dincolo de el, în lumea obiectivă, copilul va trebui să aplice aceste prime legi descoperite (așa cum le vede el) și fenomenelor din afara lui. În știința lui infantilă, toate acestea conduc, desigur, la concluzii foarte ciudate.

Vă invit să cercetăm observațiile pe care le face un copil de doi ani și jumătate despre mama lui, care este însărcinată. (Întrebare: „Sesizează ei ceva, la această vârstă?" Răspuns: Copilul care observă că spiridușul din cartea cu poze nu are pana la pălărie *nu* sesizează că mama lui este foarte grasă?) Așadar, presupunem că micuțul nostru prieten a băgat de seamă că mami are o burtică rotundă și, cu câteva săptămâni înainte ca mami să nască, i se vorbește despre bebelușul din burtica lui mami. S-ar putea să nici nu întrebe cum a ajuns copilul acolo. El are propria lui teorie! În zilele care urmează s-ar putea să vedem cum se construiește această teorie. Într-o dimineață anunță la micul dejun că va mânca *toate* cerealele și *toate* bananele și *tot* laptele pentru ca și în burtica lui să crească un bebeluș. Această teorie poate ajunge să pună probleme mari în câteva zile. Micuțul ar putea ajunge, așa cum s-a și întâmplat într-un caz, să refuze să meargă la baie din îngrijorare pentru soarta bebelușului pe care îl fabrică în burtica lui. Vom constata că prietenul nostru își va susține teoria cu încăpățânare, dar în cele din urmă, desigur, va trebui să renunțe la ea în schimbul celei pe care i-o vom oferi noi. El va învăța că un copil nu se face mâncând ceva și că numai mămicile pot crește un

copil în burtică. Totuși, nu ar trebui să fim surprinși dacă, mult timp după ce a învățat câte ceva din ceea ce i-am spus, el va continua să creadă în teoriile lui inițiale.

Altceva am vrut însă să subliniem aici. Cum a ajuns copilul de doi ani și jumătate să creadă că bebelușii se fac mâncând? Nu este greu de înțeles că el a dezvoltat această teorie prin observații asupra propriului corp și funcțiilor acestuia. Cum ajunge ceva înăuntrul corpului? Mâncând. Și, dacă păstrezi mâncarea înăuntru și nu o lași să iasă afară, din ea va ieși un bebeluș!

Trebuie să ne gândim și la cum își imaginează un copil mic că arată corpul lui în interior. Când noi, adulții, ne gândim la organismul nostru, ne apar în minte desenele anatomice și plasăm organele interne conform cunoștințelor noastre de anatomie. Copilul, până la o vârstă surprinzător de înaintată, chiar opt–nouă ani, își imaginează că, pe dinăuntru, corpul este gol, sub carcasa din piele. În imaginația lui, totul este un „stomac", un tub mare și gol, care se umple din când în când cu alimente, pe care apoi le elimină, tot din când în când. Este interesant să cerem unui copil de șase sau șapte ani să deseneze ceea ce crede el a fi interiorul corpului lui și să vedem imaginea unei caverne oarecare, în care copilul, gândindu-se mai bine, pune la întâmplare o „inimă". Dacă întrebați: „Unde este stomacul?", copilul vă va arăta interiorul desenului, în întregul lui. Și pentru că, încă de la o vârstă fragedă, copilul a descoperit că prin zgârierea pielii apare sânge, el va vizualiza interiorul corpului ca pe un fel de rezervor care conține de-a valma sânge, mâncare și deșeuri.

Cu cât copilul devine mai conștient de el însuși ca persoană, un „eu", cu atât va prețui mai mult acest corp

care închide și conține personalitatea lui. „Întregul" lui ca personalitate, integritatea lui psihică, pare a fi strâns legată de caracterul complet și de integritatea corpului. Este interesant că în cel de al treilea an de viață, când apare conceptul de „eu", copilul trece printr-o etapă în care îl neliniștesc zgârieturile, tăieturile și vânătăile care, în etape anterioare, ar fi produs doar câteva lacrimi și nimic mai mult. Este etapa „plasturelui" și știm cu toții că, dacă dorim să câștigăm bunăvoința unui copil de doi ani, o cutie cu plasturi este un cadou foarte apreciat și donatorul va fi ținut minte cu drag. Copilul de doi ani va lipi plasturi pe cele mai nesemnificative zgârieturi și chiar pe cele imaginare. Ele se va simți imediat vindecat după orice lovitură insignifiantă dacă îi vom pune un plasture. Copilul de doi ani se va simți din nou „întreg" dacă zgârietura este acoperită cu un plasture, ca și când o scurgere din container — corpul — este blocată, iar integritatea lui ca personalitate este restabilită prin acest act magic. Putem chiar bănui o anumită înrudire între această idee și frica oamenilor primitivi că spiritul sau sufletul pot ieși din hotarele corpului.

Dar copilul nu-și prețuiește corpul numai pentru că acesta îi conține personalitatea. Cu mult timp înainte de a fi locuit de un „eu", înainte ca persoana care este el să devină conștientă de identitatea și unicitatea ei, corpul a devenit obiectul conștientizării prin senzațiile de tensiune și de plăcută eliberare de această tensiune. Iar corpul ca sursă a plăcerii are propriile revendicări de la posesor, atrage atenția asupra lui însuși și a organelor lui specifice și capătă valoare pentru că este un organ al plăcerii.

În primele etape de dezvoltare ale copilului, organele focalizează asupra lor procesul de conștientizare din

cauza tensiunii sporite și a plăcerii ce însoțesc funcțiile lor. Dacă întrebăm ce organ concentrează plăcerea la copil, trebuie să fim de acord că este vorba despre gură. Mai târziu, în al doilea an, copilul devine conștient de senzațiile de tensiune și de ușurare ce însoțesc evacuarea și vom observa cum anusul capătă importanță pentru o scurtă perioadă de timp, ca punct ce concentrează tensiunile și satisfacțiile corpului. Copilul descoperă senzațiile din organele genitale încă din primele luni de viață, dar observăm că organele genitale nu capătă importanță ca loc de concentrare a senzațiilor de plăcere decât în al treilea an sau mai târziu. La această vârstă constatăm o creștere a interesului pentru aceste organe și pentru manipularea lor. După al treilea an, organele genitale capătă mai multă importanță pentru copil deoarece ele devin organe ale unei plăceri speciale.

Există așadar două rațiuni speciale pentru care copilul își prețuiește corpul. El este sursa senzațiilor despre sine, „eul" fizic și concret, iar apoi este sursa plăcerii. Și dacă ne întrebăm de ce copilul aflat în al treilea an de viață dovedește o preocupare sporită pentru corpul lui, pentru siguranța și integritatea lui, vom vedea că această preocupare este direct proporțională cu creșterea conștientizării de sine și cu valorizarea corpului ca „sine" și ca organ al plăcerii. Nu vreau să ignor realitatea faptului că frica de a produce leziuni corpului este în mod fundamental frică de durerea fizică, dar ea singură nu poate explica nici creșterea fricii de lovituri în cel de-al treilea an, nici ideile care însoțesc această frică.

Gândirea primitivă a copilului joacă un rol important în plăsmuirile legate de vătămările corpului, pe care le întâlnim la copiii mici. Am afirmat că imaginea copilu-

lui despre propriul corp face parte din concepția lui despre fenomenele lumii exterioare. Observând și studiind obiectele și evenimentele din afara lui, el conferă forme și funcții corporale lucrurilor de orice fel. În același fel, când este foarte mic, imaginea lui despre propriul corp este modelul după care înțelege corpurile tuturor oamenilor și animalelor. Dacă este băiat, își va imagina că toți oamenii sunt alcătuiți ca el. Tot ce există pe lume va avea cap, două brațe, două picioare și penis. Dacă este fată, ea și-a format concepția despre corpul omenesc pe baza observațiilor despre propriul ei corp. De aceea putem spune că copilul nu are definit clar conceptul de „băiat" și „fată", masculin și feminin, până când nu face primele observații asupra diferenței genitale între el însuși și o ființă care este altfel decât el. Ceea ce vede copilul în aceste prime întâlniri este pentru noi o problemă de mare interes, pentru că el observă și, ca și copilul care a aflat de sarcina mamei, el explică ceea ce a văzut prin prisma unei gândiri primitive!

Din observațiile directe asupra copiilor mici, știm că aceste observații asupra diferențelor genitale produc reacții de surprindere sau de uimire. (Ceva similar, dar poate nu la fel de puternic, va trăi și un adult care se întâlnește brusc cu o persoană handicapată sau mutilată.) Copilul care nu și-a imaginat că un corp uman poate fi diferit de al lui va reacționa în funcție de propriul sex. Dacă este băiețel și vede o fetiță, va considera că ei îi „lipsește" ceva. Dacă este fetiță și vede că băiețelul are ceva ce ea nu are, acel ceva îi „lipsește" ei. Încercând să-și explice aceste observații, copilul nu poate veni decât cu teorii primitive. „Probabil că cineva i l-a luat." „Probabil că a fost tăiat." Băiețelul ar putea con-

sidera că fetița a fost mutilată. El ar putea exprima temeri că și penisul lui poate păți același lucru. Fetița ar putea reacționa ca și când ar fi fost rănită, ca și când i s-ar fi luat ceva.

Vedem, așadar, că primele descoperiri privind masculinitatea și feminitatea sau propriul sex se fac în condiții inevitabil tulburătoare și dureroase și dau naștere unor plăsmuiri copilărești privind distrugerea și mutilarea corpului. Dacă aceste sentimente se prelungesc în etapele ulterioare de dezvoltare, vom înțelege cum pot fi tulburate sentimentele unui băiat privind propria masculinitate și ale unei fete privind propria feminitate. În mod normal însă, copilul depășește aceste trăiri și dezvoltă sentimentele normale de mândrie și plăcere de a fi băiat sau de a fi fată. El realizează acest lucru pe mai multe căi. În primul rând, teoriile primitive cedează în fața testului realității. Continuarea observațiilor îl face pe copil să tragă concluzia că există două feluri de corpuri diferite și să le poată clasifica. Teama de deteriorare a corpului va fi treptat înlocuită cu înțelegerea faptului că nimeni, niciodată, nu va produce o daună corpului lui. Iar părinții îi vor furniza informațiile necesare pentru a-și corecta propriile teorii primitive. Copilul va învăța că fetiței nu i-a fost luat nimic și că lui nu i se va lua nimic, că așa a fost făcut fiecare de la bun început. El va învăța, de asemenea, că este făcut la fel ca tatăl lui, că fetița este făcută la fel ca mama ei și astfel copilul va începe să fie mândru de propriul sex, pentru că este la fel ca unul dintre iubiții lui părinți.

Această educație este îndelungată. Vom constata că și în următoarea etapă de dezvoltare, între trei și cinci ani, unele elemente ale teoriei primitive a diferențelor sexu-

ale vor supraviețui, chiar dacă nu într-un mod pe deplin conștient. Și chiar mult timp după ce copilul nu va mai folosi aceste teorii primitive și va ști că ele sunt o prostie, teoriile ar putea reveni, tulburându-l din când în când într-un coșmar sau într-o plăsmuire distorsionată. Mai târziu, copilul va *ști* că ele nu sunt reale și această cunoaștere îl va înzestra pentru a face față gândurilor înspăimântătoare.

„Eu"

La început, „eu" este un termen șubred și nesigur în vocabularul copilului. Conceptele „eu" și „tu", care continuă să fie cam confuze, dau naștere unor formulări stâlcite în vorbirea copilului. Mi-l amintesc pe Lawrie când avea doi ani și jumătate, vârsta lui „vreau să fac eu singur". „NuNu NuNuNu!" protesta el în fața mamei, care voia să-l îmbrace. „Eu faci! Eu faci!"

Iar acest prim „eu" este un „eu" care caută satisfacția, un „eu" al dorințelor. Adesea el este legat, precum gemenii siamezi, de un verb care exprimă o dorință, „euvreau". La această vârstă „euvreau" se întinde pe zeci de kilometri din zori până în seară, în fiecare zi. „Euvreau" este o incantație, o formulă magică despre care se crede că aduce un obiect sau un eveniment dorit, prin simplă repetiție. „Căluțul!" strigă Lawrie extaziat când mașina trece pe lângă o fermă. Părinții își țin respirația. Inevitabilul se produce. „Vreau un căluț. Vreau un căluț. Vreau un căluț." Incantația continuă până ce în câmpul vizual intră un țăran și un tractor. Lawrie este cuprins de o bucurie nouă. „Tractor. Tractor. Vreau Tractor!" Apa-

re un autobuz. „Autobuz, tati, autobuz! Vreau autobuz!" „Și ce mai vrei?" întreabă mama. „Vreau camion mare. Vreau fermier. Vreau mașina lui tati. Vreau depozit…" Și continuă să completeze o listă prea lungă pentru a o tipări aici. Apoi adoarme epuizat.

Dar, din fericire, copilul de doi ani, care este o ființă cu dorințe ferme și cerințe urgente, se dezvoltă și într-o altă direcție. El este din ce în ce mai dispus să accepte substitute pentru dorințele lui irealizabile, să renunțe la satisfacerea reală a unei dorințe pentru o satisfacție imaginară. Dacă nu poate avea un cal, el poate inventa un cal dintr-o bucată de frânghie în loc de frâu și o rudă cooperantă sau un obiect de mobilier. Sau și mai bine, dacă nu poate avea un cal, el poate *fi* cal, cu o frânghie înfășurată în jurul mijlocului. El va accepta, de asemenea, un cal de jucărie sau un cal-balansoar, ca substitut satisfăcător.

Aici începem să vedem cum insațiabilul „eu" din primele etape de dezvoltare, acel „eu" legat de principiile biologice ale tensiunii și eliberării tensiunii, ale dorinței și îndeplinirii ei neîntârziate, începe să se transforme treptat într-un „eu" care își restrânge poftele în conformitate cu cerințele realității. „Eu", eul psihologic, devine mediator între două forțe puternice care controlează activitatea umană. Pe de o parte, avem forțele biologice, impulsurile ce izvorăsc din necesitățile corpului și care necesită satisfacție. Pe de altă parte, avem forțele realității, fizice și sociale, care limitează posibilitățile de mulțumire. Când cerințele biologiei sunt contracarate de cerințele realității, în eu apare un conflict. Îi revine unei anumite părți din eu, partea judecății și a rațiunii, sarcina de a găsi o soluție la conflict și de a satisface cerințe-

le celor două forțe contrare. Soluția constă de obicei într-un compromis în care eul, în calitate de mediator, oferă ceva ambelor părți aflate în conflict, la fel ca judecătorul care tranșează o dispută între doi petiționari cu drepturi egale, acordând satisfacție parțială fiecăruia dintre ei și cerându-i fiecăruia să renunțe la o parte din pretenții.

Analogia cu un proces la tribunal, prezidat de un judecător echitabil, se potrivește mai bine etapelor ulterioare de dezvoltare decât celor de început, la care ne referim noi. Dacă totuși aplicăm analogia vorbind despre eul unui copil de doi–trei ani, am putea spune că tribunalele de rang inferior sunt mai susceptibile de corupție și mai ales în acestea putem întâlni situații de mită, prejudiciu și chiar escrocherie în rezolvarea disputelor. Să analizăm următoarele cazuri:

Cazul 1. Julia, în vârstă de treizeci de luni, constată că a rămas singură în bucătărie în timp ce mama vorbește la telefon. Pe masă se află un castron cu ouă. Pe Julia o cuprinde pofta de a face omletă. Se întinde după ouă, dar resimte cu aceeași vigoare și cerințele realității. Mama nu ar lăsa-o. Ea resimte conflictul rezultant din eu sub forma „Vreau" și „Nu, nu ai voie", iar când s-a constituit cazul celor două părți, apare și decizia, neîntârziat. Când revine în bucătărie, mama Juliei o găsește pe fiica ei aruncând ouă pe jos și certându-se cu glas tare la fiecare izbitură: „NuNuNu. Nu trebe. NuNuNu. *Nu* trebe!"

În acest caz vedem că pretențiile ambelor părți implicate în conflict au fost audiate cu echidistanță la tribunal și fiecare parte a obținut câte o victorie. În acest caz, judecătorul se face probabil vinovat că a acceptat mită de la ambele părți, dar, dacă îl acuzăm de corupție,

probabil că va susține cu căldură că a analizat cu o corectitudine scrupuloasă pretențiile ambilor petenți.

Cazul 2. Tommy, în vârstă de doi ani, nici nu bagă în seamă olița. Obiectul este foarte bun pentru unii — ursulețul lui rămâne pe oliță și o zi întreagă, uneori — dar el preferă scutecele. Scutecele nu sunt pentru băieții mari? Foarte bine atunci, nu sunt. Acest lucru nu-l deranjează. Nu-l deranjează prea mult. El ar dori să-i facă mamei pe plac. Iar uneori, chiar înainte de a simți nevoia să facă ceva, se luptă cu problema. Să se ducă sau să nu se ducă. Să facă în pantaloni sau să facă la oliță. Să se țină sau să renunțe. Să se satisfacă pe sine sau să satisfacă cerințele realității. Într-o zi, intră în baie părând pus pe treabă și închide ușa. Puțin mai târziu o strigă vehement pe mama. Mama sosește plină de speranță și bine dispusă. Tommy stă pe oliță, cu un zâmbet triumfător pe față. Are pantalonii pe el, a făcut caca în scutec, *dar stă pe oliță*. Eul lui a făcut un compromis inteligent, dând satisfacție ambelor părți. El nu înțelege de ce mama este atât de derutată.

În acest caz, judecătorul a colaborat cu unul dintre petiționarii procesului, săvârșind o fraudă împotriva celuilalt. Cu toate acestea, dacă ar fi să-l acuzăm pe judecător de corupție, acesta ar susține că i-ar fi fost imposibil să fie corect cu ambele părți în această dispută asupra unei proprietăți, iar Realitatea, care câștigă cele mai multe judecăți în asemenea spețe, ar trebui să se mulțumească primind o oarecare plată. Marile corporații nu trebuie să profite de micii întreprinzători. În cazul de față, proprietatea nu valorează prea mult, oricum.

Cazul 3. (Majoritatea cazurilor din tribunalele de rang inferior sunt legate de excreție.) Sally, în vârstă de trei-

zeci și două de luni, foarte obișnuită să folosească olița — bine, fie, aproape foarte bine — poartă pantalonași cu dantelă ca premiu, o diplomă de încredere și este foarte mândră de marea ei izbândă. Sally se joacă afară cu prietena ei Margie, de aceeași vârstă, dar cu o vezică mai puțin sigură, ceea ce o face să rămână în chiloței de plastic. Sally simte nevoia de a urina, dar nu-i place să renunțe la joacă pentru a intra în casă. Între nevoia de a urina și cerințele realității se produce un conflict de moment. Conflictul are viață scurtă. Puțin mai târziu, apare mama lui Sally și o găsește pe Sally cu chiloței uzi. Mama comentează întâmplarea cu blândețe, dar Sally regretă profund faptul că nu a fost la înălțimea lenjeriei ei de mătase cu dantelă. Văzând-o pe incontinenta Margie în pantalonașii ei de plastic, Sally cântă o acuzație. „Margie, fetiță rea!“ spune ea. „Margie a udat chiloței mei!“

Aici suntem martorii unei operațiuni mai complexe de corupție în tribunalele de rang inferior. Eul consimte în fața impulsului, judecătorul se duce să se culce, iar când realitatea se întoarce pentru a-și pleda cazul, judecătorul neglijează dovezile și cooperează cu delincventul pentru a născoci un caz împotriva părții nevinovate.

Din fericire, în aceste exemple de corupție în tribunalele de rang inferior, nu există motiv de disperare pentru rasa umană. Dimpotrivă, putem privi toate acestea ca pe semne foarte favorabile de dezvoltare! Pentru că, în fiecare caz în care constatăm asemenea uneltiri și mită, asemenea compromisuri alunecoase, se remarcă un lucru important: eul în vârstă de doi ani ia în considerare cerințele realității chiar și atunci când folosește anumite stratageme pentru a le evita. Când Julia izbește ouăle de podea și se ceartă pe sine pentru acest lucru, ea face pri-

mii pași nesiguri pe terenul autocontrolului. La primii pași, critica vine *după* actul în sine; în curând va veni înaintea actului, prevenindu-l, inhibându-l. Veți observa că același mecanism intră în funcțiune ori de câte ori începem să învățăm copiii mici să-și stăpânească un impuls. Copilul pe care am început să-l învățăm să meargă la toaletă va da semnalul, în mod tipic, *după* ce a făcut pe el. Acesta este un semn de progres și acum putem conta pe faptul că peste puțin timp el va începe să dea semnalul înainte de producerea defecării. Când Tommy pune la cale compromisul din baie, stând pe oliță și făcând în pantaloni, el realizează primii pași înspre utilizarea oliței și își arată *dorința* de a-i fi pe plac mamei. Curând el va începe să utilizeze olița. Când Sally o învinuiește pe prietena ei Margie pentru chiloțeii ei uzi, ea ne spune că nu poate accepta chiloțeii uzi și că este pe cale să reușească să se controleze mai bine.

La această vârstă nu putem vorbi în niciun caz de conștiință. Nu putem folosi cu corectitudine cuvântul conștiință nici atunci când copilul de această vârstă dobândește într-o oarecare măsură capacitatea de a-și stăpâni impulsurile. La această vârstă copiii sunt capabili de sentimente de vinovăție în legătură cu un comportament neadecvat, dar sentimentele de vinovăție nu apar decât atunci când actul este descoperit. Când intră mama în bucătărie și descoperă ouăle zdrobite pe linoleum, Julia se rușinează de greșeala ei. Copilul de vârstă mai mare, care are conștiință, își va face singur reproșuri și îi va fi rușine de răutățile lui, chiar dacă acestea nu vor fi descoperite. Prin urmare, copilul mai mare a integrat în propriul eu vocea critică, vocea autorității, iar aceasta funcționează acolo ca voce a conștiinței. Dar copiii

noștri de doi și de trei ani trăiesc sentimente de vinovăție doar atunci când simt sau când anticipează dezaprobarea din exterior. Realizând acest lucru, ei au făcut primii pași înspre ținta pe care o reprezintă conștiința, dar mai este mult până când polițistul din exterior va deveni polițistul din interior.

„Ar trebui deja să știe!" „I-am spus de o sută de ori!" Părinții copiilor de doi ani sunt nedumeriți să constate că posedă un copil care înțelege totul, care dă cele mai promițătoare semne ale unui viitor strălucit la Casa Albă sau la Institutul Princeton pentru Studii Avansate, dar care prezintă cele mai neplăcute semne de deficiență mentală în anumite direcții. Este foarte dificil de explicat cum se face că acest copil de doi ani și jumătate poate asambla un puzzle de zece piese după ce i s-a arătat *o singură dată* cum să facă, dar nu reușește să învețe să nu mai pună mâna pe discurile lui tati, deși i s-a repetat de sute de ori cuvântul „nu".

Diferența dintre cele două tipuri de învățare este următoarea: în primul caz, în actul de asamblare a jocului de puzzle se combină o dorință simplă și împlinirea ei. „Eu fac căluțul!" Aici inteligența nativă a copilului nu întâlnește niciun obstacol dincolo de cele prezentate de problema în sine. În cel de-al doilea caz, o dorință (aceea de a se juca cu discurile lui tati) trebuie blocată pentru ca învățarea să se producă; cu alte cuvinte, copilul poate învăța să *nu* se joace cu discurile lui tati, opunându-se propriei lui dorințe. În toate cazurile și într-o anumită măsură pe tot parcursul vieții, învățarea care necesită negarea unei dorințe, blocarea unui impuls, va fi cel mai dificil tip de învățare. În societățile civilizate o asemenea învățare este obligatorie, dar când începem să învățăm copilul să se au-

tocontroleze, noi trebuie să estimăm dificultățile cu care se va confrunta el. Pentru că în asemenea cazuri, educația intră în conflict cu biologia. Impulsurile care fac parte din echipamentul biologic al personalității umane nu au alt scop decât propria satisfacție.

Educația obligă copilul să-și controleze impulsurile, ceea ce înseamnă, într-un anume sens, să se opună lui însuși. În unele cazuri controlul impulsurilor înseamnă numai amânarea satisfacției, în altele, capacitatea de a accepta mulțumirea parțială, în altele substitutele mulțumirii, iar în ocaziile speciale blocarea satisfacerii impulsului prin mecanisme speciale de apărare. Fiecare dintre aceste măsuri reprezintă în sine un studiu fascinant.

Ce înseamnă la vârsta de doi ani să amâni o satisfacție? Îmi vine în minte o poveste. Când prietena noastră Jan („Tigrul Care Râde“) avea doi ani și jumătate, îi plăceau grozav dulciurile. Când masa era pe sfârșite și se apropia desertul, devenea agitată și bătea cu lingura în tăblia măsuței ei. „Deset! Deset!“ Cererea devenea uneori asurzitoare: acest tip de spectacol, care poate părea amuzant, își pierde seducția chiar și pentru o mamă grijulie atunci când are de pregătit masa întregii familii, când bebelușul trebuie alăptat, iar soțul trebuie să sosească dintr-o clipă într-alta. De această dată, la desert era înghețată, iar mama lui Jannie trebuia să coboare la subsol, să o ia din congelator. În seara aceea țipetele de „Deset!“ și izbiturile lingurii au enervat-o pe mamă. „Vai, Jannie, ai puțină răbdare!“, s-a răstit ea iritată și a ieșit să se ducă la congelator. Când a revenit, mama s-a speriat văzând-o pe Jannie. Copilul părea cuprins de o convulsie. Fetița rămăsese încremenită pe scaun,

cu pumnii încleștați, cu privirea fixă, cu fața roșie ca sfecla și aparent fără să mai respire. Mama a lăsat totul din mână și a alergat la copil. „Jannie! Ce ai?“, a țipat ea. Jannie a expirat și a desfăcut pumnii. „Am răbdare!“ a spus ea.

Iată ce poate însemna „a avea răbdare“ pentru un copil de doi ani. Amânarea unei dorințe urgente necesită o asemenea concentrare, încât copilul trebuie să-și mobilizeze toate rezervele de energie pentru a se opune dorinței. De obicei, copilul de această vârstă nu poate aduna suficientă rezistență la propriile impulsuri, când acestea sunt foarte puternice și astfel „doi“ este o vârstă foarte dificilă pentru familie.

Toată lumea se plânge de copilul de doi ani. Părinții se plâng că are prea multă voință, că este încăpățânat. Sora lui se plânge că el nu se integrează bine în grup. „Nu împarte nimic cu nimeni. Vrea totul numai pentru el!“ Dacă există un frate sau o soră mai mică și el/ea se va alătura lamentațiilor corului. În rarele ocazii în care copilul de doi ani nu se aude și nu se vede nicăieri, când în casă pogoară mult așteptata liniște, mama intuitivă se cabrează, așteptându-se la un urlet de durere ce se va auzi negreșit dintr-o clipă într-alta dinspre camera copilului. Toți au ceva de reclamat. Numai câinele familiei nu se plânge. Când copilul de doi ani se repede spre el cu strigăte vesele, această fiară inteligentă se ascunde în sanctuarul lui, sub canapea.

În mod miraculos, din aceste începuturi îngrijorătoare se ivește un copil civilizat. Noi am făcut un portret neguros al copilului de doi ani, așa cum îl văd îngrijorații lui părinți. Mai există și o altă latură a copilului de doi ani, cea care ascunde promisiunile reale pentru viitor.

Copilul iubește profund, tandru, extravagant, iar dragostea părinților este mai prețioasă pentru el decât orice altceva pe lume. Ca să fim cinstiți, el se iubește și pe el însuși foarte, foarte mult, iar acest conflict, între iubirea de sine și iubirea pentru alții, este sursa multora dintre dificultățile acestei vârste. Dacă îl punem însă la încercare, cea care câștigă este iubirea pentru părinți. Când i-a nemulțumit, copilul este neconsolat; mai mult, chiar și iubirea de sine se diminuează când el simte că i-a nemulțumit pe părinți. El vrea să fie bun pentru că vrea să câștige iubirea și aprobarea lor; vrea să fie bun ca să se poată iubi pe sine. (Este ceea ce mai târziu vom numi respect de sine.) Copilul începe să progreseze ca ființă socială însușindu-și atitudinea părinților față de impulsurile lui inacceptabile. Astfel ajunge și să nu-i mai placă de ei. Primul pas înainte în abordarea impulsurilor lui inacceptabile se manifestă într-un fel pe care nu-l recunoaștem imediat a fi un pas înainte. Copilul proiectează impulsurile în afara lui și le atribuie unor persoane sau unor obiecte din lumea exterioară.

El își face tot felul de prieteni imaginari, care personifică Viciile lui, precum personajele dintr-o piesă de moravuri. (Virtuțile și le păstrează pentru sine. Generozitatea, Bunătatea, Adevărul, Altruismul, toate sălășluiesc în armonie în el.) Ura, Egoismul, Murdăria, Invidia și o mulțime de alte rele sunt alungate parcă ar fi diavoli și sunt obligate să-și găsească alte gazde.

„Nu-mi place Gerald. *Gerald mușcă*!“ anunță Stevie la cină. „Cine este Gerald?“, întreabă mama nedumerită. „Gerald este prietenul meu“ spune Stevie. „Unde locuiește?“, întreabă mama, fără să se prindă. „La subsol“ răspunde Stevie. „*Stevie* mușcă atunci când se supără?“,

întreabă tatăl cu viclenie? „Oh, nu, Stevie nu face asta!", afirmă copilul numit Stevie. „Stevie e băiat bun!" Și adaugă cu loialitate, „Stevie este prietenul meu."

Astfel Gerald vine să locuiască laolaltă cu familia, complicând, cu siguranță, viața acesteia. Când pipele tatei s-au rupt, nimeni nu este mai indignat decât fiul de doi ani, bănuitul. „Gerald, tu ai rupt pipele lui tati?", vrea el să știe. Gerald nu poate spune nimic în propria apărare și este clar ca lumina zilei că numai el ar fi putut comite această crimă. Când nu este autorul celor o sută de pozne pe zi, Gerald este individul șiret care îi determină pe ceilalți să-i pună ei înșiși în practică planurile răutăcioase. Când probe indirecte îl indică pe Stevie a fi persoana care a aruncat la toaletă păpușa surorii lui, el strigă deznădăjduit: „Gerald m-a pus s-o arunc!" Din când în când, diavolul este invitat să se întoarcă acasă. Pregătiți-vă pentru o zi proastă atunci când Stevie coboară la micul dejun, într-o dimineață, prost dispus și refuzând să răspundă la propriul nume. „Stevie, vrei suc de portocale sau de ananas?" „Nu mă cheamă Stevie", vine răspunsul rău prevestitor. „Nu vreau niciun suc." „Stevie, vrei…?" „Nu mă cheamă Stevie. Mă cheamă Gerald!" Și Gerald își face imediat cunoscută prezența într-o memorabilă demonstrație de furie la masa la care familia își ia micul dejun.

Ca să putem evalua corect funcția lui Gerald, nu trebuie să-l tratăm pur și simplu ca pe un țap ispășitor. El este un țap ispășitor, desigur, dar mai important este faptul că reprezintă începuturile autocriticii, începuturile opoziției lui Stevie față de propriile impulsuri inacceptabile. Prima etapă pe acest drum este expulzarea lor. Ce este bun în acest lucru, ne vom întreba. De ce îl numim

un pas înainte în procesul de civilizare, când știm cu toții că aceasta este cea mai primitivă cale de abordare a propriilor impulsuri? Este adevărat, fără îndoială. Dacă întâlnim acest mecanism la adulți sau chiar la copiii de vârstă mai mare, nu vom aprecia favorabil structura de personalitate a unui om de acest fel. Ne nemulțumesc persoanele care nu-și recunosc propriile defecte, dar le critică descoperindu-le la alții. Nimeni, nici ajuns la maturitate, nu este pe deplin vindecat de această tendință, dar cu siguranță nu o considerăm o trăsătură civilizată. De ce să spunem atunci că pentru Stevie este un progres?

Am afirmat că expulzarea este un prim pas pentru Stevie în constituirea opoziției față de propriile tendințe inacceptabile. Când dumneavoastră și eu însămi ne luptăm cu propriile tentații, ne dăm seama că tentațiile vin din interior, că răul este înăuntrul nostru și că rezistăm impulsului nedorit punând în funcțiune forțele conștiinței. Dacă se ivește un conflict între impuls și interdicțiile conștiinței, îl vom resimți ca pe un conflict interior, o luptă care se dă în noi între două forțe ce-și au originea în propria noastră personalitate. Și, mai important pentru ceea ce discutăm aici, recunoaștem că impulsul rău este al nostru. Nu ne place, dar nici nu-l putem nega. Copilul de vârsta lui Stevie se comportă însă ca și cum impulsul nu ar fi al lui, ca și când acesta ar porni de undeva din afara lui, ca și cum acesta ar exista în altă persoană.

Stevie știe totuși că Gerald nu există, că este o invenție, dar inventându-l pe Gerald el obține mai multe câștiguri pentru sine. În primul rând, și cel mai evident, Stevie încearcă să evite critica părinților pentru poznele pe care le-a făcut și pentru impulsurile lui inacceptabile.

„Gerald a făcut.“ În al doilea rând și la fel de important, Sevie poate să-și păstreze iubirea de sine; dacă ar recunoaște că impulsul rău îi aparține, că în el sălășluiește un băiat neastâmpărat, care *este* chiar el, el nu s-ar mai putea iubi și acest lucru ar fi de nesuportat. (Noi, adulții, reacționăm în același fel când descoperim și recunoaștem o tendință dezagreabilă în noi înșine. Stima de sine se prăbușește, nu ne mai putem iubi până ce nu descoperim o cale de a scăpa de această trăsătură inacceptabilă. Sentimentul dezolării, care însoțește această descoperire, este și el insuportabil. Ne simțim, spunem noi, ca și când am fi pierdut ultimul prieten. Și exact acest lucru se întâmplă când nu ne mai putem iubi pe noi înșine.)

Cea de-a treia funcție a lui Gerald este similară cu scopurile istorice ale demonilor; rolul demonului este să se înfățișeze în orice formă dorește, pentru a fi iubit. Este foarte greu pentru om să se lupte cu viciile lui în formele abstracte ale acestora. În istoria civilizației a trecut, se pare, o perioadă lungă de timp înainte ca omul să recunoască faptul că demonii și spiritele ce-l hărțuiau și îl ademeneau erau personificări ale tendințelor propriei lui firi. Este mult mai ușor să te lupți cu un adversar din afara ta, decât cu unul dinăuntru. Necazul cu lupta pe care o porți cu tine însuți este că dacă câștigi, pierzi, iar dacă pierzi, câștigi. Demonul se oferă ca adversar obiectiv, iar meritul victoriei asupra demonului constă în faptul că este indiscutabilă.

Demonul a fost creat, fără îndoială, la începuturile civilizației, fiind expulzat din sufletul unui bărbat care a devenit primul om civilizat, ce s-a opus propriei sale naturi. Așa că expulzarea lui Gerald este un eveniment important în viața fragedă a lui Stevie. Înseamnă că el sim-

te o diviziune în propria personalitate, între forțele pe care noi le numim tendințe și impulsuri și acele forțe pe care le numim rațiune și judecată, acea parte a personalității ce se dezvoltă în mare măsură sub influența mediului. Contradicția dintre cele două părți ale personalității va depinde de gradul în care partea rațională poate aduce sub control partea biologică. În primele sale lupte, Stevie va repeta experiența strămoșului îndepărtat care a expulzat demonul din el; el îl face pe Gerald un adversar obiectiv, cu care se poate lupta mai ușor.

Ce fel de luptă? Dăm înapoi una sa două pagini pentru a găsi unde a apărut Gerald în această expunere și nu vedem niciun semn de luptă între Stevie și demon. Ei par să se înțeleagă foarte bine, să formeze o pereche armonioasă, în care fiecare slujește scopurilor celuilalt. Există și câteva dovezi valabile care arată că Gerald câștigă cu ușurință dacă între cei doi apare o neînțelegere. Oricine s-a luptat vreodată cu demonii va recunoaște că a avut o experiență similară în primele etape. Important, de fapt, *este felul în care Stevie discută cu demonul.*

Glumesc? Deloc. „Gerald, tu ai rupt pipele lui tati?", întreabă Stevie indignat. Ei da, poate o indignare lipsită de sinceritate, dar pentru că toată situația este nesinceră, nu ne putem aștepta la o mustrare mai convingătoare. Nu, important este faptul că Stevie i se adresează lui Gerald în felul și cu tonul cu care un părinte dojenește copilul pentru neastâmpărul lui, că Stevie a împrumutat atitudinea părinților față de neastâmpăr, că se poartă ca un părinte față de o parte din el însuși, reprezentată prin Gerald. Este comic, ridicol, cu greu putem accepta această situație ca fiind o etapă în dezvoltarea personalității și totuși, în mod indubitabil, avem de-a

face cu un semn de formare a capacității de autocritică, ce se va vedea, în cele din urmă, în capacitatea copilului de a-și controla propriile impulsuri. În jargonul de specialitate spunem că el a început să se identifice cu părinții lui și cu standardele acestora, cu interdicțiile lor. Identificarea reală cu standardele părinților nu s-a produs încă, desigur. Copilul de doi ani mai are încă un drum lung de parcurs până a putea să asimileze aceste standarde, să le integreze personalității lui și să le folosească pentru autocontrol. Multe luni de acum înainte el va depinde în continuare de controlul venit din afară pentru a-și limita comportamentul. El va încerca să fie „cuminte" nu pentru a-și face plăcere sieși, ci pentru a le face plăcere părinților, pe care îi iubește. El își va inhiba un impuls rău nu pentru că nu-l poate îngădui el însuși, ci pentru că anticipează critica, dezaprobarea părinților. El nu are conștiință deocamdată, ci doar etapele preliminare ale formării conștiinței.

O a patra funcție îndeplinită de Gerald este aceea de a deveni inutil, pentru că, deși el joacă un rol într-o anumită etapă de dezvoltare, este clar că nu este genul de individ pe care să-l dorești în permanență prin preajmă. Undeva, pe parcurs, Gerald trebuie să se întoarcă de unde a venit. Stevie trebuie să-și asume responsabilitatea pentru Gerald, să recunoască faptul că, oricât de dezagreabilă ar fi existența dizarmoniei în eu, lupta cu propriile impulsuri rele, adevărul este că Gerlad nu există în afara personalității, că Gerald și Stevie sunt una și aceeași persoană sau, așa cum vede lucrurile un copil, că ei sunt cele două părți ale sale. Această etapă urmează în cursul natural al evoluției ca o consecință a atitudinii părinților față de Gerald, căci niciun părinte nu va

permite ficțiunii Gerlad să ascundă problemele reale. Părintele insistă că cel care a rupt pipele lui tati este Stevie. Părintele nu acceptă că un demon fictiv l-a îndemnat pe Stevie să arunce la toaletă păpușa surorii lui. Părintele nu acceptă că băiețelul cuprins de un acces de furie la micul dejun este un Gerald mitic. Ficțiunea Gerald se confruntă cu toate forțele realității și se diminuează ori de câte ori nu reușește să le înfrângă. Gerald își pierde treptat funcțiunea, iar Stevie acceptă, de voie, de nevoie, că tentația și impulsurile rele sunt tendințe ce-și au originea în el însuși. Auzim de Gerald din ce în ce mai rar. Într-o zi îl întrebați pe Stevie: „Ia spune, ce mai face Gerald? N-am mai auzit de el de mult“. „Cine este Gerald?“, zice Stevie. Și este sincer nedumerit.

5

Educația în spiritul realității

Formarea conștiinței

Am stabilit că un copil de doi ani nu are conștiință. Acest lucru ne conduce spre un subiect de mare interes pentru părinții unui copil mic. Cum capătă copilul conștiință?

Una dintre dificultățile discuției despre „o etapă de dezvoltare" este corolarul „o va depăși", prin care înțelegem adesea o metamorfoză, apariția spontană a unei etape noi în ciclul vieții, prin analogie cu omida și fluturele. Din păcate, copilul nu se metamorfozează și, dacă vom aștepta cu răbdare apariția miracolului și nu vom interveni în procesul dezvoltării sociale și al formării conștiinței, vom constata că individul acesta îndrăgostit de plăcere va lăsa lucrurile așa cum sunt.

Trebuie să avem grijă să nu confundăm două tipuri de dezvoltare ale unui copil. Dezvoltarea fizică urmează

o cale clară și predictibilă către maturitate. De exemplu, copilul care învață să meargă de-a bușilea va depăși cu siguranță acest mod de locomoție și va continua prin a merge în picioare. Acest tip de maturizare se desfășoară urmând tendințele moștenite ale omului și are un anumit grad de independență față de educator. Dar dezvoltarea socială, însușirea standardelor comportamentale, restricționarea tendințelor și impulsurilor nu se vor dezvolta fără ca el să fie învățat de cineva. Copilul mic nu va dobândi controlul asupra propriilor impulsuri dacă nu-i cerem noi să facă acest lucru. El nu dispune de stimulente proprii, nu are tendințe „moștenite" de „a fi bun", de „a nu fi egoist", de „a-și controla poftele și firea". Părinții îi furnizează stimulentele. Mult mai târziu, în dezvoltarea lui, copilul va spune că acestea sunt propriile lui stimulente.

Vorbind despre „formarea conștiinței" la copilul mic, trebuie să acceptăm cu tristețe că, fiind supus chiar și celui mai bun program educațional, copilul de doi ani va ajunge la cea de-a treia aniversare cu un autocontrol mult îmbunătățit, dar fără o conștiință în sensul strict al termenului! Cu alte cuvinte, autocontrolul lui este încă dependent de factori din afara lui și anume de aprobarea sau dezaprobarea părinților. O conștiință, în sensul adevărat al cuvântului, constă din standarde și prohibiții ce au fost preluate de personalitate și care guvernează comportamentul din interior. De obicei, un asemenea sistem intern de standarde nu va necesita sprijin din partea unor controale exterioare. Când omul are conștiință, el își interzice să facă anumite lucruri, își reține impulsurile, trăiește reacții de vinovăție pentru transgresiuni, fără să aibă nevoie de un „polițist" din afară. O asemenea

conștiință nu apare la copil decât în al cincilea sau al șaselea an de viață. Ea nu va deveni o parte stabilă a personalității lui decât în cel de-al nouălea sau al zecelea an. Și nu va deveni complet independentă de autoritatea exterioară decât atunci când copilul va fi independent de părinți, în ultima etapă a adolescenței.

Atunci, de ce să vorbim despre formarea conștiinței referitor la un copil de doi ani? Pentru că am aflat că *tiparele* de control parental ce se stabilesc în primii ani de viață servesc drept tipare de autocontrol în anii ulteriori, cu alte cuvinte ele devin modele de conștiință. În sensul acesta putem vorbi despre *formarea* conștiinței în primii ani de viață, înainte de apariția conștiinței.

Înțelegem, prin urmare, că controlul impulsurilor în perioada de vârstă cuprinsă între optsprezece luni și trei ani este încă dependentă în mare măsură de factori externi. Impulsul Juliei de a face omletă pe jos în bucătărie ar fi putut fi negat ușor dacă mama s-ar fi aflat în bucătărie atunci când fetița a simțit acest impuls. În absența oricărei conștiințe, nu există autocontrol care să se opună impulsului de a zdrobi ouăle. În cel mai bun caz, copilul de doi ani, bine-crescut, își poate prefigura imaginea supărată a mamei și anticipând această dezaprobare, ar putea abandona proiectul cu omleta, înainte de a-l începe. Dar aici nu este vorba de vocea conștiinței.

Așadar, dacă ne întrebăm: „De ce mijloace dispune un copil de doi ani pentru a-și controla comportamentul?“, vom acorda primul loc pe listă părinților lui. Ceea ce influențează în mare măsură comportamentul lui este iubirea pentru părinți și valoarea pe care o atribuie aprobării sau dezaprobării parentale. Sună atât de banal, încât pare că nici nu mai trebuie menționat și totuși, tre-

buie să repetăm acest lucru și să-l înțelegem foarte bine. Evident că, dacă copilului nu-i pasă că aprobăm sau dezaprobăm acțiunile lui, atunci el nu are niciun motiv de a-și controla comportamentul și va face, pur și simplu, ceea ce îi place.

„Nu este corect!" ne reproșează în cor părinții copiilor de doi ani. „De luni întregi spunem nu, nu, nu de sute de ori în fiecare zi și el tot nu lasă în pace discurile tatălui, continuă să se joace cu priza și, mai mult decât atât, *râde* uitându-se la noi când face toate acestea. Nu *asta* înseamnă dezaprobarea părinților? Sau ceva nu este în regulă cu noi?"

Părinții protestatari au nevoie de scuze și de o explicație. Când copilul de doi ani continuă să repete acțiunile pe care părinții le-au dezaprobat, acest lucru nu este neapărat o acuză la adresa părinților și a calității iubirii lor pentru copil sau a iubirii copilului pentru ei. După cum am văzut, el este încă o ființă cu impulsuri puternice și cu dotări insuficiente pentru a și le controla. Până când copilul nu-și dezvoltă vorbirea, care îl va ajuta să-și controleze impulsurile, vor mai trece multe luni în care vom repeta până la epuizare aceleași interdicții și în care efectul se va acumula atât de încet, încât părintele cu o perspicacitate medie nici nu-l va observa. Chiar și așa, veți observa că un copil de doi ani va ezita înainte de a repeta gambitul lui preferat și veți remarca un aer vinovat ce i se conturează uneori pe figură, când părinții îi fac reproșuri, semn că el este conștient de atitudinea părinților și că reacționează la ea. Iar când, într-o binecuvântată lună din cel de-al doilea an, copilul începe să demonstreze o oarecare capacitate de a-și controla impulsurile, acest lucru se petrece pentru că dorința lui

de a obține aprobarea părinților s-a dovedit în cele din urmă mai puternică decât dorința de a continua comportamentul neacceptabil.

De aceea nu este nevoie să modificăm afirmația noastră inițială. Victoria finală asupra anumitor impulsuri ale copilului rezultă din dorința lui de a le face pe plac părinților. Este vorba despre renunțarea la o satisfacție, la satisfacerea unei dorințe personale, în favoarea satisfacției și recompensei mai mari, aceea a aprobării din partea părinților. Pentru copilul foarte mic, avem nevoie doar de acest corolar: este nevoie de mult timp, de multe repetiții ale aceluiași tip de incident, înainte ca un copil mic să poată să-și sacrifice aspirația spre plăcere în schimbul câștigării altei satisfacții, aprobarea parentală.

În capitolul precedent, am observat cum copilul de doi ani întâmpină greutăți speciale în a deprinde controlul atunci când el trebuie să se *opună* propriei dorințe. Un copil de doi ani cu inteligență normală, care înțelege suficient de bine limba maternă, care poate face fapte de inteligență suficient de complicate, nu „înțelege" cuvântul „nu". Această dificultate, după cum am văzut, nu este o incapacitate intelectuală și nici „doar pură încăpățânare". Dorințele lui sunt extrem de puternice, iar el nu a dobândit mijloacele de a-și spune sieși „nu". Acesta este momentul în care un părinte imprudent se poate trezi în concurență cu copilul. Când simpla prohibiție nu funcționează, părintele poate recurge la metode mai puternice. Părintele care nu crede în a pălmui se poate trezi făcând exact acest lucru. Este generat astfel un ciclu nou, în care copilul de doi ani, supărat și răzvrătit, găsește un al doilea motiv pentru a face acțiunea interzisă, represaliile. Există pericolul real ca o asemenea competiție să

ducă la cerințe din ce în ce mai ferme de ambele părți, cu serioase consecințe de deteriorare a relației părinte–copil. Dacă vrea să fie eficient învățându-l pe copil să se controleze, părintele nu trebuie să lase să se deterioreze relația lui cu copilul, până la a intra în război. În acest caz, orice învățare este blocată.

„Dar la această vârstă nu te poți înțelege cu el rațional! Ce *putem* face?" Este adevărat că, înainte de vârsta rațiunii și înainte ca dezvoltarea vorbirii să ne ușureze comunicarea cu copilul mic, dispunem de puține mijloace de influență. Deși suntem cu toții de acord că un „nu" hotărât și convins alături de manifestarea dezacordului părinților joacă un rol în disciplină, nu trebuie să privim interdicțiile ca unic mijloc de formare a autocontrolului. Vom constata că un copil care nu stăpânește încă limba, copilul care are mai puțin de doi ani și jumătate, va putea coopera în educație dacă noi vom folosi mai puțin tehnicile de „blocare", prohibițiile directe, „nu"-urile, în schimb, vom recurge din plin la tehnici de „substituție", adică vom redirecționa anumite impulsuri și îi vom oferi satisfacții alternative.

Vrem să spunem că un copil care nu este încă pregătit să-și blocheze eficient propriile impulsuri poate fi gata să accepte direcții noi pentru impulsurile lui și țeluri noi sau alternative. În cazul copilului de doi ani și a discurilor de gramofon, va fi mai ușor (dar nu ușor) să înlocuim obiectele interzise cu altceva, să dăm o direcție nouă dorinței puternice de a privi și de a mânui, decât să incantăm întruna „nu, nu, nu". (Și mai ușor ar fi să luăm din drum discurile de gramofon, dar deocamdată vom presupune că acest lucru nu este practic sau posibil.) *Înainte* de a intra în competiție prin „nu, nu, nu" cu

copilul de doi ani, ar fi util să găsim câteva albume mai vechi, de care ne putem dispensa și pe care să i le dăm de fiecare dată când se manifestă impulsul de a pune mâna pe discurile lui tati. Acestea sunt „discurile lui tati" cu care se poate juca; uite, le ținem aici pentru Jonny și Jonny se poate juca cu aceste discuri, dar nu și cu celelalte. Presupunem faptul că acestea fiind discurile lui tati, ele au o semnificație specială pentru Jonny. El îl iubește pe tati și dorește ceva ce îi aparține lui tati, el își exprimă sentimentele pozitive față de tati. De aceea un obiect de substituție trebuie să fie un obiect aparținându-i lui tati, pentru a fi acceptat.

„Mai ușor de spus" afirmă părintele privindu-mă în ochi „decât de făcut! *Dumneavoastră* ați încercat vreodată să faceți un copil de doi ani să renunțe la ceva ce își dorește — să accepte un substitut?" Bineînțeles! Este o muncă grea! Necesită repetiții pline de răbdare și de învățătură. Dar există toate șansele ca din aceste lecții să iasă ceva bun, în schimb la această vârstă există puține șanse ca o zi întreagă de spus „nu, nu, nu" să aducă altceva decât nervi pentru mamă și copil. De asemenea, doresc să repet faptul că este mai ușor să folosim o asemenea tehnică de substituție *înainte* de instalarea unei competiții bazate pe „nu, nu, nu". Dacă discurile lui tati devin premiul competiției, un substitut va fi mult mai greu de acceptat.

Desigur, cunoscând cât este de important pentru copilul mic să atingă și să mânuiască tot ce vede, este evident că putem evita în mare parte conflictele inutile punând deoparte, pentru o vreme, obiectele prețioase, care se pot sparge. Unii părinți protestează în fața acestui sfat. „Nu vreau să-mi golesc camera de zi. Copilul trebuie să

învețe la un moment dat să respecte proprietatea, de ce nu acum?“ Este adevărat că va trebui să învețe cândva acest lucru. De ce nu acum? El nu are încă un control suficient și încă nu putem comunica bine cu el prin limbaj. Este greu și obositor să-l învățăm în această etapă de început de autocontrol să „nu atingă“. Peste câteva luni, poate în a doua jumătate a celui de-al treilea an, vom constata că este aproape pregătit că colaboreze prin autocontrol, deoarece capacitatea de a-și stăpâni propriile impulsuri va fi progresat. Nu trebuie să uităm că îi cerem mult din punct de vedere al autocontrolului atunci când îl învățăm să folosească toaleta, să nu mai fie agresiv, să-și sacrifice interesul propriu pentru interesele altora și vom descoperi că unele probleme de educație pot fi amânate, în interesul copilului și al armoniei din familie. În primele luni ale celui de-al treilea an, respectul pentru o scrumieră sau pentru o figurină venețiană nu este principalul obiectiv al încărcatului nostru program educațional.

Nu vrem însă să ne îndepărtăm de problema de care ne ocupăm. Ne interesează problema de a învăța copilul să înceapă să se controleze prin redirecționare și substituție, acestea fiind țintele noastre. Lăsând deoparte discurile de gramofon și obiectele decorative de pe măsuța de cafea, copilul de doi ani ne pune în față anumite probleme educaționale, practice și serioase, care nu pot fi închise în dulapuri. Multe dintre acestea sunt legate de „agresivitate“.

Să cercetăm problema pe care mi-a pus-o în față un tânăr amic acum ceva timp. Când Lawrie avea douăzeci și opt de luni, a sosit o surioară. Lawrie fusese pregătit pentru sosirea bebelușului și știa că acesta se afla în

burtica lui mami, de unde va ieși într-o zi. Suntem pentru povestea pregătirii evenimentelor noi și importante, dar trebuie să recunoaștem că niciun copil nu va fi pregătit pentru *realitatea* unui nou copil, niciun copil nu poate anticipa și nu-și poate imagina noua lui viață, când în familie mai apare un copil real. Mai mult, există un element în apariția unui copil nou, pe care avem tendința de a-l trece cu vederea. Mama îl *părăsește* pe Lawrie ca să se ducă la spital și este pentru prima oară când Lawrie trăiește experiența unei despărțiri atât de lungi de mama lui. În timpul acestei săptămâni de lipsă a mamei, sentimentul pierderii și al abandonului este resimțit cu mai multă putere decât cel al rivalității cu mitica lui surioară. Când mama se întoarce aducând copilul cel nou, sentimentul abandonului își unește forța cu cel al rivalității, producând o reacție deosebit de vehementă. Este ca și când mama l-ar fi abandonat ca să găsească un alt copil pe care să-l iubească.

Lawrie s-a străduit mult în primele săptămâni. I-a imitat pe adulții care gângureau și cloncăneau înspre bebeluș. A „ajutat" la îngrijirea ei. Dar uneori conflictul între iubire și ură a fost greu de suportat. Când îmbrățișa bebelușul și îi murmura cuvinte de afecțiune, impulsul conflictual se manifesta printr-o îmbrățișare prea dură. Uneori agresivitatea predomina și Lawrie o ciupea pe fetiță sau o plesnea, sau venea la ea amenințător, cu un băț sau cu un cub.

Este clar că nu-i putem permite lui Lawrie sau oricărui alt copil să atace un bebeluș. Îi înțelegem sentimentele, dar trebuie să-l împiedicăm să-i facă rău bebelușului. Părinții lui Lawrie au fost foarte fermi cu el în această privință. Ei i-au spus că nu îi puteau permite să loveas-

că bebelușul și în ocazii de acest fel și-au manifestat dezaprobarea. Era un lucru necesar, desigur. Lawrie a făcut eforturi eroice să se controleze în reacțiile față de bebeluș (nu întotdeauna cu succes), numai că eforturile de autocontrol au produs crize de furie „din nimic" de mai multe ori pe zi. Băiețelul altădată atât de vesel și de senin în urmă cu câteva săptămâni devenise furtunos și negativist și părinții au anticipat că vor urma dificultăți dacă nu vor fi în stare să-l ajute în acest moment. Părinții au făcut tot ce le-a stat în putință să-l asigure pe Lawrie că îl iubesc. Acest lucru a ajutat, dar furia interioară nu a scăzut. Era vorba despre sentimente puternice, care se cereau exprimate și singura cale prin care acest copilaș le putea exprima era acțiunea, pentru că *el nu se putea exprima prin cuvinte*. Cu toate acestea, desigur, nu putea fi lăsat să atace bebelușul.

Iată unde stă dilema cu un copil de vârsta lui Lawrie. Nu-i putem permite să-și exprime agresiunea împotriva surorii lui prin atacuri fizice, iar vocabularul unui copil de douăzeci și opt de luni nu este adecvat pentru ca el să se poată exprima prin cuvinte.

Dacă Lawrie ar fi mai mare, dacă ar avea suficiente cuvinte în vocabularul lui, am putea spune: „Nu pot să te las să lovești copilul, dar când ești atât de supărat, îmi poți vorbi mie". Și l-am ajuta pe copil să-și exprime gelozia în cuvinte. Un copil mai mare — chiar și în vârstă de trei ani — ar putea spune: „O iubești mai mult decât pe mine". sau „Vreau să plece de aici. Nu vreau o surioară". Un copil mai mare ar putea să-și exprime în cuvinte sentimentele distructive: „Păcat că nu este o furnică. Atunci aș putea călca pe ea!" În aceste feluri și în multe altele, copilul se eliberează de sentimente exprimând în

cuvinte faptul că este rănit și că are dorințe ostile. Când sentimentele sunt exprimate în cuvinte, nevoia de acțiune distructivă, din gelozie, scade; cuvintele se substituie acțiunii, iar expresia verbală îi va oferi de obicei copilului suficientă alinare pentru a-și putea inhiba acțiunile ostile împotriva bebelușului.

Ce putem face însă pentru Lawrie, care încă nu poate să vorbească atât de bine încât să-și exprime sentimentele în cuvinte? Dacă el nu-și poate exprima aceste sentimente în cuvinte, există un alt fel de substitut pentru acțiunile interzise, care i-ar permite să se descarce de sentimente fără să le îndrepte înspre bebeluș?

Părinții lui Lawrie erau prietenii mei și în perioada respectivă am discutat despre cum îl puteau ajuta. Am sugerat să facem rost de o păpușă de plastic, numită Puncho, și să-i furnizăm astfel lui Lawrie o țintă alternativă pentru agresiunea lui. Voiam să-i spunem lui Lawrie că putea să-l lovească pe Puncho când se înfuria, dar că nu-l puteam lăsa să lovească bebelușul. Așa că Puncho a fost cumpărat de la cel mai apropiat magazin și instalat cu grabă și mari speranțe din partea părinților lui Lawrie. În basmele despre psihologii de copii și părinți, povestea se termină în acest punct cu o rezolvare fericită și cu reinstaurarea armoniei. Să vedem ce s-a întâmplat în realitate.

A doua zi, mi-a telefonat mama lui Lawrie. „Ceva din cartea ta nu este în regulă!“, mi-a prezentat ea critica nedisimulată cu care s-au obișnuit prietenii și rudele mele. (Părinții care mă consultă în calitate de specialist sunt întotdeauna siguri că *ei* greșesc ceva, dacă sfatul meu nu dă rezultate.) „Ce s-a întâmplat?“, am întrebat eu. „Lawrie *nu vrea* să-l lovească pe Puncho. Zice că Puncho este

prietenul lui. Îl strânge în brațe pe Puncho și vrea să-l culce lângă el în pat. Acum avem și gorila asta proțăpită în mijlocul livingului, ocupând tot spațiul care mai rămăsese pe lângă pian și canapea și cohorta de camioane a lui Lawrie. Dar nu face nimic. Ce scrie în carte? Acum ce facem?"

Am reevaluat cu atenție situația. Până la urmă, atitudinea lui Lawrie era de bun-simț. Pe Puncho nu era supărat. Puncho nu-i făcuse nimic. Dar avea nemulțumiri reale față de Karen. Era greu să-l faci să-și transfere sentimentele de dușmănie de la rivalul real la o păpușă de plastic, pe care o considera a fi prietenul lui. Singurul lucru pe care puteam conta totuși era faptul că prietenia este foarte instabilă la vârsta lui Lawrie și, dacă Puncho putea să mai rămână prin preajmă o vreme, iubirea ar putea trece, iar sentimentele antagonice, care sunt întotdeauna pe țeavă, s-ar putea orienta până la urmă înspre Puncho. Așa că ne-am hotărât să-i acordăm lui Puncho o perioadă de probă de o săptămână, poate ceva mai mult. Ori de câte ori Lawrie încerca să lovească bebelușul, îi repetam explicația că, dacă era furios, avea voie să-l lovească pe Puncho, dar nu avea voie să lovească bebelușul.

Au trecut două săptămâni până ce Puncho a înlocuit-o pe Karen ca țintă a agresiunii lui Lawrie. După încă două–trei săptămâni, condiția fizică a lui Puncho depășise punctul în care păpușa mai putea fi salvată. Dar în momentul acela nu mai conta. Puncho își îndeplinise rolul pentru perioada de acomodare. Atacurile lui Lawrie împotriva lui Karen au încetat, crizele lui de furie s-au rărit, iar resentimentul păstrat față de Karen putea fi gestionat și ținut sub control.

Ar putea părea că am acordat prea mult spațiu poveștii despre ostilitatea lipsită de glorie a unui băiețel față de un nou-venit bebeluș și a mijloacelor prin care a reușit el să o depășească. Dar cred că povestea lui Lawrie ne ajută să stabilim un principiu privind modul în care putem aborda agresiunea în primele etape în care îl învățăm pe copil să deprindă autocontrolul. Lui Lawrie i se cere să-și inhibe agresiunea față de sora lui, dar adresându-i lui Lawrie această solicitare, recunoaștem puterea sentimentelor și insuficiența mijloacelor de control la această vârstă și alegem o metodă de abordare care permite exprimarea într-o oarecare măsură și într-o manieră acceptabilă a impulsului asupra unei ținte alternative.

Observăm că anumite alte mijloace de a aborda această problemă pot genera probleme suplimentare. Când i s-a cerut prima oară lui Lawrie să oprească atacurile împotriva surorii lui, agresiunea care nu și-a găsit exprimarea în acțiune s-a manifestat într-o altă formă nedorită, accesele de furie. Cunosc alți copii care, în condiții similare, au în general alte tipuri de probleme. O fetiță care a fost pălmuită în mod repetat pentru atacurile asupra frățiorului ei a devenit un copil model, care după o vreme nu a mai prezentat niciun semn de agresivitate, dar care a dezvoltat o tulburare de somn și temeri ce o făceau să se agațe toată ziua de mama ei. O altă fetiță, care a fost învățată să înlocuiască acțiunile ostile împotriva surioarei ei cu gesturi de afecțiune, a dezvoltat un model de manifestare a unei iubiri exagerate față de orice persoană străină căreia îi era ostilă și a dobândit un simptom prin care își putea suprima mânia — făcea pipi în pat.

Vedem din aceste exemple că un copil de doi ani poate fi învățat să-și suprime complet agresiunea dacă părin-

ții folosesc metode suficient de puternice, dar obținerea acestui control la o vârstă mică se plătește cu un preț pe care puțini părinți din ziua de azi ar vrea să-l achite. Educația *lentă* a controlului solicită mult mai mult timp și răbdare din partea părinților la început, dar copilul care învață în acest fel să se controleze este copilul care mai târziu va dobândi o autodisciplină sănătoasă. Dacă este obositor să învățăm un Lawrie să-și exprime sentimentele de agresivitate împotriva unei păpuși de plastic și nu împotriva surorii lui, este de fapt mult mai obositor să ne obișnuim cu accese de furie de zeci de ori pe zi, să ne trezim de mai multe ori pe noapte pentru un copil anxios sau să schimbăm lenjeria de pat a unui copil enuretic mulți ani de acum înainte. Instinctele suprimate au un fel de a se răzbuna dacă nu le satisfacem măcar parțial în cursul procesului de modificare a lor.

Dacă tot suntem la subiectul păpușilor de plastic și a țintelor alternative ale agresiunii, vă propun să ne oprim pentru o privire critică asupra modului de abordare a agresivității copiilor mici. *Metoda utilizată pentru abordarea agresivității lui Lawrie este potrivită doar pentru copilul în fază preverbală sau copilul care nu stăpânește bine limbajul*. Aceasta este o tactică educativă primitivă și rareori vom găsi necesar să aplicăm asemenea metode cu un copil de patru sau cinci ani. Ne-ar fi greu să ne gândim la o situație în care această metodă ar fi potrivită unui copil de vârstă școlară. De îndată ce copilul începe să-și însușească limbajul începem să-l educăm îndepărtându-ne de simpla descărcare a agresivității, sporim treptat solicitările pe care i le adresăm de a-și exprima sentimentele prin cuvinte, de a aborda conflictele prin cuvinte, de a-și controla impulsurile prin limbaj. Nevoile copilului

mai mare pentru descărcarea simplă, fizică a agresivității sunt satisfăcute în mod corespunzător prin jocuri și joacă. Nu ne așteptăm ca viața de familie sau viața în vecinătate să se desfășoare pe baza unei simple descărcări a tensiunii, de tipul „Sunt supărat pe tine, așa că te pocnesc" sau „Sunt supărat pe tine, așa că fac un acces de furie pe loc".

Munca educativă se ușurează odată cu apariția vorbirii. Putem începe să profităm de dezvoltarea abilităților de folosire a limbajului pentru a le utiliza în control. Când copilul își descarcă sentimentele într-o izbucnire de furie, privim dezaprobator o cale atât de copilărească de manifestare a dorințelor și sentimentelor. „Ești băiat mare și poți să vorbești!", îi spunem. „Poți să *spui* ce dorești." Încurajăm exprimarea prin limbaj și apreciem copilul pentru efortul de a folosi cuvinte în loc de a-și descărca primitiv sentimentele. Și într-un mod subtil, iar uneori chiar limpede, avem grijă ca izbucnirea de furie să nu fie recompensată, să nu-i aducă niciun câștig, în timp ce expresiile verbale îi aduc ocazia de a se face ascultat și ori de câte ori este posibil, pe aceea de a obține ceea ce dorește. Desigur, îmbunătățirea vorbirii nu implică în mod automat încetarea acceselor de furie și înțelegem că un copil nu se va putea controla întotdeauna, dar îl educăm pentru ca el să treacă de la modul primitiv de exprimare la un mod superior, așteptându-ne ca în anii ce vor urma procesele superioare de gândire să exercite un control din ce în ce mai eficient și să înlocuiască mecanismele primitive de descărcare a tensiunii, pe care le folosește un copil foarte mic.

Trebuie să subliniem acest proces deoarece există tendința în metodele mai indulgente de creștere a copiilor

în ziua de azi de a-i permite copilului să rămână la nivelul de descărcare a tensiunii mai mult timp decât este nevoie. Suntem indulgenți cu accesele de furie, cu atacurile fizice, cu țipetele și cu cererea de satisfacție imediată sau de atenție, mult dincolo de perioada în care ne putem aștepta de la copil să dispună de mijloace de control. Nu rareori întâlnim astăzi copii de șase, șapte și opt ani, altfel copii perfect normali, care mai reacționează încă la nivelul descărcării primitive numai pentru că niciodată nu li s-a cerut mai mult de atât!

Este perfect de înțeles că părinții nu știu cât de mult să se aștepte la autocontrol din partea copilului la o vârstă sau alta și existând pericolul să-i cerem prea mult copilului înainte ca el să fie pregătit, mulți părinți preferă să greșească în direcția opusă. Există însă pericole și dacă așteptăm prea puțin de la copil. Copilul căruia i se tolerează impulsivitatea, care își menține mecanismele primitive de descărcare, nu este numai prost crescut, ci și un copil a cărui dezvoltare intelectuală va fi încetinită. Oricât de dotat ar fi el din punct de vedere intelectual, dacă acțiunea directă și satisfacția imediată sunt principiile călăuzitoare ale comportamentului lui, vor exista mai puține stimulente pentru dezvoltarea proceselor mentale superioare, pentru rațiune, pentru folosirea creativă a imaginației, pentru sublimare. Pe scurt, dacă nu îi cerem copilului să înlocuiască treptat acțiunea directă cu modurile superioare de activitate mentală, copilul va fi în mod firesc înclinat să rămână la nivelul primitiv de descărcare, pentru că este mai ușor.

Putem găsi un principiu în dezvoltarea copilului, care să ne ghideze în așteptările pe care le avem de la

el, astfel încât pretențiile noastre legate de control să se armonizeze cu pregătirea copilului? În mod clar, până ce limbajul și gândirea se vor substitui acțiunii, trebuie să fim mai indulgenți cu nevoia copilului de a-și descărca sentimentele prin mijloace fizice. Aceasta înseamnă că până la mijlocul celui de-al treilea an, cu variații ample pentru dezvoltarea normală către începutul și sfârșitul anului al treilea, procesele mentale nu sunt suficient de bine dezvoltate pentru a servi controlului și că, în consecință, nu ne putem aștepta la prea mult de la copil. Acest lucru nu înseamnă că nu trebuie să facem nimic pentru dezvoltarea controlului, arătându-ne aprobarea pentru comportamentul bun și dezaprobarea pentru faptele rele și actele distructive, dar știm că el nu dispune de mijloacele de control care vin odată cu dezvoltarea proceselor mentale și nu vom fi surprinși de greșelile lui. Treptat, pe măsură ce se dezvoltă procesele mentale și putem urmări acest lucru prin dezvoltarea vorbirii și pe măsură ce vom constata o disponibilitate din ce în ce mai mare de a înlocui acțiunea prin cuvinte și gânduri, vom spori exigențele noastre de la copil cerându-i să folosească cuvinte și gânduri tot mai mult, atunci când este vorba despre impulsurile lui. Să nu uităm că această educație se întinde pe luni și ani de zile și chiar dacă ne putem aștepta la mai mult control la sfârșitul celui de-al treilea an, micuțul care iubește plăcerea mai există încă și greșelile de control vor fi frecvente, iar noi nu vom fi surprinși. Suntem profesori. Îi impunem copilului standarde, adesea ușor mai sus decât poate ajunge el, dar știm cât de dificil este învățatul și acceptăm greșelile, pașii înapoi și stagnările ce vor interveni în mod inevitabil.

Punctele slabe ale sistemului de control

Așadar, începem să observăm ceva asemănător unui sistem de control, atunci când limbajul preia sarcina de a construi mașinăria mentală, permițând trecerea unor impulsuri, redirecționându-le pe altele pe rute alternative, blocând unele în intersecțiile periculoase. Din păcate, copilul nu va perfecționa un sistem de control bine organizat câțiva ani încă, iar problemele mecanice de funcționare ale modelului de început, aparatul mental al copilului de doi ani, îi va crea multe probleme ofensatoare. Să analizăm, pentru exemplificare, ineficiența sistemului de control în modelul de început. Copilul în vârstă de doi ani și jumătate obligat să-și spună „Nu, nu, nu trebe" ori de câte ori este cuprins de un impuls nepotrivit trebuie să cheltuiască o cantitate uriașă de energie pentru a se opri. El trebuie să-și spună ce are de făcut cu impulsul, ori de câte ori este necesar să și-l stăpânească. Acest lucru devine obositor, probabil la fel de obositor pentru copilul de doi ani, pe cât este și pentru părinții lui aflați în situația paralelă de a-i spune ce să facă. De aceea, de cele mai multe ori copilul mic fie va neglija să-și trimită aceste semnale, fie le va trimite prea târziu. Comparați însă acest aparat „cu acționare manuală" cu sistemul automatic care va prelua operațiunea mai târziu. La vârsta de cinci sau șase ani, mare parte din acest sistem este complet automatizat. Izbucnește un semnal, se produce un răspuns și impulsul este oprit sau descărcat fără să fie direcționat de niciun gând conștient! Dacă nu întâlnește o problemă pentru care trebuie găsită o soluție nouă, aparatul poate face față unui mare număr de

decizii fără să le pună deloc în discuție. În condiții normale, un copil de șase ani care se confruntă cu un castron cu ouă aflat pe masa de la bucătărie nu este cuprins de impulsul de a le zdrobi și nici cu autointerdicția de a le zdrobi. Dacă se ivește acest impuls răutăcios, el este frânat înainte de a deveni total conștient. La fel se întâmplă cu sute de decizii pe parcursul unei zile. La nivelul conștiinței, un sistem automat de semnalizare preia o mare parte din gestiunea impulsurilor la copilul de vârstă mai mare, în timp ce pentru aceleași impulsuri, copilul de doi ani este obligat să se lupte din greu.

De aceea ineficientul sistem de control al copilului de doi ani este plin de erori mecanice și suferă numeroase dereglări. Semnalele se amestecă sau nici nu sunt transmise, iar copilul de doi ani găsește uneori că toată treaba aceasta cu operarea panoului de comandă este prea complicată și atribuie erorile de conexiune agenților diabolici din afara lui, precum cel pe care Stevie l-a numit „Gerald“. Mai putem constata și că multe dintre anxietățile din această etapă de dezvoltare pot fi atribuite slăbiciunilor din sistemul de control. Un copil mic care se străduiește să-și controleze impulsurile este supus tensiunilor conflictului dintre dorințe și, încercând să rezolve conflictul, poate dezvolta temeri inexplicabile. În aceste cazuri, sistemul de control pare să exercite mai multe cerințe asupra copilului decât este el pregătit să primească. Așadar, dificultățile mecanice ale acestui prim sistem de control se pot întinde pe o scară de la eficiența scăzută până la severitatea exagerată și este posibil să asistăm la demonstrații ale acestei game în comportamentul aceluiași copil.

Cum se formează un sistem de control stabil, pornind de la această dezordine inițială? Să-l mai urmărim pe

Stevie o bucată de timp. Ne amintim că în primele etape ale încercărilor lui de a-și controla anumite impulsuri, copilul a renunțat la ele și le-a atribuit miticului Gerald, pe care Stevie l-a criticat apoi cât a poftit pentru aceste trăsături și l-a învinuit pentru propriile sale inconsecvențe de control. Înțelegem acest comportament ca un prim pas spre autocritică. Dar am înțeles acest comportament și ca o dificultate a copilului de a împăca propriile tendințe contradictorii și de a-și asuma responsabilitatea propriilor impulsuri. În cele din urmă orice Stevie trebuie să se împace cu propriul Gerald, să recunoască faptul că impulsurile rele provin chiar din el, că fac parte din el și că el le poate controla.

În unele situații însă vom vedea un copil care întâmpină mari dificultăți în a reconcilia cele două părți ale sale, care continuă și în etape ulterioare de dezvoltare să-și proiecteze în alții relele sau să nege, prin alte mijloace, responsabilitatea pentru acțiunile lui, până la un nivel pe care îl vom considera neobișnuit chiar și pentru copilărie. Pentru că până și la copilul de doi ani ne așteptăm să vedem unele semne că el acceptă responsabilitatea pentru propriile acțiuni și că simte vinovăție sau remușcări pentru ceea ce a făcut rău. Dacă vedem un copil de cinci ani, de șase sau de mai mult, care folosește intens asemenea mecanisme pentru a scăpa de responsabilitatea propriilor acțiuni și care, prin urmare, nu simte nicio vinovăție personală, trebuie să presupunem că ceva a perturbat dezvoltarea lui normală. Interpretăm în mod diferit comportamentul unui copil de cinci sau șase ani, decât pe acela al unui copil de doi ani. În cazul copilului mai mare vedem că nu a avut loc o etapă importantă din dezvoltare a eului. Putem presupune că o

secvență de etape de dezvoltare a fost întreruptă la un anumit moment. Cel mai adesea vom constata că punctul în care s-a distorsionat dezvoltarea este a doua jumătate, critică, a celui de-al treilea an.

Dar ce poate interfera cu progresul normal al dezvoltării personalității în această etapă? Ce poate împiedica un copil să facă acel pas înainte, necesar în dezvoltarea eului, care se evidențiază în capacitatea lui de a-și asuma responsabilitatea propriilor acțiuni? Două sunt situațiile ce pot întrerupe progresul normal în acest domeniu al dezvoltării eului.

Pe de o parte, putem vedea că o atitudine de indulgență exagerată din partea părinților ar putea avea ca rezultat situația în care copilul nu resimte nicio responsabilitate personală pentru acțiunile lui. Dacă părinții nu-l critică sau nu solicită copilului să-și asume responsabilitatea propriilor acțiuni, copilul nu va avea, desigur, niciun motiv să o facă. Dacă un copil simte că, urmându-și impulsurile, nu pierde nimic din aprecierea părinților, nu există niciun motiv pentru acest copil de doi ani să-și restricționeze comportamentul sau să fie critic cu el însuși.

În mod paradoxal, o atitudine de o strictețe exagerată, prea severă din partea părinților față de comportamentul unui copil mic poate produce un tablou similar, dar nu identic. Dacă copilul simte că răutățile lui vor atrage o pedeapsă severă sau respingerea totală și copleșitoare a sa, ca persoană, ar putea face acest prim pas în procesul de dezvoltare extrapolând acest sine negativ, dar ar putea avea dificultăți mari în a trece la cel de-al doilea pas, care înseamnă a accepta că răutatea face parte din el, a-și asuma responsabilitatea propriilor acțiuni și a desco-

peri mijloacele de a le controla. Cu alte cuvinte, acest copil ar avea două motive pentru a-și lăsa „afară" răutatea. În primul rând, frica de o pedeapsă extremă, în al doilea rând, pierderea stimei de sine prin acceptarea faptului că acel copil rău face parte din el însuși. La o primă privire, acest copil care se apără de anxietatea extremă va semăna cu primul nostru exemplu, copilul căruia i s-a îngăduit prea mult. Și cel de-al doilea copil poate reprezenta „o problemă comportamentală" la vârsta de cinci–șase ani sau mai mult. El va fi lipsit de mijloace eficiente de autocontrol, va nega responsabilitatea personală pentru propriile acțiuni și nu va manifesta sentimentele normale de vinovăție pentru ceea ce a făcut. Dar mecanismul care va sta la baza acestui comportament va fi mai complex decât în cazul primului nostru exemplu.

Când vedem că ambele extreme din atitudinea părinților pot produce dificultăți în dezvoltarea personalității, pot împiedica pașii normali și necesari în dobândirea autocontrolului, ne trezim în mod firesc în fața unui mare număr de întrebări referitoare la problema disciplinei în ansamblul ei, la deprinderea copilului mic cu autocontrolul. În privința considerațiilor teoretice din cadrul acestei discuții putem, în acest moment, să facem o deducție importantă: o disciplină extrem de îngăduitoare sau o disciplină extrem de aspră pot perturba procesul de formare a conștiinței și pot produce rezultate similare — un copil lipsit de mijloace eficiente de control.

În ambele exemple am văzut eșecul controlării impulsurilor. Dar să analizăm acum și alte consecințe ale primelor confruntări ale copilului cu impulsurile lui. Dacă urmărim dezvoltarea unui copil normal de la vârsta de optsprezece luni la cea de trei ani, vom vedea că anu-

mite strădanii, anumite impulsuri au suferit deja unele modificări. Unele dintre ele au dispărut în întregime și nu mai putem găsi nici urmă de ele când copilul a ajuns la trei ani. Altele s-au păstrat, dar și-au modificat modul de exprimare.

Cele din al doilea grup sunt, desigur, cel mai ușor de identificat. Când Carol, în vârstă de doi ani, petrece ore întregi formând grămăjoare de nisip, nu este nevoie de prorociri psihologice speciale pentru a descoperi vechea plăcere a copiilor găsindu-și expresia modificată în acest joc. Carol vă poate și spune, cu candoarea specifică acestei vârste, că face bucăți de caca. Ce s-a schimbat în scopul vechii plăceri? Carol cea de optsprezece luni, fascinată de propriile fecale, căreia îi și plăcea să se joace cu ele până ce a descoperit că lumea civilizată se îngrozea de asemenea plăceri, este acum Carol de doi ani și jumătate care acceptă și respectă imaginea lumii civilizate și care își găsește plăcerea într-o activitate-substitut pe care nu o sancționează lumea civilizată. Această activitate alternativă este suficient de îndepărtată de plăcerea inițială pentru ca lui Carol să-i fie rușine de impulsul de a se juca cu fecalele ei, o rușine ce nu se asociază și jocului cu nisipul.

Vom obține cele mai mari reușite de educație în acele ocazii în care putem furniza ținte noi sau activități alternative pentru strădaniile infantile. Nu este ușor pentru copilul mic să renunțe la forma infantilă a strădaniei, dar în cele din urmă el va reuși să accepte această schimbare de țintă deoarece impulsul este satisfăcut, într-un fel sau altul. Constatăm astfel că și cele mai puternice tendințe agresive ale copiilor mici pot fi deviate de la ținta inițială către un substitut. Nu-l putem lăsa pe Lawrie să lovească bebelușul și îi spunem: „Dacă ești furios, poți

lovi ursulețul sau pe Puncho, dar nu poți lovi bebelușul". Lawrie nu va fi bucuros să găsească o țintă alternativă pentru agresiunea lui (cea inițială ar avea un răspuns mult mai satisfăcător), dar în această etapă de dezvoltare îi va fi mai ușor să schimbe ținta, decât să-și transforme impulsul ori să-l inhibe complet și, făcând astfel, se va împăca și cu noi.

Dar să ne întoarcem la o idee anterioară. Spuneam că anumite impulsuri par să dispară în primele etape de dezvoltare. Dacă le vom căuta, nu vom găsi nici urmă de ele în forma inițială. Este o situație cu totul diferită de cele două pe care tocmai le-am descris. Plăcerea lui Carol de a sta în murdărie și dezordine poate fi recunoscută ca atare, chiar dacă ținta s-a schimbat. Izbucnirea agresivă a lui Lawrie tot agresiune este, chiar dacă el a găsit un obiect înlocuitor. Ce s-a întâmplat însă cu obiceiul lui Stevie, de la vârsta de doi și trei ani, de a mușca oamenii? „Mai contează?", întreabă mama lui copleșită de amintire. „Slavă Domnului că a renunțat." Îi suntem cu toții recunoscători lui Stevie că a depășit această tendință nefericită și nu sugerez în niciun caz că psihicul lui Stevie a fost afectat negativ de faptul că el a renunțat să mai muște oamenii sau că părinții lui Stevie ar trebui să-și facă reproșuri pentru refuzul lor natural de a recompensa impulsurile de canibal ale copilului lor. Totuși, ce s-a întâmplat cu acestea? Și ce s-a întâmplat cu *ideea* din spatele impulsului de a mușca oamenii, ideea că un om poate mânca o altă persoană?

Copilul trebuie să se dezvețe de a mușca oameni și, în același timp, să renunțe la ideea că poate încorpora semeni mâncându-i, pentru a-i face parte din el însuși. (Apropo, această idee nu este întru totul distructivă. Copiii care muș-

că de furie pot să muște și din afecțiune, în același spirit în care copilul poate spune și „Te iubesc atât de mult, încât te-aș mânca!“) Așadar, obiceiul lui Stevie de a mușca este interzis categoric de părinții lui. „Nu-mi place acest lucru! Nu te pot lăsa să faci acest lucru! Doare!“ Lui Stevie i se cere să-și înfrâneze impulsul de a mușca oamenii. În procesul dobândirii autocontrolului, Stevie își arată spiritul autocritic creându-l pe Gerald, băiatul cel rău, care mușcă oamenii. Însă, când el reușește în cele din urmă să-și stăpânească impulsul de a mușca, se întâmplă ceva ce noi am putea trece ușor cu vederea sau interpreta greșit.

Stevie este un băiețel perfect sănătos, care nu resimte temeri sau îngrijorări mai mari decât orice alt puști de vârsta lui, dar într-o noapte se trezește țipând după mami și tati. „Ginger m-a mușcat!“, urlă el. Ginger este cățelul vecinilor. În după-amiaza abia trecută Stevie se jucase cu el. Mama fusese de față în permanență. Ginger nu-l mușcase pe Stevie. „Nu, iubitul meu, Ginger nu te-a mușcat!“, spune Mama, liniștindu-l. „Ba da. M-a mușcat de picior.“ Stevie s-a trezit dintr-un vis. Dar la fel ca și alți copii de doi ani și jumătate, el nu știe că a visat. El ia evenimentele din vis ca pe niște evenimente reale. Trece ceva timp până ce Stevie se liniștește și este din nou dus la culcare. Dimineața următoare, când Ginger vine în curtea lui Stevie, copilul o strigă pe mama lui. El țipă din nou: „Ginger m-a mușcat. M-a mușcat!“ Este nevoie de multă răbdare pentru a-l ajuta pe Stevie să-și depășească frica de Ginger. Chiar și mai târziu, când copilul și cățelul se împrietenesc din nou, vechea frică mai poate reveni din când în când.

Între timp, Stevie continuă să crească și să-și uimească părinții cât este de precoce și rezonabil și cât de mult

progresează în autocontrol — și nimeni nu bagă de seamă că *Stevie nu mai mușcă oamenii!*

Prin urmare, dacă întrebăm: „Ce s-a întâmplat cu impulsul de a mușca oamenii?", trebuie să răspundem „a dispărut". Stevie s-a dezobișnuit să mai muște oamenii. Nu se întâmplă numai în basme ca spiritelor rele să li se ceară să dispară și ulterior să reapară în forme de nerecunoscut. În acest caz, basmul nu face decât să imite chiar procesele mentale. Visul lui Stevie în care câinele „l-a mușcat" a fost o reprezentare deghizată a aceluiași rău pe care Stevie îl exteriorizase. Câinele care îl mușca pe Stevie reprezenta impulsul lui Stevie de a mușca oamenii, impuls care este interzis nu numai de părinții, ci și de Stevie însuși, acum. *Dorința* de a mușca, căreia i se refuză satisfacția în starea de veghe, devine motivul unui vis în care dorința deghizată caută din nou satisfacția. Ar fi corect să spunem că frica lui Stevie de câinele din vis era frica de propria dorință de a mușca, precum și frica de a fi mușcat.

Remarcăm câteva diferențe foarte importante între primele eforturi de abordare a dorinței de a mușca și cele ulterioare. În exteriorizarea prin Gerald, dorința de a mușca i-a fost atribuită lui Gerald. Stevie „s-a debarasat" de dorința negativă dând-o pur și simplu altcuiva. Nu a renunțat el însuși la obiceiul sau la dorința de a mușca. El doar a afirmat că Gerald era cel care mușca. În etapa ulterioară de dezvoltare el recunoaște dorința ca fiind a sa, nu a lui Gerald (Gerald a dispărut cu puțin timp în urmă) și el însuși încearcă să i se opună și să o împiedice să obțină satisfacție. Acum însă visul utilizează același mecanism primitiv, transferând dorința de a mușca asupra altui obiect, unul foarte potrivit, un câine. Și mai observăm că s-a adăugat ceva nou. Teama că acest câine îl va mușca pe *Stevie!*

Gerald, conspiratorul de acum câteva luni, nu l-a muşcat niciodată şi nici nu l-a ameninţat să-l muşte pe Stevie. Doar pe alţii. De această dată vedem cum depăşirea dorinţei de a muşca este acompaniată de o dezvoltare nouă, în care dorinţa este proiectată asupra unui obiect exterior, câinele, şi revine cu efect de bumerang la copilul care a simţit-o iniţial. Ce înseamnă acest lucru? Înseamnă că cineva l-a ameninţat pe Stevie cu represalii pentru obiceiul de a muşca? Înseamnă că el a trăit experienţa muşcăturii de câine? Este curios, dar mecanismul acesta poate fi observat şi dacă copilul nu a fost ameninţat sau nu a trăit experienţa unei muşcături. Iată ce se întâmplă:

Dorinţa de a muşca, resimţită iniţial de Stevie, este proiectată asupra unui obiect exterior, câinele şi ca urmare a acestei proiecţii, ea nu mai este trăită de Stevie ca o dorinţă a sa, proprie. Acesta este un proces mental inconştient, care a condus la refularea parţială a dorinţei interzise. Dar refularea completă a unei asemenea dorinţe nu poate avea loc, iar impulsul de a muşca pe cineva va continua să apară. Ori de câte ori va apărea acest impuls, Stevie nu-l va resimţi ca pe o dorinţă interioară, ci ca pe una exterioară, nu ca pe ceva ce îşi are originea chiar în el, ci ca pe ceva ce îşi are originea în câine. Prin acelaşi mecanism, pericolul pe are îl resimte Stevie în legătură cu această dorinţă este şi el scos în afară. De fiecare dată când impulsul de a muşca se trezeşte în Stevie, el este resimţit ca ceva din afară, care îl ameninţă.

Trebuie să ne alarmeze această nouă dezvoltare? Nu. Am văzut cu toţii copii normali trecând prin etape foarte asemănătoare acesteia. Este util să ştim că, la o anumită vârstă, copilul dezvoltă anumite temeri şi ceva mai încolo vom vorbi despre rolul părinţilor în a-i ajuta pe

copii să depășească aceste temeri. În mod normal, frica lui Stevie de Ginger se va estompa după un timp, pe măsură ce Stevie va reuși să își stăpânească mai bine propriile impulsuri și nu va mai avea de ce să se teamă de ele. Frica poate reveni când Stevie va avea trei sau patru ani și va trebui să facă față altor impulsuri ce-l vor copleși, dar în mod normal ne vom putea aștepta ca acestea să dispară din nou, când el le va fi depășit.

Dacă cercetăm și alte frici normale pentru vârsta lui Stevie, vom vedea un mecanism similar în funcțiune. Peter, căruia îi place grozav la grădina zoologică și care nu a reacționat niciodată cu frică la răgetele leilor, se agață acum de tatăl lui când aude un leu care rage. El crede că atunci când rage, leul este furios. În această perioadă, Peter face tot ce poate, la nivelul lui de copil de doi ani și jumătate, pentru a-și stăpâni propria agresivitate și înțelegem de ce îl tulbură leul. La câteva săptămâni după ce a intrat în cel de-al doilea an, Sally se teme de ploaie, ceea ce uimește familia. De ce nu-i place ploaia? „Este udă!", explică ea plină de înțelepciune. „Sigur că ploaia este udă", spune mama. Dar nu asta vrea sa zică Sally. Ea încearcă, încearcă poate din răsputeri, să rămână uscată noaptea, iar când se trezește și este udă, ea se enervează și este dezamăgită. „Udă!", se plânge ea. Astfel, frica ei de ploaie („Este udă!") este frica de riscul de a face pe ea. Am putea continua să enumerăm la nesfârșit fricile copiilor la această vârstă, care sunt rezultatul eforturilor lor de a-și controla impulsurile. În aceste exemple, teama copiilor este esențialmente frica de propriile impulsuri, frică ce se transferă obiectelor sau fenomenelor din afara lor. În fiecare caz, frica aceasta trece, în mod normal, atunci când copilul va fi învățat să-și controleze cu succes impulsul care îl tulbură.

Nu ar trebui să menționăm însă și faptul că există situații când aceste friici „tipice“ depășesc o anumită limită și ne furnizează motive de îngrijorare? Aș spune, pentru exemplificare, că, dacă frica lui Stevie de câini se va răspândi și va interfera cu alte funcționări normale ale vârstei lui, trebuie să o tratăm cu toată atenția. Dacă frica lui de câini ajunge atât de intensă încât el refuză să mai iasă din casă și în cea mai mare parte a timpului se teme să se desprindă de mama, ar trebui să spunem că în această problemă se petrece ceva ce necesită o atenție specială. Dacă Peter își domină agresivitatea atât de complet și temeinic încât devine un băiețel pasiv și total obedient, trebuie să ne îngrijorăm. Dacă frica lui Sally de a face pe ea devine atât de severă, încât ea nu mai vrea să se culce pentru că s-ar putea să nu se controleze, nu mai vrea să se joacă cu apă și nisip, îi este frică să facă baie, dacă evitarea apei și a umezelii ia astfel de proporții exagerate, nu mai putem considera că reacțiile ei se înscriu în limitele unei dezvoltări normale. În fiecare dintre aceste exemple fricile îi restrâng copilului activitățile normale, s-au extins în alte zone, iar copilul nu ne semnalează că dobândește mijloace de a și le stăpâni. În asemenea ocazii trebuie să solicităm sfatul unui specialist.

Să-l ajutăm pe copil să-și depășească spaimele

În mod normal, copilul își depășește anxietățile vârstei cu ajutorul părinților. Unele dintre mijloacele la care recurgem sunt la fel de vechi precum rasa umană și nu mai este nevoie să le menționăm aici. Simpla încurajare

din partea părinților liniștește unele dintre fricile mai simple de la această vârstă. Se întâmplă așa deoarece, la această vârstă, copiii atribuie părinților puteri magice, iar aceștia pot îndepărta pericolele folosind doar câteva cuvinte sau le pot oferi protecție luându-i în brațe.

Uneori însă, constatăm că încurajarea din partea părinților nu are practic niciun efect asupra fricii copilului și totuși, frica însăși nu este prea mare, nu este ceea ce numim patologică. Să luăm exemplul fricii de ploaie, pe care o manifestă Sally. „Dar ploaia nu-ți face niciun rău, Sally" repetă întruna părinții ei. Cu toate acestea, Sally nu este liniștită. „Udă! Udă!", insistă ea. Pentru că liniștirea nu are efect, este necesar să aflăm ceva mai mult despre această frică. Este „udul" ploii cel care o tulbură pe Sally și am arătat deja că este și „udul" propriu care o necăjește. Ea este necăjită și când se trezește și se simte „udă". Sally s-a străduit mult să fie uscată când se trezește, iar reacția ei la „udul" ploii este identică aceleia pe care o are când este udă ea însăși. Toate acestea ne arată că mama face probabil prea multe presiuni asupra lui Sally să nu mai facă pe ea și că Sally face eforturi prea mari de a se controla și are reacții prea puternice atunci când nu reușește. Îi propunem mamei să aibă o atitudine mai calmă față de eșecurile lui Sally de a rămâne uscată și să o liniștească în asemenea situații. Laudele moderate în caz de reușită și acceptarea cu umor a eșecurilor o vor ajuta mult pe Sally să dobândească autocontrolul și o vor elibera de sentimentele de presiune și anxietate. Rețeta funcționează. Frica de ploaie dispare, anxietatea când face pe ea dispare și Sally are libertatea de a progresa în ritmul ei spre țelul nopților uscate.

Frica lui Peter de leii care rag la grădina zoologică începe să se extindă spre alte zone, câteva săptămâni mai târziu, când el împlinește aproape doi ani și jumătate. Părinții observă că Peter iese repede din cameră când aspiratorul începe să facă zgomot, că fuge din baie când aude zgomotul apei trase la toaletă, că își închide cartea de basme și pleacă atunci când dă de poze cu lei. Dar și că — ceea ce este mult mai îngrijorător pentru părinți — a început să-l evite pe tata și îi dau lacrimile ori de câte ori tata îl ceartă pentru greșeli minore. Într-o zi, când tata îl ceartă pentru că a ieșit din curte fără să ceară voie, Peter fuge în camera lui cu lacrimile șiroind. „Nu-mi place tata când țipă!", suspină Peter când intră mama în cameră. Deci Peter se teme și de țipătul tatălui și poate că aceasta este explicația fricii lui de zgomote puternice, care se manifestă cu asemenea intensitate de mai multe săptămâni.

„Dar eu *țip*?", întreabă tata când mama i-a relatat aceste lucruri. Ca să fim corecți, probabil că tatăl lui Peter nu a „țipat" atunci când l-a certat pe Peter, dar pentru un băiețel atât de mic, vocea răsunătoare, de bas, a unui tată mânios trebuie să fi răsunat ca răgetul unui leu. Peter părea speriat de mânia tatălui, deși tatăl nu-l lovise niciodată și nu-l amenințase în niciun fel. Cum putem explica toate acestea? Tatăl lui Peter făcuse presiuni prea mari cerându-i copilului să se poarte bine. Încetineala cu care se mișca Peter, încăpățânarea lui, izbucnirile lui ocazionale de furie sunt exact combinația de trăsături ale unui copil de doi ani, care poate aprinde fitilul unui om de afaceri alert și eficient, aflat acasă. Tatăl lui Peter era în general un om bun, dar nefiind obișnuit cu felul de a fi al copiilor mici, aceste trăsături i s-au părut rău-pre-

vestitoare pentru viitor. Astfel încât, dacă Peter era încăpățânat, tatăl devenea sever. Când Peter își ieșea din fire, tatăl își ieșea și el. De aceea, în intervalul de o oră-două pe zi, cât își vedea Peter tatăl, leul răgea mai tot timpul.

Dar, dacă acest leu era practic inofensiv și nu ar fi lovit niciodată un băiețel, de ce se temea Peter atât de tare de mânia tatălui? Această frică exagerată provenea din două surse. Pe de o parte, era iubirea copilului pentru tatăl lui și anxietatea pe care o trăia ori de câte ori simțea dezaprobarea copleșitoare a tatălui. Pe de altă parte, era frica lui Peter de propriile impulsuri. Când el, Peter, se înfuria, *el* voia să lovească pe cineva, *el* simțea că nu-și putea controla mânia și *el* „răgea" ca un leu. Așadar, este adevărat, așa cum am sugerat în comentariile anterioare despre Peter și leii care răgeau la grădina zoologică, că Peter se temea de propria mânie, pe care nu reușea întotdeauna să o controleze. În continuare însă, în etapa următoare a acestui proces, frica de propria mânie și frica de mânia tatei se contopesc și calitatea furiei copilului este atribuită mâniei tatălui. Prin urmare, Peter se va comporta ca și când tatăl ar întreprinde ceva distructiv împotriva lui când este supărat, pentru că Peter însuși ar vrea să facă acest lucru altora atunci când este el supărat.

Vom constata că, pe măsură ce Peter reușește să-și controleze mai bine impulsurile, el va avea din ce în ce mai puțin tendința de a atribui altora motivații periculoase. Când va îmblânzi leul din el însuși, copilul se va teme mai puțin de tatăl lui. Dar, între timp, relația dintre Peter și tată s-a înrăutățit grav și tatăl se află într-o poziție foarte nefavorabilă de a-l ajuta pe Peter să-și în-

susească autocontrolul. Frica de unul dintre părinți nu este un bun motiv de învățare a autocontrolului.

Ce trebuie să facem în acest punct, evident, este să construim o relație pozitivă între tată și fiu și să o stabilizăm astfel încât, atunci când tatăl este obligat să fie critic, copilul să poată absorbi această critică fără să fie distrus și să poată folosi iubirea lui pentru tată ca principal motiv de schimbare a comportamentului său. Acest lucru înseamnă, totodată, că tatăl trebuie să-și schimbe propriul rol față de Peter. El va avea o influență mai mare asupra lui Peter dacă cele câteva ore pe care le petrec împreună în cursul săptămânii le pot furniza amândurora ocazia de a se cunoaște mai bine unul pe altul. Un tătic care apare fugitiv în viața unui copil mic, între orele șase și șapte și care petrece mare parte din această oră criticând și certându-l, se oferă pe tavă pentru rolul de leu care rage, deoarece latura umană și iubitoare a tatălui nu este suficient de îndelung expusă pentru a corecta această imagine.

În general, tatăl lui Peter va constata că fiul său va reuși mai bine să se autocontroleze — și mai repede — dacă tatăl își poate coborî expectativele de bună purtare la standardele real posibile pentru un copil de doi ani. Copilul mic care constată că, oricât ar încerca de mult, nu reușește să atingă standardele fixate de un părinte exigent și critic, fie va renunța disperat, fie va trăi o anxietate uriașă legată de autocontrol — pericol pe care îl vedem deja în comportamentul lui Peter. De asemenea, este evident că un tată care își iese frecvent din fire nu poate oferi propriul comportament ca model pentru un băiețel care are nevoie să-și controleze temperamentul. Una dintre cele mai puternice motivații pentru atinge-

rea standardelor comportamentale este dorința copilului de a egala un părinte mult iubit.

Tatăl lui Peter era, în realitate, un om sensibil, care nu dorea să pară o persoană înspăimântătoare în ochii copilului și a fost profund afectat de reacțiile lui Peter. Ca mulți alți părinți bine intenționați, el s-a trezit într-o încurcătură cu copilul său, fără să-și dea seama de ce și, din neputință, dintr-un sentiment vag că i se punea la îndoială autoritatea părintească, s-a trezit că devenea din ce în ce mai aspru, mai intransigent, în cele din urmă pierzându-și calmul mult prea des.

Nu a fost deloc greu să restabilim armonia între acest tată și fiul său și să-l eliberăm pe Peter de fricile lui exagerate. Înțelegând mai bine întreaga situație, tatăl lui Peter s-a relaxat și și-a permis să se bucure de relația cu băiețelul. Tatăl lui Peter nu înțelesese mai înainte cât de important poate fi un tată în viața unui copil atât de mic. Când între Peter și tatăl lui s-a dezvoltat o relație nouă și când au început să-și petreacă timpul împreună într-o atmosferă plăcută, frica lui Peter de tatăl lui s-a diminuat rapid și odată cu ea a scăzut spectaculos frica lui de zgomote și de lei. Iubirea și admirația pentru tatăl lui au început să funcționeze ca stimulente ale autocontrolului și Peter a început să avanseze normal înspre controlarea propriilor impulsuri.

Multe dintre fricile din primii ani de viață nu se manifestă deschis. Ele apar deghizate și ne poate fi foarte greu să recunoaștem anumite tipuri de comportament ca fiind manifestări de anxietate. De exemplu, aceasta:

Lui Nancy, în vârstă de douăzeci și una de luni, i-a plăcut întotdeauna baia, dar acum, brusc, începe să protesteze și se încordează de îndată ce mama o pune în

cadă. Dacă mama insistă, chiar cu blândețe, Nancy se enervează. Ora de baie a devenit un coșmar pentru mamă, care își iese repede din fire cu aceste absurdități. Încăpățânarea și lipsa de ascultare din partea lui Nancy provoacă asprimea și severitatea mamei, care la rândul lor atrag și mai multă nesupunere, astfel încât în scurtă vreme cele două se află în război.

Despre ce este vorba? Avem de-a face cu negativismul vârstei? Îi place lui Nancy să fie murdară? O pune ea pe mama la încercare? „O palmă zdravănă o s-o vindece", spune o rubedenie care se întâmplă să asiste la scenele cu baia. Și mama lui Nancy, nemaiputând să reziste, se întreabă dacă nu cumva a fost prea blândă cu toată treaba aceasta. Desigur, nu este deloc clar ce ar putea să „vindece" la Nancy o palmă și tocmai aici este necazul cu un sfat de acest fel din partea adepților pălmuitului. Bătaia este o acțiune care, în nicio situație, nu are legătură cu faptele. În cazul de față ar însemna că, din moment ce nimeni nu știe de ce reacționează Nancy în felul acesta, am folosi o pedeapsă lipsită de sens pentru un comportament lipsit de sens.

Să încercăm o abordare diferită și să lăsăm rubedeniile să plece enervate și să se plângă altor atotștiutori că nimic nu poate face bine copiilor din ziua de azi decât o palmă zdravănă. Să înțelegem ce ar putea însemna lipsa de ascultare. Ea poate însemna multe lucruri. Un copil de doi ani care nu vrea să se ducă la culcare poate deveni neascultător, iar rezistența lui ar putea însemna pur și simplu că el refuză să renunțe la plăcerea de a se juca. Un copil de doi ani și jumătate găsit jucându-se cu foarfecele poate deveni neascultător când mama i le ia și, din nou, nesupunerea poate fi doar o reacție la deposedarea

de un obiect interesant de joacă. În fiecare dintre aceste cazuri părintele poate face față nesupunerii acționând ferm, dar cu tact, și sunt toate șansele ca micuțul să accepte interferența necesară în plăcerea lui. Să vedem însă și un alt fel de nesupunere. Aveți doi ani și vă este frică de câinele vecinilor, care ar putea să vă mănânce, în timp ce tata spune: „Oh, fii serios. Hai să-i facem o vizită cățelușului și să-l mângâiem. *El* nu te va mușca!" Și tata vă ia de mână ca să vă conducă — iar dumneavoastră vă revoltați. Poate începeți să plângeți, să protestați, să vă trageți înapoi, iar dacă tata devine insistent, începeți să țipați și să faceți o mică criză de furie. *Această* nesupunere este nesupunerea față de un adult care vă conduce spre un pericol imaginat.

În cele două exemple nu este greu să recunoaștem care nesupunere înseamnă rezistență la întreruperea unei experiențe plăcute și care nesupunere reprezintă o apărare împotriva unei anxietăți. Dar, când ne confruntăm cu nesupunerea lui Nancy față de mama ei, la ora de baie, problemele nu mai sunt tot atât de clare. Nesupunerea nu pare a avea legătură cu întreruperea unei plăceri și, mai mult decât atât, baia a fost până de curând o mare plăcere în viața lui Nancy. Ea nu este asociată în mod vizibil cu frica. Cada nu mușcă. Nu s-a produs niciun accident la baie, care să valideze frica. Nancy nu vorbește suficient de bine ca să ne spună ea de ce evită baia. Cum putem descoperi semnificația comportamentului ei?

De obicei, în primii ani ai copilăriei există o legătură destul de strânsă între un eveniment și reacțiile copilului, așa că putem să cercetăm prin amintiri și să venim cu unele indicii. Când a renunțat la ideea că atitudinea lui Nancy față de baie era o simplă încăpățânare de copil

de doi ani, mama lui Nancy și-a amintit ceva ce nu i se păruse important la vremea respectivă, dar care a precedat cu o zi sau două apariția obstinației. S-a întâmplat atunci ca Nancy să nu vrea să iasă din apă, iar mama scosese dopul, lăsând apa să se scurgă din cadă. Nancy părea să nu fi observat că nivelul apei începuse să scadă, dar în final urmărise fascinată cum ultimele picături de apă dispăreau pe țeava de scurgere. Brusc s-a ridicat în picioare și a cerut să iasă urgent din cadă. După acest eveniment, Nancy a început să devină agitată la baie. Apoi mama și-a amintit că înainte cu câteva săptămâni de acest eveniment, Nancy ceruse în repetate rânduri să vadă cum se trage apa la toaletă, iar la un moment dat chiar și-a aruncat ursulețul în vasul de W.C. Mama lui Nancy l-a salvat în ultima clipă.

Din aceste evenimente izolate și aparent lipsite de importanță, putem trage o concluzie considerată absurdă de un adult. *Știm* că un copil nu poate aluneca pe o țeavă de scurgere atât de îngustă. De unde știm? Dispunem de conceptul mărimii relative. Cunoaștem întinderea aproximativă și dimensiunea corpului nostru, precum și relația dintre diametrul unei guri de scurgere și dimensiunea corpului uman. Dar Nancy, la douăzeci și una de luni, nu știe aceste lucruri. Ea va avea nevoie de multe experiențe în timp, înainte de a înțelege cât spațiu ocupă corpul ei.

Mai există încă un motiv pentru care fricile de a se pierde, de a dispărea în neant, pot deveni importante la copiii de vârsta lui Nancy. Apariția conștiinței de sine, a simțului identității este legată de conceptul de corp. Deși niciun copil nu a trăit experiența dispariției propriului corp, el a trăit-o pe cea a dispariției eului conștient prin

somn sau prin stările învecinate somnului. Este tulburător pentru un copil care abia și-a descoperit identitatea, să o vadă dispărând când conștiința sa se dizolvă în momentul dinainte de a adormi. Am sugerat deja că acesta este unul dintre motivele pentru care atât de mulți copii de această vârstă se luptă să nu adoarmă. Vedem aplicarea acestei idei în frica lui Nancy de a dispărea pe gura de scurgere. Este frica de a-și pierde sinele, de a dispărea în neant.

„Este foarte interesant", spune mama lui Nancy. „Dar între timp, ce facem? Renunțăm să mai facem baie până ce Nancy dobândește conceptul mărimii corpului ei sau până ce își depășește frica de pierdere a identității? Și, din moment ce Nancy nu vorbește foarte bine deocamdată, cum i-am putea noi explica ceva?"

Sigur că nu vrem să așteptăm cu baia lui Nancy până ce învață ea despre dimensiunile relative! Ea are nevoie de baie și dacă anxietatea nu este prea puternică, vom continua să-i facem baie în cadă. Numai că, știind că îi este frică, vom proceda într-un mod diferit. Nu vom reacționa ca și când ea este „pur și simplu încăpățânată", iar noi trebuie să-i arătăm cine este șeful. Vom fi deosebit de blânzi și încurajatori și vom face tot ce putem pentru ca baia să fie plăcută și o vom încuraja să se joace în cadă. O vreme va fi mai ușor să lăsăm apa în cadă chiar și după ce ea a ieșit.

Preocuparea ei pentru apa trasă la toaletă ne arată că s-ar putea să aibă o neliniște privind folosirea toaletei și că trebuie să avem grijă și de acest lucru. Ne amintim din discuția anterioară privind educația sfincteriană că în această perioadă copiii reacționează cu oarecare neliniște față de faptul că scaunele lor dispar. Încurajările în

acest domeniu și relaxarea insistențelor de a folosi toaleta ar putea reduce și anxietatea legată de gurile de scurgere.

În primul rând, vom constata că jocul va oferi multe posibilități de depășire a fricii lui Nancy. Putem găsi un joc în care Nancy să preia controlul. Poate că i se va părea amuzant să facă ea baie jucăriilor de cauciuc în chiuvetă. Aici se poate juca cu scurgerea, dacă vrea, și poate lăsa apa să se adune și să se scurgă fără implicarea propriei persoane, ci a obiectelor. Îi putem demonstra sau poate constata ea singură că jucăriile nu vor dispărea pe gura de scurgere. În felul acesta putem reduce situația care a speriat-o pe Nancy, fără să repetăm pericolul pentru ea însăși. De asemenea, în acest joc Nancy devine activă în spațiul chiuvetei; ea tratează jucăriile așa cum este tratată ea la rândul ei și această activitate devine mijlocul de a depăși situația înspăimântătoare în care Nancy se simte neajutorată și temătoare. Vom folosi, de asemenea, orice altă ocazie ivită pe parcursul zilei pentru a-i demonstra lui Nancy și a o lăsa să descopere relația dintre mărimea corpului ei și alte obiecte. Făcând uz de toate acestea o putem ajuta să-și depășească frica.

Desigur, chiar dacă nu am fi deslușit semnificația rebeliunii lui Nancy din cada de baie, nu putem spune că fetița ar fi fost condamnată la nevroză. Probabil că, cu trecerea vremii, ea ar fi depășit singură situația. Numai că între timp, dacă nu am fi înțeles această formă de manifestare a fricii, am fi putut gestiona situația greșit; am fi riscat să întărim frica făcând presiuni asupra unui copil deja speriat, forțându-l să intre într-o situație pe care el o înțelege ca fiind periculoasă sau transformând situația într-o confruntare de voințe. Atunci abia am fi dat de

bucluc — nu, nu neapărat de nevroză —, ci de dificultăți constând în mai multe crize de sfidare și mânie, cu repercusiuni în alte zone din viața copilului. Totodată, este foarte probabil ca repulsia față de baie și luptele legate de a face baie să continue pe parcursul mai multor ani în viitor. Așadar, dacă vom înțelege ce înseamnă un anumit comportament, vom putea găsi și metoda de a-l aborda, vom putea descătușa tensiunile copilului și pe ale noastre proprii și vom repara o situație ce ar putea duce la consecințe cel puțin neplăcute pentru prezent și pentru viitor.

PARTEA A IV-A
DE LA TREI LA ȘASE ANI

6

O schimbare în centrul universului

Către vârsta rațiunii

„Din experiența *mea*“, ar spune Roger exprimându-și opinia. El avea șase ani. Și avea opinii despre chimie, astronomie, despre treburi ale guvernului, comportamente umane și viața în perioada glaciațiunii. Unele dintre opiniile lui erau corecte, iar altele greșite. Îi plăcea să le prefațeze pe toate cu o profundă și bine cântărită afirmație: „Din experiența *mea*“. Odată, când m-a prins ascunzându-mi un zâmbet pentru „experiența“ lui, s-a uitat în sus la mine cu reproș, iar mie mi-a fost rușine.

Ei bine, de ce nu?, mi-am spus eu mai târziu. La urma urmei, ce este de râs aici? În experiența lui, în cei șase ani, el a dobândit cunoașterea lumii obiective și o idee despre cauzalitatea fizică, ce depășește în multe privințe nivelul de cunoaștere al omului obișnuit de acum o

sută de ani. Știința lui este superficială, nesigură și parțial distorsionată, dar cere dovezi obiective și este, în multe privințe, mai liberă de influențe ale gândirii magice decât era mintea omului obișnuit acum o sută de ani.

El nu crede în vrăjitoare sau în stafii. De ce? „Pen'că n-am văzut niciodată una." Și explică: „Acum mult, mult timp, când eram mic, credeam că există, da' probabil credeam pen'că scria despre ele în povești sau poate pen'că visam despre ele". Dacă îmi aduc bine aminte, ultima vrăjitoare a fost judecată în această țară cam acum o sută de ani, iar pe vremea aceea omul obișnuit asculta povești din vise, într-un fel la care Roger ar strâmba pur și simplu din nas cu neîncredere. „De unde vin visele, Roger?", l-am întrebat odată. „Ei bine", a spus el în felul lui cumpănit și serios, „dacă m-ai fi întrebat asta acum câțiva ani, când eram mic, ți-aș fi spus că vin de pe alt tărâm. Da' acum știu că vin de aici" (și duce degetul la frunte). „Roger, dacă un copil mic te-ar întreba ce este un vis, cum i-ai explica?" „Păăii, i-aș spune că este ca și cum ai gândi în somn, numai că este alt fel de a gândi." Puțini știau acest lucru acum o jumătate de secol.

El vrea dovezi pentru toate cele. Roger spune: „Cum știi că un lucru este adevărat, dacă nu-l vezi?" Sau, altă dată: „Este ceva *real*, dacă nu poți să-l vezi? De exemplu, celula. Nu o poți vedea cu ochiul liber. Atunci este ea *reală*?" Îi ofer în dar un microscop, de Crăciun. El vede la microscop o bucată de țesut de ceapă și pentru prima oară vede o celulă. Este fascinat. Vine la mine și mă îmbrățișează, apoi spune cu uimire în glas: „Atunci, este mai *reală* acum, când o văd cu microscopul, decât când am văzut foaia de ceapă cu ochii mei?"

Când avea patru ani, era îngrijorat de „gândurile rele". Se gândea să omoare oameni, se gândea că era hoț, că declanșa incendii. Iar uneori gândurile lui deveneau atât de reale pentru el, încât se temea că ar putea face ceva îngrozitor, iar dorințele negative erau înlocuite cu frici pentru pedepsele teribile ce-l așteptau. Dar, să-l ascultăm pe Roger ajuns la vârsta de cinci ani. El vine cu vestea că doi copii au dat foc casei aflate în șantier vizavi de locuința lui. Spune serios: „Știi, cred că băieții aceia au probleme mai grave decât am eu!" Și explică. „Pen'că dacă doar te *gândești* să faci așa ceva, nu rănești pe nimeni. Dar dacă chiar *faci*, atunci chiar poți să rănești pe cineva." Și astfel el a învățat, în cele din urmă, că gândurile și acțiunile nu sunt același lucru, că gândurile lui nu pot produce efecte în mod magic!

Există însă zone umbrite în gândirea lui Roger, în care ideile vechi și cele noi se combină într-un fel de pseudoștiință. „Un om poate să cadă de pe pământ?", mă întreabă el într-o zi. (Are aproape șase ani. Știe că pământul este rotund. A cercetat globul.) Și continuă: „Vreau să zic că, dacă un om ajunge la marginea globului, ar putea să cadă jos, jos, jos?" Este clar că ideea mai veche de pământ plat și vechea frică de a cădea dincolo de marginea unui pământ plat s-a transferat conceptului îmbunătățit de pământ rotund. El nu poate scăpa de această idee nici după ce i-o explic. Apoi spune: „Știi, uneori visez cum cad jos, jos, jos și pe urmă mă trezesc". Acum ne dăm seama de ce rămâne la vechea idee, deși cunoașterea lui s-a extins. În vis *pare* să cadă „de pe pământ" și experiențele senzoriale ce însoțesc acest vis sunt atât de reale pentru el, încât el nu poate scăpa de noțiunea primitivă, chiar dacă știe mai mult decât atât.

În câteva alte zone ale cunoașterii, acest copil inteligent în vârstă de șase ani își trădează confuzia. Mama i-a furnizat câteva informații destul de corecte despre sexualitate, dar el nu poate ține minte anumite puncte esențiale din această învățătură, nici măcar atunci când mama, la cererea lui, îi mai răspunde o dată și încă o dată la întrebări. El întreabă: „Deci, pe *unde* iese copilul din mama lui? Iar am uitat". „Tu pe unde crezi?" „Păi, eu cred că pe la cap. Dar *știu* că nu este adevărat."

Iată un lapsus ciudat la un copil de șase ani, inteligent, un puști care a deslușit alte probleme mult mai dificile — în experiența lui. Iată unde este necazul. Un om de știință, indiferent de vârstă, poate lucra numai cu datele pe care le are la dispoziție. El obține confirmarea ipotezelor prin observație și testare, în limitele echipamentului cu care lucrează. Roger a fost informat în cadrul educației lui sexuale că există „o trecere specială", „o deschidere" la femei și la fete și că bebelușul vine prin această deschidere, în momentul în care este pregătit să o facă. Această „trecere specială", misterioasă, nu se vede. Cu mijloacele de observație de care dispune un copil mic, existența acestui loc nu poate fi confirmată. Roger a văzut fetițe în timp ce li se schimbau scutecele. Dar nu a văzut „o trecere specială". Cel puțin o dată a convins o fetiță să-l ajute să avanseze pe calea științei, dându-i voie să tragă cu ochiul. Experimentul nu a furnizat informații suplimentare și s-a sfârșit prin umilire pentru că mama prietenei lui a sosit la fața locului și a pus capăt cercetărilor cu exclamații și zgomote mânioase. Roger a fost nevoit să tragă concluzia că, dacă această trecere specială există (iar uneori era înclinat să se îndoiască de acest lucru), trebuie să fie o trecere secretă, cu o ușă

ascunsă, ca la peștera lui Ali Baba, una care își dezvăluie secretele numai pentru cei care dețin parolele. (Desigur, în toate acestea există o anumită doză de adevăr!)

În felul acesta, investigațiile lui Roger s-au sfârșit neconcludent. Existența unei „treceri secrete" nu poate fi dovedită, dar trebuie crezută ca atare. Și, pentru că subiectul nu prea are sens, el pierde această idee când vine vorba despre nașterea unui copil. Iar pentru că mama fetiței s-a înfuriat de curiozitatea lui, el simte că ceva este periculos în legătură cu acest loc misterios. Anxietatea mai adaugă un motiv de uitare. Așa că, după repetate răspunsuri la aceeași întrebare, Roger nu ține minte pe unde iese copilul din mama lui. „Mă tot gândesc că este capul, dar *știu* că nu este așa." De ce capul, ne punem întrebarea. Prin ce fantastic exercițiu de imaginație ar putea un copil să iasă dintr-un cap? Ei bine, din punctul de vedere al unui copil de șase ani, acest lucru este la fel de posibil ca orice altă explicație pe care i-am da-o și are avantajul de a se afla la distanță, din punct de vedere anatomic, de celălalt loc, pe care mama unei anumite fetițe îl dezaprobă în termenii cei mai fermi.

Vedem că nivelul științific al lui Roger este foarte avansat pentru vârsta lui, dar ori de câte ori el se confruntă cu fapte ce nu pot fi confirmate, revine la gândirea primitivă. Ori de câte ori gândirea lui este controlată de emoții puternice, el poate distorsiona faptele obiective. Dar, în general, avem impresia că magia a demisionat. Ea nu mai este partidul la putere. Ea este implicată în activități obstrucționiste; uneori capătă întâietate și preia conducerea. Nu va fi niciodată complet înlăturată, dar aproape întotdeauna va sucomba în fața forței mai puternice a rațiunii.

Iar acest lucru, în mod firesc, ne aduce în situația de a-l compara pe „eu" magicianul, cu „eu" logicianul.

Oameni și șoareci

„Șoarecele știe că este șoarece?", m-a întrebat Roger când avea cinci ani. „Ce vrei să spui?", l-am întrebat. „Păi, așa cum eu știu că sunt *eu*. Șoarecele știe că el este șoarece?" Eram precaută. „Spune-mi, tu ce crezi?", l-am întrebat. „Ei bine, eu cred că șoarecele nu știe că este șoarece, dar nu știu de ce știu acest lucru." Roger s-a gândit mai bine. „Fie! Câinele este mai deștept decât șoarecele. Un câine știe că el este câine?" Avea un aer de îndoială.

Roger se afla pe calea cea bună. El știa că informațiile despre sine și cunoașterea identității personale erau cumva legate de nivelul de inteligență și știa că inteligența umană era de alt ordin decât inteligența animalelor, dar el nu putea urmări aceste idei până la capăt. Totuși, câinele nu știe că este câine; șoarecele nu știe că este șoarece și chiar în rândul primatelor superioare, vom constata că cimpanzeul cel mai evoluat nu știe că el este cimpanzeu. S-au efectuat experimente complexe care au arătat că anumite performanțe mentale ale cimpanzeilor tineri pot fi considerate echivalente performanțelor mentale ale copiilor, dar până acum niciun experiment nu a identificat un cimpanzeu care, la vârsta de cinci ani, să dovedească gândirea pe care a exprimat-o Roger: „Eu știu că sunt eu". Din acest motiv, cimpanzeul, oricât ar fi el de precoce, nu are viitor. El nu va progresa și nu va îmbunătăți rasa și probabil că niciodată nu va face ceva mai inteligent decât a descoperi că un experimentator a

scos una sau mai mult de cinci banane din cușca lui, ceea ce îi va da renumele de a ști să numere.

Calitatea fundamentală a inteligenței umane derivă din această cunoaștere a sinelui, care este separat și distinct de lumea obiectivă. Copilul magician din capitolele anterioare nu avea mijloace prin care să dobândească o cunoaștere a cauzelor și evenimentelor din lumea exterioară, atâta timp cât el considera acțiunile și gândurile lui a fi cauza tuturor lucrurilor. Copilul care crede, așa cum face cel ce abia învață să meargă, că el a făcut omuleții aceia, bărbați și femei, să iasă din televizor, nu va putea dobândi nici cea mai elementară noțiune despre instrumentul cunoscut ca televiziune sau despre mijloacele prin care sunt transmise aceste imagini. Copilul care crede că tunetul este același lucru cu propria supărare nu poate face deocamdată descoperiri despre cauzele tunetului. Copilul care nu știe că sinele său este separat de alte persoane și de sinele fiecăreia dintre acestea va confunda propriile motive cu motivele altora și va atribui gândurile sale altor oameni (așa cum vedem la vârsta la care copilul învață mersul), de aceea cunoașterea lui despre lumea oamenilor este distorsionată. Pe de altă parte, copilul care încă nu știe că, în pofida sinelui separat și distinct, este la fel cu celelalte ființe umane, nu dispune încă de baza inteligenței sociale care ne cere fiecăruia să ne punem în locul celorlalți, să ne identificăm cu ceilalți, pentru a trăi ca membri ai aceleiași societăți.

Când avea trei ani, Roger a reușit să producă haos într-o grădiniță de la marginea orașului, proclamându-se Dumnezeu și susținând că putea să-i *facă* pe Susie și pe Peter și pe Margie și pe Alan și pe toți ceilalți să facă exact ceea ce dorea el. Roger era teribil de furios, iar

mormolocii din grădiniță îl priveau pe profetul cel mânios din mijlocul lor, cu groază îmbinată cu respect și cu aprehensiune. Desigur, nimeni nu l-a crezut, dar nici nu s-a ridicat nimeni să-l conteste pe profet. În mintea copilului de trei ani mai există încă suficientă magie și convingere în omnipotență pentru ca pretențiile de puteri excepționale să nu fie complet discreditate. Și ce îl stârnise pe Roger în ziua aceea? Nimeni nu-și aduce aminte. Probabil că cineva refuzase să-i cedeze un leagăn sau o tricicletă. Nu are importanță.

Roger nu credea nici el că era Dumnezeu, presupunem. Dar în spatele acestei izbucniri se afla un vis, dorința de a fi atotputernic, de a-i obliga pe alții să-i facă pe plac, de a avea o lume făurită *de el*. „Ce-ai face dacă ai fi Dumnezeu?", l-am întrebat la un moment dat. „Aș fi propriul meu șef", a spus el vesel. Aspirațiile lui în acest domeniu s-au dovedit a fi foarte apropiate de acelea ale unui funcționar dintr-un magazin universal, care muncește prea mult și este plătit prea puțin și care se consolează seara cu visele glorioase în care o întorsătură a sorții îl pune în locul șefului său. „Dacă aș fi Dumnezeu, atunci nu ar trebui să mă duc la culcare. Și nu ar trebui să mă scol dimineața și să mă urc în autobuz și să mă duc la grădiniță. Și aș locui singur într-o căsuță." Toate acestea, trebuie să recunoaștem, sunt dorințe modeste. Pe de altă parte, am descoperit după aprofundarea cercetărilor, că Roger nu ar fi ezitat să folosească puterile divine ce însoțesc funcția, dacă ar fi fost silit să o facă. El avea o mică listă — inevitabilă — de păcătoși fără speranță, negri la suflet (majoritatea înainte de a fi ajuns la a patra aniversare) și un dosar pentru fiecare. Michael: Mi-a furat pistolul. Barbara: Aruncă cu nisip. Sheila:

Scuipă și mă face în toate felurile. Roger considera pedepsele pe care providența neîndurătoare ar putea fi solicitată să le dea fiecăruia în parte pe deplin meritate, conform greșelilor. Michael? Ei bine, poate că el ar trebui să fie electrocutat — dacă nu dă pistolul înapoi, desigur. Barbara s-ar alege cu microbi în gât, ca să se îmbolnăvească și să moară. Dar pentru Sheila, cea care scuipă și folosește cuvinte urâte, nu trebuie să existe milă. Ea trebuie să fie călcată, iar dacă nu moare așa, atunci în casa ei va pătrunde un spărgător care să o omoare de tot.

Ascultând toate acestea avem sentimentul stânjenitor că asistăm la nașterea încă unui dictator. Autobiografiile dictatorilor vor dezvălui întotdeauna vise de acest fel în copilărie, care le-au inspirat carierele. Din fericire, majoritatea acestor vise nu supraviețuiesc perioadei de grădiniță, iar pe acesta l-am uitat aproape cu desăvârșire până într-o zi, când Roger avea șase ani și m-a vizitat pentru că aveam de discutat alt program.

Țineți minte, Roger cel de șase ani era om de știință, raționa precaut. Ideile și planurile lui erau în continuare mărețe în concepție dar, după cum a subliniat chiar el, ele *puteau* fi transpuse în practică. Ei bine, în acest moment, când Roger a trecut bine de cea de-a șasea aniversare, el se hrănea dintr-o pungă uriașă de cartofi prăjiți și între timp îmi dezvăluia întregul plan.

— Spune-mi. A mai rămas loc în America pentru alt oraș?, a vrut el să știe.

— Oh, da.

— Dar nu este el tot *proprietatea* cuiva?

— Nu. Guvernul mai dispune încă de mii și mii de acri de pământ, pe care îi poate cumpăra oricine pentru

o sumă mică de bani, dacă vrea să dezvolte ceva în locul acela.

— Pe pământul acesta există *o mulțime* de copaci?

— Da, o mulțime.

— Grozav! Pen'că eu vreau o mulțime de copaci!

— Ce să faci cu ei?

— Îmi trebuie mult pământ pentru această idee. Este… cum să zic… este ca un oraș, numai că mai mare. Poate cât Detroit, numai că mai mare.

— Adică, vrei să-ți construiești propriul tău oraș?

— Exact.

— Cum așa?

— Nu-mi place lumea asta. Este prea mică. Nu încap toate lucrurile pe care vreau eu să le fac. Așa că, dacă aș avea propriul meu oraș, aș putea face tot ce-aș vrea.

— Ce vrei să spui? am întrebat cu suspiciune. Ce ai fi tu în locul acela?

— Păi, aș putea fi rege, bineînțeles, pentru că nu mai există regi. (O undă de regret în voce.) Oricum eu aș controla totul, pentru că eu am făcut orașul.

— Înțeleg. Acum, dacă acesta ar fi locul în care ai face tot ce ai pofti, te rog să-mi explici ce înseamnă acest lucru. De exemplu, să presupunem că nu ți-ar plăcea cineva. Atunci l-ai putea bate?

— Păi, nu. Vezi, numai oamenii care mi-ar plăcea ar putea locui în acest oraș.

— Înțeleg. Dar atunci, ce înseamnă că ai putea face tot ce ai dori. Ar exista legi?

— Ah, da. Am avea limite de viteză și altele de felul acesta. La fel ca legile din America, dar nu așa stricte. Nu i-ar pedepsi rău pe oameni pentru depășirea vitezei.

— Dar pentru lucruri mai grave? Pentru furt, de exemplu. Dacă cineva din orașul tău ar vedea un lucru pe care l-ar dori, ar putea să-l ia, pur și simplu? Ar putea să facă orice ar dori?

— Oh, nu. Nu înțelegi. În orașul meu toate lucrurile aparțin tuturor. Toți au aceleași lucruri. Așa că nu ai avea *nevoie* să furi.

— De unde ți-a venit ideea aceasta? Ai auzit vreodată de un asemenea loc?

— Nu. L-am inventat eu. (Mă îndoiam, dar nu aveam cum să verific.)

— Mai spune-mi. Să presupunem că ai invita un om în acest oraș, pentru că ți-ar plăcea de el și el ar fi bun la început, dar pe urmă s-ar dovedi a fi rău. Ce-ai face?

Roger a făcut un gest grăitor cu degetul.

— Afară, a spus el scurt. Trebuie să plece din oraș.

— Ce-mi mai spui despre oraș? Descrie-mi-l.

— Bine. Ar fi înconjurat de un zid înalt…

Se gândește o clipă.

— Dar la ce mi-ar trebui un zid? Aș putea pune doar semne de jur împrejur, ca să nu poată intra oricine.

În utopia lui Roger de la vârsta de șase ani regăsim fără niciun fel de dificultate elemente ale vechilor fantezii cu „Eu sunt Dumnezeu“, din vremea grădiniței. Dorința de a avea o lume pe care să o poată controla, dorința de a fi puternic erau motivațiile atât pentru fanteziile de la grădiniță, cât și pentru cele din Utopia de la șase ani. Dar micul dictator de la grădiniță s-a transformat în cetățeanul responsabil al Orașului; dominația lui s-a restrâns de la scara întregii lumi la o zonă puțin mai mare decât Detroit; iar ideile ce guvernează Utopia lui Roger se înscriu în limitele realității, în timp

ce fanteziile despre Dumnezeu erau producții imature ale unei mentalități infantile, guvernate încă de magie și de credința în omnipotență.

Societatea imaginată de Roger la șase ani este guvernată de o etică flexibilă între anumite limite și strictă la extreme. Ea este rațională, dreaptă și lipsită de autoritarism. Ea acceptă fără ezitare necesitatea guvernării și a legilor. (Utopia lui Roger la trei ani era construită la comanda clientului, conform dorințelor acestuia. Acolo nu existau legi, nu existau principii de guvernare.) În orașul lui Roger există penalizări pentru încălcarea legii, dar penalizările sunt drepte. „Nu i-am pedepsi aspru pe oameni pentru depășirea vitezei." Utopia lui Roger rezolvă problema răului într-o manieră uimitoare pentru un copil de șase ani. De exemplu, el recunoaște că furtul are legătură cu lăcomia, cu invidia, cu dorințele nesatisfăcute și propune o societate în care „toată lumea are aceleași lucruri. Așa că nu ar fi nevoie să furi". Nu contează dacă Roger a auzit despre asemenea societăți sau dacă a inventat ideea el însuși, așa cum credea. Ceea ce are importanță este faptul că s-a gândit la prevenire și la remedii pentru greșelile oamenilor prin mașinăria societății însăși. În visul de la trei ani, singura soluție pe care a găsit-o pentru frivolitatea umană consta în represalii severe, care să-l șteargă pe făptaș de pe fața pământului. În societatea lui Roger nici cel iremediabil pierdut, cetățeanul care se dovedea a fi rău, nu merită pedeapsa cu moartea, așa cum era cazul micuțului păcătos din societatea de la trei ani. El este ostracizat. Probabil că ar fi trimis înapoi la Detroit.

Diferențele dintre fantezia cu Dumnezeu și Utopia de la șase ani nu sunt pur și simplu diferențele de echipa-

ment intelectual dintre trei și șase ani. Diferențele trebuie puse pe seama procesului civilizator care se desfășoară între vârstele de trei și șase ani. Numai cineva care crede că el este centrul universului, că dorințele și visele lui pot produce efecte în mod magic, va dezvolta fantezia de a fi Dumnezeu. Acest lucru corespunde nivelului mental al lui Roger de la vârsta de trei ani (deși majoritatea copiilor de trei ani au început să se îndepărteze de această poziție egocentrică extremă). Dar în trei ani, procesul civilizator l-a îndepărtat pe Roger de centrul universului, înspre un loc mai modest în societatea umană. Nu l-a lipsit de ambiție și nu l-a făcut să renunțe complet la interesul de sine, dar a pus ambiția și interesul de sine nu numai în propriul avantaj, ci și în serviciul altora și a restrâns posibilitățile ambiției (chiar și în planul imaginației) în conformitate cu realitatea. Deși este puțin probabilă, Utopia lui Roger nu este imposibilă. Dacă motivul visului este egocentric, el este și social.

Toate acestea ne conduc spre analiza transformărilor iubirii de sine, care se produc în perioada dintre fantezia lui Dumnezeu și fantezia Utopiei. Visul de la trei ani avea doar rolul de a hrăni iubirea de sine. Amploarea, puterea magnifică a acestei iubiri de sine se dezvăluie simplu în faptul că alți oameni nici măcar nu sunt incluși în universul lui Roger, decât pentru a fi exterminați. Roger vrea să trăiască singur în propria lui căsuță. În Utopia copilului de șase ani însă, Roger va împărtăși cu alții viața bună a societății pe care o înființează, iar necesitatea de a trăi alături de alți oameni este implicită fanteziei. O bucată bună din iubirea pe care a investit-o în el însuși la trei ani a fost transferată altora. Și pentru că un copil le oferă altora

ceea ce dorește pentru el însuși, putem spune că el a învățat să-i iubească pe alții așa cum se iubește pe sine, deși probabil că aceasta este o afirmație prea mare despre un băiețel atât de mic.

Am putea spune că Roger și-a dezvoltat „sensibilitatea socială", cu alte cuvinte, conștiința de sine în raport cu alții și aprecierea sentimentelor și drepturilor altor ființe umane. Cum a dobândit el aceste lucruri? Vom folosi tot șoarecele lui Roger pentru exemplificare. Un șoarece nu-și gestionează relația cu alți șoareci pe baza aprecierii sentimentelor acestora. În afara deficiențelor de inteligență la șoareci, absența sensibilității la sentimentele altor șoareci poate fi atribuită, probabil, faptului că șoarecele nu știe că el este un șoarece. El nu are conștiință de sine, nu are posibilitatea să facă observații asupra lui însuși; nu știe că are „sentimente", oricât ar fi ele de limitate în cazul unui șoarece. Deoarece calitățile propriei „stări de șoarece" nu-i sunt cunoscute, el nu are posibilitate să recunoască „starea de șoarece" la alți șoareci. De aceea relațiile sociale ale șoarecilor, ca și ale altor animale superioare, sunt guvernate de instinct și într-o oarecare măsură de necesități economice, dar nu putem găsi în societatea animalelor paralela cu societatea oamenilor, în privința acelei calități speciale a inteligenței umane, care este capacitatea de a se transpune imaginar în locul altora. Roger știe ce simt alți oameni pentru că știe cum s-ar simți el în condiții similare, cu alte cuvinte, el se poate *identifica* cu alții. Considerăm factorul identificare atât de firesc în gestionarea relațiilor umane încât, pentru a înțelege cum dobândește copilul această capacitate, trebuie să o cercetăm cu o privire proaspătă, în contextul dezvoltării copilului.

Ne amintim că în visul de la trei ani, dar și în comportamentul de la trei ani, de altfel, Roger nu a dovedit vreo capacitate de „a se simți în" situația altora. La trei ani, majoritatea copiilor sunt abia la primul pas pe calea acestui tip de identificare. Dacă, de exemplu, ne aflăm în situația de a judeca o faptă rea, comisă de un copil de trei ani împotriva altui copil și dacă vom spune „Cum te-ai simți *tu*, dacă cineva ți-a face așa ceva?", foarte probabil subiectul predicii noastre va rămâne impasibil. La această vârstă, copilului pur și simplu nu-i pasă cum se simte celălalt, iar imaginația proprie nu-l transpune în personalitatea victimei. Nu contează nimic în afara propriilor sentimente și vedem că egocentrismul copilului de această vârstă este încă prea mare pentru ca el să poată face un pas în afara lui însuși.

La trei ani și la patru, copilul are uneori plăcerea de a comite acte de cruzime. Într-o după-amiază, acum câțiva ani, o priveam pe vecina mea de patru ani, Marcia. O omidă se târa încet pe alee și Marcia, cea mai dulce și mai blândă dintre fetițe, s-a apropiat de ea cu un zâmbet sinistru pe fața ei de copilaș. Apoi, cu o mișcare bruscă, a ridicat piciorul și a strivit omida suculentă sub pantof. Apoi a inspectat resturile zdrobite, cu mare interes și nesecată plăcere. Cu toate acestea, după numai doi ani, când Marcia și cu mine ne plimbam în parc, apariția unui vierme mutilat sau a unei păsări moarte o umpleau de groază și dezgust. Îi făcea rău, zicea ea, să vadă o mortăciune. Îi venea să plângă. Dacă murise, însemna că nu mai putea învia din nou.

Într-un fel sau altul, pe parcursul celor doi ani Marcia își pierduse plăcerea pentru acțiuni distructive. Ea descoperise totodată că moartea este definitivă, că viața

o dată pierdută nu mai poate fi recuperată și că viața, chiar a unei omizi, este un lucru prețios. În felul ei copilăresc, ea nu punea un preț mai mare pe viața unei ființe umane decât pe viața unei insecte. Ea credea că viermele și pasărea au o conștiință asemănătoare conștiinței omului, că și ele își iubeau mamele și tații, frații și surorile și că, printr-un act brutal, își pierduseră viața. *Ea se transpusese imaginar în locul viermelui și suferea prin identificare cu acesta.*

Dacă spun acum că Marcia devenea civilizată, nu vreau să zic, desigur, că a plânge după insecte moarte este o trăsătură ce ține de civilizație, dar capacitatea de a te pune în locul altei ființe vii, de a extinde propriul eu dincolo de limitele lui, este o calitate pe care numai inteligența umană o posedă și este o calitate indispensabilă moralității omului. Vom vedea că această capacitate de identificare se dezvăluie mai semnificativ în cadrul relației Marciei cu oamenii. Faptul că ea înțelege „cum se simte celălalt" devine un factor important în formarea comportamentului, în restrângerea agresivității și a actelor și cuvintelor distructive. Capacitatea de identificare este implicită conceptului de persoană civilizată.

Trebuie însă să ne întrebăm și „Ce s-a întâmplat cu plăcerea de a distruge, vizibilă în întâmplarea de la patru ani, cu omida?" Aceasta a dispărut și în locul ei s-au instalat dezgustul și repulsia morală. Plăcerea sadică s-a transformat în contrariul ei, în durere, neplăcere, în mod specific în această situație, în repulsie. De fapt, dacă i-am aminti Marciei că la un moment dat îi plăcea să zdrobească omizi, s-ar putea să nu ne creadă. Ea nu-și va aminti deloc acest lucru! În acest caz ar fi corect să spunem că plăcerea distructivă a fost refulată.

Refulată? Dar acest lucru nu este rău? Sadismul refulat nu poate conduce la nevroză? Este posibil — dar nu necesar. Am arătat deja că refularea, în sine, nu creează nevroză. Ceea ce ne duce la o idee nouă. Într-o societate civilizată sadismul, plăcerea de a provoca durere, *trebuie, în mod obligatoriu,* să fie refulat. *Atitudinea de dezgust și repulsie față de distrugerea ființelor umane sau a creațiilor umane este necesară pentru păstrarea valorilor mane.*

Din povestea lui Roger și povestea Marciei vedem foarte clar că acele calități pe care le numim empatie umană, identificare, iubire care transcende iubirea de sine, prețuire superioară a vieții în sine și repulsie morală față de acte sau chiar față de idei distructive — toate aceste calități nu sunt înnăscute în natura umană, ci sunt produsele educației primite în familie, în primii ani de viață.

Nu ar fi necesar să spunem aceste lucruri, dacă în ziua de azi nu ar fi apărut o mare neînțelegere în privința creșterii copiilor. Considerând că copiii „trec prin etape" (ceea ce este adevărat), mulți părinți adoptă o atitudine de îndurare spartană a duratei „etapei" și se așteaptă să se producă o creștere sau o evoluție spontană la sfârșitul acesteia. Deși este adevărat că fiecare etapă are propriile ei caracteristici, progresul prin etape succesive de dezvoltare este influențat în mare măsură de mediul în care trăiește copilul.

Dacă plăcerea Marciei de a distruge nu ar fi întâmpinat cenzura părinților pe care ea îi iubea, Marcia nu ar fi avut motiv să renunțe. Știm că unii copii nu renunță la plăcerea de a distruge și, prin urmare, dezvoltarea lor morală este perturbată. Dar nu numai cenzura este necesară pentru a renunța la plăcerea sadică. Copilul

descoperă că dobândește plăcerea mai mare a iubirii și aprobării părintești ca o consecință a renunțării la activitatea distructivă. Mai mult, el descoperă că, adoptând atitudinea părinților față de asemenea comportamente inacceptabile, devine mai asemănător părintelui și se poate identifica cu părinții.

Pe scurt, „umanizarea" copilului este un proces de identificare bivalent. Copilul dobândește capacitatea de a se extinde dincolo de limitele propriului eu, de a ocupa în plan imaginar eurile altor ființe umane și prin urmare „de a afla cum se simt alții", iar acest lucru reprezintă o latură a procesului pe care îl numim „identificare". Dar el mai are și capacitatea de a prelua alte euri în propriul eu, de a încorpora personalitatea sau anumite aspecte ale personalității altei persoane, de a-și însuși anumite calități ale acelei personalități. În cazul dezvoltării morale, judecățile, standardele, valorile persoanelor iubite sunt preluate de copil, devin parte a personalității acestuia. Și acest aspect îl numim tot identificare.

„Cine sunt eu?"
„De unde vin?"

Un animal care știe cine este el, care are simțul propriei identități, este o ființă nemulțumită, condamnată să creeze probleme noi pentru ea însăși pe toată durata existenței ei pe această planetă. Din moment ce nici șoarecele, nici cimpanzeul nu știu cine sunt, ei sunt scutiți de problemele ofensatoare ce urmează acestei descoperiri. Dar imediat ce a apărut umanoidul care și-a pus această întrebare, el s-a și aruncat, pe sine și

la fel pe toți urmașii săi, într-o nesfârșită îndoială și meditație, speculație și căutare a adevărului, întinse pe secole și insațiabile precum foamea sau impulsul sexual. Cimpanzeul nu știe că există, nu este curios să-și afle originea și este scutit de necesitatea tragică de a medita la propriul sfârșit. Și, chiar dacă oamenii de știință vor reuși să învețe un cimpanzeu să numere o sută de banane sau să joace șah, cimpanzeul nu va dobândi o știință și nu va dovedi apreciere pentru frumos, deoarece cea mai mare parte a înțelepciunii omului își are originea în eternele întrebări legate de început și de sfârșit, de strădania de a da sens existenței, de viața însăși.

Ce legătură există însă între toate acestea și dezvoltarea copiilor? Aveți răbdare. Trebuie să facem o anumită analogie.

În ultimă instanță, toată cunoașterea umană pornește de la cercetarea sinelui. Când omul a încercat pentru prima oară să explice fenomenele naturale, el a făcut acest lucru atribuind calități umane, propriile sale calități, fenomenelor observate. Vântul a fost respirația nevăzutei ființe supraumane, a divinității. Tunetul a fost mânia și răzbunarea unui spirit gigantic. Omul a deslușit forme umane în trunchiuri de copaci și în nori și atribute umane în schimbarea anotimpurilor, în ziua cea nouă, în noapte. El a fost nevoit să explice lumea naturală prin intermediul observațiilor pe care le-a făcut asupra propriului corp și propriei naturi. Chiar și aceasta a fost o izbândă intelectuală a omului, pentru că numai omul este capabil să facă observații asupra sa. Marea împlinire intelectuală a omului a urmat abia mii de secole mai târziu, când omul a fost capabil să desco-

pere legi independente ce guvernează lumea naturală și să desprindă observațiile sale de observarea propriei persoane.

La început însă curiozitatea intelectuală a omului a fost puternic stimulată de nevoia de a-și ghici propria natură. Aceasta a fost calea prin care omul și-a dobândit puterile intelectuale și simultan, prin același proces, a obținut victoria asupra componentei sale biologice. El a dobândit capacitatea de a-și supune controlului prin intelect corpul și impulsurile acestuia, ceea ce a deschis calea tuturor realizărilor pe care le numim umane. Pe scurt, observațiile asupra sinelui au condus la autocontrol. Partea din sine capabilă să facă observații, pe care o numim „eu," a dobândit din ce în ce mai multă putere asupra sinelui biologic și a împrumutat o parte din energia impulsurilor instinctuale pentru a spori activitatea intelectuală.

În aceste privințe copilul recapitulează istoria rasei. Copilul face primele descoperiri ale propriului „eu" prin intermediul corpului său. Într-un capitol anterior am văzut cum a reușit copilul prima diferențiere între interior și exterior, sau între „sine" și „non-sine", prin experiența cu propriului său corp. Senzația de atingere a propriului corp, de gustare a propriilor degete, de vedere a propriilor mâini ce trec prin fața ochilor — toate aceste senzații și multe altele s-au organizat treptat într-un concept primitiv al „sinelui." Mai târziu, în al doilea și al treilea an de viață, conceptul „eu" și-a făcut intrarea șovăielnică în scenă, iar copilul, cu vocabularul proaspăt însușit, a continuat să diferențieze între sine și non-sine prin intermediul cuvântului „eu." Am văzut că, în aceeași perioadă, copilul, la fel ca

omul primitiv, a încercat să „explice“ fenomenele naturale, găsind analogii între propriul corp, funcțiile lui și emoțiile resimțite. În aceeași încărcată perioadă de dezvoltare a mai apărut un punct de răscruce. Observațiile asupra propriului corp și observarea întâmplătoare a altor corpuri umane a dus la descoperirea „masculinului“ și a „femininului.“ Conceptul „eu“ s-a întărit acum prin diferențierea sexuală („Eu sunt băiat“, „Eu sunt fată“) și s-a consolidat prin cunoaștere faptului că, „Eu sunt băiat, făcut la fel ca tata“ sau „Eu sunt fată, făcută la fel ca mama“, astfel încât, în această etapă, identificarea cu părintele de același sex consolidează semnificația lui „eu.“

Este important să menționăm în acest punct că ceea ce simte copilul despre el însuși, felul în care se apreciază pe sine, va avea o legătură strânsă cu ceea ce simte el despre propriul corp. Deoarece copilul apreciază produsele corpului lui, considerându-le a fi o parte din corpul lui, el dobândește o parte din sentimentele „pozitive“ și „negative“ despre sine din aceste prime atitudini față de corp și de produsele acestuia. Copilul care simte că fecalele și urina lui sunt ceva rău, dezgustător sau rușinos, va încorpora o parte din aceste atitudini față de propriul corp în eul său și s-ar putea să se confrunte cu senzația că el, ca persoană, este dezgustător și lipsit de valoare. Copilul care descoperă că organele genitale îi dau senzații bune, plăcute, dar trezesc dezgustul sau oroarea unei persoane iubite, mama sau tatăl, poate ajunge să simtă că astfel de senzații sunt rele, că și corpul său este rău și că el, ca persoană, este rău. De asemenea, deoarece sentimentele copilului față de propria lui masculinitate sau feminitate sunt legate de atitudinea lui față de

organele lui sexuale, copilul care consideră că corpul lui este dezgustător va considera și că sexul lui este dezgustător. Toate acestea au dus în ziua de azi la principii de educație sexuală care consideră primele atitudini față de corp ca fiind temelia organizării personalității.

Undeva în jurul vârstei de trei sau patru ani, când sentimentul propriului „eu" a ajuns la un anumit grad de organizare, când copilul știe „cine" este el, inteligența îi este asaltată de un nou set de probleme. El a început să afle că totul are o cauză și vrea să știe „de ce-ul" fiecărui lucru. El vrea să știe cum sunt făcute lucrurile. Iar problema cea mai fascinantă între toate este cum a fost făcut el și de unde a venit.

— Unde am fost înainte de a mă naște?, o întreabă Sally pe mama ei, la vârsta de cinci ani.

— Nu ții minte?, zice mama. Ți-am spus.

— Nu la *asta* mă refer!, continuă Sally supărată. Vreau să zic, *înainte* de a crește în tine.

— Ei bine, zice mama scuzându-se, ai fost un ou mic, mic de tot.

— Nu la *asta* mă refer. Vreau să zic *înainte* de a fi un ou mic, mic de tot.

— Păi, ai fost — adică, vezi tu, nu ai fost nimic.

— Nimic!, exclamă Sally îngrozită. Cum puteam să nu fiu *nimic*!

Dintre toate explicațiile ciudate care i-au fost oferite privind originea ei, aceasta i se pare lui Sally cea mai fantastică. Cum este posibil să nu fi fost nimic? Ea nu-și poate imagina că a fost o vreme când ea nu exista, la fel cum nu-și poate imagina sfârșitul existenței. În fața acestei probleme eșuează și imaginația omului adult. Când poetul vrea să evoce ideea morții umane, în sensul ei cel mai mis-

terios și tragic, el o găsește în ideea de „a nu fi". „Când temeri am că viața-mi s-ar sfârși…"[7] spune Keats. „A fi sau a nu fi…" spune Shakespeare[8]. Extincția propriei personalități este esența groazei de moarte. Când copilul dobândește simțul deplin al lui însuși ca persoană, ideea de „a nu fi" pătrunde în gândurile lui în două feluri, dinspre partea Începutului („Unde am fost înainte de a mă naște?") și dinspre partea Sfârșitului („Ce se întâmplă când mori?"). El repetă la nesfârșit aceste întrebări, ca și când explicațiile pe care i le dăm nu l-ar mulțumi. Dacă intrăm în problemă împreună cu el, vom constata că ideile lui despre cum a ajuns să fie sunt un amestec curios de fapte pe care i le-am spus noi și de teorii la care a ajuns de unul singur. Adevărul este că el nu ne prea crede!

— Un ou mic, mic…, îi spunem noi.

— Cât de mic?

— Oh, atât de mic încât nici nu se vede. (Putem desena un punct cu creionul pe hârtie, ca să ilustrăm.)

Copilul este sceptic. Chiar și povestea cu barza are mai mult sens pentru un copil de patru ani decât această explicație. Poate o furnică ar putea crește dintr-un ou atât de mic, dar nu el. El revizuiește informația în cadrul propriei teorii, iar dumneavoastră constatați, de obicei, că oul a crescut la dimensiunea unui ou de găină, ceea ce are mult mai mult sens decât oul pe care i l-ați descris dumneavoastră.

— Tati a plantat o sămânță…

---

[7] „When I have fears that I may cease to be", sonet elisabetan al poetului John Keats (1795–1821), reprezentant de seamă al romantismului în Marea Britanie; Keats a scris poemul în 1817 și l-a publicat un an mai târziu. (*N.t.*)

[8] „Hamlet", de William Shakespeare (1564–1616), actul 3, scena 1. (*N.t.)*

Cel puțin două generații de părinți au fost recunoscători pentru această perifrază introdusă în cărțile de educație sexuală. În felul acesta am introdus sofismul agricol în marea colecție a sofismelor pe care le aduce copilul în cunoașterea sexologiei, fără niciun ajutor din partea noastră. Îmi aduc aminte de un puști de șase ani, cu o gândire foarte concretă, care a fost împins spre delincvență juvenilă de speranțele ce i-au fost provocate de această informație. El a furat un pachet de semințe de castravete de la magazinul de mărunțișuri și le-a plantat (cu ambalaj cu tot) lângă un stâlp de telefonie „pen'ca eu și Polly să avem un copilaș la vară".

Lucrurile nu vor sta mult mai bine dacă părinții oferă informații suplimentare, precum „tati plantează o sămânță în mami". Analogia cu agricultura a dat naștere unor teorii surprinzătoare la copiii cei mai bine educați, privind felul în care se plantează sămânța. Copiii crescuți cu explicația agricolă mi-au oferit diferite teorii bazate pe telecomandă, legate de felul în care ajunge sămânța în interiorul lui mami. Un băiețel de șase ani a presupus că sămânța zboară înăuntru, o teorie perfect justificată, dacă urmărim gândirea copilului. El și-a susținut sus și tare teoria aeropurtării, citând polenizarea ca analogie cu lumea plantelor. Alți copii atribuie izbânda plantării seminței descoperirilor științei moderne a medicinii. Doctorul este invocat adesea ca mediator în acest proces. Evident, un proces atât de complicat precum acela al extragerii seminței din tată și al plantării ei în continuare în interiorul mamei necesită o îndemânare medicală de cel mai înalt grad și nu trebuie lăsată la îndemâna amatorilor.

Pentru că mă interesează foarte mult aceste teorii ale copiilor, le cer să mi le explice și de obicei ei sunt bucu-

roși să o facă. Billy, care are șase ani, nu este prea sigur ce face doctorul, dar crede că doctorul îi face lui tata o operație, ca să scoată sămânța și pe urmă o plantează în mama „în locul potrivit". „Și unde se află acesta?" „Asta este o întrebare de 64 000 dolari!", spune Billy și se retrage cu grație. Teoria Marciei nu este la fel de complicată. „Mai întâi doctorul scoate sămânța de la tata." „Cum face acest lucru?" „De unde să știu eu? Pe urmă face din ea un fel de pastilă și mama o înghite." Marcia este proprietara unei mâțe și a unui motan și a avut acasă trei sau patru generații de pisoi. „Mike și Betsy cum au făcut pisoi?" „Oh, *ei* s-au împerecheat! Ar trebui să știi asta!" „Ei nu au avut nevoie de doctor?" „Nu, sigur că nu. Pisicile și câinii nu merg la doctor. Ei doar se împerechează. Dar oamenii nu pot face *asta*!"

Foarte bine, analogiile agricole au și capcane. Ce se întâmplă dacă îi spunem copilului faptele la vârsta potrivită, fără să-l deghizăm pe tata în semănător și pe mama în pământul fertil sau în floarea de măr? Ei bine, putem face și acest lucru. Există explicații simple, care îi pot fi oferite copilului de cinci sau șase ani, când le solicită. Problema cu povestea adevărată constă în faptul că ea este mai fantastică pentru mintea copilului decât propriile lui teorii. Timp de câteva săptămâni am ajutat un pacient mic să înțeleagă cum a ajuns sămânța la mama. Când am ajuns la capăt și el a tras concluzia corectă, a devenit neîncrezător. „Bine", a spus el loial, „poate că unii părinți fac așa, dar nu ai mei!"

Poate fi explicată această reacție prin faptul că pacientul meu suferea de nevroză? I-a indus cineva un simț al rușinii în legătură cu problemele sexuale? Nu, se dovedește că lucrurile nu sunt atât de simple. Copiii perfect nor-

mali reacționează la fel când se confruntă pentru prima oară cu aceste fapte. Ei nu le pot nega complet, așa cum a făcut pacientul meu, dar au tendința de a le nega în alt fel, cel mai adesea uitând faptele de îndată ce le-au aflat.

Copiii, chiar și copiii celor mai deschiși părinți, au dificultăți în a înțelege ideea că părinții lor au o viață sexuală. Și chiar după ce au înțeles mai bine adevărul procreației — în anii de școală —, ei nu înțeleg faptul că părinții pot avea o viață sexuală pentru alt scop decât acela de a face un copil. Ideea că acest act poate fi un act de iubire și de plăcere îi este străină copilului. Oricât de bine i-am fi prezentat materialul, copilul poate privi în continuare actul sexual ca pe unul de agresiune, chiar provocator de durere, pentru că nu are în propria experiență sau imaginație ceva care să corecteze această idee. Într-adevăr, cea mai frecventă analogie pe care o poate găsi copilul în experiența proprie privind penetrarea unui corp omenesc este aceea a „injecției" din cabinetul doctorului. Deoarece copilul nu poate înțelege acest act ca „a face dragoste", el îl privește ca pe un mijloc de a obține un copil și nu înțelege că părinții lui pot face un asemenea act din plăcere. Îmi aduc aminte din nou de o poveste. Mama unei fetițe de șase ani răspundea întrebărilor fiicei ei despre noul bebeluș (cel de-al treilea copil), care urma să sosească peste două luni. Katie a spus: „Mamă, este posibil ca unele mămici și unii tătici să încerce să aibă un copil și să nu reușească?" „Da", a spus mama. „Ia uite, ce norocoși suntem noi în familie", a spus Katie. „De fiecare dată când ați încercat, tu și cu tati, am avut un bebeluș!" Mama a decis să nu intre în amănunte.

În eforturile noastre conștiincioase de a ajuta copilul să înțeleagă procesul procreării, am recurs la desene ana-

tomice, fotografii de spermă și ovule mărite la microscop și la toate mijloacele grafice imaginabile ca posibile clarificări pentru copil în acest dificil proces. Această metodă educativă este valabilă, dar descoperim rapid că asemenea ilustrații creează și ele confuzii.

Să vă spun ceva mai mult despre Billy. Vă amintiți, el este cel care a venit cu teoria că doctorul îi face o operație tatălui pentru a scoate sămânța și apoi o plantează în mamă, „în locul potrivit". „Dar de ce operație, Billy?" „Pen'că nu există altă cale de-a o scoate", a spus el trist. „Cum așa?" „Pen'că sămânța este foarte mare." „Foarte mare? Cât de mare?" „Oh, aproape la fel de mare ca o piatră." „Mare cât o piatră? De unde știi?" „Am văzut fotografia. La mine în carte." În acest punct s-a indignat, pentru că eu păream a nu fi de acord cu teoria lui și puneam sub semnul întrebării fapte dintr-o Carte. (Copiii au mare respect pentru faptele pe care le învață din cărți, încă de la o vârstă fragedă.) „Te rog să-mi desenezi ceea ce ai văzut în carte, Billy." Și Billy mi-a făcut pe plac. A desenat „o sămânță" de dimensiunea unei pietre, cu coadă, iar eu am recunoscut imaginea spermatozoidului mult mărit la microscop. Eram nedumerită, pentru că Billy era un puști inteligent, care înțelegea principiul măririi și știa, așa cum au dovedit întrebările pe care i le-am pus, că spermatozoidul în sine nu putea fi văzut decât la microscop și că imaginea din carte era mărită. Atunci, de unde preluase această noțiune? Cred că, datorită faptului că imaginea spermatozoidului, puternic mărită la microscop, era mai reală pentru el decât spermatozoidul atât de mic, încât nu putea fi văzut. Billy putea crede în spermatozoidul mare cât o piatră, dar nu putea crede în cel invizibil.

Când abia ai ieșit din lumea magiei și ai învățat să nu crezi nimic fără dovezi, când ai discreditat vrăjitoarele pentru că nu ai *văzut* niciodată una și ai strâmbat din nas la zâne pentru că nu ai *văzut* niciodată una, procesul procreării, așa cum este el descris de adulți, forțează la maximum, în lumea copilului, simțul acestuia despre noua realitate. Nu există sperma care să nu poată fi văzută. Oul care nu poate fi văzut. Deschiderea specială la femei și fete, care nu poate fi văzută. Și nici misteriosul proces al unirii sexuale care, desigur, nu poate fi văzut și nici măcar imaginat de un copil. De aceea nu trebuie să fim surprinși că un copil care „știe totul", după cum susțin părinții lui, înțelege foarte puțin.

Dacă avem posibilitatea să testăm cât înțelege copilul din ceea ce i-am comunicat, vom constata, așa cum s-a întâmplat în cele câteva exemple pe care le-am menționat aici, că el a suprapus informația pe care i-am dat-o noi, pe teoriile lui vechi, personale, iar rezultatul este un amestec ciudat de fapte și fantezii, care îi aparține lui și numai lui. Michael, de exemplu, la patru ani „știa totul", după cum susțineau părinții lui. Când Mike a început să-i pună întrebări mamei lui, ea i-a citit o carte (una mai adecvată, de fapt, copiilor mai mari) și Mike a ascultat cu atenție, a cerut din când în când să-i fie recitite fragmente din carte și a dovedit aceeași înțelegere rapidă a noului material ca și atunci când părinții îi citeau din cărțile de astronomie pentru copii sau despre viața oamenilor primitivi. Când m-am întâlnit cu el, era capabil să recite povestea unui bebeluș pe dinafară, de la „spermatozoidul întâlnește oul", până la „bebelușul iese printr-o cale de trecere specială". Când am avut însă ocazia să-i pun câteva întrebări, am aflat că „spermatozoidul întâlnește oul în stomacul ma-

mei", după ce și-a croit drum prin gură, într-un mod destul de ciudat, iar „trecerea specială" nu avea, de fapt, nimic special. Nu era prea sigur dacă era locul prin care iese caca sau pipi, era ori una, ori alta. „Știai", mi-a spus el solemn, „că unele dintre ouăle mamei nu devin *niciodată* bebeluși pentru că le mănâncă tata?" I-am cerut să-mi explice acest lucru. „Așa scrie în cartea mea!", a insistat el. N-am reușit să mai scot altceva de la el referitor la acest subiect, iar mai târziu am verificat personal în carte, ca să văd ce auzise Mike și ce era distorsionat. Am găsit în carte următoarea frază: „Deși peștii depun milioane de ouă, puțin dintre acestea vor produce peștișori, deoarece tatăl sau alte animale le vor mânca!"

În discuțiile ulterioare cu Mike am constatat că el nu citise greșit aceste pagini; el pur și simplu atribuise soarta ouălor de pește, ouălor umane. El nu fusese capabil să explice faptul că o mamă are mai multe ouă decât copilași, iar acest detaliu din carte se potrivea perfect macabrei teorii. Lui Mike, noțiunea că tatăl ar putea mânca ouăle nu i se părea cu nimic mai fantastică decât alte lucruri despre care aflase din această carte. Dar să mai observăm și altceva. El luase toate faptele importante legate de procreare, le memorase și venise apoi cu o teorie bazată tot pe a mânca și a elimina. Înainte de a fi iluminat de părinți, teoriile lui erau cele tipice, pe care un copil mic le deduce din observarea funcționării propriului corp. Cum putea ajunge ceva într-un „stomac"? Mâncând, desigur. Cum putea ieși? Prin excreție, desigur. Toate acestea au mult mai mult sens pentru un copil de vârsta lui Mike decât faptele prezentate în carte sau de către părinți. Dar copilul are respectul cuvenit pentru carte și pentru orice informație ce-i parvine de la auto-

rități respectate, precum părinții lui, așa că el stabilește în minte un compromis care îngăduie deopotrivă teoriile lui personale și faptele proaspăt învățate.

Toate acestea ni se par rezultatele dezamăgitoare ale instruirii sexuale. Înseamnă că trebuie să renunțăm la instruirea sexuală și să revenim la poveștile cu berze și verze? Nu trebuie să ne descurajăm. Nu renunțăm la alte forme de educație pentru că un copil întâmpină dificultăți în înțelegerea faptelor și principiilor. Dar este necesar să înțelegem teoriile sexuale ale copilului mic, pentru a-i putea face o instruire sexuală. Dacă înțelegem pe deplin dificultățile copiilor mici în a înțelege informația despre sex, ne vom modifica tehnicile de instruire sexuală în mod corespunzător. Probleme legate de momentul în care îi prezentăm informația, metodele de prezentare, toate pot să pornească de la înțelegerea proceselor mentale ale copilului într-o anumită etapă din dezvoltarea lui.

Într-un capitol următor ne vom opri în detaliu asupra problemelor și metodelor de educație sexuală.

Despre Complexul Oedip

— Când o să fiu mare, spune Jimmy la masa de seară, am să mă însor cu mama.

— Jimmy spune prostii!, rostește înțeleaptă Jane, care are opt ani. Nu te poți însura cu mama și, în fine, cu tati ce se va întâmpla?

Femeie exasperantă, logică! Cui îi pasă de motivația ta cea bună și de bunul tău simț plictisitor! Există un răspuns și la aceste întrebări.

— El o să fie bătrân, spune visătorul, cu gura plină de păstăi de fasole. Și o să moară.

Apoi, speriat de enormitatea propriilor cuvinte, visătorul adaugă în grabă:

— Dar poate că n-o să moară, iar eu am să mă însor în schimb cu Marcia.

Este absurd, desigur. Este încă unul dintre visele imposibile ale copilăriei. Anunțul făcut de Jimmy la masa de seară, că a hotărât să se însoare cu mama când va fi mare, este foarte diferit de multe alte planuri ce-și au originea în imaginația fertilă a acestui copil de patru ani? El se va face șofer când va fi mare. Iar săptămâna trecută voia să devină gunoier. De asemenea, recent a rezervat locuri pentru o călătorie pe lună. (Cu cinci ani înainte de Sputnik!) (A avut gentilețea de a oferi locuri mai întâi altor membri ai familiei și a fost surprins de lipsa de interes și de reținerile arătate de aceștia.) Iar acum vine cu propunerea de a se însura cu mama când va crește mare.

Dacă nu este decât un vis al copilăriei, de ce îi acordăm mai multă atenție decât oricărui alt vis? Ei bine, în primul rând pentru că îi acordă o mare importanță chiar copilul. Iubirea exprimată de această fantasmă copilărească este profundă. Dorința din visul băiețelului, de a-l înlocui pe tată, își are paralela în dorința fetiței de a o înlocui pe mamă. La ambele sexe dorința este suficient de puternică pentru a da naștere unei perioade de conflict la copil, pentru că natura însăși a dorinței implică rivalitate cu părintele de același sex și tendințe agresive față de acel părinte. Dar această iubire din primii ani de copilărie creează situația imposibilă în care părintele rival este totodată și obiect al iubirii. Când își imaginează moartea tatălui și

faptul că îi ia el locul tatălui, Jimmy se confruntă cu un puternic simțământ contradictoriu. Copilul își iubește foarte mult tatăl, iar gândul la moartea acestuia îl umple de groază. În mod normal nu mai întâlnim asemenea dificultăți în iubirile ulterioare din viață.

Acest atașament prin iubire, din primii ani ai copilăriei, față de părintele de sex opus și numeroasele lui ramificații în conflictul cu părintele rival — agresiunea, sentimentele de vinovăție și forma rezolvării lor — au fost numite de Freud „complexul Oedip". După cum știm cu toții, el a fost descoperit de Freud prin autoanaliză și prin analiza pacienților nevrotici. Ulterior, observațiile directe asupra copiilor mici au arătat fără urmă de îndoială că toți copiii normali trec printr-o asemenea etapă de dezvoltare, fără a rezulta de aici, în mod obligatoriu, o nevroză. Complexul Oedip, în sine, nu este nici patologic, nici patogenic. În mod normal, conflictele pe care le conține se rezolvă și — ceea ce este de asemenea interesant — acestea nu vor fi ținute minte.

Trebuie să ne aducem aminte că această reverie imposibilă este probabil veche de când lumea și copiii mici au avut acest vis imposibil cu mii de ani înainte de a fi el descoperit ca atare și cercetat psihanalitic, l-au trăit prin pasiuni conflictuale și în cele din urmă au renunțat la el, fără ca cineva să devină mai înțelept. Există milioane de părinți în ziua de azi care nu au auzit niciodată de complexul Oedip și nu l-ar recunoaște dacă l-ar sesiza la copiii lor, iar majoritatea acestor părinți își cresc bine copiii, deși nu dispun de aceste informații. Adevărul este că efectul complexului Oedip asupra copilului este același, fie că am auzit de el, fie că nu. El este un vis fără nicio posibilitate de împlini-

re, nici acum, nici altă dată. Este un vis de iubire, sortit să se sfârșească în dezamăgire și în renunțare pentru toți copiii. Se sfârșește prin renunțarea la dorințele imposibile și în mod normal, prin rezolvarea conflictelor pe care le implică. Rivalitățile se sting, iar personalitatea se recompune în cel mai promițător mod. Constatăm că rivalitatea cu părintele de același sex este în cele din urmă depășită prin puterea legăturilor pozitive. În jurul vârstei de șase ani, copilul dezvăluie o mai puternică identificare cu părintele care i-a fost rival cu puțin timp în urmă. Este ca și cum copilul ar spune: „Dacă tot nu pot să iau locul lui tata, dacă nu pot să fiu tata, măcar să fiu *la fel ca* el", apoi începe să se modeleze după tatăl lui. În mod normal așa evoluează toți băieții și există un proces paralel de identificare cu mama lor, în cazul fetelor.

Studiind dezvoltarea copilului trebuie totuși să acordăm un loc important rolului complexului Oedip în dezvoltarea emoțională de la vârsta de trei la cea de cinci ani. Înțelegerea din partea părinților poate fi extrem de utilă în a ajuta copilul să-și rezolve cu succes conflictele specifice acestei vârste. (Iar neînțelegerile în rândul părinților luminați cu privire la faza oedipiană și la atitudinile parentale „corecte" și „incorecte" au fost atât de multe, încât este imperios necesar să le clarificăm.) Mai mult, anumite tulburări ale acestei perioade pot fi înțelese numai dacă le privim ca tulburări ale relațiilor de iubire ale copilului cu părinții lui, ce au în centru năzuințele lui oedipiene.

Aparent, aceste tulburări nu au nicio legătură evidentă cu conflictele oedipiene. Pentru că nu trebuie nicidecum să ne imaginăm că un copil între trei și cinci ani

pune în scenă în familie, în termeni expliciți, o dramă sentimentală, de rivalitate. Nu trebuie nici să ne imaginăm că tot ce face el în această perioadă de dezvoltare este legat în vreun fel de complexul oedipian. În acești ani el se dezvoltă în multe alte direcții și are numeroase alte lucruri la care să se gândească. Dar există anumite tulburări tipice vârstei, care sunt legate de conflictele oedipiene, deși nu putem desluși imediat aceste legături din diversitatea de forme pe care le îmbracă.

Să urmărim în continuare povestea lui Jimmy și să vedem ce legătură au cu complexul Oedip unele dintre comportamentele și temerile lui, aparent inexplicabile.

După ce și-a prezentat visul la masa de seară, Jimmy s-a simțit stânjenit, deși numai cinica Jenny adâncise subiectul. El nu voia, de fapt, ca tatăl lui să îmbătrânească și să moară. Jimmy îl iubea foarte mult pe tata. Iar în gândirea lui Jimmy la patru ani mai exista suficientă magie pentru a-i provoca lui Jimmy un mare disconfort după ce și-a exprimat dorința. Dacă gândul cel rău s-ar fi îndeplinit? Dacă tatăl lui ar fi murit?

Tot restul serii Jimmy a fost prost dispus și iritat. Părea să treacă printr-un moment dificil. La culcare voia ca tata să-i citească o poveste. Nu, nu voia povestea *aceea*. Atunci aceasta? Nu. Ah, de fapt nu mai voia nicio poveste. Ce voia atunci? Păi, discuri. Vrea tati să-i pună discuri? Nu, nu acela — celălalt. Nu, nici acela — acesta. Până la urmă, *ce* voia? Și a început să plângă, pentru că toată lumea era rea cu el și lui nu-i plăcea casa aceasta veche și o să plece să stea la Allen și n-o să mai vină înapoi niciodată, niciodată, iar apoi, plin de furie, l-a lovit pe tata. Părinții, uluiți, nu au știut ce să înțeleagă din acest comportament. În cele din urmă, tata a spus că el

s-a săturat, iar Jimmy trebuia să rămână închis în camera lui până se calma, iar în această seară nu va mai beneficia nici de cărți, nici de discuri. Ah, dar Jimmy exact atât aștepta! „Ești rău. Ești cel mai rău tată din lume și eu aș vrea să mori!" Și, bătând din picioare, a plecat în camera lui, trântind ușa după el.

„Ce Dumnezeu are copilul în seara asta?", se întreabă părinții. Toată lumea a uitat deja conversația de la masă. Căci, cine poate ține minte așa ceva, într-o zi atât de aglomerată. Pe urmă, cine ar fi făcut legătura între acest comportament nervos și conversația de la masă, chiar dacă și-ar fi amintit cineva de ea?

Desigur, nu există legături evidente la o primă privire asupra evenimentelor dinainte de culcare. Dar să încercăm să înțelegem ceva din această succesiune de evenimente. La masă Jimmy își mărturisește dorința de a se însura cu mama după ce va muri tata și pe urmă, vinovat și tulburat, încearcă să-și retragă degrabă cuvintele. Ulterior, la vremea poveștii de seară, de obicei unul dintre cele mai frumoase momente petrecute cu tata, copilul este iritat și plângăcios. Nimic nu-l mulțumește. Vrea ceva, nu mai vrea. Nu se poate hotărî pentru nici cel mai mic lucru, ezită când într-o parte, când în cealaltă, într-un mod exasperant. Putem bănui în acest moment că Jimmy nu știe ce vrea nici în lucruri mult mai importante decât alegerea unei povești sau a unui disc. Într-adevăr, ceea ce l-a preocupat la masă a fost problema „vreau?" sau „nu vreau?" „Vreau să moară tati?" „Nu vreau să moară tati?" Indecizia aferentă acestei probleme teribile se transferă problemei relativ lipsite de importanță a alegerii unei povești sau unui disc.

Apoi, deși tata are răbdare cu el în această reacție de da-nu-nu-da, de la ora de lectură, frustrarea lui Jimmy crește și devine intolerabilă. El aruncă țipând acuzația că toți sunt răi cu el, că urăște această casă veche, că va pleca să stea la un prieten și că nu se va mai întoarce niciodată, niciodată. Ce prostie este aceasta? Dacă o vom considera doar o reacție la problema alegerii unei povești sau a unui disc, toată întâmplarea este doar ridicolă. În primul rând, tatăl nu a fost rău cu el, ci a fost un model de răbdare cât a durat scena cu da și nu, iar în al doilea rând, de ce să pleci de acasă din cauza alegerii unei povești? Din nou, nimic nu are sens dacă nu cunoaștem piesa-din-piesă. Pentru că drama interioară este legată de conflictul în care se găsește Jimmy față de părinți, de faptul că o vrea și nu o vrea pe mama, că vrea și nu vrea să scape de tata. Jimmy nu știe de ce este atât de supărat în privința poveștilor și a discurilor și nici părinții lui nu știu. Anunțul că va pleca de acasă nu are nimic de-a face cu ora de lectură și nici cu atitudinea tatălui față de aceste povești. El face parte din dialogul inconștient; aparține piesei-din-piesă. Este ca și cum am spune: „*Nu* există soluție pentru această problemă; ar fi mai bine să găsim altă familie".

Dar mai este și altceva. El își întărâtă tatăl, pune răbdarea tatălui la grea încercare. Fără să-și dea seama, el vrea ca tatăl să se supere, să pună capăt situației. Și, desigur, tatăl ajunge la capătul răbdării și devine sever, îi cere lui Jimmy să se ducă în camera lui. Iar acum, ca și cum este exact ceea ce ar fi dorit el, Jimmy strigă că tati este rău și că ar dori ca el să moară. Este ca și cum Jimmy ar dori să fie pedepsit pentru dorințele lui rele și în același timp folosește ocazia de a fi pedepsit pentru a-și

justifica sentimentele pe care le are pentru tată, pentru ca astfel să-și justifice dorința rea, pentru că acum spune furios: „Îmi doresc să mori!“

Mai există un episod în povestea acestei zile din viața lui Jimmy, pe care ar trebui să-l relatăm:

În noaptea aceea, Jimmy s-a trezit dintr-un coșmar și l-a strigat pe tati. Un tigru a scăpat din cușcă la grădina zoologică și a intrat pe fereastră în camera de zi și l-a urmărit pe Jimmy prin casă. Jimmy a fugit în camera lui și a trântit ușa. Tigrul a încercat să zdrobească ușa ca să-l omoare pe Jimmy, iar Jimmy a încercat să țină ușa închisă și a strigat, a strigat după tati și nu a venit nimeni, iar el s-a temut că tati a murit. Pe urmă s-a trezit.

Tatăl lui Jimmy nu putea decât să-l liniștească pe copil și să-l calmeze, desigur. Dar, pentru că ne interesează să găsim legăturile dintre anumite frici și conflictele oedipiene de la această vârstă, să vedem dacă putem înțelege câteva aspecte din visul anxios al lui Jimmy.

În vis, Jimmy este urmărit de un tigru furios, care vrea să-l omoare. În realitate, în seara dinaintea visului, un băiețel furios îi spusese tatălui lui că ar fi vrut ca el să moară și se dusese furios în camera lui. Așadar, mânia băiețelului se transformă în vis în mânia unui tigru, dorința periculoasă ca cineva să moară se întoarce ca un bumerang și viața băiețelului este pusă în pericol. Dar în vis observăm și că mânia lui Jimmy și dorințele lui negative îi sunt atribuite tigrului care îl urmărește și presupunem că tigrul îl reprezintă și pe tatăl care, în imaginația băiețelului, îl va pedepsi pentru dorințele lui rele și îi va face lui ceea ce el i-ar face tatălui. Iar băiețelul care în viața reală a fugit în camera lui și a trântit ușa furios este băiețelul din vis care scapă

de tigrul care îl urmărește refugiindu-se în camera lui și care trântește ușa ca să scape de tigru. Băiețelul care și-a anunțat independența la ora opt seara, băiețelul care nu a avut nevoie de tata este băiețelul din vis care solicită țipând protecția și ajutorul tatălui. Pentru că Jimmy se teme de dorințele lui rele și vrea să fie apărat de propriile impulsuri negative. El îl iubește foarte mult pe tatăl lui, iar în vis, când l-a strigat pe tati și tati nu a venit, el *s-a temut* că tati a murit și că dorința cea rea s-a îndeplinit.

Vedem, prin urmare, că visul reprezintă pedeapsa pentru dorințele rele, că toate gândurile negative și evenimentele zilei s-au inversat și că pedeapsa apare ca răsplată pentru aceste dorințe rele.

În povestea lui Jimmy vedem cum conflictul oedipian se manifestă în distorsionări ocazionale de comportament (precum scena de la culcare, cu poveștile și discurile), în sentimente excesive de vinovăție, uneori în coșmaruri, în manifestări ce nu pot fi recunoscute cu ușurință ca aparținând complexului oedipian. De fapt, este mult mai probabil că vom găsi sentimente oedipiene mascate într-un comportament de neînțeles sau în anxietate, decât să-l auzim pe copil exprimându-și deschis iubirea pentru mama lui și dorința de a lua locul tatălui. În toată perioada cunoscută ca etapa oedipiană vor exista probabil puține ocazii de genul propunerii făcute de Jimmy la masă. Aceasta, deoarece propunerile de acest fel implică sentimente de vinovăție ce se găsesc deja la copilul foarte mic în stare de refulare parțială.

Undeva în al cincilea sau al șaselea an — poate ceva mai târziu — visul acesta imposibil începe să se estompeze și în cele din urmă este alungat în adâncurile sub-

terane, unde zac fantomele tuturor viselor abandonate. S-ar putea să nu-și aducă nimeni aminte de el. Nu este nevoie să fie invocat vreodată. Nu este necesar decât să se renunțe la scopurile lui imposibile, fără a perturba legăturile de iubire dintre copil și părinții lui și fără a-i schilodi capacitatea de a iubi mai târziu în viață.

7

Educația pentru iubire

Semnificația educației sexuale

Din ceea ce am spus până acum despre instruirea legată de sex, vedem că a comunica informațiile despre procreare reprezintă doar o mică parte din educația sexuală. Este o parte importantă, dar nu mai considerăm că îi putem atribui o semnificație atât de largă pe cât credeau primii susținători ai instruirii sexuale. La începuturile mișcării pentru o educație sexuală, credeam că francheța și sinceritatea în privința vieții sexuale vor fi *suficiente* pentru a preveni mai târziu tulburările de funcționare sexuală. Acum știm că satisfacția sexuală în viața adultă depinde de un mare număr de factori, unii făcând parte din instruirea sexuală de la începutul vieții și toți putând fi concentrați în următoarea afirmație scurtă: împlinirea în experiența sexuală de adult depinde de gradul în care un bărbat are încredere și se bucură de masculinitatea lui și în care o femeie are satisfacție și se bucură

de feminitatea ei și de măsura în care bărbatul și femeia au renunțat la atașamentele din copilărie față de părinți și posedă mijloacele de a iubi complet o persoană de sex opus.

Aceasta înseamnă că educația sexuală în sensul cel mai larg trebuie să educe copilul pentru îndeplinirea rolului lui sexual, astfel încât să-i ofere satisfacția optimă de a fi băiat sau de a fi fată și că legăturile cu părinții trebuie să fie suficient de puternice și suficient de tandre pentru a asigura posibilitatea unei vieți afective bogate, dar nu într-atât de puternice și de devoratoare încât să împiedice copilul să formeze mai târziu legături afective noi, printr-o iubire matură și căsătorie. Iată, într-adevăr, o sarcină foarte importantă!

Dacă atribuim instruirii sexuale, comunicării informațiilor, locul cuvenit din perspectiva aceasta mai largă asupra problemei, ar trebui să spunem ceva de genul: instruirea sexuală *per se* este reușită atunci când ea și-a atins scopul de a consolida satisfacția copilului în propriul rol sexual și destinul lui în cadrul acestui rol sexual și când a abordat realitatea procreării, anatomia, senzațiile sexuale într-o asemenea manieră, încât a redus vinovăția și anxietatea copilului și a adâncit încrederea și iubirea lui pentru propriii părinți. Aceasta înseamnă că nu trebuie să ne îngrijoreze rezultatele instruirii sexuale dacă descoperim că un copil mic nu a înțeles prea bine prezentarea faptelor și chiar a distorsionat faptele în mintea lui. Avem timp suficient pentru a corecta informațiile lui în această privință și trebuie să ne liniștim cu gândul că nici cea mai bună educație nu-l poate lămuri pe copil complet, deoarece corpul copilului și experiența lui nu-i furnizează mijloacele de a înțelege totul.

Să vedem însă cât de departe poate merge și cea mai temeinică instruire sexuală, dacă atitudinea copilului față de propriul rol sexual este nefavorabilă. O fetiță poate învăța tot ce suntem pregătiți să-i spunem despre mecanica procreării și despre pregătirile propriului ei corp pentru maternitate în viitor. Dar, dacă a fi fată este o dezamăgire sau chiar ceva neplăcut pentru ea, dacă maternitatea este numai corolarul de insulte pentru nefericita feminitate, ce bine i-ar putea face acestei copile dezamăgite, care se subapreciază, adevărurile legate de felul în care este construită așa cum este construită? Dacă unui băiețel i se prezintă faptele legate de origini în cea mai frumoasă și mai deschisă manieră, dar el consideră femeile niște ființe periculoase și crede că propria lui masculinitate este amenințată de femei, a ști că într-o zi va fi soț și tată și va realiza un act sexual cu o femeie ar putea să-l tulbure mai mult decât ignoranța.

De aceea scopul educației sexuale nu constă numai în transmiterea informației, ci și în crearea la copil a unui grup de atitudini pozitive față de propriul corp, față de propriul sex și de rolul lui sexual, prezent și viitor. Aceasta înseamnă că educația sexuală include atitudinea părintelui față de masturbarea copilului și față de jocurile lui sexuale, include atitudinea față de atașamentele oedipiene și, în fine, include influența noastră în modelarea identificării copilului cu membrii aceluiași sex și în dezvoltarea satisfacției cu rolul lui sexual. Furnizarea informației sexuale joacă un rol în educația copilului în fiecare din aceste domenii, dar nu poate fi despărțită de ele; nu este un obiect de studiu separat.

Dilema părinților*

Fiecare părinte bine pregătit din ziua de azi știe ce să *nu* facă atunci când se confruntă cu masturbarea copilului sau cu jocurile lui sexuale. Nu trebuie să facem copilul să se rușineze. Nu-l amenințăm. Fiecare părinte informat știe că rușinea și anxietatea legate de organele genitale pot tulbura grav dezvoltarea personalității copilului și îi pot afecta funcționarea sexuală în viața de adult.

Experții nu i-au ajutat însă prea mult pe părinți în celălalt aspect al problemei. Cum reacționezi la comportamentul sexual al unui copil, astfel încât nici să nu-i îngădui libertăți nelimitate, nici să nu-i creezi copilului atitudini dăunătoare?

Dilema părintelui modern este bine exprimată în următoarea poveste: mama unui copil de șase ani, Tommy, l-a auzit pe fiul ei când a invitat-o pe prietena lui, Polly, sus în camera lui, ca să se uite la colecția de cărți poștale. Mama, tresărind la această versiune de grădiniță a gambitului masculin, i-a auzit ducându-se sus și închizând ușa. Ea și-a amintit neliniștită că în urmă cu numai câteva săptămâni, mama lui Polly i-a găsit pe cei doi copii jucându-se de-a mersul la toaletă în curtea din spatele casei și l-a trimis pe Tommy la el acasă, mustrându-l sever. Mama lui Tommy s-a întrebat nesigură ce

---

* Conținutul acestei secțiuni a apărut inițial în articolul meu intitulat „Helping Children Develop Controls“ (Cum să-i ajutăm pe copii să-și dezvolte capacitatea de autocontrol), *Child Study*, Winter 1954–55, publicat de Child Study Association of America (Asociația Americană pentru Studii Consacrate Copiilor), căreia îi sunt îndatorată pentru posibilitatea de a-l utiliza. (*N.a.*)

trebuia să facă. După o perioadă de discreție a urcat la etaj. S-a apropiat de ușa camerei lui Tommy, căutând cuvintele potrivite pentru o asemenea ocazie. Conștientă fiind că niște cuvinte nepotrivite ar putea înrăutăți situația, a renunțat la o idee după alta. Nu era sigură nici măcar dacă în ziua de azi, la această vârstă, asemenea intervenție intra în prerogativele părinților. În cele din urmă a bătut la ușă întrebând: „Pot să intru?" Fiul ei i-a răspuns ceva neinteligibil, iar ea a deschis ușa. Tommy și Polly ofereau un spectacol grozav, având în vedere că amândoi erau parțial dezbrăcați. Mama, în căutarea unei fraze neutre, s-a trezit zicând: „Nu vă este frig, copii?" Și răspunsul, sincer ca al lui George Washington, a venit imediat: „Nu".

Este adevărat că nesiguranța mamei în abordarea acestei situații a condus la un impas, dar nu a dăunat nimănui. Probabil a fost mai bine că mama i-a arătat astfel lui Tommy că știa de aceste jocuri, decât să se prefacă a le ignora. Pentru că, în pofida aplombului superb demonstrat când a fost descoperit de mama în timpul jocurilor lui secrete cu Polly, Tommy se rușina și era îngrijorat de aceste jocuri, așa cum a descoperit mama lui ulterior. El a fost ușurat să-și dea seama că mama lui cunoștea secretul lui și că, spre deosebire de mama lui Polly, ea nu credea că era ceva rușinos sau rău. La fel ca mulți alți copii, Tommy aproape că aranjase lucrurile în acest fel pentru ca mama lui să afle.

În același timp, mama trebuie să-i transmită lui Tommy ceva mai mult decât o simplă liniștire, pentru că el este la o vârstă la care poate fi ajutat să înțeleagă că există și alte căi prin care să-și poată satisface curiozitatea sexuală, decât jocurile copiilor mici. Cred că

mama lui Tommy ar fi putut aborda incidentul din camera lui pur și simplu întrebând dacă putea să intre, sugerând copiilor să se îmbrace și să găsească altceva de făcut, și apoi să stea de vorbă cu Tommy mai târziu și între patru ochi despre incident. Mama îi putea transmite ideea că este normal pentru copii să fie curioși cum este făcut un băiat și cum este făcută o fată, dar că Tommy nu putea afla răspunsurile la întrebările lui jucând anumite jocuri sau privind. El le putea adresa mamei și tatălui toate întrebările pe care le dorea, astfel încât ei să-l ajute să înțeleagă. În acest fel Tommy nu ar fi fost pus în situația de a se simți rușinat și speriat; dimpotrivă, el ar fi fost ușurat. Curiozitatea lui normală și necesară nu ar fi fost distrusă, pentru că i s-ar fi oferit alte mijloace de a o satisface.

Ceea ce spunem și facem în legătură cu comportamentul sexual al copiilor depinde în mare măsură de vârsta copilului și de tipul comportamentului sexual. Un tip de comportament care este „normal" sau „tipic" într-o anumită etapă de dezvoltare nu este adecvat alteia. Evaluarea comportamentului și metodele noastre de abordare vor fi diferite pentru etape diferite de dezvoltare. Să dăm un exemplu:

Dacă un băiețel de trei ani de la grădiniță privește fascinat cum urinează fetițele, ar trebui să considerăm acest lucru o expresie normală a interesului lui pentru diferențele sexuale; *normal pentru vârsta lui*, vrem să spunem. Metoda de abordare a acestui interes la copiii de grădiniță constă în a permite observațiile firești când este ora toaletei. În mod normal, interesul de acest tip dispare, astfel încât la vârsta școlară se va transforma în chicoteli și glume pe seama funcțiilor de la toaletă,

dar cu un interes scăzut pentru observarea directă. Să presupunem însă că un copil de trei ani nu poate trece de fascinația observației și la vârsta de opt ani dă naștere la probleme în tabăra de vară, trăgând cu ochiul în mod insistent și repetat la toaleta fetelor. Nu vom mai considera că această activitate este adecvată vârstei și vom presupune că persistența acestei forme infantile de comportament sexual își are rădăcinile într-o problemă personală.

Dacă am aplica privirii fascinate de la vârsta de opt ani aceeași metodă de abordare pe care o aplicăm curiozității de la vârsta de trei ani, nu am putea oferi soluții problemei copilului de opt ani. Pentru că în cazul copilului de trei ani putem opera pornind de la premisa că ocaziile normale de a face observații vor satisface nevoia de a privi, mai ales atunci când aceasta se combină cu răspunsuri la întrebările copilului. Dar în cazul copilului de opt ani, a privi nu satisface curiozitatea, așa cum putem vedea din persistența acestui comportament. Faptul că el privește este motivat mai mult de anxietate decât de curiozitate. Este ca și cum el nu și-ar crede ochilor și ar trebui să se mai uite o dată și încă o dată. I-am face copilului de opt ani și colegilor lui de tabără un deserviciu dacă am trata aceste incidente ca la grădiniță, adică asigurându-i ocazii să privească. Personalul taberei ar acționa corect dacă nu ar permite acest comportament, dacă ar impune limite, cu blândețe, dar cât se poate de ferm. Dacă vrem să ajutăm copilul în problemele lui, ar trebui să căutăm mai curând semnificația lor, decât să-i furnizăm ocazii de manifestare.

În mod similar, vom constata că masturbarea înseamnă lucruri diferite la vârste diferite. Copiii de doi

și trei ani se manipulează uneori cu multă naturalețe. În timpul jocurilor sau în perioadele de liniște, mâna poate rătăci spre zona genitală și copilul pare complet nepreocupat de prezența adulților sau a altor copii. De obicei nu este necesar să le atragem atenția copiilor foarte mici. Pe măsură ce crește, copilul va avea tendința de a limita masturbarea ocazională la momentele când este singur. Considerăm că aceasta este o evoluție normală, care se petrece pe măsură ce copilul își dezvoltă simțul social. Sprijinim copilul să înțeleagă că masturbarea este o acțiune intimă nu pentru că este ceva rușinos sau rău, ci pentru că este unul dintre lucrurile considerate intime. La copiii de vârstă școlară, masturbarea sau atingerea organelor genitale, frecventă și evidentă, nu are aceeași semnificație ca și manipularea ocazională, întâlnită la copilul mic. Persistența acestui tip de masturbare la copilul mai mare poate indica anumite anxietăți nerezolvate, care necesită atenția noastră.

De fapt, este important să remarcăm că nu tot ce numim masturbare în copilărie este masturbare în sensul adevărat al cuvântului. Băiatul care își duce mâna la penis și simte nevoia de a-l atinge în mod repetat în timpul zilei nu își produce de obicei plăcere prin aceste gesturi. Ele sunt semne de anxietate. Copilul își atinge penisul în mod repetat și își ține mâna pe el pentru a se asigura că penisul nu a pățit nimic. Copilul care își ține mâna pe organele genitale în mod deschis, la orice vârstă la care acest gest nu mai este de așteptat, face un gest mai complicat decât masturbarea. El atrage atenția asupra masturbării sale, face o confesiune, invită la o reacție, uneori invită și la pedeapsă sau critică. În toate aceste

cazuri, părinții ar trebui să apeleze la consiliere pentru evaluarea comportamentului copilului și pentru abordarea lui corespunzătoare.

Până unde ar trebui să satisfacem curiozitatea copilului*

Dacă un copil este curios să afle cum este alcătuit corpul mamei sau al tatălui lui, ar trebui să i se ofere ocazia de a-și vedea părintele dezbrăcat, de a-și satisface curiozitatea în mod direct, privind? În ultimii ani mulți părinți au încercat să satisfacă curiozitatea copilului, permițându-i să-i observe dezbrăcați, să intre în baie sau să facă duș împreună cu ei. Cu toate acestea, observațiile noastre asupra copiilor crescuți în asemenea familii permisive au arătat că această libertate produce propriile ei variante de vinovăție și anxietate la copil, că, în mod paradoxal, prea multă libertate dă naștere unui conflict foarte asemănător celui provenit din prea mută restricție. Observațiile directe de acest fel nu satisfac cu adevărat curiozitatea copilului, deoarece vederea corpului nud nu explică nimic, dar a privi i se poate părea copilului excitant în mod secret (chiar dacă el pare a nu băga de seamă) și apoi se rușinează de propriile reacții.

---

* O parte din această secțiune a apărut inițial în articolul meu intitulat „Helping Children Develop Controls" (Cum să-i ajutăm pe copii să-și dezvolte capacitatea de autocontrol), *Child Study*, Winter 1954-55, publicat de Child Study Association of America (Asociația Americană pentru Studii Consacrate Copiilor), căreia îi sunt îndatorată pentru posibilitatea de a-l utiliza. (*N.a.*)

Dar copiii își manifestă destul de deschis curiozitatea față de părinți și de felul cum sunt alcătuiți adulții. Părinții care vor să fie onești și naturali, dar în același timp, în mod firesc, să-și păstreze intimitatea, s-ar putea să nu prea știe ce să facă în asemenea situații. Îmi amintesc preocuparea unui tată care mi-a cerut odată părerea despre cum trebuie să se poarte cu fiica lui de patru ani. Ea ceruse de mai multe ori să-și vadă tatăl la baie, arătase interes pentru penisul tatălui și de curând ceruse să-l atingă. Ar trebui el să îngăduie acest lucru? Soția lui credea că, dacă această acțiune ar fi satisfăcut curiozitatea copilului, ar fi trebuit îngăduită. „Dar nu mă sfiesc să recunosc", a spus tatăl provocator, „că m-aș simți stânjenit". Mi-am dat seama că tatăl credea că psihologia modernă ar susține ideea potrivit căreia această curiozitate ar trebui satisfăcută. El a fost foarte surprins și ușurat când i-am spus că nu consideram a fi necesar sau bine pentru fetița lui să-și satisfacă curiozitatea în acest fel.

Dar, dacă îngrădim în acest fel curiozitatea copilului, dacă intervenim în manifestările sexualității lui, nu va simți copilul că trebuie să fie vorba despre ceva secret și rușinos în aceste lucruri? Nu obligatoriu, desigur. Dacă suntem alarmați și șocați de curiozitatea lui, dacă îl amenințăm, îi vom crea copilului sentimente inutile de rușine, cu siguranță. Dar să presupunem că tatăl care a apelat la sfaturile mele i-ar spune fiicei lui: „Știu că toți copiii sunt curioși să afle cum sunt alcătuiți adulții. Dar adulților le place să fie singuri uneori, ca și copiilor. Dacă vrei să afli cum sunt alcătuiți adulții, mă poți întreba și o poți întreba pe mami, iar noi o să-ți explicăm. Așadar, spune-mi ce vrei să știi?"

Un astfel de răspuns ar realiza mai multe lucruri. Recunoaștem dreptul copilului de a fi curios. Nu am afirmat că dorința fetiței este periculoasă sau anormală, dar i-am cerut să-și exprime curiozitatea în cuvinte ca substitut pentru privit și examinat. Nu i-am permis privilegiul unei intimități cu tatăl ei, dar nu i-am negat dreptul de a fi curioasă și de a pune întrebări.

Același principiu poate fi aplicat în abordarea jocurilor sexuale dintre copii. Deși considerăm jocurile de examinare a fi o manifestare normală a interesului sexual și a curiozității în primii ani ai copilăriei, putem fi siguri că un copil va descoperi puține răspunsuri la întrebările lui, prin explorare, iar unele dintre descoperiri îl vor nedumeri și neliniști. Părintele înțelept va încerca să determine copilul să-și exprime curiozitatea prin întrebări și să-l ajute să-și clarifice anumite lucruri înțelese greșit, prin discuții. Iată, informațiile sexuale pot deveni mijlocul prin care putem controla activitatea sexuală directă, deoarece trebuie să considerăm că și comportamentul sexual, ca multe alte genuri de comportament, trebuie să fie în mod rezonabil îngrădit.

Despre transmiterea informațiilor referitoare la sex

Am văzut că în momentul în care pune primele întrebări și mult timp după aceea, copilul are deja propriile noțiuni, propriile teorii despre procreație. Aceste teorii se întemeiază pe ceea ce a observat singur legat de funcționarea corpului, ceea ce îl determină pe copil să

stabilească analogii cu mâncatul și cu excreția. Informațiile pe care i le furnizăm depășesc experiența lui, i se par ciudate sau chiar fantastice, iar rezultatul educațional poate fi doar o teorie (a noastră) suprapusă pe alte teorii (ale lui). Rezultatul este adesea o confuzie și mai mare.

Pin urmare, poate fi foarte util să luăm în considerare teoriile proprii ale copilului *înainte* de a-i prezenta informații noi. „De unde vine bebelușul, mamă?" „Spune-mi de unde crezi *tu* că vine, Danny." Sau, putem spune: „Ghicește mai întâi și pe urmă te ajut eu să înțelegi." În felul acesta ne putem ocupa mai întâi de teoriile copilului, ajutându-l totodată să le evalueze singur.

Debby, care are patru ani, este dusă să o vadă pe vara ei „nou-născută".

— Mami, de unde a luat-o mătușa Margaret pe Helen?

— Tu ce crezi, Debby?

— A cumpărat-o de la magazinul de mărunțișuri! (Chicotește.)

— Ai văzut vreodată copii de vânzare la magazinul acela, Debby?

— Nu. (Chicotește din nou.)

— Atunci, mai ghicește o dată. Te ajut și eu.

Tăcere.

— Mama lui Jonny este grasă! (Debby știa că familia lui Jonny va avea un bebeluș nou, dar nu-i pusese întrebări mamei ei. În felul acesta ea ne spune că a făcut singură unele legături și fetița are dreptate, desigur.)

— Și de ce crezi că mama lui Jonny este grasă, Debby?

— Pen'că a mâncat ceva prea mare!

— Așa crezi tu? Ia, mai ghicește o dată.

— Jonny o să primească un bebeluș nou. Mi-a spus el.

— Crezi că de aceea este mama lui Jonny atât de grasă, Debby?

— Dar *de ce* este atât de grasă, mami? (Încă nesigură pe propriile concluzii.)

Așa că mama lui Debby îi explică fetiței că mama lui Jonny crește un copilaș înăuntrul ei, ceea ce Debby știa deja sau ghicise. Dar ea simțea nevoia să-i spună mama acest lucru. Debby pare să se mai gândească și la alte întrebări, dar încă nu le rostește.

Deocamdată mama lui Debby nu-i oferă și alte informații, ci așteaptă. Ar fi ușor să se lanseze în întreaga poveste, de la „sămânța întâlnește oul" până la „copilul iese printr-o deschidere specială" și acesta este punctul în care majoritatea dintre noi greșim când îi dăm copilului informații. Aceste fapte sunt lipsite de sens pentru copil până ce el le digeră, una câte una și până nu renunță la propriile lui teorii. Așa că mama lui Debby așteaptă.

În următoarele câteva zile, Debby nu mai pune alte întrebări, dar se vede că face cercetări pe cont propriu. O păpușă veche, pe nume Honey, este dezmembrată de Debby fără să dezvăluie secretele anatomice sau să producă un bebeluș. O păpușă pentru oliță, pe nume Nancy, este hrănită cu bucăți de pâine și mere și cercetată de câteva ori pe zi cu speranța de a găsi unele semne. Debby și-a făcut de asemenea un obicei din a se așeza în fața oglinzii și a pus la punct o metodă de a se apleca pe spate, astfel încât burtica să-i iasă mult în relief, imitând o femeie însărcinată. Tatăl s-a alarmat într-o zi văzându-și fiica în această postură remarcabilă. „Ce s-a întâmplat, Debby?", a întrebat el. „Te doare ceva?" „Fac un copil",

a pus ea serioasă. „Vei face un copil când vei fi mare", a spus tatăl cu tact. „Eu vreau unul *acum*", zice Debby cam provocator. Și mai târziu, la masă, alegând mâncarea din farfurie, a întrebat: „Dar *ce* mănâncă doamnele ca să aibă copii?"

Mai târziu, când vine ora de culcare și a rămas singură cu ea, mama îi spune: „Va să zică, crezi că doamnele trebuie să mănânce ceva ca să aibă un bebeluș?" „Sigur." „Ce crezi că mănâncă?" „Ceva mare. Poate un pepene sau un dovleac." „Dar cum poate o doamnă să mănânce un pepene sau un dovleac și pe urmă să facă un copil?" „Poate mănâncă unul mic, care pe urmă crește și crește și se face mare."

În timpul acestui recital, mama lui Debby ascultă plină de tact și în niciun caz nu ridiculizează teoriile fiicei ei. Dacă vrem ca un copil să ne împărtășească gândurile lui, trebuie să fim foarte atenți să nu-l facem să se simtă prost când își prezintă ideile. Așa că mama lui Debby este bucuroasă că Debby i-a spus ce gândește despre acest subiect, iar acum Debby ar vrea ca mama să-i explice? Mama, spune aceasta, nu mănâncă ceva ca să facă un copil, ci doamnele ajunse la maturitate au o structură specială în interiorul lor, ca să poată face copii. Apoi mama îi furnizează informația despre un ou foarte mic și despre cum crește copilul dintr-un ou. Ea este foarte atentă și să-i explice că bebelușul crește într-un loc *special*, în interiorul mamei. Acest loc *nu* este cel în care ajunge mâncarea. Nu este un stomac. Probabil că va fi dificil pentru Debby să înțeleagă, dar mama vrea să înceapă în mod corect, disociind locul în care crește copilul de stomac, pentru ca astfel Debby să depășească etapa teoriilor alimentare în educația ei.

Dabby vrea să știe dacă și ea are un ou în interior și dacă poate să facă un copil, dacă vrea. Mama îi explică faptul că atunci când va fi o doamnă ajunsă la maturitate, va avea și ea ouă și va putea crește copii. Dar ea va avea nevoie și de un soț, deoarece copiii trebuie să aibă un tată. Mama se oprește aici cu explicațiile. Ea nu-i spune lui Debby despre rolul tatălui deocamdată, decât dacă Debby întreabă în mod special. Majoritatea copiilor nu se interesează despre rolul tatălui o dată cu primele întrebări despre cum crește un copil în interiorul mamei. Debby are destule lucruri de absorbit din informațiile pe care i le-a dat mama în această seară. Iar mama nu-i spune încă lui Debby cum iese copilul. Ea se bazează pe faptul că pe Debby curiozitatea o va face să pună întrebarea ceva mai târziu. Dacă vom folosi întrebările copilului ca ghid de orientare, rareori există pericolul de a avansa prea repede în educația sexuală.

Din când în când, în săptămânile următoare, Debby îi cere mamei să-i explice din nou despre ou și cum crește el. Ea reține greu detaliile și odată, când mama i-a cerut să-i explice lui mami, Debby a susținut un recital grijuliu al faptelor, cu o distorsiune majoră. Se pare că *mănâncă* un ou mic! (În această perioadă, Debby a fost foarte agitată în legătură cu ouăle de la micul dejun și și-a exprimat îngrijorarea pentru ceea ce i se întâmplă puișorului care crește înăuntru.) Așa că mama trebuie să se ocupe din nou de teoriile alimentare ale lui Debby și să mai parcurgă o dată acest material, cu răbdare.

Trec mai multe săptămâni. Frățiorul lui Jonny a sosit, iar mama lui s-a întors de la spital. Într-o zi, Debby

întreabă gânditoare: „A durut-o pe mama lui Jonny când au tăiat-o?“ (Nu, mama lui Jonny nu a făcut cezariană, iar Debby nu a auzit o discuție a adulților pe acest subiect. Ideea îi aparține.) „Crezi că a fost nevoie să o taie, ca să scoată bebelușul?“ „Eu așa cred“, spune Debby candid. „Te poți gândi și la alte modalități prin care ar putea ieși copilul?“ „Poate mama plesnește“, spune Debby și se strâmbă, „ca un balon.“ (Acum mama înțelege o întâmplare inexplicabilă din urmă cu câteva zile. Debby spărsese un balon și când acesta a pocnit, ea a strigat îngrozită și nu a putut fi liniștită mult timp.) Mama lui Debby spune nu, o mămică nu trebuie să facă operație și o mămică nu se sparge. Are Debby alte idei? „Păi atunci“, spune Debby nemulțumită, „el *trebuie* să iasă pe unde iese și caca!“ Mama lui Debby îi amintește că bebelușul nu este o mâncare și nu se face mâncând ceva. Așadar, dacă bebelușul crește într-un loc special din mama, nu ar fi o ideea bună dacă acel loc ar avea propria lui deschidere prin care să iasă copilul? Debby este surprinsă și îndoită. „Unde se află *ea*?“ întreabă Debby suspicioasă. Mama ia o păpușă. „Dacă păpușa ar fi o fată sau o doamnă reală, câte deschideri ar avea ea aici, jos?“ „Una pentru pipi și una pentru caca“, răspunde Debby prompt. „Arată-mi unde se află ele.“ Debby arată cu degetul. „Exact. Dar mai există una uite aici (îi arată lui Debby) și pe aici iese bebelușul.“ Debby vrea să știe dacă ea are un asemenea loc. Mama o asigură că da, dar că la o fetiță deschiderea este foarte mică.

Ne putem aștepta ca Debby să rămână mirată de această informație mult timp de acum înainte. Vor exista și alte întrebări, confuzie, o revenire la teoriile ante-

rioare și probabil este adevărat că vor trece mai mulți ani până ce Debby va integra aceste informații pe deplin. Dar modul de abordare folosit de părinții lui Debby are cele mai bune șanse de a conduce în final la asimilarea acestei informații. Informația este furnizată pas cu pas și este legată de întrebările copilului. Informația nu este furnizată decât după ce au fost cercetate teoriile copilului. Cu alte cuvinte, dorim să evităm de a construi educația sexuală peste teoriile distorsionate ale copilului, pe cât posibil. Chiar după ce i-am furnizat copilului unele informații este bine, atunci când apare următorul set de întrebări, să cerem mai întâi copilului să ne explice ce a înțeles.

Ar putea trece câteva luni până ce Debby va întreba care este rolul tatălui în procreație sau întrebarea ar putea veni imediat. În orice caz, întrebarea ei ne va arăta dacă fetița este gata pentru informații noi. Dacă introducem noi înșine informația sexuală prin metoda unei povești complicate în care totul este spus deodată, copilul nu are cum să asimileze această educație dificilă, nu are cum să rezolve mai întâi propriile lui teorii greșite. Nu am face decât să sporim confuzia deja existentă în mintea sa. Există însă și excepții la această teorie, pe care trebuie să le luăm în considerare. Dacă un copil de vârstă școlară nu a întrebat despre rolul tatălui, de exemplu, putem presupune că există o anumită reținere în a pune întrebările necesare. Este posibil să fi aflat deja aceste lucruri de la alți copii și să considere întreaga problemă respingătoare. Într-o asemenea situație este corect ca părinții să găsească o cale plină de tact pentru a deschide discutarea subiectului și a stimula copilul să pună întrebări.

Rolul educativ al părinților în etapa oedipiană

Am văzut deja că atașamentele de iubire din etapa oedipiană sunt o parte normală din dezvoltarea copilului între trei și cinci ani. Tot normal este și ca un copil să renunțe la visul imposibil de a înlocui mama sau tatăl, iar conflictele care se manifestă în această perioadă să dispară.

Știm că această iubire din copilărie și rezolvarea conflictelor ei vor influența mai târziu atitudinile față de iubire în adolescență și la maturitate. Dacă afecțiunea băiatului pentru mamă sau a fetei pentru tată se vor păstra neschimbate în anii următori, vor exista dificultăți în înlocuirea vechii iubiri din copilărie cu iubirea cea nouă, de la maturitate. Părinții — inclusiv cei care nu au auzit niciodată de complexul Oedip — joacă un rol esențial în rezolvarea acestor conflicte și, spre meritul părinților, majoritatea copiilor renunță la visul imposibil, trec mai departe, la interesele captivante ale anilor de școală, se maturizează și obțin eliberarea necesară de afecțiunile din copilărie, pentru a găsi iubiri noi. Cum se realizează acest lucru?

Realitatea (iar aceasta include părinții, care sunt cu certitudine o parte din realitatea copilului) joacă rolul decisiv. Un băiețel nu o poate avea pe mama lui numai pentru el, nici acum — nici altă dată. O fetiță nu o poate înlocui pe mama ei în afecțiunea tatălui, nici acum — nici altă dată. Un Jimmy nu poate scăpa de tatăl lui și în același timp să-l păstreze pe tatăl lui și, pentru că într-adevăr ține foarte mult la tata, el renunță la acest vis irealizabil în favoarea altuia, care oferă posibilități reale

de satisfacție. El poate deveni *ca* tatăl lui. Într-o zi se va căsători și el și va avea copii.

Dar copilul nu renunță la dorințele lui oedipiene fără ajutorul părinților. Pentru că, fie că știu despre complexul oedipian, fie că nu știu despre el, părinții reprezintă realitatea și ei sunt cei care spun, de fapt: „Asemenea dorințe nu se pot împlini, nici acum — nici altă dată". Ei nici nu au nevoie de cuvinte, părinții transmit această idee prin atitudinea lor. Indiferent dacă știe sau nu de ce îi pune Jimmy la încercare autoritatea prin tirada de la ora de culcare, tatăl este obligat să ia atitudine față de acest comportament și, trimițându-l pe Jimmy în camera lui, ceea ce îi spune de fapt este: „Eu sunt tatăl tău și tu ești doar un băiețel. Oricare ar fi motivele pentru comportamentul tău necontrolat din această seară, pe mine nu mă interesează și nu-l voi permite."

Atitudinea părinților, este cea care îi arată copilului că el nu o poate avea pe mama numai pentru el, că nu poate deveni un rival al tatălui în afecțiunea mamei. Toate acestea se transmit în sute de modalități subtile.

Încă din primii ani, Jimmy — la fel ca toți copiii — trebuie să înțeleagă că părinții au o viață a lor proprie, împreună, o iubire specială unul pentru celălalt, din care copilul este exclus. De cele mai multe ori copiilor nu le place acest lucru, dar este important pentru ei să fie ajutați să-l accepte. Știm că un copil mic protestează atunci când mama și tata ies într-o seară sau când pleacă într-o scurtă vacanță. Mulți părinți se simt chiar vinovați pentru o asemenea excludere necesară a copilului din viețile lor intime. Cu toate acestea, copilul trebuie să primească această educație pentru a înțelege că părinții au o relație proprie, pe lângă relația pe care o împărtășesc cu copiii lor.

Dormitorul părinților poate deveni un simbol al acestei intimități și este un principiu sănătos să menținem această intimitate încă de la începutul copilăriei. Ca urmare, desigur, copilul nu va dormi în camera părinților, dar mai înseamnă și că el nu va fi luat în patul părinților. Chiar și atunci când copilul se trezește dintr-un vis urât și cere să stea cu părinții, va fi mult mai înțelept să-l liniștim în patul lui. Pentru aceste motive, precum și pentru altele pe care le-am discutat, este bine, de asemenea, să excludem copiii atunci când părinții se îmbracă sau fac baie, sau folosesc toaleta.

Nu înseamnă că facem prea mult zgomot în jurul intimității părinților? Nu va avea copilul impresia că părinții lui sunt excesiv de secretoși? Desigur, nu trebuie să lăsăm nici această impresie. O declarație clară a principiului intimității, — un principiu stabilit de la început și menținut în toată copilăria — nu este dificil de păstrat în cadrul familiei.

În felul acesta și în multe altele, îi creăm copilului sentimentul că relația părinților lui unul cu celălalt și iubirea lor reciprocă trebuie respectate. Un copil, oricât de mult iubit ar fi, nu are voie să tulbure această relație intimă, nu poate participa la intimitățile vieții părinților și nu poate obține iubirea exclusivă a unui părinte. Dacă un copil dezvoltă fantezii legate de căsătoria cu părintele pe care îl alege, fantezii despre o iubire mai intimă și exclusivă, fantezia rămâne fantezie, pentru că nu vom face nimic să o încurajăm și, fără încurajări, copilul va renunța la fantezia lui.

Uneori însă, într-o familie în care relația dintre părinți este perturbată, un părinte dezamăgit în iubirea maritală poate face din copil interesul său exclusiv, ca iubire.

O mamă poate demonstra tandrețe față de fiul ei, deși rămâne distantă față de soț. Un tată poate fi fermecat de fiica lui, copleșind-o cu cadouri și atenții pe care mama ei rareori le primește. În cazuri de acest fel, visul copilăresc de a avea o relație specială și intimă cu un părinte, de a exclude părintele rival, capătă oarecare substanță în viața reală. Fantezia este alimentată în parte de atitudinea părinților și copilul poate întâmpina mai multe dificultăți în a renunța la fantezii decât copilul care știe de la bun început că mama și tata își aparțin unul altuia, iar calitatea iubirii lor reciproce este diferită de calitatea iubirii lor pentru el.

Din aceleași motive nu trebuie să privim demonstrațiile ocazionale de cochetărie și flirt cu un părinte ca pe ceva „drăguț". Micile aparteuri și glume pe care le fac adulții în asemenea momente sunt înțelese bine de copii și sunt luate drept semne de încurajare. Nu trebuie să ne arătăm amuzați sau flatați de demonstrațiile de sentimente erotice pe care le pot face copiii. Eul părintelui nu are nevoie de ele. Bineînțeles, nici nu trebuie să fim șocați de asemenea demonstrații. Dar, dacă nu considerăm comportamentul de flirt a fi nostim sau distractiv, dacă atitudinea noastră este matură, paternă sau maternă, acest comportament va fi în curând abandonat din lipsă de încurajare.

Rivalitatea copilului cu părintele de același sex necesită și ea fermitate și tact. Uneori, aproape inconștient, tatăl poate reacționa față de simțul de competitivitate și gelozia fiului ca și când băiețelul ar fi, într-adevăr, un rival. În asemenea situații, putem întâlni un tată și un băiețel angajați într-o luptă stearpă pentru supremație, fiecare răspunzând provocării celuilalt.

Nici tatăl, nici fiul nu sunt conștienți de vreun motiv, rivalitatea copilului cu tatăl pentru mamă, iar lupta se desfășoară pe mai multe terenuri pe care copilul le pregătește în casă: programul tv al tatălui sau programul fiului, dreptul tatălui la o seară liniștită sau dreptul copilului de a se juca de-a Superman în living, ultimul cuvânt al tatălui într-o anumită chestiune sau ultimul cuvânt al băiețelului. Uneori rivalitatea poate fi chiar mai deschisă și se poate referi la subiectul principal: dreptul tatălui de a se bucura singur de compania mamei sau dreptul băiețelului de a fi singur cu mama lui, totul desfășurându-se într-o dramă seara târziu, când băiețelul refuză să se ducă la culcare sau, odată ajuns în pat, refuză să rămână acolo, făcându-și frecvent apariția în living.

Este foarte clar că un tată care și-a afirmat autoritatea de la început în viața copilului — o autoritate care este rațională, dar fermă și indiscutabilă — nu poate fi contestat serios prin rivalitatea copilului și, ceea ce este la fel de important, un băiețel nu va ataca serios autoritatea unui asemenea tată. Cu alte cuvinte, adesea copilul care a atacat cu succes autoritatea și drepturile tatălui începând din primii ani ai copilăriei este cel care, în această etapă de dezvoltare, va ataca serios drepturile tatălui asupra mamei. Copilului care a învățat în nenumărate situații minore că nu poate „câștiga" într-o luptă cu tatăl lui, că nu este decât un băiețel, îi va fi mai ușor să accepte faptul că nu poate fi victorios în această luptă pentru o persoană iubită.

Dar să fim atenți și să înțelegem un lucru. Nu vrem să spunem, desigur, că un copil trebuie intimidat, că el trebuie să fie pasiv și să se simtă neajutorat în fața auto-

rității și a poziției tatălui. Deși el trebuie să accepte autoritatea tatălui în problemele esențiale, îi vom acorda dreptul la propriile sentimente și îi vom acorda dreptul de a le exprima între anumite limite.

Vreți să ne mai întoarcem puțin la Jimmy? Din visul groaznic al lui Jimmy știm că el se temea foarte mult de dorințele ostile pe care le exprimase față de tatăl lui. Dacă interpretăm visul și sfârșitul lui în mod corect, el îl striga pe tată pentru ca acesta să-l protejeze de pericolul teribil al tigrului furios, adică, de Jimmy însuși. Copilul se temea, de asemenea, de o pedeapsă aspră pentru dorințele lui rele și avea nevoie de protecția lui tati împotriva pericolului imaginat.

Tatăl vrea să-i transmită lui Jimmy ideea că nu trebuie să-i fie teamă că tatăl sau altcineva îl va pedepsi pentru gândurile lui furioase, că a avea dorințe rele nu înseamnă că aceste dorințe se vor împlini. Jimmy nu trebuie să se teamă că gândul lui furios, „Aș vrea să mori", îi va provoca lui tati moartea. Este foarte important să facem un copil de vârsta lui Jimmy să înțeleagă aceste lucruri, pentru că gândirea primitivă mai domină încă anumite zone din viața copilului și mulți copii se torturează cu spaima că o dorință teribilă se va împlini.

Identificarea

Copilul trebuie să renunțe la dorința de a înlocui un tată sau o mamă și altceva trebuie să-i ia locul. Un băiețel nu poate *fi* tatăl lui, dar poate fi *ca* tatăl lui. O fetiță nu poate lua locul mamei ei în afecțiunea tatălui, dar, *devenind* ca mama ei, ea obține un alt fel de satisfacție.

Constatăm astfel că soluția cea bună pentru acest conflict de iubire din primii ani ai copilăriei este totodată cea mai bună soluție pentru dezvoltarea unor tipare bune de identificare sexuală. Rezultatul sănătos al acestei prime dezamăgiri în iubire este consolidarea masculinității la băiat și a feminității la fată.

Cum se petrece acest lucru? Am spus mai devreme că rivalitatea cu un părinte la începutul copilăriei este complicată de faptul că rivalul este la rândul lui obiect al iubirii copilului. Dacă Jimmy nu l-ar iubi pe tatăl lui atât de profund, conflictul lui legat de dorințele rele nu ar fi atât de puternic. În cele din urmă, iubirea este cea care câștigă, iar băiețelul renunță la visul și la dorințele lui ostile la adresa tatălui, pentru că iubirea lui pentru tată este mult mai puternică decât ura. Din această iubire pentru tată se vor naște calitățile durabile ale masculinității. Ne așteptăm ca iubirea pentru tată să-i trezească copilului dorința de a-l emula pe tată, de a-l lua pe tată ca model de masculinitate.

Dar, ia stați, trecem prea repede peste acest lucru. Nu este adevărat că un copil ia părintele de același sex ca model la o vârstă mult mai fragedă, în viață? Margie are numai treizeci de luni și este o copie perfectă, mai mică, a mamei ei. Ea nu este în stare să formeze o propoziție ca lumea, dar folosește același truc ca și mama, de a presăra semne de exclamație în cea mai banală conversație. Chiar și mama va recunoaște că, dacă i se solicită ceva cu prea multă insistență, Margie are aceeași încăpățânare dulce pe care și mama o va manifesta în aceleași circumstanțe. Când Arthur, care nu a împlinit încă trei ani, își va pune o cravată „exact ca a lui tati", vocea îi coboară cu o octavă. Și să nu vă puf-

nească râsul când acest omuleț își conduce tricicleta pe alee mormăind înjurături la adresa șoferilor imaginari care barează drumul.

Atunci, desigur, rădăcinile identificării se regăsesc adânc în primii ani ai copilăriei. Aceste prime identificări cu un părinte preced și pun bazele unei identificări solide cu părintele respectiv. Identificarea înseamnă că anumite calități ale altei persoane sunt preluate și făcute parte permanentă a personalității. Identificarea poate include o gamă întreagă de trăsături de personalitate sau de atribute ale celeilalte persoane, care sunt preluate și făcute parte din sine. Deocamdată ne vom limita la un aspect al procesului de identificare și anume identificarea sexuală, pentru a vedea cum acest proces promovează dezvoltarea sănătoasă a copilului.

Integritatea personalității se realizează în mare măsură prin acceptarea sinelui biologic, a propriului sex. Atunci când țintele personalității sunt în armonie cu faptul biologic al sexului, ne putem aștepta la cel mai înalt grad de stabilitate al întregii personalități. Pentru a confirma acest lucru avem nevoie de un singur moment. Dacă o fetiță își acceptă corpul de fetiță și destinul ei de feminitate și dacă aspirațiile pentru ea însăși sunt în armonie cu aceste fapte biologice, nu vor exista motive de conflicte puternice, care pot duce uneori la nevroză. Dar dacă fata disprețuiește corpul ei de fată, crede că fetele sunt ființe inferioare în cultura noastră și aspiră la ținte de masculinitate pentru ea însăși, dizarmonia ce rezultă între faptul biologic și scopurile eului va produce un conflict în personalitate.

Dacă un băiețel simte că masculinitatea lui nu este prețuită în această lume sau că atingerea obiectivelor

masculine este prea periculoasă, el poate alege un parcurs care nu solicită masculinitatea și, din nou, această dizarmonie între faptul biologic al masculinității și negarea acestui fapt în strădaniile eului va da naștere unui conflict în personalitatea sa. Trebuie să ne amintim că imaginea sinelui decurge în primul rând din imaginea corpului și că feminitatea sau masculinitatea acestui corp este un fapt ineluctabil. Cel ce va încerca să-și construiască o imagine despre sine care neagă sau care nu recunoaște aceste fapte se va trezi în opoziție față de sinele biologic și într-o luptă care se regenerează continuu.

Cu toate acestea, fiecare copil, băiat sau fată, trece printr-o etapă de dezvoltare în care el sau ea se joacă „de-a" sexul opus. Nu ne alarmăm dacă avem de-a face cu o fetiță scumpă și foarte feminină în vârstă de trei ani, cu pălăriuță și cu șorțuleț și cu jupon apretat, care cară un pistol automat în poșeta ei inocentă. Această micuță femeie poate fi descoperită, într-un moment când nu este atentă, încercând să urineze ca un băiat, iar în momente de și mai are lipsă de control, certând-o pe mama că a născut-o neterminată. Și dacă un băiețel de aceeași vârstă, altfel mulțumit de sine, care vrea să se facă șofer de camion când va crește mare, va anunța că îi crește un bebeluș în burtică, nu vom fi oripilați și nu este nevoie să ne programăm la o clinică de copii.

Vom simți însă altceva dacă un copil de vârstă școlară va demonstra o opoziție severă față de felul în care este el făcut. Ne așteptăm ca undeva înainte de cel de al șaptelea sau al optulea an copilul nu numai să accepte faptele biologice ale masculinității și feminității ci și, prin identificare cu părintele de același sex, să-i placă acest lucru.

Despre a fi fată

Fetița de trei ani care o ceartă pe mama pentru că a născut-o înainte de a fi terminată va renunța la ambițiile ei masculine în mod firesc, în anii ce vin, când va descoperi că a fi fată îi aduce satisfacții speciale. Este de ajutor, desigur, să știe că „într-o zi" va deveni și ea mămică și că este făcută în mod special astfel încât să poată crește bebeluși înăuntrul ei. Dar acest lucru se va petrece „într-o zi" și poate că cea mai mare satisfacție de a fi fetiță este, pentru fetiță, faptul că este făcută „exact ca mami". O femeie care ea însăși a găsit satisfacții în a fi femeie îi va comunica, desigur, fiicei ei acest lucru, fără cuvinte. Un tată care este mulțumit că are o fiică, care prețuiește feminitatea pentru ceea ce este ea, va stimula puternic procesul de identificare feminină a acestei fetițe prin faptul că își iubește fiica și îi prețuiește feminitatea. (Tatăl care, în mod conștient sau inconștient, este dezamăgit că are o fiică și care încearcă să-și transforme fiica în fiu, fără îndoială va complica dezvoltarea fetei deoarece ea va înțelege că, pentru a fi iubită cu adevărat de tată, trebuie să se comporte ca un băiat.)

Când vorbim însă despre „feminitate" și despre dezvoltarea unei atitudini feminine la fetiță, trebuie să fim siguri că vorbim despre atribute care merită, într-adevăr, să fie numite feminine. Dacă atitudinea unei fetițe față de hainele frumoase este considerată de obicei a fi „feminină" (și chiar așa poate fi), ea nu demonstrează, în sine, o atitudine feminină. Poate fi la fel de adevărat pentru fata de nouă ani și pentru cea de douăzeci și nouă de ani, ca și pentru fetița de trei ani, că aceste ornamente feminine nu fac decât să ascundă o atitudine masculină,

precum pistolul automat din gentuța elegantă. Atitudinile feminine trebuie descifrate în alte dovezi, mai profunde. Armonia dintre mamă și fiică la copilul de vârstă școlară este un semn favorabil al atitudinii pozitive a fetei față de feminitate, cu alte cuvinte, sentimentele pozitive față de mamă ca reprezentantă a feminității vor arăta de obicei o atitudine pozitivă a fetei față de propria ei feminitate. Absența unei rivalități puternice cu băieții sau a atitudinilor agresive față de băieți și bărbați este un indicator favorabil al feminității la fata de vârstă școlară. Plăcerea pentru activitățile feminine în asociere cu alte fete trebuie considerată un foarte bun semn de acceptare a feminității. Reveriile și aspirațiile fetiței ne spun, de asemenea, în ce măsură și-a acceptat ea feminitatea.

Înțelegem însă că feminitatea (sau masculinitatea) nu este o calitate absolută. Nici acceptarea feminității nu este o achiziție bruscă la încheierea unei etape de dezvoltare. Există numeroase compromisuri la nivelul personalității între obiectivele feminității și cele ale masculinității care nu conduc la nevroză și care nu trebuie să creeze neapărat un conflict. Fetița care lasă păpușile pentru a ieși afară cu băieții și a vâna indieni nu este neapărat în pericol să-și piardă feminitatea. (Cea mai simplă evaluare a prietenelor din copilărie ne va aminti câte dintre băiețoi au devenit soții și mame excelente.) Numai când personalitatea fetei este dominată de tendințe masculine și când feminitatea este repudiată, trebuie să fim îngrijorați pentru dezvoltarea viitoare a fetiței.

Am cunoscut odată o fetiță care ura tot ce era legat de fete și femei și care își exprima deschis disprețul pentru feminitate. Intra în competiții cu frățiorul ei și cu

băieții din vecini și încerca să-i depășească în jocurile specifice lor. Detesta rochiile, panglicile pentru păr și jocurile de fete și i se opunea mamei în toate încercările acesteia de „a face din ea o doamnă". Invidia ei pentru băieți și disprețul față de propriul sex își trăgeau originea din momentul nașterii frățiorului ei. Dar factorul decisiv nu era acesta. O mulțime de fete primesc un frățior la un moment dat în primii ani de viață și nu-și repudiază neapărat feminitatea cu această ocazie. Atunci, ce se întâmplase?

Fetița trecuse prin toate sentimentele normale de gelozie față de frățior, când acesta a apărut în familie. La fel li se întâmplă și altor fetițe. Ea simțea că părinții îl preferau pe bebeluș, pentru că era băiat. Probabil că nu acesta era adevărul, dar ea așa simțea. Atunci a încercat să ajungă să semene cu un băiat cât mai mult posibil, în speranța că părinții ei o vor iubi mai mult decât pe bebeluș. Și aceasta este o reacție tipică pentru fetițe la nașterea unui frățior. Majoritatea fetițelor vor depăși această dezamăgire și invidie, dar această fetiță nu a făcut-o. Factorul decisiv, prin urmare, nu a fost nașterea frățiorului, ci incapacitatea ulterioară de a găsi satisfacție în a fi fată. Era ca și cum ea nu credea că ar fi putut fi iubită ca fată.

Părinții sesizaseră destul de clar unul dintre aspectele conflictului — rivalitatea cu băiatul nou-născut — și făcuseră tot ce fac de obicei părinții înțelegători, pentru a ușura sentimentele dureroase din asemenea momente. Ceea ce nu văzuseră ei — și de multe ori este dificil de detectat — este că gelozia tulburase profund sentimentele ei legate de faptul de a fi fată și că repudierea feminității nu s-a schimbat în timp, dimpotrivă, a devenit

extremă. Conflictele cu mama, cu educatoarele, cu întreaga lume a femeilor s-au intensificat cu timpul. Fetița le-a respins la fel cum a respins partea feminină din ea însăși. Tatălui și celorlalți bărbați din familie li se prezenta ca un băiețoi agreabil, căruia îi plăceau — și care provoca — genul de jocuri pe care le joacă bărbații cu băieței, box, dueluri, rostogoliri.

Vedem că acest copil se prezenta ca un băiețel, cu așteptarea că, dacă ar fi băiat, ar putea avea o valoare mai mare pe lume. Fetița a avut nevoie din partea părinților de un ajutor de un alt gen, în momentul când a reacționat cu o invidie atât de pasională față de nașterea frățiorului. Nu a fost suficient să primească asigurări că era iubită și că noul bebeluș nu-i furase iubirea părinților. Mai mult, ea avea nevoie să știe că era iubită *ca fată*. Mai mult decât de cuvinte, desigur, a avut nevoie să simtă că părinților le făcea plăcere că ea era fată, că le făcea plăcere feminitatea ei. Ea avea nevoie să știe că nu se făcea mai îndrăgită de tatăl ei pentru că se comporta ca un băiat, ci că era iubită pentru ce era ea, ca fată, și iubită pentru calitățile ei feminine. Ea avea nevoie de ajutorul mamei pentru a găsi plăcere în feminitate, pentru a descoperi satisfacțiile speciale ale condiției de femeie.

Părinții pot fi extrem de ușor antrenați în conflictele copiilor, așa cum s-a întâmplat cu acești părinți. Mama, în mod firesc, este nemulțumită de neglijența de băiețoi, de părul ei răvășit, de jeanși, de atitudinea de cowboy, iar tendința de „a face o doamnă din ea" este irezistibilă și conduce în mod repetat la conflicte legate de rochii, de maniere, de o mulțime de detalii ale rutinei de fiecare zi. Doamnele nu se formează însă prin erodarea rezistenței lor la feminitate. Iar pentru tată este extrem de

ușor să se lase antrenat de tămbălăul băiețoiului și de jocurile dure care, la urma urmei, îl aduc mai aproape de propria lui copilărie, decât de incomprehensibilele jocuri ale unei fiice. Este de înțeles că un tată nu poate ghici ușor motivele din spatele unei asemenea atitudini și în mod inconștient se prinde în jocul fetiței de a fi băiat. Dar o fetiță care constată că atitudinea ei băiețoasă o aduce cu adevărat mai aproape de tată va fi cu atât mai puțin stimulată să renunțe la ea, în favoarea unor preocupări mai feminine.

Este evident că băiețoiul nu va putea fi forțat de mamă „să se poarte ca o doamnă" și nici nu va renunța de bunăvoie la atitudinea de băiat, dacă aceasta îi aduce satisfacție. Ceea ce trebuie să facem este să consolidăm și să promovăm latura feminină a copilei, să diminuăm satisfacțiile câștigate prin atitudinile băiețoase și, în cele din urmă, fără să intrăm în conflict în privința jeanșilor, a tunsorii și a manierelor, va putea renunța la atitudinea băiețoasă pentru că a fi fată oferă mai multe satisfacții.

Mama este, desigur, figura centrală în dezvoltarea feminină a fetei. Prin mamă își dobândește fata standardele de comportament feminin; prin iubirea pentru mamă și prin identificarea cu ea, fata ajunge să se identifice pozitiv cu propriul sex.

Toate acestea nu înseamnă că o mamă trebuie să trudească pentru a construi o relație cu fiica ei. Nu este nevoie ca mama să pună la cale ieșiri speciale, între mamă și fiică, la restaurante, la magazine, la teatre și așa mai departe. Acestea sunt în regulă ca situații ocazionale (dacă le fac într-adevăr plăcere mamei și fiicei), dar aceste proiecte recreative planificate nu sunt, ele însele,

cele care construiesc o relație și care duc la identificare. Identificarea se obține prin iubire și prin dorința de a egala o persoană iubită. Ceea ce înseamnă că, fără un efort conștient și fără planificare, identificarea se va produce cu naturalețea cu care se dezvoltă iubirea prin experiența traiului zilnic în familie. Încurajăm și alimentăm procesul, în fapt chiar educăm copilul în direcția identificării, dar nu este vorba despre un curs formal de instruire.

În ultima vreme ne-am dedicat unor expediente artificiale pentru educarea fetei în spiritul feminității. Treburile gospodărești, îngrijirea copiilor, „relațiile familiale", „aspectul îngrijit", chiar și educația sexuală au fost scoase de pe orbita relației mamă–fiică și au devenit obiecte de studiu în școala primară ori ținte pentru insignele de merit ale organizației de cercetașe. Asemenea forme de instruire în așa-numita artă de a fi femeie au probabil un efect redus asupra atitudinii fetei față de rolul ei feminin, dar înstrăinarea acestor forme de educație feminină de familie și de figura centrală din dezvoltarea feminină a fetei, care este mama ei, are efectul de a devitaliza aspectele feminității, creând simboluri de feminitate care și-au pierdut legăturile vitale cu iubirea, cu intimitatea și cu motivele mai profunde ce generează identificările feminine.

O fată poate să știe să gătească, să cunoască tehnica de îmbăiere corectă a unui bebeluș, să știe să se machieze și să posede o educație sexuală științifică și, cu toate acestea, să nu fie mai feminină prin această instruire. Semnele exterioare ale feminității sunt ușor de dobândit. Dar numai când simbolurile feminității se asociază unei atitudini feminine autentice le putem considera

semne pozitive ale unei dezvoltări feminine. Acest fel de feminitate nu va fi niciodată dobândit prin învățătură în clasă sau prin insigne de merit. Aceasta este o realizare a mamei.

Despre a fi băiat

Să vorbim despre băiețel și despre dezvoltarea valorilor masculine ale personalității lui. În primul rând, ce înțelegem prin masculinitate? Am cunoscut la un moment dat un băiețel de șase ani care instaurase o domnie a terorii în vecinătatea lui, bătându-i pe copiii mai mici, atacând cu bețe și cu pietre. Acasă își petrecea timpul liber închipuindu-se Superman, făcând descinderi acrobatice de pe pian, alteori intrând în rolul lui Roy Rogers și galopând sălbatic peste mobile. Era dur, era rezistent, era cel mai puternic individ din lume. Dar noaptea făcea pipi în pat.

Părinții l-au adus la mine pentru că au înțeles că a face pipi în pat era simptomul unui conflict interior. Când am ajuns să discutăm despre comportamentul copilului, am descoperit că niciunul dintre părinți nu considera că acest comportament constituia „o problemă"! Tatăl, mai ales, era indignat de reclamațiile vecinilor. Micul Pete, spunea el, se purta ca un adevărat băiat, iar dacă vecinii voiau să facă din el un papă-lapte, vezi să nu primească vreun sprijin din partea părinților lui Pete! Un băiat trebuie să fie dur. Un băiat trebuie să-și poarte singur de grijă. El, tatăl, îl învățase pe Pete să se apere singur…

Dar era această „duritate" a lui Pete un semn de masculinitate? Erau atacurile asupra altor copii un simplu

exces de exuberanță băiețească? Erau faptele lui de Superman, de acasă, doar un semn al dispoziției lui, un semn de atitudine masculină mai dezvoltată? De fapt Pete era un băiețel speriat, care îi ataca pe ceilalți copii pentru că se temea să nu fie el atacat primul. El trăia într-o lume imaginară în care se afla într-un permanent pericol de atac. Faptele lui de Superman, jocul dur de-a cowboy-ul făceau parte din elaborata apărare în fața pericolului închipuit. *Dacă* ar fi Superman, nu ar trebui să se teamă de nimeni. *Dacă* ar fi un tip dur, un cowboy erou, ar putea să-i respingă pe atacatori, ar putea să-i facă să se teamă de *el*. Iar noaptea, când dormea, temerile pe care le respingea în timpul zilei prin luptă și jucându-se de-a Superman reveneau hăituindu-l. În somn, copilul era neajutorat și lipsit de apărare și făcea pipi în pat.

Admițând că în cultura noastră un băiat trebuie să fie în stare „să-și poarte singur de grijă" dacă este amenințat și admițând că „agresivitatea" este o trăsătură masculină, agresiunea fizică brută nu este, în sine, un indiciu de masculinitate. La vârsta de cinci sau șase ani, agresivitatea fizică ar trebui să joace doar un rol restrâns în sistemul lui de valori masculine (și într-al nostru). Jocurile și joaca permit forme sublimate de agresivitate, iar copilul sănătos poate folosi asemenea activități pentru a-și descărca impulsurile agresive cu scopuri modificate. Dezvoltarea vorbirii a atins un punct în care nemulțumirile pot fi exprimate prin cuvinte, iar soluțiile la probleme pot fi găsite prin idei și prin comunicarea ideilor.

Un băiețel american are și multe alte dificultăți în a dobândi valori masculine. În cultura noastră, femeile sunt, în mare măsură, purtătoarele culturii. Mama este cea care formează conștiința, ea este profesorul de

standarde de conduită, profesorul de valori morale, mama și profesorii de la școală preiau o mare parte din educație în privința valorilor intelectuale. Prin tradiție, în America, lor le revine rolul de a transmite evaluarea literaturii, a muzicii, a artelor, „lucrurile delicate din viață". Nu pot să spun de ce trebuie să aibă femeile un mandat în această zonă a educației copilului, dar acest fapt are un efect important asupra dezvoltării băiatului și, totodată, implicații culturale serioase. Pentru că băiețelul dobândește aceste valori în mare parte prin intermediul femeilor, el le consideră a fi „feminine" și are dificultăți în a le integra în personalitatea lui masculină. Dacă un băiețel este manierat, riscă să capete imaginea de „papă-lapte" în propriii săi ochi, dar și în opinia colegilor. De ce? Pentru că predarea bunelor maniere este apanajul femeilor în cultura noastră și a dobândi bune maniere este „ca și cum ai fi" femeie sau fată. Dacă un băiat este studios și are preocupări intelectuale, și el riscă să fie condamnat de colegi; masculinitatea lui este pusă sub semnul întrebării. Dacă el cântă la un instrument, nu trebuie să cânte prea bine ori să se dedice cu prea multă ardoare muzicii, altfel își va atrage batjocuri și va fi ridiculizat de prieteni. Dacă va dobândi gust pentru literatură sau (Doamne ferește!) pentru poezie, ar face mai bine să-l țină pentru el, ca pe un viciu ascuns, căci de va fi descoperit, își va pierde statura bărbătească.

Dar ce este asta? Conduita civilizată, manierele nu sunt masculine sau feminine. Activitatea mentală nu este masculină sau feminină. Muzica, arta, poezia nu au gen. Însă, dacă aceste activități și preocupări sunt stimulate aproape exclusiv de femei în educația copilului, ele capătă „feminitate" prin identificarea ideii cu profesoara.

Dar haideți să nu ne limităm la valori intelectuale. În America și moralitatea este dobândită în mare parte prin femei. Portretul băiatului american care se zbate sub tutela morală a unei americance este cel puțin la fel de vechi precum Huck Finn și Tom Sawyer[9]. Toți copiii, din toate națiunile și din toate timpurile, se opun preceptelor morale, dar când această educație este încredințată în cea mai mare măsură femeilor, copilul care este băiat va căpăta o atitudine împărțită față de aceste învățături. Atât Tom, cât și Huck se comportă ca și cum principiile lor masculine ar fi în pericol dacă s-ar supune mătușii Polly și văduvei Watson și se opun acestor învățături cu aceeași înverșunare cu care refuză să facă baie. La fel ca valorile intelectuale ce rămân în mod incert „feminine" în personalitatea băiatului, moralitatea însușită în mare parte prin intermediul învățăturilor transmise de o femeie devine „feminină" prin identificare. Astfel, a fi „bun", adică a te comporta frumos în limite rezonabile, a menaja sentimentele altora, a fi capabil să accepți frustrarea și dezamăgirea, este aproape același lucru cu „a fi fraier" în cultura noastră masculină, din America.

Nu este însă chiar atât de simplu. Pentru că femeile, mamele și profesoarele care preiau sarcina educației morale întâmpină dificultăți, femei fiind, în a înțelege natura bărbaților pe care îi instruiesc. Ele nu au experiența existenței de băiat și atunci impun standarde feminine de comportament. Energia și capacitatea de acțiune mai mare le aduce băieților un mare dezavantaj în ochii multor mame și profesoare care fac comparații nefavorabile

---

[9] Personajele principale ale romanelor *Aventurile lui Huckleberry Finn* și *Aventurile lui Tom Sawyer* ale cunoscutului scriitor american Mark Twain (Samuel Langhorne Clemens, 1835–1910). (*N. t.*)

cu fetița de aceeași vârstă, mai docilă și mai maleabilă. Fetele sunt considerate mai liniștite, cu un comportament mai frumos — „bune", cu alte cuvinte —, în timp ce băieții sunt considerați de unele mame și de multe profesoare neastâmpărați, neascultători, încăpățânați, „răi".

Standardul comportamentului adecvat în clasă este foarte adesea standardul fetelor. Mă gândesc fără nicio bucurie la un băiețel de șase ani, pe care îl cunosc, și care a venit într-o zi la cabinetul meu complet strivit de evenimentele zilei. La școală fusese trimis la directoare pentru că deranjase ora. (Neastâmpăratul lui coleg îl împunsese în coaste, iar el răspunsese cu același gest, conform onorabilei tendințe a bărbaților.) Profesoara, care nu fusese niciodată băiat, a considerat acest schimb de împunsături un incident-limită, învecinat cu războiul și a pus în funcțiune toată energia necesară stingerii unei revolte majore, pentru a-i cenzura pe acești băieți care au încălcat codul clasei. Când micuțul mei prieten a protestat și și-a susținut cauza, ea s-a zbârlit, l-a mustrat sever și l-a expediat la cabinetul directoarei. Acolo i-a ținut o predică un balaur care nu și-a bătut capul să afle ce evenimente au declanșat criza, pentru că ea îi cunoștea pe băieți și îi considera turbulenți, gălăgioși, încurcă-lume, bârfitori, băgăcioși și bătăuși. Directoarea și-a încheiat predica făcând o aluzie caustică la onoarea familiei. *Sora* pușlamalei, a spus ea cu miez, fusese una dintre cele mai bune eleve și cele mai bune *cetățene* pe care le-a cunoscut vreodată această școală.

— Fetele nu creează *niciodată* probleme, a spus prietenul meu melancolic. Uneori mă gândesc că ar fi mai bine dacă aș fi fată.

Se pare că, în cultura noastră, nu știm prea bine cum trebuie să fie un băiat. Pe de o parte, îi așezăm în față modelul lui Abe Lincoln[10] și pe cel al lui George Washington[11], iar pe de altă parte, pe acela al unui gangster. Pe de o parte punem un semn de egalitate între masculin și duritate și violență, iar pe de altă parte, încredințăm cea mai mare parte a educației femeilor, care vor de la un băiat să fie docil ca o fetiță cuminte.

Vreau să-i iau apărarea băiețelului, pentru că nu-i este ușor să-și găsească locul în societatea noastră. Dar, în același timp, cred că trebuie să punem sub semnul întrebării valorile pe care le-am numit „masculine". Un băiat nu este mai „masculin" pentru că îi poate bate pe toți copiii din cartier, pentru că este dur, nu plânge niciodată și nu-și dezvăluie niciodată sentimentele. Dar trebuie și să recunoaștem că un băiat nu este o fată, că nu poate fi legat de codul femeilor și fetelor, că structura lui biologică îl predispune la o activitate mai intensă și la agresivitate, iar cei care-l educă trebuie să înțeleagă aceste lucruri. Putem folosi componentele de activitate și agresivitate din echipamentul biologic al unui băiat într-un program educațional care lasă un loc adecvat pentru descărcarea energiei prin activitate fizică și pentru descărcare indirectă prin învățătură și activitate creatoare (și aceasta utilizează instrumentul „agresivității"). Face parte din sistemul nostru de educație să îndepărtăm copilul de descărcarea brută a agresivității, de huliganism, de accese de furie, de acte de sadism sau distructive și să folosim aceste ener-

[10] Abraham Lincoln (1809–1865), al șaisprezecelea președinte american, cel care a condus țara în timpul Războiului Civil. (*N.t.)*

[11] George Washington (1732–1799), primul președinte al Statelor Unite ale Americii. (*N.t.)*

gii pentru alte activități, pentru activități sublimate și nu trebuie niciodată să eradicăm aceste tendințe sau să le răsturnăm astfel încât băiatul să devină pasiv sau feminin, pentru a beneficia de aprobare din partea noastră.

Pe măsură ce tatăl își recapătă prestigiul în familia americană, putem spera să vedem o reducere a conflictelor băieților, în legătură cu masculinitatea lor. Pentru că tatăl care participă activ la creșterea fiului său îi oferă acestuia un model ce poate fi integrat în personalitatea copilului. Există mai puțină rezistență față de încorporarea valorilor de inspirație masculină în personalitatea masculină a copilului în formare decât față de valorile de inspirație feminină, iar în situațiile ideale ar trebui să existe o armonie de valori în atitudinea ambilor părinți. Totuși, nu este suficient ca tatăl să fie „amic" cu fiul său. Poate că până acum s-a pus prea mult accent pe această latură a relației dintre fiu și tată. Trebuie să existe interese comune, desigur. Trebuie să existe activități desfășurate împreună, bineînțeles. Dar tatăl nu trebuie să fie neapărat tovarășul de joacă al fiului său și tatăl trebuie să-și rezerve un loc suficient de important în relația cu fiul pentru a-și putea exercita autoritatea părintească atunci când situația o impune.

În cultura noastră este greu să definim rolul tatălui într-o societate democratică. La începutul existenței noastre republicane, un înțelept observator european, de Tocqueville[12], a identificat modificările tiparelor vieții de

[12] Alexis Henri Charles de Clérel, viconte de Tocqueville (1805–1859) istoric francez, unul dintre cei mai importanți autori politici, cunoscut pentru contribuțiile sale la dezvoltarea sociologiei. Autor, printre altele, al volumelor *Despre sistemul parlamentar al Statelor Unite și aplicarea sa în Franța, Democrația în America, Vechiul regim și revoluția.* (*N.t.)*

familie în America, apărute spontan într-o societate ce răsturnase dominația absolută a regelui și renunțase la modelul european de stat. La fel ca președintele și ca alți lideri aleși ai republicii, tatăl american putea fi contestat și criticat. Fiii republicii nu se plecau în fața niciunei autorități, deși acceptau principiul autorității guvernamentale ca expresie a voinței poporului.

Adoptând principiul guvernări democratice la viața de familie, dăm peste dificultăți evidente. Copilul nu-și alege părinții și nu este un cetățean responsabil și pe deplin funcțional în societatea familiei lui. Tatăl nu se poate ghida după voința populației care formează electoratul sau după aceea a unui organism ce guvernează și față de care este responsabil. El nu se poate ghida nici după voința populară a copiilor lui, decât dacă este pregătit să-și piardă mințile și economiile de o viață. Dacă este un tată cinstit, democratic, el va organiza probabil consilii de familie și altele asemenea, dar riscă să devină un păcălici în numele democrației, ceea ce va sesiza imediat orice copil de cinci ani.

Trebuie să salvăm tatăl american din situația irațională și falsă în care l-am pus în numele democrației. Nu vom accepta nici tirani, pentru că autoritatea nu înseamnă tiranie. Iar autoritatea despre care vorbesc eu nu implică forță fizică sau exercitarea puterii de dragul puterii. Este o autoritatea rațională și dreaptă (așa cum trebuie să fie autoritatea într-o societate democratică), exercitată cu încredere ca prerogativă a tatălui, care își trage forța din relația de iubire ce îl leagă pe un părinte de copilul său.

8

Formarea conștiinței

Zorii conștiinței

Am vorbit mai devreme despre „formarea“ conștiinței la copilul foarte mic. Am stabilit faptul că, la doi ani, copilul nu are conștiință în adevăratul sens al cuvântului. Poate că știe că anumite acte sunt „bune“ sau „rele“, după aprobarea sau dezaprobarea părinților. Poate chiar îi este rușine când este prins cu o poznă. Dar el nu are încă un sistem de control integrat, adică ceea ce înțelegem prin conștiință. Exercitarea controlului asupra unui impuls poate depinde pur și simplu de prezența mamei în aceeași cameră sau nu. Dacă îi este rușine de o răutate poate depinde de faptul că actul lui este descoperit sau nu, cu alte cuvinte, controlul depinde încă, în mare măsură, de un agent exterior, părinții.

Undeva în jurul vârstei de patru sau cinci ani, începem să vedem însă semnele unei guvernări interioare a personalității copilului. Părinții dispun de un agent care

funcționează pentru ei, sub forma conștiinței. Agentul, nou fiind în funcție, nu este întotdeauna eficient. Uneori pare să fie chiar ușor de corupt. Deseori pare să doarmă în post, se trezește pe neașteptate și devine un fanatic, cerând de la bietul copil mai mult decât s-ar aștepta părinții. Aceștia vor fi surprinși să constate că agentul poate fi, din când în când, mai sever decât sunt ei. Părinții care sunt drepți și rezonabili, care nu proferează amenințări severe, pot constata că agentul lor torturează copilul, că îl amenință cu pedepse crude și barbare pentru gânduri și fapte rele. La începutul guvernării, acest agent induce copilului o oarecare anxietate. Se pricepe foarte bine să genereze vise urâte. În cazuri excepționale poate genera o nevroză. Uneori trebuie să intervină părinții pentru a-l influența pe agent. Dar și acest lucru poate fi cam dificil, pentru că agentul nu este acum numai al părinților, ci și al copilului. Curios este faptul că el își obține puterea și energia chiar din impulsurile copilului! Cum? În mare măsură la fel cum criminalul reformat devine cel mai zelos cruciat împotriva viciului. Cu cât este mai puternic impulsul sau dorința inițială, cu atât este mai puternică și antidorința, forța contrară. Aceasta este explicația faptului că, în primele etape de depășire a impulsurilor inacceptabile, copilul folosește contramăsuri atât de severe, își creează propriile sperietori și pedepse fanteziste asumate, pentru a-și domina „dorințele" rele. Mai târziu, când va fi reușit să-și stăpânească impulsurile „negative", copilul nu va mai avea nevoie nici de contramăsurile severe și atunci vom constata mai multă armonie în întreaga lui personalitate.

Ce este o conștiință „bună", adică eficientă, din perspectiva sănătății mentale? Din acest punct de vedere o

conștiință bună este aceea care poate reglementa și controla instinctele umane primare în conformitate cu cerințele societății. Ea este depozitara valorilor morale, a idealurilor și standardelor comportamentale și cea care îi oferă individului posibilitatea de a se judeca și de a se critica pe sine. Nu este vorba despre o conștiință eficientă din punct de vedere al sănătății mentale, dacă ea domnește ca un tiran peste eu, interzicând fără milă, chinuind sau acuzând și pedepsind pentru cele mai mici abateri. Nu este o conștiință eficientă dacă poate fi coruptă ușor, dacă este un paznic ce adoarme la serviciu sau atunci când intră hoții, dacă este o oficialitate de rang înalt ce primește mită de la opoziție, dacă este un contabil care echilibrează conturile în bilanț falsificând registrele. Pentru a fi eficientă, conștiința trebuie să respecte și să întărească standardele fără tiranie sau înșelătorie; ea trebuie să dea naștere unor sentimente de vinovăție adecvate fiecărei situații și trebuie să îngăduie impulsurilor naturale un anumit grad de satisfacție directă și o mare varietate de satisfacții indirecte. *Pe scurt, o conștiință bună sau eficientă trebuie să se comporte ca un părinte bun și eficient!*

Dacă suntem mulțumiți de această definiție a conștiinței eficiente, să continuăm examinând metodele educative pe care le pot folosi părinții pentru a o forma.

Disciplina

Cuvântul disciplină s-a demonetizat. El avea o origine respectabilă într-o rădăcină latină, prin care se înrudea cu învățătura și educația. Legătura cu educația și-o

mai menține încă în dicționar: „pregătire care formează autocontrolul, caracterul sau ordinea și eficiența", dar utilizarea obișnuită a denaturat cuvântul, astfel încât „disciplină" este folosi astăzi ca sinonim pentru pedeapsă, în special pentru pedeapsa corporală.

Eu sunt pentru a restitui cuvântului „disciplină" vechiul și onorabilul lui înțeles. Acesta este învățare, educație, iar când este folosit în domeniul creșterii copilului el ar trebui să semnifice educarea caracterului. Discutând metodele de disciplină ar trebui apoi să ne apropiem de adevărata semnificație a termenului și să vorbim despre acele metode care instruiesc, care fac învățătura posibilă. Din mai multe motive eu nu consider pedeapsa corporală a fi un mijloc de a face educație sau o metodă de dezvoltare a autocontrolului. Mă voi referi în continuare și la acest lucru.

Nu există șiretlicuri în educația copilului care să-l ajute să dobândească autocontrolul. Toate stratagemele pline de imaginație, rețetele casnice menite să-l facă pe copil să coopereze în controlarea propriilor impulsuri se reduc la un singur punct esențial: copilul cooperează în procesul învățării pentru că dorește să fie iubit și aprobat de părinți, iar dezaprobarea părinților o resimte ca pe o retragere temporară a afecțiunii și a stimei. Mulți părinți vor fi șocați de ultima afirmație. Nu se simte copilul întotdeauna iubit, „în orice condiții", orice ar face? Haideți să examinăm această idee cu atenție, pentru că înțelegerea greșită a acestui principiu conduce la multe confuzii în educația care se dă în ziua de azi copiilor. Desigur, copilul care nu este iubit nu va avea stimulente pentru o dezvoltare sănătoasă și va ajunge la tulburări de personalitate grave. Iar un copil care se simte fără valoare și

degradat pentru greșelile lui copilărești va ajunge să creadă în această lipsă de valoare și în faptul că nu merită să fie iubit, iar din această degradare a sinelui provin cei infirmi mental și cei proscriși în societatea noastră. Dar noi nu vorbim despre așa-numitul copil respins și nu vorbim despre o disciplină ce îi creează copilului sentimentul că nu este iubit deloc și că este abandonat. Cel mai dorit și cel mai iubit copil din lume va resimți prin dezaprobarea și prin critica părinților că i se retrage afecțiunea lor. Iar când reintră în grațiile lor, el va simți că a recâștigat afecțiunea și aprobarea părinților. Pentru că așa este construit copilul. Așa trăiește el iubirea.

Există o idee asupra căreia trebuie să ne oprim. Dacă un copil simte că este iubit „exact la fel" când dă cu piciorul în tatăl lui într-o criză de nervi, ca și atunci când se manifestă sinele lui rezonabil, ce motive va mai avea să-și controleze firea? Dacă nu pierde nimic în ochii tatălui prin acest comportament, de ce să se străduiască să se autocontroleze? Iar tata chiar îl iubește „exact la fel" atunci când își oblojește piciorul învinețit sau imediat după aceea? Într-o bună zi va apărea, poate, acest specimen de tată, dar el nu există încă, iar din perspectiva bunei creșteri a copilului este greu de imaginat cum ar profita rasa umană de pe urma lui. Căci copilul trebuie să știe că părinții lui nu reacționează „exact la fel" în orice situație, altfel nu va fi stimulat să muncească pentru idealurile pe care i le fixează părinții sau să-și restricționeze comportamentul.

Trebuie să înțelegem însă că există o mare diferență între retragerea temporară a afecțiunii sau a favorului sau a aprobării din partea unui părinte iubitor cu copilul său care s-a purtat urât și absența afecțiunii sau a iubirii din partea unui părinte care este obligat să se con-

frunte cu comportamentul impulsiv al unui copil. Dacă legăturile fundamentale de iubire dintre părinți și copil lipsesc ori sunt perturbate, dezaprobarea și critica din partea părintelui vor avea un efect redus și nu vor face decât să confirme că el nu este iubit și că, orice ar face, nici nu va câștiga, nici nu va pierde iubirea părintelui.

Ce se întâmplă atunci cu copilul normal, care are legături afective bune cu părinții, atunci când simte dezaprobarea și critica părinților pentru că a fost neascultător? Am afirmat că el resimte dezaprobarea părinților ca pe o retragere temporară a afecțiunii părintești, adică, pentru o scurtă perioadă de timp el „nu mai este în grații". Numai că, dată fiind apropierea dintre sentimentul de a fi iubit și aprobat de părinți și sentimentul iubirii de sine, copilul resimte și o tulburare a stimei de sine. Cu alte cuvinte, pierderea stimei în ochii părinților produce și o scădere a stimei de sine. Mai multe reacții emoționale se combină pentru a produce sentimentul pe care îl numim „vinovăție".

Trăirea sentimentului de vinovăție pentru o faptă rea este necesară pentru dezvoltarea autocontrolului. Sentimentul de vinovăție va servi ulterior ca un semnal de alarmă pe care copilul îl poate produce el însuși atunci când este cuprins de impulsul de a repeta actul de neascultare. Atunci când copilul poate produce propriile semnale de avertisment, independent de prezența unui adult, el este pe cale de a dezvolta o conștiință. Mai târziu aceste semnale de atenționare vor funcționa aproape automat, astfel încât un impuls poate fi reținut înainte de inițierea acțiunii și adesea fără o luptă conștientă.

Vedem că sentimentul de vinovăție este indispensabil pentru dezvoltarea conștiinței. Și am văzut deja că o

conștiință care funcționează corect trebuie să fie capabilă să producă sentimentul de vinovăție pentru a servi autocontrolului. Dar în felul acesta ajungem la încă un subiect neplăcut legat de metodele moderne de creștere a copiilor. „Vinovăția" a devenit un cuvânt neplăcut pentru mulți părinți iluminați din ziua de azi. „Nu este dăunător pentru copil să aibă un sentiment de vinovăție?", întreabă ei. „Nu va deveni nevrotic?"

Trebuie să facem diferența aici între sentimentul de vinovăție produs de o personalitate sănătoasă și sentimentul nevrotic de vinovăție. În esență este vorba despre diferența între o conștiință rezonabilă și o conștiință tiranică! Am afirmat că o conștiință sănătoasă poate produce sentimente de vinovăție adecvate, meritate de actul respectiv. O personalitate sănătoasă se folosește de aceste sentimente de vinovăție pentru a preveni repetarea actului nedemn sau rușinos. Dar conștiința nevrotică se comportă ca un sediu al Gestapoului în cadrul personalității, urmărind fără milă ideile periculoase sau potențial periculoase și orice rudă îndepărtată a acestor idei, acuzând, amenințând, torturând într-o interminabilă manieră inchizitorială, urmărind să stabilească vinovății pentru abateri minore sau pentru infracțiuni comise în vis. Un asemenea sentiment de vinovăție pune sub arest întreaga personalitate și pentru că legăturile cu evenimentele reale se pierd în cele din urmă în acest tribunal fără sfârșit, iar acest proces înscenat al personalității este în mare măsură inconștient, sentimentul de vinovăție de acest tip nu poate fi folosit pentru o acțiune constructivă sau pentru dezvoltarea personalității.

Să stabilim aceste diferențe cu mai multă finețe. Un copil care distruge prețioasa machetă de avion a fratelui

lui mai mare, într-un acces de furie, trebuie să se simtă vinovat pentru ceea ce a făcut, iar dacă după aceea va arăta că are remușcări și își face reproșuri, vom considera că aceste sentimente de vinovăție sunt adecvate situației. Dar există și copilul căruia îi este frică să arunce mingea în joc, care se teme să exprime o opinie contrară altei opinii deja exprimate. El nu știe de ce îi este frică să arunce mingea și nu știe nici de ce se teme să contrazică. Pe parcursul ședințelor de psihoterapie aflăm că el se teme de izbucnirea propriei agresivități, care l-ar putea face să lovească pe cineva, astfel încât conștiința lui, acționând ca un agent de Gestapo, inspectează și cele mai ascunse legături cu ideea de „agresiune" și le inhibă. „Aruncarea mingii" este privită ca un act de agresiune. Exprimarea unei idei contrare este un act de agresiune. Dar copilul nu știe acest lucru. El știe doar că nu trebuie să arunce mingea și că nu trebuie să contrazică, pentru că dacă ar face-o, s-ar simți vinovat. Sentimentele de vinovăție de acest tip sunt exagerate față de situația unui joc cu mingea sau a unei discuții obișnuite.

Avem nevoie de reacțiile de vinovăție ale copilului pentru a-l învăța să se autocontroleze, dar părintele înțelegător și înțelept va ști că nu trebuie să abuzeze de puterea iubirii pe care i-o poartă copilul, pentru a crea o vinovăție atât de puternică încât copilul să se teamă de impulsurile sale normale. Ar trebui să menționăm de la început în această discuție că există zone din educația copilului în care *nu* dorim să-i creăm sentimente de vinovăție. Este clar că în educația sfincteriană nu vrem să-i producem copilului sentimentul de vinovăție pentru scăpările de control. Nu vrem ca un copil mic, care descoperă lumea, să se simtă vinovat pentru dorința lui

normală și necesară de a atinge obiectele din mediul lui înconjurător și de a le examina. Nu vrem ca unui copil să-i fie rușine pentru că își atinge organele genitale sau pentru curiozitatea lui normală în legătură cu aspectele sexuale.

Copilul de grădiniță însă, care și-a ieșit din fire și care comite acte distructive, trebuie să simtă oarecare vinovăție pentru comportamentul lui. Copilul care pune în pericol siguranța altui copil aruncând pietre sau bolovani trebuie să se simtă vinovat pentru comportamentul lui necontrolat și periculos. Copilul care insistă să facă ceea ce vrea el și care face uz de toate mijloacele dezagreabile de care dispune pentru a-și atinge scopurile trebuie să se simtă vinovat de comportamentul lui infantil. Copilul care a încălcat în mod deliberat regulile de siguranță instituite de părinți în privința jucatului pe stradă trebuie și el să se simtă vinovat pentru ceea ce a făcut. Copilul care fură mărunțișuri dintr-un magazin, la o vârstă la care ar trebui să știe ce înseamnă să furi, trebuie să se simtă vinovat pentru ceea ce a făcut. Copilul care a mințit ca să scape de responsabilitate pentru un act interzis trebuie să simtă vinovăția abaterii morale. În fiecare dintre aceste cazuri și în alte sute de cazuri asemănătoare, reacțiile de vinovăție ale copilului, adică propria repudiere morală a unui anumit act, vor servi în cele din urmă pentru inhibarea impulsului de a repeta actul atunci când va reapărea ocazia unei conduite necorespunzătoare.

Cu alte cuvinte, este necesar pentru copil să simtă o anumită vinovăție când a comis un act distructiv sau când a abandonat principiile morale ale familiei și ale comunității lui, dar pentru a folosi această vinovăție în

scopuri constructive, adică pentru a inhiba comportamentul inacceptabil, sentimentele de vinovăție trebuie să fie adecvate situației și să nu conducă la acte de pedepsire și de torturare autoimpuse sau la gânduri care restricționează grav funcțiile normale ale eului. Este bine pentru copilul care aruncă cu pietre în dușmanul lui să simtă suficientă vinovăție pentru a nu mai arunca cu pietre altă dată. Dar el nu trebuie să se simtă ca un potențial criminal și, de frica propriilor impulsuri agresive, să repudieze orice agresiune, precum copilul care refuza și să arunce mingea. Corolarul acestor idei în cadrul principiilor de educație ale părinților este: copilul trebuie să simtă uneori dezaprobarea noastră, dar dacă reacția noastră va fi atât de puternică încât copilul să se simtă lipsit de valoare și disprețuit pentru greșeala lui, înseamnă că noi am abuzat de puterea noastră de părinți și am creat posibilitatea ca sentimentele exagerate de vinovăție și de ură de sine să influențeze dezvoltarea personalității copilului. Vrem ca el să dezvolte o vinovăție sau o remușcare adecvată pentru comportamentul lui greșit, atât cât să-și însușească mijloacele de autocontrol, dar, pentru a dezvolta acest control, nu este nevoie să exagereze consecințele neascultării și să dezvolte sentimente de vinovăție excesive.

Mulți părinți se frământă — de fapt se simt vinovați — la gândul de a lăsa copilul să aibă sentimente de vinovăție. „Nu ar fi mai bine", propune un părinte, „să lăsăm copilul să simtă că nu îl criticăm sau că nu îl dezaprobăm *pe el*, ci criticăm numai acțiunea lui?" Teoretic vorbind, un asemenea copil nu ar trebui să aibă sentimente de vinovăție pentru a-și controla acțiunile, dar ar evita să repete acțiunea criticată pentru că ea provoacă dezaprobare din par-

tea părinților. Cum funcționează însă acest principiu? În realitate, fiecare copil știe că atunci când un act de comportament nepotrivit a stârnit critica părinților, *el* a căzut în dizgrație, nu numai fapta lui. Când Julia face omletă pe podeaua din bucătărie, nu le reproșăm ouălor că s-au lăsat strivite și nu adresăm criticile noastre actului de a zdrobi ouăle, ca și când niște stafii ar fi pus totul la cale. Ne adresăm Juliei și pe ea o criticăm, pentru că ea este responsabilă de spargerea ouălor. Retorica fantezistă nu schimbă faptul că o dezaprobăm pe Julia în momentul respectiv. Dacă nu-l facem pe copil răspunzător pentru propriile lui acțiuni, dacă tratăm acțiunea ca și când ar fi separată de persoană, nu facem decât să furnizăm un sistem prefabricat de evitare a responsabilității. Deoarece copilul este mereu gata să atribuie comportamentul lui neadecvat unor parteneri imaginari sau unor cauze supranaturale, nu vom face decât să perpetuăm tendințele copilului de negare a impulsurilor și faptelor proprii nedorite. O educație corectă a copilului cere să corectăm această tendință. Copilul trebuie să știe că el este cauza propriilor acțiuni, că el este răspunzător pentru ele și este greu de înțeles cum ar putea să educe conștiința un mod de abordare prin care părinții ar separa executantul de faptă.

Produsul unei educații de acest fel a apărut într-un număr al ziarului *The New Yorker*, chiar în timp ce scriam aceste rânduri.

Oprimat

Fiul de șapte ani al unor prieteni de-ai noștri a fost certat recent pentru că a făcut desene pe pereții proaspăt zugrăviți ai ca-

merei lui de joacă. „M-am săturat“, s-a plâns băiatul. „Orice fac, voi dați vina pe mine.“

În ziua de azi, imaginea copilului cuprins de remușcări este resimțită ca un reproș de mulți părinți care, după o demonstrație de dezaprobare față de copilul neascultător, se grăbesc să-l îmbrățișeze și să-l sărute, copleșiți de vinovăție. În mod ciudat, o situație în care copilul ar trebui să se simtă vinovat este dată peste cap în numeroase familii în care părintele este cel care trăiește sentimente de vinovăție. Există într-adevăr situații în care părintele se poate simți, în mod justificat, vinovat pentru propriul comportament față de copil — când a reacționat exagerat, când l-a amenințat prostește, când a criticat copilul pe nedrept. Dar eu vorbesc despre evenimentele obișnuite dintr-o familie, în care părintele trebuie să-și exprime dezaprobarea și să critice comportarea neadecvată a copilului; dar chiar și atunci când dezaprobarea părintelui este justificată de comportamentul copilului, există părinți care ajung să se simtă vinovați din cauza manifestărilor pe care le îmbracă sentimentele de vinovăție la copil.

Cu puțin timp în urmă, o mamă inteligentă și conștiincioasă mi-a cerut sfatul în legătură cu sentimentele de vinovăție dobândite de copilul ei în procesul educației. Ea nu voia ca el să se simtă vinovat pentru că nu asculta. „Cred că este mult mai bine să-i trag o palmă și cu asta încheiem situația. O înlăturăm. Toată lumea se va simți mai bine și trecem mai departe. Când eram mică eu preferam de o mie de ori palma mamei decât dezaprobarea tatălui. Nu trebuia decât să se uite el dezaprobator la mine, ca să fiu total nefericită. Cu mama eram

neastâmpărați, primeam urgent o palmă și gata. Noi, toți copiii, preferam să primim o palmă de la mama, decât felul în care reacționa tata."

Probabil este adevărat că, în copilărie, prietena mea prefera o palmă de la mama ei, decât reproșurile de la tată. Dar mai cred și că mare parte dintre calitățile conștiinței acestei femei inteligente și profund umane vin de la reproșurile tatălui și datorează puțin palmelor mamei. Pentru că reproșurile tatălui îi lăsau copilei sentimentul că nu s-a ridicat la înălțimea bunei lui păreri despre ea și că lăsase standardele propriei persoane să se prăbușească. Reproșul tatălui își găsea ecoul în reproșurile pe care și le făcea singură, însoțite de sentimentul vinovăției. Recunoaștem că aceste sentimente deranjează, că pot fi chiar dureroase, dar ele joacă un rol esențial în dezvoltarea conștiinței. Pe de altă parte, „palmele mamei" nu au lăsat urme de vinovăție, nu au creat sentimente dureroase cărora copilul să le fi făcut față singur. „Am fost neastâmpărată; am plătit pentru asta; suntem chit. Răbojul este curat." Am îndepărtat problema, după cum a spus interlocutoarea mea, dar în urmă a rămas prea puțin pentru a construi o conștiință eficientă. De ce se întâmplă așa? Discuția despre această problemă duce în mod firesc la zona mai amplă a rolului pedepsei în educația copiilor.

Psihologia pedepsei

Există, desigur, multe forme de pedepse pe care le folosesc părinții în creșterea copiilor. Pedeapsa este folosită adesea în sinonimie cu pedeapsa corporală, dar în sensul

în care vorbim aici despre pedeapsă, includem multe alte categorii. Dacă un copil este lipsit de un privilegiu ca urmare a indisciplinei lui, aceasta este o pedeapsă. Dacă copilul este trimis în camera lui pentru comportamentul necontrolat, și aceasta este o pedeapsă. Orice penalizare, oricât de blândă, impusă de părinte copilului său este, desigur, o pedeapsă și în discuția de față vom include toate categoriile acestea și toate treptele de pedepse.

Teoretic, pedeapsa trebuie „să dea o lecție" sau „să corecteze". De aceea, în acest studiu despre tehnicile de formare a conștiinței, vom examina fiecare dintre aceste metode, pentru a vedea ce învață copilul.

Am putea începe de la a da o palmă, dacă tot a fost subiectul care ne-a condus spre evaluarea pedepselor. În discuțiile mele cu părinții, acesta a fost subiectul cel mai dificil. La întâlnirile asociațiilor de părinți și profesori acesta este subiectul care dă naștere agitației și inconfortului asistenței, pentru că fiecare părinte se așteaptă să fie criticat. Se pare că fiecare părinte îi mai dă câte o palmă copilului lui și aproape toți părinții care fac acest lucru se simt vinovați după aceea, iar când profesorul spune că nu este de acord cu bătaia, toți părinții care au acest obicei se simt ei înșiși *pălmuiți* de profesor.

Nici eu nu cred în palmele părinților. Evident că nu încurajez pedepsele fizice pentru copii și îmi voi explica acest punct de vedere mai pe larg, dar deocamdată să vorbim despre ce simt părinții în privința bătăii. Vom constata că majoritatea părinților nu nutresc niciun fel de convingere cu privire la folosirea palmei ca mijloc de educație și sunt stânjeniți că folosesc o pedeapsă pe care nu și-o pot justifica în propriii ochi. Există însă și părinți care vor lua apărarea acestui obicei spunând: „Uneori este sin-

gurul lucru pe care îl poți face“ sau „Trebuie să-i faci să înțeleagă că vorbești serios“, sau „Uneori ei te obligă să le tragi o palmă“, sau „Te descarci“, sau „Pe mine m-au bătut părinții când am fost mic și nu mi-a dăunat“. Dar constatăm că până și părinții care se justifică pentru că pălmuiesc intră în autoapărare și se jenează când problema este expusă pe față. Bănuiesc că undeva în adâncul memoriei fiecărui părinte se regăsesc sentimentele pe care le-a trăit el însuși în copilărie când a fost pălmuit, sentimentele de umilire, de neajutorare, de supunere din frică. Părintele care își pălmuiește copilul nu poate scăpa de fantomele copilăriei sale și își dă seama cu neplăcere că îi face copilului ceva ce lui însuși i-a produs un profund resentiment la începutul propriei vieți.

Dar dacă adresăm oricărui părinte care obișnuiește să dea palme întrebarea : „Funcționează?“, vom primi probabil răspunsul: „Ei bine, nu prea. Pentru o scurtă bucată de vreme, doar“. Lăsând deoparte sentimentele legate de acest subiect, nici măcar cei care susțin metoda nu pot afirma că această pedeapsă dă vreo lecție. În cel mai rău caz, aceasta este singura pedeapsă care dă naștere propriului apetit, ca să spun așa; ea se perpetuează singură pentru că nu se produce nicio învățare, iar ciclul greșelilor și al pedepselor se înnoiește la nesfârșit.

Așadar, „lecțiile“ pe care ar trebui să le dea palmele nu reușesc să se integreze într-o formă de conștiință. Dar amintirea pedepsei nu va servi drept avertisment data viitoare când copilul va fi tentat să repete fapta lui cea rea? Ba da, s-ar putea, desigur, dar atunci motivul de a controla impulsul negativ este un motiv venit din afară, frica de autoritatea exterioară și frica de pedeapsă și vom vedea că o conștiință care funcționează pe această bază

nu este una prea solidă. Dacă ceea ce declanșează semnalul de pericol este frica de pedeapsa venită din exterior și nu propriile sentimente de vinovăție ale copilului, acesta va dispune de o mulțime de subterfugii. El va trebui doar să se asigure că nu va fi descoperit pentru a continua să facă rău. Or, calculând riscurile dintre plăcere și durere, s-ar putea ca el să decidă să se distreze, chiar dacă după aceea va trebui să plătească. Dar copilul care este capabil să aibă sentimente de vinovăție când se gândește să facă ceva „rău" are în el însuși un sistem de semnalizare care îl va avertiza și care va inhiba acțiunea. Spre deosebire de copilul al cărui sistem de control se află „în exterior", copilul cu conștiință nu are nevoie de un polițist în preajmă pentru a-i controla comportamentul. Copilul cu conștiință are polițistul în el însuși.

Mai există o mulțime de posibilități la care duc palmele, niciuna intenționată de părinți. Copilul poate învăța cum să reușească să evite sentimentele de vinovăție pentru un comportament urât, instituind un ciclu în care pedeapsa anulează „infracțiunea", iar copilul, după ce a plătit pentru ceea ce a făcut rău, este liber să repete acțiunea data viitoare, fără să mai fie însoțit de sentimente de vinovăție. Unii copii dispun de un complicat sistem de contabilitate care le permite să adune datorii în registrul „păcatelor", până la un anumit nivel, după care plătesc periodic în registrul pedepselor, căpătând palme. Când balanța s-a echilibrat, acest copil o ia de la capăt și adună din nou datorii. „Uneori ei te obligă să le tragi o palmă!", spun apărătorii bătăii. Atât și ar trebui să fie de ajuns pentru părinți ca să fie avertizați. Copilul care face tot ce poate pentru a provoca pălmuirea este copilul care duce în spate o datorie secretă în registrul păcatelor și

care îl invită pe părinte să o șteargă cu ajutorul bătăii. Palma este exact ceea ce *nu*-i trebuie acestui copil!

Îmi amintesc de un băiat de șase ani, pe nume Freddie, care fura monede din cutiile ziarelor vândute la colț de stradă și care uneori îi „ușura" pe colegi de banii pentru masa de prânz, dar care era atât de îndemânatic la furat, încât rareori era prins. Când în cele din urmă a fost prins, el a recunoscut multe furturi pe care le făcuse în lunile anterioare și s-a arătat foarte puțin deranjat de toată povestea. Părinții lui au fost în egală măsură tulburați de lipsa sentimentului lui de vinovăție, ca și de furturile în sine. Cum reușise să le făptuiască fără să se simtă vinovat? În perioada cât a comis aceste incursiuni pentru furt, acasă el nu a părut tulburat sau neliniștit. În schimb a devenit mai agresiv decât de obicei, îmboldindu-l pe fratele lui să se bată, provocând mânia tatălui prin nesfârșite tactici iritante, mărunte sau printr-un comportament negativ, încăpățânat, de un fel sau altul, care sfârșeau în cele din urmă cu o palmă încasată — o palmă mult așteptată, ne-am dat noi seama mai târziu. Abia după ce părinții, sfătuiți de mine, au renunțat să-l mai pălmuiască și au folosit alte mijloace de a-l ajuta pe Freddie să se autocontroleze, a ajuns acest copil să simtă vinovăție pentru comportamentul lui și în cele din urmă să dobândească mijloace de a-și controla comportamentul.

Dacă Freddie poate fi considerat un mic delincvent, trebuie să spunem că mulți copii care nu sunt delincvenți, dar care sunt disciplinați în principal prin pălmuire, dezvoltă genul de contabilitate pentru rele comportamente, observat la Freddie. Există copii, altfel normali, care depind de bătaie pentru a se elibera de sentimentul vinovăției. „Din când în când", spune tatăl, „pe

puști îl apucă ceva. Mă provoacă, devine din ce în ce mai încăpățânat în legătură cu un fleac, pur și simplu o caută cu lumânarea și când, în cele din urmă, îmi ies din fire și îl plesnesc, se calmează și pe urmă devine cel mai bun prieten al meu. Palma este singurul lucru care funcționează când intră în această stare." Acest tată lua apărarea metodei pălmuirii când a descris această situație, ceea ce ne sună foarte cunoscut, apropo. Dar copilul care provoacă astfel pedeapsa, care în mod evident „o caută cu lumânarea", este copilul care folosește pălmuirea pentru a scăpa de sentimentele de vinovăție din alt capitol al registrului contabil. Este posibil ca el să nu știe de acest lucru — foarte probabil nu-și dă seama. El nu simte decât un impuls irezistibil de a fi pedepsit. Pălmuirea devine parte a unui sistem și este necesară pentru a restabili echilibrul contabil. Părintele care constată că fiul lui cere să fie pedepsit nu trebuie să devină parte din sistem. El ar face mult mai bine să pună capăt acestui tip de căutare a pedepsei, identificând cauzele. De cele mai multe ori nu este vorba despre infracțiuni reale, așa cum s-a întâmplat la Freddie, ci de infracțiuni imaginare, ca în cazul lui Jimmy. Vă amintiți cum l-a provocat Jimmy pe tatăl lui toată seara, fără milă, după ce și-a exprimat gândul teribil despre moartea tatălui. Indiferent de motivul pentru care copilul „cere să fie pedepsit", părintele care cooperează trăgând o palmă nu va face decât să slujească sistemului și nu să sprijine educația morală a copilului său.

Mulți adulți, bărbați și femei, vor simți impulsul de a contrazice cu argumente cazul pe care l-am construit. „Eu am primit palme în copilărie", spune o mamă, „și nu am o conștiință nedemnă de încredere, ca urmare a

acestui fapt." Întâmplător, această mamă are dreptate, dar cu toate acestea afirmația ei nu reprezintă o susținere în favoarea bătăii. Căci ea și-a dobândit conștiința printr-o mare iubire pentru părinții ei și prin dorința de a fi iubită și stimată de ei. Lecțiile morale nu au fost însușite prin palmele căpătate de la părinți, cât prin relația de iubire. Putem presupune în acest caz că bătaia nu a deteriorat relația copilului cu părinții lui și nu a condus la tulburarea conștiinței, datorită puterii legăturilor fundamentale. Dar nu putem pune dezvoltarea conștiinței pe seama bătăii. Putem concluziona spunând că, dacă relația dintre copil și părinții lui este fundamental solidă, o palmă nu poate dăuna dezvoltării conștiinței, dar nici *nu promovează dezvoltarea ei*.

Cu toată înțelegerea pentru încercările grele și hărțuirea din viața unui părinte și cu înțelegere pentru sentimentul de neajutorare ce-l poate face pe un părinte bun să-l pălmuiască pe copil sau să-l pedepsească într-un mod în care nici el nu crede, tot susțin că există mijloace mai bune și mai eficiente de a-l învăța să se controleze. Când părinții înțeleg aceste metode diferite și reușesc să le folosească pentru a disciplina, ei constată că nu trebuie să recurgă, din exasperare, la mijloace fizice de control.

Dar pot fi toate mijloacele de pedepsire puse în aceeași categorie cu bătaia? Nu, cred că pedeapsa își are locul în creșterea copiilor. Anumite tipuri de pedepse pot duce la învățarea valorilor morale și sociale și pot fi considerate utile în educarea conștiinței. Să examinăm câteva dintre pedepsele folosite în mod uzual în creșterea copiilor și să vedem cum funcționează ele pentru formarea autocontrolului. Anumite pedepse pot da o lecție de

valori morale și sociale și pot servi la educarea conștiinței. Vă propun să aruncăm o privire asupra unora dintre pedepsele folosite în mod obișnuit în educația copiilor și asupra eficienței lor pentru formarea deprinderilor de autocontrol.

Uneori este necesar ca părinții să-l priveze pe copil de anumite privilegii ca urmare a unui comportament inadecvat. Principiul implicat într-o asemenea pedeapsă nu este sau nu ar trebui să fie răzbunarea sau represaliile din partea educatorului. Dacă scopul pedepsei este educația, atunci ea trebuie folosită cu rol de consecință justificată și logică a comportamentului neadecvat. Iată un exemplu simplu: Margaret, care are șase ani, este într-una din stările ei de iritare irațională. Este duminică după-amiază. Ea voise să meargă cu părinții și cu surioara ei în parc, dar stă să plouă și ar fi mai bine să rămână acasă. Mama încearcă să-i ocupe timpul punând-o să deseneze, apoi să facă rochii pentru păpuși, apoi să decupeze și să lipească desene într-un caiet. În mod normal, fiecare dintre aceste ocupații ar fi absorbit-o pe Margaret, dar astăzi nimic nu-i este pe plac. Ea devine din ce în ce mai nervoasă și mai plângăcioasă. O sâcâie pe cea mică și îi ia jucăriile. Încearcă să stingă televizorul când tatăl urmărește un program care îl interesează. Apoi încearcă să acopere sonorul cântând ea însăși foarte tare și țipând. Când este certată, devine cu atât mai plângăcioasă și mai recalcitrantă, inventează noi mijloace de a-i enerva pe părinți și de a molesta bebelușul, până ce livingul familiei se transformă într-o casă de nebuni. În cele din urmă, tatăl îi spune să se ducă în camera ei. Când crede că se va putea controla, va putea coborî din nou în mijlocul familiei.

În acest caz, obiectivul educațional al pedepsei este acela de a-i demonstra lui Margaret că, dacă nu-și controlează comportamentul și deranjează familia, va trebui să fie temporar exclusă din activitatea familiei. Această pedeapsă este o consecință justificată și logică pentru tipul de conduită pe care l-a demonstrat Margaret. Ea spune, de fapt: „Nu te putem lăsa să deranjezi întreaga familie cu comportamentul tău negativ și încăpățânat (*oricare* ar fi sensul mai profund al comportamentului) și ți se cere să părăsești încăperea, până vei simți că vei putea reveni ca membru rațional al familiei, iar în momentul acela vei fi bine-venită alături de noi.“ La șase ani, Margaret va înțelege această logică, la fel ca și justețea pedepsei, cel puțin după ce se va fi calmat.

Acum să presupunem că tatăl a modificat pedeapsa într-un anumit fel. Să presupunem că el ar fi spus: „Du-te sus, în camera ta și stai acolo până la cină“ (presupunând că acum este ora trei). În acest caz, lui Margaret i s-ar cere să fiarbă în camera ei timp de trei ore, iar în acest timp ea s-ar preocupa probabil inventând răzbunări, în loc de a avea remușcări pentru comportamentul ei infantil. În această situație, ea nu ar învăța nimic din pedeapsă. De aici deducem cu ușurință un principiu: dacă pedeapsa este excesivă, cu alte cuvinte, dacă ea depășește toleranța copilului, ea nu va avea efecte benefice și nu va face decât să alimenteze sentimentul copilului că este tratat nedrept, dând naștere unor sentimente de ostilitate și răzbunare. Nici un copil nu va avea de profitat de pe urma unui asemenea exil exagerat. Pentru majoritatea copiilor și o jumătate de oră va fi prea mult ca să suporte sentimentul de vinovăție pentru tulburarea liniștii familiei sau ca să țină minte incidentul ce

a dus la surghiunirea lui. De ce trebuie să punem o limită de timp acestui exil? Condițiile puse de tatăl lui Margaret sunt simple și lasă la dispoziția copilului un anumit grad de control. Când simte *ea* că se poate controla, va putea veni să se alăture familiei. Poate fi vorba despre cinci minute de stat în camera ei sau de cincisprezece sau de mai multe, atât cât are ea nevoie pentru a se calma în condițiile date. După ce s-a calmat și și-a recăpătat sinele rațional și capacitatea de autocontrol, ea va fi bine-venită înapoi.

Să cercetăm și alte posibilități de abordare a acestei crize de duminică după-amiază. Să presupunem că părinții lui Margaret au încercat să discute cu ea rațional în cadrul acestei demonstrații sau să presupunem că ei au încercat să ajungă la esența problemei, că au vrut să afle ce o supăra, făcând-o să se comporte în acest fel irațional. Desigur, este de dorit, ori de câte ori se poate, să facem apel la rațiune. Dar de cele mai multe ori, când copilul și-a pierdut controlul, sinele lui rațional nu este prezent pentru a lămuri neînțelegerile sau pentru a evalua comportamentul irațional. Mulți părinți bine intenționați se simt datori să continue a recurge la rațiune deși nu au nicio șansă și am asistat cu toții la drame familiale în care părintele vine în fața copilului care țipă sau se încăpățânează, cu dorința de a examina logic poziția lui. Apelul la rațiune ar trebui amânat până ce trece accesul de furie și rațiunea a revenit, fie și doar parțial. În cazul lui Margaret, de exemplu, ar putea fi o idee bună să stea părinții de vorbă cu ea despre comportamentul ei, *după ce* ea s-a calmat și este în situația de a se privi pe ea însăși. O discuție de acest fel, dacă intenția părinților nu este de „a scoate ochii", sau de a reporni cearta, poate

sluji formării autocontrolului deoarece, atunci când copilul este capabil să-și examineze comportamentul irațional prin mijloacele rațiunii, el face un pas înainte către dobândirea controlului asupra comportamentului lui irațional.

Să ne imaginăm și alte pedepse pe care le-ar fi putut aplica tatăl lui Margaret. Să presupunem că Margaret ar fi fost foarte mândră de bicicleta ei cea nouă și că tatăl ei, știind cât de mult ținea fetița la ea, s-a hotărât să o penalizeze pe Margaret pentru comportamentul ei, interzicându-i să meargă cu bicicleta câteva zile. Sub nervii momentului, mulți părinți profită orbește de privilegiul la care copilul ține cel mai mult și recurg la a-l priva de acest privilegiu, drept pedeapsă. Dacă ne gândim mai bine, observăm că privarea de privilegiul de a merge pe bicicletă nu are nicio legătură logică cu comportamentul de duminică după-amiază al lui Margaret; de aceea copilul va privi interdicția ca pe un act de revanșă și nu ca pe o consecință justificată a comportamentului lui neadecvat. Dintr-o asemenea pedeapsă copilul nu învață nimic, dimpotrivă, poate alimenta sentimentul copilului că este tratat nedrept, ceea ce va șterge din mintea lui evenimentul pentru care a fost pedepsit. Pe de altă parte, dacă Margaret a abuzat de privilegiul de a merge cu bicicleta sau a încălcat regulile de siguranță impuse de părinți, privarea de bicicletă pentru o zi sau două sau trei va avea sens. Aceeași critică este valabilă pentru privarea de televizor în legătură cu unul sau cu toate actele de indisciplină, o pedeapsă uzuală în ziua de azi. Deși mulți părinți pretind că aceasta este o formă utilă de a face disciplină în familie, aplicarea ei fără discernământ nu dă nicio lecție și nu este decât o armă în mâinile pă-

rinților. Dacă punem preț pe principiul învățării prin disciplinare, atunci interzicerea privitului la televizor trebuie rezervată, pe cât posibil, actelor de indisciplină și de abuz legate de privitul la televizor.

Constatăm că învățatul devine mai eficient prin stabilirea unei legături logice între evenimente și idei. De aceea, pentru a fi eficientă și a constitui o lecție, o pedeapsă trebuie să stabilească o legătură logică. La vârsta la care capacitatea de a raționa a copilului începe să domine gândirea magică, însuși copilul dorește să vadă o legătură logică între acțiunile lui și consecințele lor. Când avea cinci ani, prietena mea Ann a sancționat-o pe educatoarea de la grădiniță pentru o acțiune disciplinară care a ignorat logica. Câteva zile la rând, mama lui Ann a observat că fiica ei, pictoriță entuziastă, nu mai aducea acasă desenele pe care obișnuia să le pună pe perete. Când a fost întrebată, Ann a răspuns evaziv că nu mai desenase nimic. După câteva zile, ducându-se să o ia pe Ann într-o după-amiază, mama ei a găsit ocazia de a discuta cu educatoarea. Ann era pedepsită pentru că vorbea în timpul programului de somn (!). În fiecare zi Ann fusese atenționată că, dacă mai vorbea în loc să doarmă, nu va mai participa la orele de desen. Ann continuase să vorbească în fiecare zi. În acel moment a apărut Ann și educatoarea o chemat-o să discute problema. „Păi", a spus Ann sarcastică, „nu văd nicio legătură între vorbitul în timpul programului de somn și desen." „Ei bine", a răspuns educatoarea uluită, „*tu* ce ai face cu o fetiță care ar continua să vorbească în loc să doarmă?" „Eu", a spus Ann, „dacă aș avea o fetiță care ar vorbi când ar trebui să doarmă, aș pofti-o să se culce în altă parte sau aș da-o afară din dormitor, dar eu nu văd nicio legătură

între somn și desen!“ Pentru Ann era mult mai rațional să fie separată de colegii ei, drept pedeapsă, dacă nu-i lăsa să doarmă. A-i interzice însă să deseneze era, pentru ea, nu numai ilogic, ci și nedrept. De indignare și dintr-un simț al dreptății ultragiat, ea continuase să vorbească în timpul programului de somn, deși știuse ce pedeapsă o aștepta.

Există însă și situații în care pedeapsa logică *nu* este și pedeapsa cea mai bună sau cea corectă. Să analizăm următoarea pedeapsă: când a împlinit șapte ani, Nancy a primit prima ei legitimație la o bibliotecă publică și o dată sau de două ori pe săptămână bătea trei kilometri de drum, până la cea mai apropriată filială a bibliotecii, ca să împrumute cărți. Lui Nancy îi plăcea foarte mult să citească și drumurile la bibliotecă erau un eveniment în viața ei. Curând însă a început să neglijeze termenul de restituire a cărților și se întâmpla ca amenzile de la bibliotecă să se acumuleze. Tatăl lui Nancy s-a supărat pentru lipsa ei de responsabilitate și după avertismente repetate, i-a reținut timp de o lună legitimația de bibliotecă. Pedeapsa era „logică“, dar nu prea inspirată. În primul rând, era excesivă și prea aspră. Căci, dacă neglijența și iresponsabilitatea impun intervenția părinților, restituirea cu întârziere a cărților la bibliotecă nu este o infracțiune majoră și nu necesită penalizări exagerate. (Pentru un copil care iubește cărțile, această pedeapsă echivalează cu trimiterea în Siberia.) În principiu, orice pedeapsă cu durata de o lună este prea lungă pentru un copil de șapte ani. În al doilea rând, tatăl a folosit o pedeapsă care dăuna obiectivului educației. Plăcerea copilului de a citi este unul dintre semnele cele mai promițătoare în dezvoltarea timpurie

a intelectului. Dacă o lipsim pe Nancy de lectură și facem din această lume nou descoperită terenul de luptă pe care se câștigă „responsabilitatea" și dacă certurile și confruntările de voință și de penalizări și lecțiile de moralitate vor deriva, toate, din această lume nouă, riscăm să constatăm după un timp că plăcerea pentru cărți se va diminua și că drumul de trei kilometri i se va părea foarte lung acestei fetițe. Pedeapsa „logică" devine absurdă.

Majoritatea copiilor de șapte ani nu pot să-și asume responsabilitatea detaliilor de genul restituirii cărților. Ei au nevoie să li se aducă aminte. Supravegherea cărților împrumutate de la bibliotecă de copiii de vârste mici (iar uneori și de vârste mai mari) este una dintre corvezile sfinte ale meseriei de părinte. Când copiii sunt de vârstă ceva mai mare decât a lui Nancy și dispun de o alocație pentru plăcerile lor recreative, le putem cere să achite amenzile de la bibliotecă din propriile lor fonduri și o atitudine mai responsabilă față de împrumutarea cărților nu este greu de obținut. Până atunci, răscumpărarea datoriilor unui copil de șapte sau opt ani, care a neglijat să restituie o carte la bibliotecă, nu reprezintă o sumă prea mare. Chiar în cazul unei penalizări mari, care ajunge la cincizeci de cenți pe lună, unde mai puteți găsi un asemenea chilipir?

Există și alte exemple în care pedeapsa logică nu este cea mai potrivită. Larry, în vârstă de cinci ani, se prostește la masă. Se joacă cu mâncarea în cel mai puțin plăcut mod posibil sau îl bombardează pe fratele lui cu boabe de mazăre, scoate diverse sunete sau se strâmbă sau găsește el alte nenumărate modalități de a deveni indezirabil la masă. De multe ori tatăl i-a cerut să se ridice

de la masă și l-a trimis la el în cameră, nemâncat. Atunci, Larry pleacă furios și în loc să învețe o lecție din această pedeapsă drastică, stă bosumflat mai multe ore și pune la cale răzbunări, în camera lui. De ce nu este bună această pedeapsă?

Privarea de hrană aduce necazul. Hrana are o puternică și complexă valoare simbolică pentru noi toți. Ea atinge profunzimile psihice ale personalității. Dacă implicăm hrana în pedeapsă, putem declanșa un fel de reacție psihică în lanț care dă naștere mai multor trăiri decât ne-am aștepta să urmeze după situația respectivă. Căci, chiar dacă copilului nu-i este foame în momentul în care i se administrează pedeapsa, simbolismul privațiunii de hrană va stârni furie, va da naștere unor fantasme în care părinții sunt monștri capabili să lase un copil să moară de foame și întregul episod va produce o indignare în valurile căreia se pierde lecția pe care am intenționat să o dăm.

Atunci când comportamentul copilului la masă este de netolerat, ca în cazul lui Larry, el poate fi avertizat că, dacă nu se stăpânește, i se va cere să mănânce singur în altă cameră, iar dacă comportamentul persistă, pedeapsa va fi pusă în aplicare. Aceasta este o consecință logică a tulburării atmosferei la masă care nu implică însă sentimentele foarte încărcate ale privării de hrană. Ceea ce spunem, de fapt, este: „Dacă nu te porți cum trebuie la masa familiei, preferăm să nu rămâi lângă noi astă-seară". Într-un fel, această pedeapsă este mai logică și mai justificată decât privarea de hrană, pentru că subliniază aspectul social al mesei de familie.

„Dar", va spune o mamă, „nu cred că copilului meu de cinci ani îi pasă dacă mănâncă singur!"

În acest caz, va trebui să căutăm altceva. Pentru că, dacă masa în familie nu este o plăcere pentru copil, nici privarea de ea nu va avea importanță. În acest caz, familia ar trebui să verifice care este climatul mesei luate împreună. Dacă masa în familie este locul în care se descarcă tensiunile, dacă părinții sunt obosiți și iritabili și prea puțin interesați de discuții cu copiii mici, dacă acesta este momentul în care se reaprind vechile conflicte legate de mâncare, de a mânca sau a nu mânca, atunci poate că a face pe măscăriciul și a strica atmosfera poate fi una dintre modalitățile prin care copilul își descarcă tensiunea. În acest caz, nu pedepsirea copilului este răspunsul potrivit, ci corectarea situației care conduce la acest comportament.

Să revenim însă la principiile de aplicare a pedepselor: am văzut că cele mai eficiente pedepse sunt cele ce dau o lecție prin prezentarea consecințelor logice ale comportamentelor nepotrivite. În același timp, o pedeapsă, oricât ar fi de „logică", nu-și va îndeplini rolul de lecție dacă este prea severă, dacă depășește toleranța copilului sau dacă neagă alte scopuri educative, mai importante. O pedeapsă, oricât ar fi de blândă în principiu, își va pierde efectul complet dacă este prelungită o perioadă de timp prea lungă. Privarea de dreptul de a merge cu bicicleta poate fi o pedeapsă blândă pentru nerespectarea regulilor de siguranță, dar, dacă copilul este mic și pedeapsa se întinde pe mai multe zile, putem sfârși prin a avea un copil ostil și nu unul penitent. Dacă unui copil de opt sau nouă ani i se cere să plătească un geam spart din alocația lui de treizeci și cinci de cenți pe săptămână, el va fi dator atât de multe săptămâni, încât după o vreme nici nu-și va mai aminti de ce i se reține

bani din suma alocată. Copilul care nu este în grațiile părinților pentru că s-a purtat urât se va simți vinovat și va avea remușcări timp de o oră după aceea, dar dacă răceala se prelungește pentru mai multe ore, el nu va simți decât ranchiună.

În fine, există situații în care cea mai mare înțelepciune a părinților constă în a nu aplica nicio pedeapsă. Gândiți-vă la o situație de genul următor: George, patru ani, a fost avertizat de nenumărate ori de părinții lui să nu arunce cu pietre când se ceartă cu prietenii. Apoi are loc accidentul inevitabil. În lupta cu prietenul Sam, o piatră îl lovește pe copil exact deasupra ochiului și George este martorul unei orori — sângele șiroiește pe fața copilului, mama este convocată de țipetele copilului și micuțul prieten este transportat de urgență la spital. Este o tăietură adâncă pentru care sunt necesare copci și George înțelege că, dacă piatra ar fi tăiat un centimetru mai jos, Sam și-ar fi pierdut vederea la ochiul respectiv. George este cuprins de frică și vinovăție pentru ceea ce a făcut și pentru ceea ce ar fi putut să facă. Ar trebui George să fie pedepsit de părinții lui? Nu este nevoie să-i dăm o lecție lui George despre pericolul pe care îl reprezintă aruncatul cu pietre. El a văzut consecințele tragice. Sentimentul de vinovăție pe care îl resimte este o pedeapsă suficientă. Și nici nu dorim să-l eliberăm de sentimentul de vinovăție printr-o pedeapsă administrată de părinți. Este mult mai bine să-l lăsăm să trăiască impactul maxim al propriei vinovății.

După ce am examinat câteva metode de a pedepsi și locul lor în formarea conștiinței, cercul se închide revenind la punctul din care am plecat. În ultima analiză, „eficiența" metodei de disciplinare va depinde de rela-

ția fundamentală dintre copil și părinții lui. Când părintele spune: „Dar cu copilul meu nimic nu funcționează, el face numai ceea ce-i place!“, răspunsul nu constă într-o metodă de disciplinare mai specială, ci în reexaminarea relației părinte–copil. Dacă un părinte se simte depășit de „problemele cu disciplina“ în cazul unuia sau al altuia dintre copiii lui, este bine să se așeze și să se gândească la ce nu merge bine, la ce perturbă relația dintre copil și părinții lui. Uneori este o tulburare temporară a relației, determinată de nașterea altui copil sau de o etapă nouă în dezvoltare sau de circumstanțe noi, precum începerea mersului la creșă sau la grădiniță. Dar, dacă problemele de disciplină ale copilului persistă o perioadă de timp mai îndelungată, părinții trebuie să evalueze întreaga situație, singuri sau cu ajutorul specialiștilor. Pedeapsa nu este o soluție.

Dobândirea valorilor morale

Există încă un tip de educație morală, care depinde nu atât de mult de modul de abordare a comportamentului deschis al copilului, cât de alte mijloace de transmitere a atitudinilor de la părinte către copil. Deși în mod cert copiii își însușesc atitudinea părinților ca o consecință a reacțiilor părinților față de comportamentul lor evident, mare parte din educație se desăvârșește prin asimilarea de zi cu zi a atitudinilor, ca urmare a unei asocieri strânse între ființele umane care se iubesc reciproc. Exemplul onestității părinților este mai eficient în dezvoltarea onestității la copil, decât acțiunea disciplinară

care pedepsește ascunderea adevărului. Atitudinile părinților față de cei slabi, cei infirmi, cei suferinzi vor fi transmise mai degrabă prin asimilare decât prin donațiile de la Școala de Duminică sau prin oferirea câtorva bănuți dintr-o pornire caritabilă. Repulsia părinților față de uciderea unui om sau față de distrugerea civilizației este mai elocventă decât o predică.

În ziua de azi părinții par a avea multe îndoieli cu privire la rolul principiilor morale. Această nesiguranță se explică parțial prin reacția împotriva tehnicilor bazate pe frică, ce erau folosite de generațiile trecute pentru a face educație morală. Deoarece părinții de azi nu doresc să-i învețe pe copii atitudini morale recurgând la amenințări sau avertizându-i prin orori sau frici exagerate, ei par a se teme să impună restricții morale copilului pentru ca acesta să nu dezvolte sentimente excesive de vinovăție. Acest lucru înseamnă că mulți părinți cu convingeri morale ferme legate de minciună, furt, crimă și distrugere nu reușesc să le transmită copiilor lor aceste convingeri într-un mod profund și eficient. Părinții tolerează greșelile de moralitate sau chiar absența principiilor morale ale copiilor lor mult dincolo de perioada în care ne așteptăm de la copil să fi înglobat valori morale în propria personalitate.

Îmi amintesc de un copil de șase ani care a recunoscut cu veselie că el și prietenii lui de o seamă șterpeleau diverse obiecte din magazinul de mărunțișuri. Pentru ei era un fel de joacă. Nici unul dintre acei copii nu avea nevoie de obiectele furate și nici măcar nu le dorea. L-am întrebat pe micul meu prieten dacă părinții lui știau că el fura. Da, mama lui descoperise acest lucru de câteva ori, când el adusese acasă niște lucruri. Ce spusese

mama? „A spus că nu era frumos și că nu trebuie să mai fac așa ceva!“ Mi-am imaginat-o pe această mamă, o femeie foarte drăguță, de altfel, total incapabilă să comită vreo infracțiune, cedând în această situație pentru a fi „o mamă înțelegătoare“, „o mamă nepunitivă“ și acționând total ineficient pentru că se temea să transmită propriile sentimente legate de această situație. Pe urmă am vorbit cu mama respectivă. Cum se simțise atunci când copilul ei a venit acasă cu lucruri pe care le furase? „Vreți să știți adevărul? M-am simțit îngrozitor. Eram dezamăgită de propriul meu copil, dezamăgită de mine însămi și nu am reușit să mă hotărăsc să stau de vorbă cu el.“ „Nu i-ați spus ce simțeați în legătură cu fapta lui și cât de tare v-a dezamăgit?“ „Oh, nu!“, a spus mama, mândră că a fost atât de obiectivă și înțelegătoare. „Doar a fura din magazinul de mărunțișuri nu este foarte grav. Nu trec toți copiii prin asemenea etape?“

Desigur, a fura din magazinul de mărunțișuri nu este un capăt de țară. Și probabil că toți copiii fură ceva la un moment dat. Iar copilul despre care vorbim nu este un delincvent sau un copil cu tulburări severe, de aceea nu trebuie să acordăm faptelor lui o semnificație aparte. Dar cum poate acest copil să dobândească o atitudine morală față de furt, care să-l împiedice mai târziu să fure, dacă părinții nu-și fac cunoscută propria atitudine morală față de furt și tratează acest act prin aceeași admonestare vagă cu care tratează și o lipsă de maniere la masă? Desigur ar fi greșit să amenințe copilul, așa cum făceau cândva părinții, cu intervenția poliției, cu casa de corecție sau cu focul Gheenei, făcându-l pe micuțul vinovat să se simtă ca un criminal periculos. Putem forma atitudini morale fără să recurgem la asemenea metode crude.

Ar trebui să fie suficient pentru părintele care are o relație puternică cu copilul lui să-și exprime sentimentele față de furtul comis de copil, să-și arate dezamăgirea și îngrijorarea profundă pentru faptul că el a fost capabil de așa ceva, pe scurt, să-i transmită copilului propria atitudine morală, astfel încât copilul să o poată simți și să o poată folosi pentru a-și dezvolta propria lui atitudine morală față de furt. Acest lucru nu este valabil, desigur, pentru părintele care nu-și poate stăpâni firea sau pentru cel care este convins că a fura din magazinul de mărunțișuri anunță o carieră de infractor pentru copilul lui. Asemenea părinți ar face mai bine să nu-și exprime anxietatea morală în fața copilului, așa cum o simt ei. Dar pentru majoritatea dintre noi, părinții normali, care avem convingeri morale, dar suntem lipsiți de isterie morală, este suficient să transmitem copiilor noștri ce simțim noi și totodată ce simt și alte persoane civilizate, în legătură cu asemenea fapte.

Un alt aspect de nesiguranță pentru părinți în privința educației morale transpare din atitudinea părinților față de crimele și ororile difuzate prin televiziune, filme și cărți de benzi desenate. Majoritatea părinților nu sunt de acord cu asemenea materiale, alții le iau apărarea, considerându-le mijloace inofensive de descărcare a agresivității. Totuși, foarte puțini dintre părinții care le deplâng sunt dispuși să ia atitudine — ne referim la o atitudine morală — cu privire la ce le place copiilor lor să citească și să vizioneze. Copilul expus educației prin intermediul acestor povești cu crime, violențe și acte de sadism va dobândi un set de valori cu siguranță diferit — ca să nu spunem mai mult — de valorile pe care le doresc pentru el părinții. După ce a asistat de zeci de ori

la scene de crime, după-amiaza și seara, în propriul living, zi de zi, an după an, copilul respectiv nu va avea idee despre sacralitatea vieții umane și nu va privi sfârșitul brutal al unei vieți ca pe o tragedie. În cel mai bun caz el va dobândi o lecție morală falsă, intonată de sponsor în timp ce gunoierul înlătură cadavrele de pe scenă: „Crima nu rentează!" Dar principiul moral pe care se întemeiază opinia omului civilizat despre crimă *nu* este acela că ea „nu rentează", cu alte cuvinte că „vei fi prins până la urmă". Aceasta ar fi la nivelul moralității unui copil de doi ani, copilul care nu și-a dezvoltat încă o conștiință, care judecă „binele" și „răul" unui act în funcție de a fi sau a nu fi prins. Dar aceasta este și moralitatea delincventului. Omul civilizat respinge ideea de crimă pentru că el prețuiește valoarea vieții umane și pentru că distrugerea vieții altui om ar fi imposibilă pentru el din punct de vedere moral, chiar dacă nu ar exista posibilitatea de a redescoperi crima.

Copilul care stă lipit de televizor și de cartea de benzi desenate nu va putea să descopere singur că societatea în care trăiește consideră viața umană a fi sacră. Cine poate considera că moartea este tragică, dacă zgomotele parazitare ale împușcăturilor îi agresează urechile de la patru după-amiază până la ora de culcare, iar strigătele de izbândă ale sponsorului acoperă țipetele feroce și zăngănitul mortal, aducând mesajul unui mic dejun consistent? Vocea părinților, dacă va fi auzită peste tot acest vacarm, va face față cu greu educației de pe ecran.

Dar cel mai adesea vocea părinților nici nu se aude. Căci, deși majoritatea părinților detestă aceste istorii și degradarea, prin intermediul lor, a ființei umane și a valorilor umane, le tolerează. Ei își mențin propriile va-

lori și trăiesc în conformitate cu acestea, dar în același timp nu ridică obiecții față de educația diferită a lui Johnny și Johnny capătă privilegiul pe care îl au majoritatea copiilor decenți din familii decente, de a fi distrați și educați de gangsteri, de dependenți de droguri, de sadici și de handicapați, chiar la ei acasă. *Nu* vreau să spun că asemenea programe constituie o educație pentru delincvență. Nu așa se formează un delincvent. Dar afirm într-adevăr că valorile morale sunt degradate în aceste istorii și că, prin repetarea la nesfârșit a acestor istorii și a temelor lor, ele se degradează și în mintea copilului.

Mă simt tentată să urmăresc aceste idei în profunzime și să dau un exemplu. Cu câțiva ani în urmă, cu ocazia aniversării lui Lincoln, s-a prezentat la televiziune un film despre ultimii ani din viața lui Lincoln. Cunoșteam mai mulți copii care l-au văzut și reacțiile lor au fost diferite. Desigur, Abraham Lincoln nu este un personaj interesant pentru copilul din ziua de azi. El a dus o viață banală, după standardele tinerilor moderni. Nu a comis fapte de vitejie fizică, nu a ucis nici urși, nici indieni, iar faptele de curaj moral ale acestui bărbat timid și modest nu l-au impresionat pe niciunul dintre copiii pe care îi cunosc eu. Ba chiar mi s-a părut că timiditatea și stângăcia bărbatului l-au făcut un erou penibil pentru copilul de azi, pentru care timiditatea este unul dintre păcatele mortale — fiind total opus spiritului de gașcă și conducând inevitabil la lipsă de popularitate. Știind toate acestea, am fost surprinsă de entuziasmul întâlnit la copiii care mi-au spus că au văzut filmul despre Abraham Lincoln la televizor. După ce i-am ascultat am început să înțeleg.

Vezi, era un individ pe nume Booth care, exact la mijlocul filmului, l-a împușcat pe președinte și a fugit. Este cea mai mare poveste despre o crimă, din toate timpurile. Și mai este și adevărată. Îndrăzneala acestui individ, pe nume Booth, de a-l împușca pe președinte i-a uimit până și pe cei mai cinici și plictisiți dintre telespectatorii juniori, ahtiați după crime. Bineînțeles că FBI-ul (!) l-a căutat pe acest individ și l-a prins (un sfârșit foarte satisfăcător, care demonstrează că și în vremea lui Lincoln, adică în epoca dinozaurilor, crima nu renta și FBI-ul punea până la urmă mâna pe criminal). L-am întrebat pe un băiețel, în vârstă de opt ani, ce a simțit când a fost omorât președintele. „Ei bine, acesta este riscul pe care trebuie să ți-l asumi când devii președinte", a spus el filosofic. „Mie de aceea nu mi-ar plăcea să fiu președinte."

Nici unul dintre tinerii mei prieteni nu a considerat această istorie a fi o tragedie. Nici unul nu a fost îndurerat sau măcar indignat copilărește de uciderea unui mare om. Totuși nu era vorba despre copii total lipsiți de sensibilitate. Cum de scăpaseră ei semnificația acestei drame? Am avut impresia că au urmărit întreaga istorie având în minte un set de stereotipii dobândite după ani întregi de educație făcută prin „istorii criminale". Autorii scenariilor de filme de lungmetraj și de televiziune în care este vorba despre crime, autorii cărților de benzi desenate nu au nici imaginația, nici timpul de a-și înzestra victimele cu personalitate sau cu o viață semnificativă. Este mai practic ca victima să fie un cadavru chiar înainte de a fi omorâtă. Pentru că viața ei nu are semnificație în ochii publicului, nici moartea ei nu are urmări. Desigur, există un beneficiu colateral pentru public, dacă

victima este o nulitate. Dacă victima nu este importantă pentru public, omorul poate fi „agreat" fără complicațiile unor reacții emoționale. O operă literară urmărește scopuri la polul opus. Dacă crima este abordată ca temă literară, opera are succes în măsura în care reușește să ne tulbure, în măsura în care stârnește reacții emoționale complexe față de victimă, dar și față de ucigaș. Astfel, opera literară adâncește spiritul umanitar. Micuțului nostru prieten însă nu i s-a oferit posibilitatea să simtă ceva pentru victima unei crime, să simtă durere sau regret sau amărăciune pentru moartea crudă a unui om, chiar dacă omul respectiv este o ficțiune. Și, deoarece copiii nu fuseseră niciodată, sau fuseseră doar rareori, confruntați cu asemenea experiențe sub forma unei opere literare, ei nu au fost capabili să reacționeze la tragedia uciderii lui Lincoln.

Vi se pare că insist prea mult asupra acestei idei? Trebuie să înțelegeți că eu consider programul pe care îl vede copilul la televizor și cartea lui de benzi desenate ca pe o parte a mediului lui moral. Să explic: *nu* vreau să spun că această lume îl face pe copil să devină imoral sau delincvent, ceea ce ar fi o izbândă prea mare pentru o poveste ieftină, căci educația morală sau lipsa acesteia decurg din surse mult mai importante, din relația copilului cu părinții lui. Vreau să spun următorul lucru: copilul care este expus cu regularitate, cu monotonie formulei istoriilor care conțin crime, în care viața este lipsită de sens, cu morți violente și inutile, cu vânători, capturi, sentințe și cu o lecție morală idioată, va suferi o desensibilizare morală, pentru că această formulă reduce valorile morale la absurd. Este inutil să menționez că imaginația copilului va fi, la rândul ei, împiedicată să se

dezvolte din cauza monotoniei și a lipsei de profunzime a istoriilor concepute pe această formulă. Acest lucru trebuie totuși menționat, pentru că dezvoltarea morală depinde și de imaginație. Când lumea din povești îi deschide copilului posibilități nelimitate de experiențe prin imaginație, îi permite să înțeleagă mai profund natura umană și poziția omului în univers, se adâncește și simțul moral. Dar lumea istoriilor de la televizor și din cărțile de benzi desenate limitează imaginația copilului și inhibă dezvoltarea morală prin faptul că reduce problemele omului la o formulă.

Să nu ne gândim la argumentul că și basmele folosesc formule simple și nu ajută cu nimic înțelegerea naturii umane. Lumea basmelor este de fapt o lume inventată și nu încearcă să reproducă realitatea situației umane. Copilul o acceptă ca atare și după ce a depășit vârsta de patru sau cinci ani nu mai transferă elemente ale acestei lumi fantastice în conduita oamenilor din lumea reală. Copilul mic poate delimita cu ușurință o lume pur fantastică și se poate bucura de ea abandonându-i-se complet, pentru că așa ceva „nu se poate întâmpla", „doar ne facem că…" Dar filmul de televiziune și cartea de benzi desenate încearcă să confere realism unei lumi imaginare sau să o reprezinte cu realism și chiar dacă se ocupă de întâmplări fantastice din spațiul cosmic, de exemplu, folosește mijloace care o „fac reală" și astfel îi îngreunează copilului sarcina de a face diferența dintre aceste întâmplări și lumea reală.

Din aceste motive cred că trebuie să considerăm că programele de televiziune, filmele și cărțile de benzi desenate au o influență educațională foarte serioasă asupra copiilor. Trebuie să ne gândim ce înseamnă toate

acestea pentru un copil care primește o educație morală de la părinții lui și care își petrece timpul în propriul cămin, cu consimțământul părinților, însoțit de un alai permanent de vizitatori din lumi subpământene sau din spațiul extraterestru, ale căror idei despre societate și despre valorile umane nu ar fi fost tolerate nici într-o peșteră de neanderthalieni. De obicei nu invităm asemenea oaspeți în casa noastră și nu considerăm crimele și brutalitățile a fi distracții domestice. Dacă suntem părinți cinstiți și morali, i-am format copilului, de-a lungul anilor, o atitudine față de agresiunea pură, violență și sadism. Am considerat că a fost necesar pentru copilul nostru să renunțe la plăcerea primitivă de a distruge și să dobândească o atitudine de repulsie pentru sadism. Dar, când crima și violența sunt pe meniul distracțiilor, cum îl ajutăm pe copil să renunțe la plăcerea actelor distructive?

Mulți părinți vin cu argumentul că aceste distracții asigură o formă inofensivă de descărcare a impulsurilor agresive ale copilului. Această perspectivă derivă dintr-o idee greșită despre rolul agresiunii în dezvoltarea personalității. Dacă suntem de acord că copilul are impulsuri agresive și fantasme agresive chiar și fără ajutorul lumii prefabricate a televiziunii și a cărților de benzi desenate, nu trebuie totuși să-i asigurăm un mijloc permanent de descărcare a acestor impulsuri. Așa cum am văzut în cele prezentate anterior, descărcarea brută a agresivității nu servește dezvoltării personalității, iar personalitatea care abordează agresiunea ca pe o descărcare de impulsuri operează la cel mai simplu și mai primitiv nivel. Este rolul nostru să modificăm aceste impulsuri ale copilului, să-i asigurăm mijloace indirecte de satisfa-

cere a impulsurilor agresive și obiective cu valoare socială pentru aceste tendințe. O anumită cantitate de energie agresivă poate fi canalizată spre învățare, spre activități creative, spre atingerea unor scopuri personale, dar când cercetăm aceste activități sublimate, constatăm că materia primă, „agresivitatea", a suferit asemenea modificări în slujba țelurilor sociale mai înalte, încât nici nu o mai recunoaștem ca „agresivitate". Putem chiar spune că, cu cât îi furnizăm copilului mai multe mijloace primitive de a-și descărca agresivitatea, cu atât este *mai puțin probabil* ca el să-și caute ținte modificate și sublimate pentru propria agresivitate.

În orice caz, ar fi greu să susținem că orice copil „are nevoie" de patru sau cinci ore pe zi de distracție sângeroasă pentru a-și satisface dorințele suprimate de agresivitate, iar nivelul permanent scăzut al acestui gen de distracție ne face să ne întrebăm dacă un copil chiar are vreo „nevoie" de acest fel. În cel mai bun caz, putem spune că o distracție ocazională de acest tip nu poate face niciun rău și că nu va avea asupra imaginației și valorilor efectul asfixiant ce însoțește un regim constant.

Dacă luăm în serios educația copiilor noștri, trebuie să recunoaștem că este grotesc să alergăm după școli mai bune, profesori mai buni, biblioteci și muzee, dacă încredințăm mare parte din educație producătorilor de alimente prefabricate. De aceea mi se pare că părinții care preferă propriul sortiment de educație pot să exercite în mod justificat aceeași supraveghere asupra acestei educații comerciale ca și asupra educației copilului în orice alt domeniu. Deoarece părinții nu pot interveni în educația comercială a copiilor lor în felul în care intervin în instituțiile de învățământ pe care le susțin prin taxe,

supravegherea programelor de televiziune, de radio, a filmelor și a cărților de benzi desenate devine, cu necesitate, o formă de cenzură. Aceasta înseamnă că părintele trebuie să-și bată capul să se familiarizeze cu tematica acestor programe și cu conținutul cărților de benzi desenate și să permită sau să nu permită copilului său să le vadă sau să le citească, pe baza judecății lui.

Știu că mulți părinți se îngălbenesc la perspectiva unei cenzuri și simt că nu pot face față protestelor celor mici. Ei tresar în fața argumentului „Dar mama lui Susie o lasă și Jimmy își poate cumpăra toate benzile desenate pe care le vrea", iar părintele ezitant cedează adesea, spunând: „La urma urmei, de ce nu?" și „De ce să se simtă copilul meu altfel decât ceilalți?" Părinților care reușesc să facă față acestor argumente le ofer consolare din experiența mea clinică. Nu am întâlnit niciodată un copil care să fi făcut nevroză din cauza cenzurii ferme și pline de tact exercitate de un părinte sau din cauza faptului că părintele i-a supravegheat obiceiurile de vizionare și de lectură. Nu am văzut niciodată o relație bună între părinți și copil care să fi fost deteriorată de exercitarea prerogativelor părintești. Dimpotrivă, copiii care au o relație sănătoasă cu părinții lor de obicei consideră supravegherea a fi un drept al părinților. Mai mult, dacă un copil se simte „altfel" decât vecinii lui pentru că nu a avut privilegiul de a viziona o scenă în care un asasin mitraliază un funcționar la bancă sau care nu a simțit emoția unei cărți de benzi desenate înfățișând forme exotice de tortură, cred că părintele nu trebuie să se îngrijoreze. Diferența poate fi suportată. Și scurta nefericire ce urmează după refuzul apetitului pentru sadism poate fi suportată.

Copilul nu va avea sechele psihice, iar rasa umană va avea de câștigat de aici.

Dreptul de a simți

Într-o dimineață, devreme, am primit un telefon de la o prietenă — mama unui băiețel de cinci ani. „Sun de la etaj", mi-a spus ea cu voce scăzută, „ca să nu mă audă Greg." A urmat o pauză. „Ernest a murit în această dimineață! Ce să-i spun lui Greg?" „Este groaznic!", am răspuns eu. „Dar cine este Ernest?" „Ernest este hamsterul lui Greg!", mi-a spus ea. „Va fi zdrobit. Nu știu cum să-i spun. Deseară Bill se va opri la magazinul de animale, în drum spre casă și va cumpăra un alt hamster, dar îmi este groază să-i dau vestea lui Greg. Te rog, învață-mă ce să-i spun." „Ce-ar fi să-i spui că hamsterul a murit?", i-am zis eu. „Că a murit!", a exclamat prietena mea, cutremurată de cruzimea mea. „Eu vreau să știu cum să-i dau vestea cu menajamente și să-l scutesc de durerea acestei experiențe! M-am gândit să-i spun că Ernest s-a urcat la Ceruri. Ar fi bine să-i spun asta?" „Numai dacă ești sigură că Ernest s-a urcat la Ceruri", i-am spus eu cu cel mai firesc ton de specialist. „Oh, încetează!", m-a rugat prietena mea. „Vorbesc foarte serios. Nu mă refer la hamster. Vreau să spun că aceasta este prima experiență a lui Greg care implică moartea și nu vreau ca el să sufere."

„Bine", am răspuns eu. „Dar ce drept avem noi de a-l priva pe Greg de propriile sentimente? De ce el nu are dreptul să sufere pentru că animalul lui preferat a murit? De ce nu poate să plângă și de ce nu poate să simtă

durerea în toată amploarea ei, atunci când descoperă că moartea este un sfârșit și că Ernest nu mai există?“ „Dar este doar un copil!“, a spus prietena mea. „De unde să știe el ce înseamnă moartea?“ „Nu așa va învăța ce este moartea? Știm noi mai mult de atât despre moarte — reacția la pierderea cuiva drag?“

Am continuat să ne contrazicem astfel, prietena mea dorind să-l împiedice pe fiul ei să simtă pierderea, iar eu apărând, în numele lui Greg, dreptul omului de a simți pierderea. Cred că am convins-o pe mama lui Greg atunci când i-am spus că Greg va fi mai capabil să suporte pierderea animalului favorit, dacă i-am permite să trăiască experiența pe deplin, să simtă tot ce trebuia el să simtă.

Străduindu-ne să protejăm copiii de emoții dureroase, riscăm să-i lipsim de cele mai bune mijloace de a face față experiențelor dureroase. Întristarea, chiar dacă este vorba despre tristețea pentru un hamster mort, este o măsură necesară pentru depășirea efectelor pierderii. Copilul căruia nu i se îngăduie să simtă durerea pentru animalul lui preferat sau pentru o pierdere mai importantă este obligat să recurgă la măsuri de apărare mai primitive, de exemplu să nege durerea provocată de pierdere și să nu simtă nimic. Dacă ar fi crescut permanent pe această bază, privat de posibilitatea de a cunoaște durerea, copilul ar deveni o persoană neputincioasă, lipsită de calitate sau de profunzime în viața emoțională. Trebuie să respectăm dreptul copilului de a trăi o pierdere în toată amploarea și profunzimea ei. Aceasta înseamnă că nu vom îngropa animalul mort și nu vom da fuga la magazin pentru a cumpăra un înlocuitor. Ar însemna să nu prețuim iubirea copilului. Este ca și când

i-am spune: „Nu te simți prost; iubirea ta nu este importantă; orice hamster, orice câine, orice pisică poate fi înlocuită și poți iubi un animal la fel de mult ca pe celălalt". Dar, dacă toate lucrurile pe care le iubim pot fi înlocuite, ce va învăța copilul despre iubire sau despre pierdere? Momentul înlocuirii animalului mort va veni atunci când durerea s-a consumat și când copilul însuși este gata să se atașeze de alt animal.

Îmi vin în minte și alte situații care ilustrează problemele părinților confruntați cu emoțiile dureroase ale copiilor. Am cunoscut odată un băiețel care nu putea să plângă și care reacționa față de o pierdere și față de separarea de persoanele iubite printr-o indiferență impenetrabilă, deși în asemenea momente făcea regulat simptome alergice. El îmi vorbea foarte des despre bunicul lui, pe care îl iubise foarte mult și care murise când pacientul meu avea cinci ani. Copilul păstra multe amintiri despre bunicul lui și vorbea despre el cu multă afecțiune, dar nu ținea minte nimic despre moartea bunicului sau din anul ce urmase acestui deces. De asemenea, nu existau emoții legate de moartea bunicului. Cu toate acestea, moartea bunicului fusese o catastrofă în familia copilului, iar circumstanțele morții fuseseră deosebit de tragice. De ce nu existau amintiri legate de acel moment? Și de ce nu existau emoții legate de pierderea bunicului sau de moartea ori separarea de persoanele iubite? Situația era extrem de complexă, dar un factor foarte semnificativ era reacția pe care o avusese mama copilului la moartea bunicului. Propria ei durere fusese aproape insuportabilă, dar ea hotărâse să nu plângă în prezența copiilor: „Va fi cu atât mai greu pentru ei". Cu o autodisciplină eroică, ea și-a reținut senti-

mentele și le-a prezentat copiilor o fațadă, aceea a felului ei obișnuit de a fi. Am înțeles astfel reacția ciudată a pacientului meu față de moarte și de pierdere. Nu era vorba despre „indiferență", așa cum părea la suprafață, ci de identificarea cu comportamentul afișat de mamă în situația pierderii bunicului. Pentru că mama nu îngăduise propriei dureri să se manifeste, copilul se purta ca și când durerea ar fi fost o emoție nepermisă. Dorința lui suprimată de a plânge putea fi satisfăcută numai prin plânsul simptomatic ce însoțea alergia. Ar fi fost mult mai bine pentru acest copil dacă mama lui nu i-ar fi ascuns propria durere, pentru că, dacă el ar fi putut participa în vreun fel la durerea ei, ar fi fost, într-un fel, ca și cum ar fi primit permisiunea de a avea propriile lui sentimente, iar durerea pentru pierderea mult iubitului bunic l-ar fi ajutat să depășească șocul provocat de moartea lui.

De multe ori, fără să ne dăm seama, interzicem sentimentele copiilor pentru că acestea sunt prea dureroase pentru noi înșine. Mă gândesc la Doug, un băiețel de șase ani care avea vise extrem de anxioase și care făcea pipi în pat în fiecare noapte, dar care în timpul zilei era imaginea unui băiețel vesel, plin de viață și lipsit de griji. El insista că ziua nu-i era frică de nimic și că nu se gândea niciodată la lucruri înfricoșătoare. S-a dovedit că spunea adevărul. Unora dintre copii nu le place să meargă la dentist. Nu era cazul lui Doug. Lui îi plăcea. Cum este posibil? „Întotdeauna primesc o înghețată cu sirop după aceea." „Dar chiar și așa, pilitul unui dinte doare și nu ți-e frică de acest lucru, Doug?" „Oh, nu, nu mă gândesc niciodată că o să doară. Mă gândesc doar la înghețată." Unor copii le este

frică de operația de apendicită. Lui Doug nu i-a fost. „Nu mă gândesc decât la cadourile pe care am să le primesc cât sunt la spital.“ Ori de câte ori în conversația noastră apăreau subiecte neplăcute, el comuta automat pe Indexul Subiectelor Plăcute și începea să vorbească despre jocul de baseball la care urma să se ducă a doua zi, despre petrecerea aniversară de sâmbăta următoare sau despre noul trenuleț electric pe care tocmai îl primise. Când l-am întâlnit într-o dimineață, după un vis înspăimântător care îl împiedicase să doarmă jumătate din noapte, nu a reușit să vorbească despre vis, ci mai bine de treizeci de minute a vorbit despre noua lui bicicletă.

Desigur, dacă Doug ar fi fost în stare să-și facă griji pentru dentist și pentru operația de apendicită și pentru alte evenimente neplăcute *înainte* ca acestea să se fi produs, el nu ar fi fost genul de individ al cărui principal simptom este recurența viselor anxioase. A trebuit să presupunem că, dintr-un anumit motiv, el nu a dezvoltat anxietatea anticipativă care l-ar fi ajutat să întâmpine criza. El trăia anxietatea anticipativă, care lipsea în perioada de veghe, în visele anxioase. Am aflat că unul dintre factorii determinanți în modul lui neobișnuit de a aborda anxietatea a fost felul în care l-au ajutat părinții să întâmpine pericolele, de la bun început.

Au fost părinți buni și devotați, iar Doug era primul lor copil. De când a fost el foarte mic, părinții s-au necăjit teribil la orice manifestare neobișnuită de suferință, durere sau anxietate. Impulsul lor în asemenea situații era să intervină imediat și să-i ofere un mijloc de distragere a atenției sau de amuzament sau ceva care să-l consoleze neîntârziat. „Nu plânge, dragul meu. Uite, uite.

Vezi ce pasăre frumoasă? Uite cheile lui tati, te poți juca cu ele. Ia o prăjitură." Ulterior, același principiu a fost folosit pentru a aborda multe dintre temerile lui Doug sau ocaziile când el s-a confruntat cu circumstanțe neplăcute. El a fost învățat să nu plângă sau să nu reacționeze la o injecție la cabinetul medical, promițându-i-se o surpriză, ceva foarte plăcut, care urma imediat după aceea. Principiul de educație era: „Să nu ne gândim la injecția neplăcută. Să ne gândim la surpriza frumoasă care urmează". Sau varianta: „Să nu ne gândim cât vei fi de singur când mama și tata vor fi plecați în excursie. Să ne gândim doar la cadourile și surprizele cu care se vor întoarce ei."

Este adevărat că probabil fiecare părinte a recurs din când în când la asemenea tactici pentru a-l ajuta pe copil să treacă printr-o experiență neplăcută, dar în cazul părinților lui Doug acesta a fost un principiu de educație pe care l-au aplicat permanent și consecvent în abordarea oricărei situații în care ar fi putut apărea anxietatea. Părinții acționau atât de rapid pentru a preveni instalarea anxietății, încât copilul abia dacă a avut ocazia să-și dea seama de ea, el însuși. El nu se putea pregăti pentru pericol dezvoltând o anxietate anticipativă pentru că așa ceva nu era „permis"; era prea dureros pentru părinți. Treptat, așa cum am văzut, el și-a însușit metoda părinților de a aborda anxietatea, aplicând-o singur. Ori de câte ori anxietatea anticipativă și-ar fi putut croi drum spre conștiință, el înlocuia evenimentul de temut sau pericolul cu un gând plăcut. În acest fel, atât Doug cât și părinții lui erau scutiți de sentimente neplăcute, dar în același timp Doug era lipsit de un mijloc important de pregătire pentru pericol, anxietatea anticipa-

tivă. Nu vreau să simplific nejustificat problema terorii nocturne la copil, dar *unul* dintre factorii agravanți a tulburărilor lui Doug era incapacitatea lui de a se pregăti pentru pericol, un lucru de care l-au privat părinții lui, din inocență și neștiință.

În urmă cu cincizeci de ani, dreptul copilului de a fi supărat pe părinții și pe frații lui ar fi fost contestat. Este curios, dar scriind acum despre drepturile copiilor de a avea sentimente, nu-mi este ușor să găsesc un exemplu de copil cunoscut, căruia să-i fi fost interzis dreptul de a fi supărat. Este ciudat că, din toată gama de sentimente, în ultimii ani ostilitatea a fost identificată ca prerogativă a tinerilor și nu există părinte în ziua de azi care să nu gândească așa. Dar „dreptul" de a avea un sentiment nu înseamnă un permis de a-l genera și altora, iar în materie de permis se pare că am greșit grav în educația copilului din ziua de azi.

Copilul poate avea dreptul să fie supărat și să-și exprime sentimentele — în anumite limite. Dar i se poate permite unui copil să-și lovească părinții? Când Jimmy, pe care l-am cunoscut într-un capitol anterior, l-a lovit pe tatăl lui într-o izbucnire de furie, tatăl a simțit că era prea mult și l-a trimis pe Jimmy în camera lui. Mulți părinți moderni ar fi fost mai indulgenți. Până la urmă, ar fi spus ei, copilul a fost foarte supărat, și-a pierdut controlul și poate că s-a eliberat de o mulțime de sentimente acumulate și s-a simțit după aceea mult mai bine. Eu nu cred însă că Jimmy s-a simțit eliberat după aceea; dimpotrivă, constatăm că un copil care și-a lovit părintele este ulterior mult mai anxios. Cred că tatăl lui Jimmy a reacționat înțelept. El nu a răspuns printr-un act de agresiune față de copil, dar a pus capăt ferm situației și

ceea ce a spus de fapt a fost: „Nu-ți pot permite să faci așa ceva!“ Nu știu dacă tatăl lui Jimmy a știut de ce a simțit că trebuia să curme acest comportament, dar instinctul lui a acționat corect. Pentru că, dacă un copil își pierde autocontrolul în asemenea măsură încât își lovește părintele, el va fi foarte speriat să constate că nu-și poate controla propria agresivitate și va fi ușurat să aibă un părinte care intervine și îl oprește atunci când el nu se poate opri singur. Vedem acest lucru și în visul anxios al lui Jimmy, căci vă amintiți că el l-a chemat pe tatăl lui ca să-l salveze de tigrul furios, adică de Jimmy însuși.

Teama copilului de a-și pierde autocontrolul este un lucru ce trebuie înțeles mai bine de părinți. Acesta poate fi un motiv serios de apariție a nevrozelor. Îmi amintesc de un copil de șapte ani care avea o nevroză gravă. Pe lângă simptomele nevrotice, el se înfuria cu asemenea intensitate, încât obișnuia să distrugă obiectele care îi ieșeau în cale. El visa în mod repetat un vis pe care mi l-a povestit. Cobora un deal cu bicicleta, cu o viteză amețitoare și când încerca să frâneze pentru a se opri, nu se întâmpla nimic, iar el și bicicleta se repezeau în jos cu viteză, spre distrugere. Acest copil a fost extrem de ușurat atunci când l-am ajutat să-și înțeleagă visul și când i-am spus că voi putea să-l ajut astfel încât, ori de câte ori va avea nevoie să-i funcționeze frânele, ele vor funcționa, cu alte cuvinte, că îl voi ajuta să-și capete autocontrolul.

Ne vom referi în continuare și la alte limite ale agresiunii în familie. Dacă înțelegem de ce trebuie să interzicem lovirea părinților, ce putem spune despre unele forme verbale de agresiune, față de care suntem foarte indulgenți astăzi? Ar trebui să îngăduim folosirea insultelor și a limbajului abuziv cu părinții? Nu-mi dau sea-

ma cum ar putea să servească sănătății mentale a unui copil dacă i s-ar permite acestuia asemenea forme necontrolate de agresiune verbală. Suntem în acest caz foarte aproape de atacul fizic și copilul căruia i se îngăduie necuviința în atacurile verbale va suferi efecte la fel de negative ca și copilul căruia i se îngăduie să-și lovească părinții. Desigur, nu trebuie să facem copilul să simtă că este un păcătos iremediabil și că va fi lovit de fulger pentru că a rostit insulte. Ar trebui să fie suficient pentru părinte să pună capăt situației spunând: „Ajunge! Nu vreau să mai aud așa ceva. Ți-ai pierdut controlul și nu-mi place deloc acest lucru. Când ai să te calmezi, vom sta de vorbă despre acest lucru ca oamenii". Copilului i se poate permite să-și exprime furia fără să folosească injurii. Dacă face acest lucru, dacă el își pierde controlul, trebuie să afle de la părinți că a depășit limita. Așa ceva nu este permis.

Să vedem acum limitele agresiunii între frați. „Rivalitatea între frați" este considerată încă o prerogativă a copilului de azi, iar ostilitatea îngăduită în acest domeniu atinge uneori barbaria. Constatăm că atacurile fizice între frați sunt considerate de mulți părinți ca un ingredient firesc al vieții de familie. „Numai să nu se omoare unul pe altul", spun unii părinți indulgenți. Totuși, nu pot vedea niciun motiv pentru care copiii trecuți de vârsta creșei nu și-ar putea rezolva diferendele decât prin tactica junglei și chiar de la vârsta creșei ar trebui să începem să-i dezvățăm de atacul fizic. Am cunoscut familii în care băieți și fete de nouă și de zece ani continuau războiul pe care îl începuseră în ziua în care fusese adus acasă un bebeluș. Certurile dintre acești copii mai mari semănau cu certurile dintre cei mici. „Acela

este scaunul meu! Stă pe scaunul meu!“ Sau: „El are o felie de plăcintă mai mare decât a mea!“ Lacrimi. Bătăi din picior. O palmă. Țipete. S-a încins o bătaie pe viață și pe moarte.

De ce persistă rivalitățile din copilărie, nemodificate, opt ani sau chiar mai mult? Pentru că geloziile au fost mai puternice sau pentru că acestor copii nu li s-a cerut niciodată să găsească soluții pentru rivalitățile lor, dincolo de anii de început? Presupun că în majoritatea cazurilor acestor copii nu li s-a cerut să renunțe la formele infantile ale rivalității lor. Dreptul la rivalitate între frați este atât de adânc înrădăcinat în familiile moderne, încât părinții manifestă prin comportamentul lor tendința de a proteja aceste drepturi. În cazul a doi copii angajați într-o bătălie asupra drepturilor de a sta pe un anumit scaun, nu rareori vom găsi părinții prezidând cu seriozitate disputa, ascultând cu seriozitate argumentele de ambele părți și emițând o judecată sobră, prin care dau drept de proprietate uneia dintre părți. Se întâmplă apoi ca partea al cărei caz a fost respins de tribunal să acuze judecătorul de favoritism, să-i reproșeze părintelui că nu-l iubește și că o preferă pe sora lui, după care urmează un lung protest din partea părinților care spun că-l iubesc și cearta și reproșurile pornesc de la capăt. Ar fi fost mult mai util dacă părinții ar fi tratat subiectul așa cum merita el tratat, ca pe o prostie.

Pe de altă parte, constatăm că de multe ori părinții nu intervin pentru a împiedica copiii să se distrugă unul pe altul prin cuvinte sau prin alte forme mai subtile de sadism. În numele rivalității dintre frați, li se permite copiilor din ziua de azi un limbaj licențios extraordinar, exprimat prin injurii crude și torturi rafinate, menit să

submineze personalitatea celuilalt. Părinții care nu ar face nimic pentru a deprecia masculinitatea fiului lor pot constata că sora mai mare își face din aceasta un țel în viață, devotându-se activității de subminare a încrederii lui în sine prin zeflemea, discreditări și farse crude. Dacă ne vom astupa urechile în fața acestora („Doar frații sau surorile se mai și ceartă, nu-i așa?"), nu vom face nimic pentru a o ajuta pe sora mai mare să-și depășească agresivitatea față de băieți și îi vom permite să dăuneze dezvoltării personalității fratelui ei mai mic.

Mi se pare că trebuie să tragem o linie în cazul rivalității între frați, ori de câte ori rivalitatea depășește limitele și intră pe terenul comportamentului distructiv, fie el de natură fizică sau verbală. Principiul trebuie să fie următorul: *oricare* ar fi motivele sentimentelor tale, trebuie să găsești soluții civilizate.

Care sunt soluțiile bune și sănătoase pentru rivalitatea între frați? Nu toate surorile și nu toți frații rămân rivali pentru tot restul vieții. Mulți dintre ei dezvoltă puternice sentimente și legături de iubire, iar micile gelozii și rivalități sunt înfrânte de forțele mai puternice ale iubirii. Undeva în cursul dezvoltării, rivalii trebuie să accepte că este imposibil ca vreunul dintre ei să obțină iubirea exclusivă a unui părinte. Pe măsură ce se construiește obișnuința cu această situație, ostilitățile se sting și rivalii, care au în comun iubirea pentru una și aceeași pereche de părinți, se vor trezi legați prin iubirea lor comună. Acest lucru are implicații evidente pentru părinți în modul în care gestionează ei rivalitatea între frați. Aceasta înseamnă că vom educa copilul să accepte că este imposibil să obțină iubirea exclusivă a unui părinte, că nu ne vom comporta în niciun fel care să încurajeze rivalitățile, că nu ne

vom amuza și nu vom fi flatați de semnele de gelozie și că vom arăta foarte clar că ne așteptăm de la copiii trecuți de vârsta creșei să găsească soluții pentru rivalitățile lor, fără să recurgă la manifestări infantile.

Toate acestea ne aduc în final la un alt grup de „elemente corecte" în dezvoltarea emoțională a copilului. Acestea țin de iubire și de prețuirea iubirii. Admitem că fiecare copil are dreptul de a pretinde iubire din partea părinților lui. Dar, pentru ca un copil să își dezvolte capacitatea de a iubi și să devină un adult capabil de iubirea matură, părinții trebuie să fie capabili să pretindă să fie iubiți — și să aibă pretenții de la această iubire! Părintele care își iubește copilul din tot sufletul, dar care nu cere nimic în schimb, poate candida la sanctificare, dar nu va fi un părinte bun. Aceasta deoarece un copil care pretinde să fie iubit, dar care nu răspunde niciuneia dintre obligațiile pe care le incumbă iubirea, va fi un copil egocentric, iar în zilele noastre, mulți asemenea copii au devenit la maturitate iubiți instabili și soți morocănoși, pentru că promisiunea de iubire necondiționată nu s-a împlinit. „Știu că sunt egoist și că am un temperament groaznic și că sunt plin de toane și zgârcit, dar tu ar trebui să mă iubești în ciuda acestor defecte!", își spun unii altora acești copii alintați, ajunși la căsătorie. Și pentru că ei cred în dreptul lor de a fi iubiți — în orice condiții — nu fac nimic să se schimbe pentru a deveni vrednici de a fi iubiți, ci își schimbă partenerii și își reînnoiesc căutarea iubirii necondiționate. Este o greșeală să-i privim pe acești amanți capricioși ca pe niște romantici incurabili. Ei sunt îndrăgostiți de ei înșiși. În iubirea de sine sunt absorbite și iertate până și cele mai neatractive trăsături, iar ceea ce caută într-un partener este ci-

neva care să-i iubească la fel de mult cât se iubesc ei înșiși. În toate aceste cazuri putem trage concluzia că ceva a fost greșit în educația lor pentru iubire. Aceștia au fost copiii care nu s-au eliberat niciodată de iubirea de sine din primii ani de viață.

Există obligații chiar și în iubirea pentru copiii foarte mici. Iubirea se oferă, dar se și câștigă. În fiecare etapă pe drumul dezvoltării, copilul este obligat să cedeze teritorii din iubirea de sine pentru a câștiga iubirea și aprobarea părinților. Pentru a-și sacrifica multe dintre dorințele personale și egocentrice, copilul trebuie să prețuiască îndeajuns iubirea părinților, ceea ce înseamnă că părinții înșiși trebuie să privească propria lor iubire nu numai ca pe „un drept", ci și ca pe un stimulent puternic pentru copil de a se schimba.

PARTEA A V-A
CONCLUZII

9

Spre viitor

Tot felul de destine

Cu mulți ani în urmă, a început tratamentul cu mine o fetiță de șase ani. Nu era deloc sigură cum avea să o vindece această doamnă de temerile ei, dar era un copil al epocii Buck Rogers[13] și aștepta cu încredere orice miracole pe care aș fi ales să le înfăptuiesc pentru ea. În scurtă vreme ea le-a spus prietenelor ei că frecventa o Doamnă Ghicitoare care o ajuta să-și rezolve problemele și prestigiul i-a crescut în asemenea măsură, încât alte fetițe au început să-și asalteze părinții cu solicitarea de a li se îngădui să meargă la Doamna Ghicitoare. Nu am observat, drept consecință, o creștere a numărului de cazuri noi, dar această publicitate orală a avut în acel an un efect stimulativ asupra

[15] Buck Rogers — personaj al culturii pop americane, figurând în benzi desenate, filme, la radio și la televiziune și asimilat, în general, cu perioada de înflorire a tehnologiei spațiale din secolul al XX-lea. (*N.t.*)

activității din perioada de Halloween, pentru că mi-a adus la ușă un număr fără precedent de stafii nervoase, schelete și iepurași de Paști extrasezonieri, care mi-au smuls alarma și au rupt-o la fugă în noaptea înghețată, chicotind și scoțând țipete pătrunzătoare.

Am reușit să corectez această neînțelegere cu pacienta mea, care a fost dezamăgită, dar care a rămas cu mine, din loialitate. Câteva luni mai târziu am avut ocazia să o întreb: „Mai crezi și acum că pot să ghicesc viitorul?“ „Nu“, a spus ea tristă. „Acum știu mai multe. Poți să ghicești trecutul, dar nu și viitorul.“

Avea perfectă dreptate, desigur. Exprimând lucrurile cu alte cuvinte, realizările psihanalizei ne permit să reconstruim istoricul copilului, să-i examinăm personalitatea în lumina trecutului lui și să putem afirma: „Iată cum este alcătuiră personalitatea acestui copil; iată de ce este el ceea ce este“. Dar nici psihanaliza, nici vreo altă ramură a psihologiei nu vor putea prezice cursul dezvoltării viitoare a personalității, pentru a spune „din aceste date și din estimările noastre privind personalitatea copilului la vârsta de trei ani — sau de șase ani — sau de cincisprezece ani — putem prevedea evoluția în continuare a personalității lui“.

Am ajuns cu povestea dezvoltării copilului la vârsta de șase ani și ne găsim în situația absurdă de a scrie ultimul capitol al unei povești care abia a început. Căci copilul nu s-a desăvârșit la vârsta de șase ani; personalitatea lui nu este definitiv fixată sau înghețată în formă permanentă. Pericolul în a scrie despre primii șase ani de viață constă în a provoca suspiciunea că personalitatea este irevocabil făurită în acești ani. În realitate există o eroare populară, ceva ce am putea numi „Copilăria ca

destin", o convingere că experiențele din primii ani ai vieții determină soarta omului și închid personalitatea în niște tipare rigide de comportament, iar acest edificiu nu mai poate fi modificat decât de psihanaliză. Destinul copilului nu se făurește însă la sânul mamei; destinul lui nu se făurește nici pe oliță. Destinul lui nu este pecetluit de sosirea pe lume a unui frate sau a unei surori, de o amigdalectomie sau de moartea papagalului mult iubit. Nu înțelegem mai bine dezvoltarea personalității dacă vom înlocui cele trei ursitoare ce bântuiau leagănele copiilor în mitologie, cu un determinism rigid. Asemenea idei arbitrare provin din înțelegerea greșită a teoriei psihanalitice, căci, deși experiențele din primii ani de viață stabilesc temelia dezvoltării personalității, nu există posibilitatea de a prevedea în această perioadă cum vor influența aceste experiențe dezvoltarea personalității. Aceasta, deoarece mecanismele de adaptare ale personalității fiecărui copil intră în funcțiune chiar de la începutul dezvoltării, acționând asupra experienței în modalități specifice exclusiv acestei personalități, iar produsul personalității depinde în ultimă instanță de eu și de modul de adaptare și nu de experiența în sine.

De aceea nu putem prezice. Încercăm. Există oameni de știință dedicați în laboratoarele de psihologie din ziua de azi, care sunt frământați de incertitudinile științei personalității și care măsoară și calculează aceste imponderabile. Dar după ce au măsurat și au calculat totul, ei nu știu dacă vreo caracteristică a vreunui copil se va fixa în structura personalității sau dacă ea se va transforma în dezvoltarea ulterioară. O trăsătură precum hiperagresivitatea unui copil de patru ani va deveni permanentă în structura de personalitate sau după doi ani se va trans-

forma în reversul ei, pasivitatea? Va produce ea un conflict nevrotic sau o tulburare de comportament severă sau va ajunge să fie stăpânită prin sublimări reușite? Niciun calcul matematic nu poate da răspunsul, niciun creier electronic nu poate digera informațiile din scurta istorie a unui copil și infinitele variabile ale dezvoltării lui viitoare, pentru a produce o predicție validă.

„Dar, ia stați!", ar putea gândi cineva. „Voi nu folosiți predicția în practica clinică? Când studiați un copil cu tulburări, pentru a-i pune un diagnostic și când recomandați forma corespunzătoare de tratament, nu faceți un soi de predicție, o predicție negativă, în orice caz, bazată pe faptul că, dacă acest copil nu primește un tratament, tulburarea lui va împiedica dezvoltarea viitoare sau se va agrava treptat, sau nu va conduce la o vindecare spontană? De unde știți voi acest lucru?"

Este adevărat. În practica clinică folosim într-adevăr un soi de predicție. Mai mult decât atât, predicțiile din zona tulburărilor emoționale, făcute de clinicieni buni, sunt mult mai valide decât predicțiile din zona dezvoltării normale a personalității. Iată de ce: o nevroză gravă conferă rigiditate personalității; ea produce reacții stereotipe care sunt adesea independente de situația obiectivă și care nu sunt modificate de circumstanțe obiective. O asemenea tulburare emoțională gravă are efectul de a imobiliza mecanismele de adaptare ale eului, astfel încât acestea nu pot acționa pentru a găsi soluții noi conflictului și pentru a rezolva conflictul cu succes. Prin urmare este foarte clar că, dacă avem de-a face cu o personalitate care și-a pierdut capacitatea de spontaneitate și care este obligată să producă comportamente stereotipe atunci când se confruntă cu evenimente din-

tre cele mai variate, această personalitate devine extrem de predictibilă în acele zone de funcționare ce sunt supuse bolii.

Dacă punem aceste condiții față în față cu cele ce apar în dezvoltarea normală a copilului, putem înțelege de ce este atât de dificil să prezicem cursul dezvoltării personalității. Copilul normal, chiar și în perioade de tulburări emoționale, are capacitatea de a se adapta și de a se schimba. Personalitatea lui se modifică permanent pe toată durata copilăriei (și de altfel pe toată durata anilor de maturitate ce urmează, cu excepția faptului că la maturitate liniile principale de dezvoltare a personalității sunt fixe). Atât timp cât eul își menține flexibilitatea și nu este angajat în moduri rigide de comportament sau în stereotipii, niciodată nu putem prezice cu acuratețe ce efecte vor avea evenimentele viitoare asupra personalității respective.

Ajungem astfel la încă o idee. În practica clinică reușim cu mult succes să descoperim ce nu a fost bine în dezvoltarea copilului. Suntem capabili să asamblăm fragmentele istoriei unui copil și să stabilim ce evenimente sau ce atitudini ale părintelui au produs o tulburare emoțională. Dar nu suntem la fel de eficienți în a reconstitui istoria copiilor care *nu* dezvoltă tulburări emoționale. Există un motiv întemeiat pentru acest lucru. Copilul care nu dezvoltă o boală nu vine la noi pentru tratament și istoria dezvoltării lui nu poate fi analizată în detaliu. Abia de câțiva ani psihanaliștii au început să studieze dezvoltarea copilului prin observații asupra unor cazuri non-clinice, urmărind copii presupuși normali din primii ani ai copilăriei și până la maturitate. Dar vor mai trece câțiva ani până ce aceste date vor fi com-

pilate. Până atunci nu avem răspunsuri la câteva dintre cele mai fascinante probleme ale dezvoltării copilului. De exemplu, încă nu știm de ce un copil, expus unui anumit set de experiențe pe care noi le considerăm patogenice, va dezvolta o nevroză, așa cum ne așteptăm, în timp ce un alt copil va depăși efectele fără urmări grave sau debilitante asupra dezvoltării personalității lui. Sau, ca să mă exprim mai corect: noi credem că știm și dispunem de suficient de multe observații disparate asupra acestui subiect, dar nu dispunem de observații la fel de amănunțite cu privire la acele mecanisme ale personalității, care lucrează cu succes la rezolvare, așa cum avem cu privire la mecanismele care lucrează pentru boală.

Să cercetăm următorul caz: (este un exemplu care îmi vine imediat în minte din experiența clinică, dar aș putea menționa și multe altele.)

Cu mulți ani în urmă, într-o clinică pentru copiii cu boli mentale, medicii s-au întrunit pentru a pune în discuție cazul unui copil de zece ani, pe nume Eddie. Eddie fusese trimis la clinică de școala la care învăța, pentru chiul. Deși copilul avea numeroase absențe, rezultatele lui la învățătură erau cel puțin de nivel mediu, atitudinea față de profesori și colegi era prietenoasă, iar comportamentul ireproșabil. De ce lipsea el de la școală? Ne-a spus. Periodic, când tatăl lui se îmbăta, copilul trebuia să rămână acasă, ca să-l îngrijească. Apoi, pentru că nu ajungeau banii pentru mâncare, copilul făcea diferite munci în vecinătatea casei, pentru o vreme, până când tatăl se putea întoarce la muncă. Când tatăl își recăpăta capacitatea de muncă, Eddie revenea la școală.

Tatăl lui era un beţiv brutal. Cu doi ani în urmă, mama copilului fusese internată într-o instituţie pentru deficienţe mentale. Doi fraţi mai mari şi o soră erau de asemenea internaţi într-o instituţie pentru retardaţi. Cei patru copii mai mari ai familiei, acum suficient de mari pentru a trăi pe propriile picioare, aveau cazier încă de pe vremea copilăriei. Eddie era cel mai mic şi singurul care mai trăia încă în casa familiei. Inteligenţa lui era cel puţin normală. La şcoală avea o situaţie bună. Nu fusese niciodată implicat în acte de delincvenţă. Nu avea simptome nevrotice, dar era uşor obez. (În calitatea noastră de specialişti, ne-am pus întrebarea dacă puteam vorbi despre supraalimentaţie ca simptom nevrotic la un copil pentru care hrana putea reprezenta, pur şi simplu, supravieţuirea. O discuţie pur teoretică. Îi puteţi spune chiar nevrotică. Totuşi, cum vă puteţi explica că un copil crescut în cele mai nefaste condiţii poate ajunge la vârsta de zece ani, neavând nimic altceva decât tendinţa spre obezitate?)

Cum a supravieţuit acest copil? Nu este surprinzător că ceilalţi membri ai acestei familii bolnave au sucombat unul după altul, dar cum vă explicaţi existenţa unui copil precum Eddie? Mai inteligent? Da, parţial, dar inteligenţa nu este o asigurare împotriva neglijării şi a corupţiei din familie. „Un eu puternic", am spus noi, crispându-ne sub apăsarea propriului clişeu, pentru că „un eu puternic" nu vine din zestrea din care este construit individul. Se poate demonstra empiric că eul care poate să reziste unor solicitări excepţionale este produsul unei hrane de calitate. Oricât ar fi de solid echipamentul genetic al copilului, acesta nu va supravieţui neglijării sau sărăciei relaţiilor umane.

Trebuia, de aceea, să presupunem că cineva din această familie de oameni deficitari, incompetenți și bolnavi îi oferise acestui băiat o îngrijire și o afecțiune adecvată sau mai mult decât adecvată. Dar cine? Copilul vorbise cu afecțiune despre mama lui, dar noi nu știusem cum să evaluăm legăturile lui cu ea. De fiecare dată când ne-am concentrat asupra acestei femei internate într-un ospiciu pentru afecțiuni mentale de grad scăzut, ne-am amintit de ceilalți șapte copii ai familiei, cei cu deficiențe mentale, delincvenți, incompetenți fără speranță, copii ai unei mame a cărei incompetență a fost demonstrată, de aceea nu ne-am putut imagina cum ar fi reușit ea, ca mamă, cu acest copil. Atunci, să fi fost tatăl, cel care se îngrijise de acest copil? Nu, ipoteza era și mai improbabilă. Despre tată știam chiar mai mult decât despre mamă. Era un om brutal, tăcut, detașat, fără nimic de oferit, care părea a nu avea atașamente umane și nicio legătură cu niciunul dintre copiii lui. El fusese dependent de soția lui, într-un mod simplu și primitiv. Ea l-a hrănit și l-a îngrijit atunci când el a avut nevoie de îngrijirea ei. Eddie însuși, fără să pretindă că își iubea tatăl, îl îngrijea când acesta era beat, cerșea pentru mâncare, făcea diverse munci și făcea pentru tatăl lui muncile pe care le făcuse mama, atunci când se aflase la domiciliu. Toate acestea nu veneau însă în susținerea unui atașament puternic între tată și fiu, iar în privința băiatului, această solicitudine pentru tată părea a avea mai puțin de-a face cu tatăl însuși, cât mai ales cu legăturile cu mama, întrucât copilul se purta ca o mamă pentru tatăl lui.

Era improbabil, era incredibil, dar trebuia să credem că această mamă cu minte puțină, care crescuse șapte copii deveniți rușinea comunității, crescuse și unul care, la

vârsta de zece ani, avea niște calități umane admirabile. Era inteligent, avea atașamente umane semnificative, avea conștiință, avea resurse uimitoare și o dorință de a supraviețui care reușise să treacă peste cele mai formidabile obstacole, acasă și în comunitate. Nu am putut să ne dăm seama cum reușise femeia aceea acest lucru, dar copilul de care ne ocupam era, în mod indiscutabil, un copil care știuse ce era aceea o mamă bună. El era mezinul familiei. Era posibil ca această mamă limitată, care trecuse prin sarcini anuale după primul copil, să fi găsit că toată treaba aceasta cu a fi mamă era prea derutantă, prea solicitantă, dar să fi reușit mai bine cu ultimul copil pentru că după el nu a mai urmat altul care să o secătuiască de capacitățile ei limitate? Și pentru că acest copil a fost mai bine înzestrat fizic și mental decât toți ceilalți, a fost el cel care i-a răspuns și a mulțumit-o mai mult decât ei? Într-un fel de care noi nu ne dăm seama, probabil că el i-a fost deosebit de drag acestei femei. Chiar și o femeie cu mintea slabă poate avea capacitatea de a iubi, iar dacă viața nu este prea complicată, dacă nu există solicitările prea multor copii și prea multe greutăți, o asemenea femeie poate fi și o mamă bună.

Așadar, nu știm cu precizie de ce Eddie a ieșit un copil atât de bun, dar știm de ce au ieșit atât de răi ceilalți șapte copii ai familiei. Mai mult, dacă oricare dintre ceilalți șapte copii ar fi venit la clinica noastră la începutul copilăriei, am fi putut prevedea delincvența, dar, dacă l-am fi cunoscut pe Eddie la începutul copilăriei lui, noi nu am fi putut prevedea stabilitatea lui mentală. Dacă l-am fi cunoscut când avea patru ani, am fi putut spune ceva de genul: „Acest copil are o inteligență de nivel mediu; dovedește dezvoltarea unui eu puternic, ceea ce i-ar

putea ajuta să depășească anumite handicapuri copleșitoare de acasă și din comunitate, dar prognosticul de dezvoltare normală este slab atâta timp cât el rămâne în această familie patologică." Cu alte cuvinte, ne putem baza pe ceea ce numim „un eu puternic", iar elementele pe care le includem într-un „eu puternic" au o valoare predictivă înaltă pentru sănătatea mentală, dar atunci când eul, fie el și „puternic", este supus unor solicitări excesive pe o perioadă de mai mulți ani, nu putem prevedea, mai ales în copilărie, că acesta își va putea menține integritatea sau că nu va fi învins de boală.

Toate acestea confirmă sagacitatea pacientului meu în vârstă de șapte ani, care a observat că nu putem „ghici în viitor". Cu un palmares al prognosticurilor care nu este mult mai bun decât acela al celorlalte oracole, probabil că vă mirați de îndrăzneala noastră de a afirma cu certitudine că Eddie avusese o mamă bună. Cum puteam fi atât de siguri? De ce ar fi privită cu încredere capacitatea noastră de a „ghici în trecut", când există atât de multe necunoscute în istoria acestui copil? Iată de unde am știut:

Oricât ar fi de bun echipamentul mental al unui copil la naștere, există anumiți factori în dezvoltarea personalității care nu pot evolua fără afecțiune maternă, fără legături puternice și încărcate de semnificație. Un Eddie care la vârsta de zece ani dovedește că este capabil de relații umane de calitate, că poate stăpâni realitatea oricât ar fi aceasta de dureroasă, că poate învăța satisfăcător la școală, că posedă o conștiință capabilă să reziste chiar și celor mai deosebite tentații de acasă și din comunitate, este el însuși dovada că a avut parte de îngrijire și afecțiune maternă.

„Dar, cum puteți *dovedi* acest lucru?“, obiectează cititorul. „De unde știți că Eddie nu este un individ ieșit din comun, animat de o puternică dorință, care i-a permis să depășească adversitățile mediului lui? Doar nu puteți avea dovezi experimentale pentru aceste supoziții.“

Dar avem. Și astfel ajungem la o altă parte a problemei.

Lecții din laboratoarele erorilor și dezastrelor umane

Nici un nebun nu a înființat un experiment prin care bebelușii și copiii în primii ani de viață să fie lipsiți de legături umane pentru a studia pe ei efectele acestei absențe asupra dezvoltării personalității. Dar erorile umane și dezastrele au furnizat un soi de laboratoare uluitoare pentru asemenea studii. Copiii abandonați, crescuți în creșe sterile, copiii nedoriți și cei transferați dintr-o familie într-alta, copiii rămași fără mame în urma războaielor, tiraniei și atrocităților, crescuți în instituții și în lagăre de concentrare — toți aceștia au furnizat dovezi. Multe dintre aceste instituții au asigurat satisfacerea nevoilor fizice ale copiilor, cu toate acestea, majoritatea au avut aceeași deficiență: gruparea mai multor bebelușii și copii de vârstă mică sub supravegherea unui număr de persoane angajate nu a putut crea condițiile necesare pentru dezvoltarea atașamentului între copil și adult, iar legăturile umane dintre copii și acest personal au fost slabe, instabile și schimbătoare.

Copiii care și-au petrecut copilăria și anii de formare în condiții de acest fel au dovedit efectele prin dezvoltarea unei personalități sărăcăcioase, ca și când o deficiență nutrițională ar fi afectat structurile fragede și ar fi devitalizat părți ale personalității. Copiii care nu au cunoscut niciodată iubirea, care nu au aparținut niciodată nimănui și care nu au fost niciodată atașați de cineva decât pe o bază primitivă, însemnând alimentație și supraviețuire, au fost incapabili în anii ulteriori să dezvolte legături cu alți oameni, să iubească profund, să aibă sentimente profunde, să simtă blândețe, durere sau rușine în măsura care dă dimensiune personalității umane.

Dezvoltarea intelectuală a copiilor lipsiți de atașamente a fost foarte lentă. Ei au dobândit într-un ritm șovăielnic acele lucruri pe care copiii crescuți în familii le învață în ritm galopant. Copiii fără atașamente au dobândit lent un interes pentru obiectele din jurul lor, ca și când lumea din afara corpului lor nici n-ar fi existat. Erau lipsiți de imaginație și apatici, nu din lipsa capacităților, ci pentru că nicio ființă umană nu le-a oferit plăcere pentru lumea din afara corpurilor lor și dincolo de satisfacerea nevoilor organismului. Copiii fără atașamente și-au dezvoltat târziu, foarte târziu limbajul. Desigur, știm că uneori un copil foarte inteligent, dintr-o familie normală, poate învăța să vorbească „târziu", dar în acest caz toți copiii din grup și-au dobândit vorbirea mai târziu decât media. Dacă au rămas într-o instituție pe toată durata anilor de formare și dacă absența legăturilor umane nu le-a fost compensată de personalul instituției, dezvoltarea limbajului a rămas întârziată și, în multe cazuri, limbajul acestor copii a indicat anumite specificități. Pen-

tru copilul fără atașamente, limba nu a servit efectiv comunicării. Asemănător primelor etape din dezvoltarea limbajului la copii, vorbirea acestor copii era legată de propria persoană și adesea neinteligibilă pentru cei din jur. Era o limbă învățată fără legături umane puternice și cuvintele aveau calitatea ambiguă, detașarea și nesiguranța întregii structuri de relații din lumea pustie a acestor copii. Mai târziu, învățarea a fost pentru acești copii grav întârziată în toate domeniile dependente de limbaj. Funcționarea intelectuală, în general, a fost întârziată, iar capacitatea intelectuală a acestor copii nu a putut fi decât ghicită prin testarea psihologică.

Copiii fără atașamente au dobândit târziu sentimentul identității personale, acel „eu" în deplinul înțeles al cuvântului, iar când cuvântul și conceptul „eu" au apărut, ele au fost, prin raportare la standardele copiilor crescuți în familii, o achiziție întârziată, care a păstrat mult timp, iar în unele cazuri chiar permanent, neclaritatea și nesiguranța acelui „eu" al copiilor de doi ani. De ce este acest lucru important? „Eu" este factorul integrator în dezvoltarea personalității. Sentimentul identității personale este conceptul care unește sentimentele despre sine și care diferențiază propriul corp, gândurile și reacțiile subiective, pe de o parte și persoanele și obiectele exterioare, pe de altă parte. Copiii nu se nasc cu acest sentiment. În primele săptămâni de viață ei nu fac diferența dintre corpul lor și alte corpuri, dintre imaginile lor mentale și obiectele reale din afara lor. Copilul obișnuit nu-și însușește cuvântul și conceptul „eu" decât pe la mijlocul celui de-al treilea an de viață. Când apare, „eu" aduce cu sine o îmbunătățire substanțială a simțului realității la copil, o diferențiere mai corectă între sine

și non-sine, între interior și exterior, subiectiv și obiectiv și o trecere corespunzătoare de la gândirea magică, ce caracterizează copilăria, la gândirea rațională, caracteristică proceselor mentale superioare. (Deși copilul de doi ani și jumătate este departe de a fi rațional!)

Dar sentimentul identității personale se dobândește prin legături umane. Înainte de a exista o diferențiere între sine și lumea exterioară, lumea exterioară trebuie să aibă un reprezentant. Un copil care trăiește într-o lume de oameni lipsiți de substanțialitate, care se schimbă, nu va fi legat de niciunul dintre aceștia și va avea dificultăți în formarea unei imagini stabile despre sine. Și pentru că oamenii, primele „realități", sunt nesatisfăcători și nepermanenți, simțul realității va fi la el diminuat în consecință. Ceea ce vrem să spunem este că acel copil întâmpină dificultăți în a face diferența între interior și exterior, între stări și reacții subiective și condiții obiective. Nu înseamnă că el este bolnav mental — aceasta este o stare mult mai complexă —, ci că această personalitate este marcată de tendința de a distorsiona, de a recurge la magie sau la visări mult dincolo de vârsta la care, în mod normal, găsim la copii gândirea și înseamnă că acest copil va dobândi cu întârziere cunoștințe despre lumea din jurul lui și o imagine coerentă, organizată a micului loc pe care îl ocupă el pe pământ. Așadar, acești copii lipsiți de atașamente au fost copii instabili, copii extrem de vulnerabili la diferitele forme de patologie mentală, iar mai târziu în viață au îngroșat rândurile celor cu tulburări mentale într-o proporție înspăimântătoare.

Am afirmat că abilitatea de control asupra impulsurilor, de triumf asupra nevoilor corpului este una dintre cele mai însemnate realizări ale omului. Putem învăța de

la copiii lipsiți de atașamente că această realizare este dependentă în fiecare etapă de dezvoltare, de legăturile cu educatorul uman. Atunci când legăturile umane între copil și educator sunt instabile și schimbătoare așa cum se întâmplă în instituțiile despre care vorbeam, copilul întâmpină dificultăți mari în dobândirea celor mai elementare forme de autocontrol, iar dacă totuși le dobândește în asemenea condiții, adesea ele nu evoluează în copilăria mai târzie într-un control stabil, cu alte cuvinte, ele pot să nu fie „înglobate" sau integrate în personalitate sub formă de conștiință. Este posibil ca nici primul pas în controlul nevoilor organismului, educația sfincteriană, să nu fie realizat de copiii lipsiți de atașamente până într-o etapă surprinzător de întârziată și în multe cazuri, problemele legate de eliminare și control au continuat până târziu în copilărie.

Dobândirea controlului asupra impulsurilor, în special a controlului impulsurilor agresive, s-a realizat cu mare dificultate la copiii fără atașamente și neglijați, din instituțiile sărace. De multe ori părea că acest control nici nu a fost dobândit și problemele comportamentale vecine cu patologicul, uneori cu patologicul grav, au fost și sunt o boală frecventă în aceste instituții. Căci în mod normal copilul dobândește controlul asupra propriilor impulsuri din atașament față de părinții lui, din dorința de a le face lor plăcere și din dorința de a se ridica la înălțimea lor. În absența unor legături umane puternice, copilul este lipsit de motive pozitive pentru a-și controla impulsurile. Instituțiile au fost obligate, ca și părinții și substitutele de părinți, să-i învețe pe copii autocontrolul și să împiedice comportamentul agresiv, dar, deoarece între copil și educator nu au existat de obicei legături de

iubire, controlul, când a fost însușit, a avut un aspect îngrozitor. A fost un control dobândit prin supunere din frică în fața autorității (sau a tiraniei grupului de copii); s-a bazat pe nevoile supraviețuirii și, ca orice control bazat numai pe frică, el fie a redus ființa umană la sclavie lipsită de speranță, fie a creat o față pasivă și un interior furtunos, o personalitate capabilă de o violență extremă și imprevizibilă. Este posibil ca multe dintre aceste instituții să nu fi întrebuințat brutalitatea în lucrul cu copiii. Dar absența legăturilor umane pozitive poate brutaliza un copil la fel de mult ca și actele repetate de sadism.

Am folosit aceste instituții ca un exemplu dramatic, experimentul nepremeditat, pentru studierea efectelor privațiunilor emoționale asupra dezvoltării umane. Este de la sine înțeles că există copii crescuți în familii în care dizabilitatea mentală sau emoțională extremă a părinților îi poate priva de legături umane. Ei pot fi supuși, ca și copiii din casele de copii, unor schimbări constante de familii și cămine, astfel încât legăturile pozitive să nu se dezvolte. În asemenea cazuri, efectul asupra dezvoltării personalității poate fi foarte asemănător celor pe care le-am observat la copiii instituționalizați.

— Iată ceva impresionant, puteți spune, dar ați descris instituții proaste, situații domestice patologice. Cu siguranță, dacă aceste instituții ar funcționa pe principii de igienă mentală, cu personal înalt calificat și dacă acestor copii li s-ar oferi legături umane strânse, ei ar trebui să se dezvolte la fel de bine sau chiar mai bine decât copiii crescuți acasă. Gândiți-vă la avantajele pe care le-ar avea copiii din partea unui personal specializat, care aplică în creșterea lor cele mai noi descoperiri ale științei. Ei bine, acesta ar fi un experiment!

Există și așa ceva. Dezastrele au furnizat toate laboratoarele posibile pentru studiul naturii umane. Există instituții-model pentru copii și pe una dintre acestea o voi folosi pentru exemplificare, Hampstead Nurseries.[14]

Lecții dintr-o instituție model

Hampstead Nurseries au fost înființate în Anglia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pentru îngrijirea copiilor lipsiți de unul sau de ambii părinți sau a copiilor care, din alte motive, nu puteau fi îngrijiți în propriile locuințe. Conducătorii lor au fost doi renumiți psihanaliști pentru copii, Anna Freud și Dorothy Burlingham. Aceste stabilimente dispuneau de personal specializat în lucrul cu copiii și atent selecționat, sub supraveghere profesionistă. Politica și practica acestor instituții se baza pe cele mai avansate cunoștințe ale epocii privind dezvoltarea copiilor și psihologia copilului. Legăturile dintre copii și personalul îngrijitor au fost construite cu deplină înțelegere pentru importanța relațiilor în dezvoltarea personalității.

Ce au devenit în viață acești copii? În general, în acest program, efectele defavorizante ale vieții instituționalizate au fost eliminate. Acești copii au dus-o de departe mai bine decât copiii lipsiți de atașamente din instituțiile obișnuite. Dar în anumite zone vitale ale dezvoltării, acești copii, crescuți în condiții instituționalizate optime, nu s-au dezvoltat la fel de bine ca un copil obișnuit dintr-o familie!

---

[14] Creșele din Hampstead (*N.t.*)

În privința vorbirii, de exemplu, copilul obișnuit testat la vârsta de doi ani la Hampstead Nurseries avea o întârziere de șase luni față de copilul obișnuit, crescut în propria familie. Controlul impulsurilor agresive era mai dificil de dobândit de către copiii mici. Acești copii erau mult rămași în urmă în privința educației sfincteriene, iar personalul a întâmpinat mai multe dificultăți în a obține cooperarea copiilor în acest domeniu, decât întâlnim în mod normal la domiciliu. În general, în acele zone de dezvoltare ce depind de legături emoționale puternice cu un părinte sau cu un substitut de părinte, acești bebeluși și copii mici erau retardați, în pofida faptului că instituția încuraja legăturile între copii și adulți!

Este de menționat că mai târziu, când Hampstead Nurseries a adunat copiii laolaltă în mici „familii", în care un adult sau doi funcționau ca „părinți" exclusivi pentru familiile artificiale, s-a înregistrat o îmbunătățire în dezvoltarea acestor copii. Dar familia artificială nu este una reală, iar bunătatea și afecțiunea pe care o asistentă le poate simți pentru copiii de care se ocupă nu sunt calitativ același lucru cu acelea ale părintelui care este legat de copil prin cele mai profunde și permanente legături de iubire. O asistentă dintr-o instituție nu poate dezvolta legături cu copiii care nu vor fi niciodată ai ei, care vor aparține întotdeauna altcuiva. Și în mod inevitabil, asistentele pleacă dintr-o instituție și altele vin să le înlocuiască, astfel încât rareori un copil instituționalizat va avea o singură persoană care să o substituie permanent pe mamă, oricât de bine organizată ar fi instituția respectivă.

Și ultimul punct, vital: asistentele nu-l pot înlocui și pe tată, astfel încât o gamă amplă de emoții umane, care

se dezvoltă în jurul a doi părinți și relațiile permanente, de familie sunt inevitabil scindate pentru copii, chiar și aflați în instituții model. Mai mult, având în vedere că identificarea cu părinții este fundamentală pentru construirea tiparelor rolurilor sexuale, a valorilor ferme și a idealurilor de comportament, copilului crescut într-o familie artificială îi va fi mult mai greu să dobândească un caracter stabil, bine articulat.

Concluzia pe care trebuie să o tragem din aceste dovezi este impresionantă: avem o instituție care poate aduce pricepere și înțelepciune profesională în munca de creștere a copilului, dar când se pune problema evaluării rezultatelor, ea se retrage modest pe locul din spate în comparație cu familia de nivel statistic mediu, care are un copil obișnuit. Lecția este foarte clară. Toată înțelepciunea acumulată în lume în privința creșterii copiilor nu poate, ea singură, să înlocuiască legăturile umane intime, legăturile de familie, aflate în centrul dezvoltării umane. Este un lucru care nu ar trebui să ne mire. Nu i-a surprins nici pe cele două distinse psihanaliste care au condus Hampstead Nurseries. Semnificația legăturilor de familie pentru dezvoltarea unui copil sănătos făcuse parte integrantă din știința lor cu mult înainte de a fi deschis stabilimentul. Dar aceste comparații nu trebuie să ducă nici la concluzii false. Ele nu trebuie considerate în detrimentul psihologiei copilului, ci ca o apreciere a familiei, punctul de plecare pentru toată gândirea psihologică serioasă.

Ne putem asigura împotriva nevrozei?

Nu trebuie nici să tragem concluzia că un copil care are legături strânse cu părinții lui este asigurat împotriva nevrozei. Tot ce putem spune este că el dispune de cele mai bune măsuri, în cadrul propriei personalități, pentru a aborda conflictul, ceea ce îi va oferi ulterior o rezistență sporită la bolile nevrotice. Dar nevroza nu reprezintă neapărat o incriminare a relației părinte–copil; un copil nevrotic nu este neapărat un copil neiubit sau un copil respins. Copilul care nu a știut niciodată ce este iubirea și care nu are atașamente umane nu dezvoltă o nevroză în sensul clinic strict al termenului. Copilul lipsit de atașamente este supus altor tipuri de tulburări. El poate dezvolta trăsături de personalitate bizare, poate suferi de frici primitive și de distorsiuni patologice ale realității, poate avea impulsuri necontrolabile care să-l conducă la delincvență și violență, dar probabil că nu va dezvolta o nevroză, deoarece nevroza presupune conflicte morale și conflicte de iubire, care nu pot exista la un copil care nu a avut niciodată atașamente umane semnificative. Meritul nevrozei — dacă putem vorbi despre ceva bun în această privință — constă în faptul că este o boală civilizată. Copilul care suferă o tulburare a relațiilor lui afective sau anxietăți determinate de conștiință dă dovadă de umanism chiar și în boală. Dar boala unui copil lipsit de atașamente este mai dură pentru că este mai puțin umană; este vorba doar de un eu primitiv, angajat singur într-o luptă violentă pentru propria existență.

Într-adevăr, se poate susține că amenințarea reală la adresa umanității nu constă în nevroză, ci în tulburările

eului, tulburarea izolării, a detașării, a sterilității emoționale. Acestea sunt tulburări care apar în primii ani de viață din cauza absenței legăturilor umane sau a distrugerii legăturilor umane. În absența acestor legături, calitățile mentale pe care le numim voință umană nu se dezvoltă sau se construiesc pe o personalitate care nu le poate hrăni, astfel încât, în cel mai bun caz, ele vor fi imitații de virtute, fațade de personalitate. Efectele devastatoare ale celor două războaie mondiale, revoluțiile, tiraniile și genocidul sunt oglindite în cea mai crudă caricatură în miile de oameni falși care au ajuns să trăiască printre noi. Distrugerea familiilor și a legăturilor de familie a produs un număr înspăimântător de copii aberanți și pe omul care trăiește ca un străin în mijlocul comunității umane. El nu are rădăcini, nu are legături, nu este angajat, nu este iubit și nu poate fi atins. Uneori el este un criminal, indiferent dacă este copil sau adult și ați citit că poate comite acte de violență fără motiv și fără remușcări. Se oferă pe sine și vidul din interiorul lui pentru a fi legat de alte personalități — șefii de bande, liderii de gloate, liderii fasciști și organizatorii mișcărilor și societăților lunatice. El îndeplinește pentru aceștia servicii utile; poate comite acte brutale ce i-ar provoca altui criminal cel puțin o mustrare de conștiință, el își poate risca viața când alți nemernici, mai prudenți, ar sta acasă, iar el poate face aceste lucruri pentru că nu pune niciun preț pe viața nimănui, nici măcar pe a sa. Tot ce cere el în schimb este să împrumute o personalitate sau o idee care să-i îmbrace goliciunea și să-i ofere un motiv, oricât de pervers, de existență într-o lume lipsită de sens.

Avem motive mai întemeiate să ne temem de omul gol decât de bietul nevrotic, care este frământat de pro-

pria lui conștiință. Atâta timp cât omul este capabil de conflicte morale — chiar dacă acestea duc la nevroză, pentru el există speranță. Dar ce facem cu un om care nu este atașat de nimic? Cine îi poate aduce umanitate în acest vid?

Concluziile ce trebuie trase din această lungă discuție sunt foarte simple. Cele mai avansate cunoștințe ale psihologiei contemporane nu ne pot spune cu exactitate științifică cum putem preveni nevrozele în copilărie, dar ne pot spune cu exactitate cum se umanizează un copil. Se dovedește, de asemenea, că procesul umanizator care este creșterea copilului are o anumită legătură cu stabilitatea mentală a copilului.

Am aflat că acele calități mentale pe care le numim „umane" nu fac parte din zestrea constitutivă a copilului, nu sunt instinctive precum caracteristicile altor animale și nu vor fi dobândite prin maturizare. Acea calitate a iubirii umane care transcende iubirea de sine este produsul familiei omului și al atașamentelor specifice care se făuresc acolo. Calitatea inteligenței umane, care depinde în mare măsură de manipularea simbolurilor, în special vorbirea, nu este pur și simplu produsul unui aparat mental și vocal superior; ea se obține prin cele dintâi atașamente afective. Conștiința de sine a omului ca ființă, conceptul de „eu", identitatea personală — miezul însuși al condiției de om — se făuresc prin primele legături dintre copil și părinte. Triumful omului asupra naturii lui instinctuale, disponibilitatea lui de a restrânge, a inhiba, chiar a se opune propriilor impulsuri când acestea intră în conflict cu scopurile proprii superioare, este, și el, produsul învățării, o realizare dobândită prin iubire în primii ani de dezvoltare. Conștiința însăși, cea

mai civilizatoare dintre evoluțiile suferite de om, nu este o parte a zestrei constitutive, așa cum va spune orice părinte, ci rezultatul iubirii părintești și al educației.

Dacă citim dovezile corect, vom vedea că părinții nu trebuie să fie un model de virtute; ei pot fi lipsiți de experiență, au voie să facă greșeli la modă, să folosească uneori o metodă greșită sau o tehnică neomologată și totuși să aibă o șansă excelentă de a crește un copil sănătos, dacă legăturile dintre părinți și copil sunt puternice și furnizează stimulentele pentru creșterea și dezvoltarea copilului. Căci, factorii decisivi în sănătatea mentală sunt capacitățile eului de a aborda conflictul, capacitatea de a tolera frustrarea, de adaptare și de găsire a unor soluții care să aducă armonie între nevoile interioare și realitatea exterioară. Aceste calități ale eului sunt ele însele produsul legăturilor copilului cu părinții lui, produsul procesului de umanizare.